İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Uluslararası İlişkiler Teorileri ve İklim Krizi: Yeşil Teorinin Sınırlarının Tartışılması

Doktora Tezi

Çağla Vural

Nisan 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Uluslararası İlişkiler Teorileri ve İklim Krizi: Yeşil Teorinin Sınırlarının Tartışılması

Doktora Tezi

Çağla Vural

Danışman

Prof. Dr. M. Lutfullah Karaman

Nisan 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Çağla Vural tarafından "Uluslararası İlişkiler Teorileri Ve İklim Krizi: Yeşil Teorinin Sınırlarının Tartışılması" başlıklı bu Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ **İMZA**

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. M. Lutfullah Karaman
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Üyeler:

Unvanı Adı Soyadı: Doç. Dr. Helin Sarı Ertem
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Unvanı Adı Soyadı: Doç. Dr. Oğuzhan Göksel
Kurumu: Marmara Üniversitesi

Unvanı Adı Soyadı: Doç. Dr. Senem Atvur
Kurumu: Akdeniz Üniversitesi

Unvanı Adı Soyadı: Doç. Dr. Fatih Bayram
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 18/04/ 2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. M. Lutfullah Karaman

Etik İlkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Çağla Vural

ÖZET

Uluslararası İlişkiler Teorileri Ve İklim Krizi: Yeşil Teorinin Sınırlarının Tartışılması

Vural, Çağla

Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. M. Lutfullah Karaman

Nisan 2024

Bu tez küresel düzeyde en acil sorunlardan biri olan iklim krizinin, Uluslararası İlişkiler alanı ile derin bağlantıları ortaya koyularak teorik çerçevede incelenmesi ve krize dair en kapsamlı çözümü sunan yaklaşımın araştırılması hedefini içermektedir. Çalışma aynı zamanda henüz tartışmalı bir kapsama sahip olduğu ve çeşitli tutarsızlıkları barındırdığı iddia edilen Yeşil Teoriyi, tüm bu tartışmalardan beslenerek tutarlı bir politik çerçeveye yerleştirebilmek adına alternatif bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Böylece iklim krizi, Problem Çözücü Teoriler ve Eleştirel Teoriler ayrımından yola çıkılarak problem çözücü teoriler altında konumlandırılan Realizm, Liberalizm ve Marksizm ile Eleştirel teoriler şemsiyesinde konumlandırılan Ekomarksizm, İnşacılık, Eleştirel Teori, Postyapısalcılık, Postkolonyalizm ve Feminizm/Ekofeminizm kapsamında incelenmektedir. Bu metodolojik ayrımların dışında kalan Yeşil Teori, Uluslararası İlişkiler teorileri açısından genellikle kurumsalcı yaklaşımlar odağında devlet başatlığında ya da tam tersi devletin ötesine geçen ve hatta devletsizliğe dair görüşleri içeren Ekomarksizm, Ekofeminizm ve Ekoanarşizm gibi yaklaşımlar çerçevesinde irdelenmektedir. Bununla birlikte ''Sürdürülebilir Kalkınma'', ''Ekolojik Modernleşme'' gibi mevcut iktisadi sistem temelli yaklaşımlar da zaman zaman Yeşil Teori başlığı altında düşünülmektedir.

Çalışmada karşıt ve zaman zaman çelişen pek çok görüşü barındıran Yeşil Teori kapsamında belirli bir çerçevenin oluşturulabilmesi gayesiyle Problem Çözücü Teori ve Eleştirel Teori yaklaşımlarının birleştirilmesiyle ortaya çıkan Eleştirel Problem Çözücü yaklaşımdan yararlanılmaktadır. Eleştirel Problem Çözücü

yaklaşım, metodolojik ve teorik çoğulculuğu barındıran disiplinlerarası bir araştırma gerçekleştirebilmek için kombinasyon sağlayan ve literatüre henüz yeni sunulan bir yaklaşımdır. İnsan ve çevresel değişimin etkileşimini ekomerkezci bir bakış açısıyla ele alabilme imkanı veren dinamikleri bir araya getiren Eleştirel Problem Çözücü yaklaşım, Yeşil Teorinin devletin değiştirici ve dönüştürücü rolünü işlevsel hale getirdiği fakat başat olmadığı, çok aktörlü, ekomerkezci bir odakla çok disiplinli anlayış içeren bir teori olarak konumlandırılması adına alternatif bir bakış açısı sağlayabilmektedir. Böylece ekomerkezci ontolojisi, eleştirel problem çözücü metodolojisi ve Eckersleyci Yeşil Devlet anlayışıyla alternatif bir yeşil teorik perspektif öne çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Krizi, Problem Çözücü Teoriler, Eleştirel Teoriler, Eleştirel Problem Çözücü Teoriler, Yeşil Teori

ABSTRACT

International Relations Theories and the Climate Crisis: Debating the Limits of Green Theory

Vural, Cagla

Doctoral Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Prof. Dr. M. Lutfullah Karaman

April 2024

This thesis aims to examine the climate crisis, one of the most urgent problems at the global level, in a theoretical framework by revealing its deep connections with the field of International Relations and researching the approach that offers the most comprehensive solution to the crisis. The study also aims to offer an alternative perspective to place the Green Theory, which is still claimed to have a controversial scope and contain various inconsistencies, in a coherent political framework by feeding on all these debates. Thus, based on the distinction between problem-solving theories and critical theories, the climate crisis is examined within the scope of Realism, Liberalism, and Marxism positioned under problem-solving theories and Ecomarxism, Constructionism, Critical Theory, Poststructuralism, Postcolonialism, and Feminism/Eco-Feminism positioned under the umbrella of critical theories. Outside of these methodological distinctions, Green Theory has generally been analyzed within the framework of institutionalist approaches to International Relations theories, with a focus on the state or, conversely, within the framework of approaches such as Eco-Marxism, Eco-Feminism, and Eco-Anarchism, which go beyond the state and even include views on statelessness. However, also approaches based on the current economic system such as "Sustainable Development" and "Ecological Modernization" are sometimes considered under the title of Green Theory.

The study utilizes the Critical Problem Solving approach, which emerged by combining problem-solving theory and critical theory approaches, to create a specific framework within the scope of Green Theory, which includes many opposing and sometimes contradictory views. The Critical Problem Solving approach, which enables interdisciplinary research with methodological and theoretical pluralism, is new in the literature. The Critical Problem Solving approach, which brings together dynamics that enable the interaction of human and environmental change from an ecocentric perspective, can provide an alternative perspective to position Green Theory as a multi-actor, multi-disciplinary theory with an ecocentric focus, in which the state's transformative

and modifier role is functionalized but not dominant. Thus, an alternative Green Theoretical perspective is brought forward with its ecocentric ontology, critical problem-solving methodology, and Eckersleyan understanding of the Green State.

Keywords: Climate Crisis, Problem Solving Theories, Critical Theories, Critical Problem Solving Theories, Green Theory

ÖNSÖZ

Bu çalışmada iklim değişikliğine yönelik farkındalığın arttırılması hedeflenmiş ve bugünkü ve gelecek nesillerimiz ve elbette gezegenimizdeki tüm diğer türler için adil ve yaşanılabilir koşulların sağlanması bağlamında gerçekleştirilen çabalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Öncelikle bu çalışmanın hayata geçirilmesi sürecinde bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım sevgili danışmanım Prof. Dr. Lutfullah Karaman'a tüm yol göstericiliği, sabrı ve destekleri için teşekkür ederim. Yeterliliğimi ve yaratıcılığımı gösterebilmem adına sınırlar koymayıp özgür bir alanda bu çalışmayı yapmamı sağlayan sevgili Lutfullah Hocam'dan aynı zamanda yaşama ve insanlara dair, başka bir yolda asla öğrenemeyeceğim pek çok şeyi öğrendim. Bana kattıkları için müteşekkirim.

Heveslendirici, teşvik edici yorumları, akademik hayatıma dair destekleri ve değerli önerileri için Doç. Dr. Oğuzhan Göksel'e ve geliştirici tavsiyeleri için Doç. Dr. Fatih Bayram'a da minnettarım. Uzun yıllardır arkamda desteğini hissettiğim, beni her zaman daha iyisine ulaşmam için eleştiren, yüreklendiren ve geliştiren sevgili hocam Doç. Dr. Senem Atvur'a ve hem akademik hem de mental anlamda yaşadığım bütün zorluklar ve mutlulukları taşıyabilmemde önemli emekleri olan, bana akademik ve şahsi hayatıma dair sayısız şey öğreten çok değerli hocam Doç Dr. Helin Sarı Ertem'e destekleri ve varlıkları için teşekkür ederim.

Bugüne kadar her durumda en büyük destekçim olan, elimi hiç bırakmayan, bana özgür, sınırsız ve eleştirel düşünmeyi öğreten başarılarımın mimarları sevgili babam Necati Vural'a, sevgili annem Dursune Vural'a ve sevgili ablam Pınar Vural Özbudak'a minnettarlıkla teşekkürlerimi sunarım. Onların sevgisi ve desteği olmaksızın bu yolda küçük bir adım dahi atmam mümkün değildi. Ayrıca sevgili ağabeyim Selim Özbudak'a yardımları ve destekleri için teşekkürü bir borç bilirim. Sevgili yeğenim Aslan Özbudak'a en büyük moral kaynağı ve bu gezegenin kurtarılmaya değer kılan en değerli yanlarından biri olduğu için minnettarım. Sevgili ailem iyi ki sevgi ile iyileştirmeye, geliştirmeye değer bulduğum bu hayatı sizinle öğrenmişim.

Sevgili dostlarım Beril Karadöller ve Fahri Yıldırım'a doktoramı tamamlayabilmem adına sundukları her türlü desteklerinden ötürü teşekkür ederim. Yıpratıcı unsurlarla dolu bu süreçte hem onlara hem de adlarını tek tek yazamadığım tüm değerli dostlarıma sevgileri, yardımları ve destekleri için minnettarım.

Umarım gezegenimizin böyle hayati bir krizi her varlığa yönelik sevgi ve saygıyla atlattığı güzel bir gelecekte hep birlikte huzurla var oluruz. Sevgiyle…

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ ONAYI i

BEYANLAR ii

ÖZET iii

ABSTRACT v

ÖNSÖZ vii

İÇİNDEKİLER viii

KISALTMALAR xi

TABLOLAR LİSTESİ xiii

ŞEKİLLER LİSTESİ xiv

GİRİŞ 1

BÖLÜM I: İKLİM KRİZİ 15

1.1. Sömürülen Doğa ve İklim Krizine Giden Süreç 15

1.2. İklim Krizinin Etkileri 28

1.2.1. İklim Değişikliğinin Doğal Kaynaklar Üzerindeki Etkileri 29

1.2.2. İklim Değişikliğinin Toplum Üzerindeki Etkileri 32

1.3. İklim Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Bakımından Adalet(Sizlik) Sorunu 38

1.4. İklim Krizine Yönelik Çözüm Arayışları 46

1.4.1. Uluslararası Düzenlemeler 46

1.4.2. Sosyo-Ekonomik Modeller Kapsamında Önerilen Çözümler 54

BÖLÜM II: İKLİM KRİZİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 61

2.1. Problem Çözücü Teoriler Kapsamında İklim Krizi 63

2.1.1. Realizm ve İklim Krizi 63

2.1.1.1. Realizmin Temel Argümanları 63

2.1.1.2. Realizmin İklim Krizine Bakışı 66

2.1.2. Liberalizm / Neoliberalizm ve İklim Krizi 73
2.1.2.1. Liberalizmin Temel Argümanları 73
2.1.2.2. Liberalizmin İklim Krizine Bakışı 77
2.1.3. Marksizm ve İklim Krizi 85
2.1.3.1. Marksizmin Temel Argümanları 85
2.1.3.2. Marksizmin İklim Krizine Bakışı 89
2.2. Eleştirel Teoriler Kapsamında İklim Krizi 94
2.2.1. Ekomarksizm ve İklim Krizi 94
2.2.1.1. Ekomarksizmin Temel Argümanları ve İklim Krizine Bakışı 94
2.2.2. İnşacılıkve İklim Krizi 98
2.2.2.1. İnşacılığın Temel Argümanları 98
2.2.2.2. İnşacılığın İklim Krizine Bakışı 100
2.2.3. Eleştirel Teori ve İklim Krizi 105
2.2.3.1. Eleştirel Teorinin Temel Argümanları 105
2.2.3.2. Eleştirel Teorinin İklim Krizine Bakışı 107
2.2.4. Postyapısalcılık ve İklim Krizi 111
2.2.4.1. Postapısalcılığın Temel Argümanları 111
2.2.4.2. Postyapısalcılığın İklim Krizine Bakışı 113
2.2.5. Postkolonyalizm ve İklim Krizi 116
2.2.5.2. Postkolonyalizmin Temel Argümanları 116
2.2.5.2. Postkolonyalizmin İklim Krizine Bakışı 117
2.2.6. Feminizm/Ekofeminizm ve İklim Krizi 123
2.2.6.1. Feminizm/Ekofeminizm'in Temel Argümanları 123
2.2.6.2. Feminizm/Ekofeminizmin İklim Krizine Bakışı 124
BÖLÜM III: İKLİM KRİZİNİN ELEŞTİREL PROBLEM ÇÖZÜCÜ YAKLAŞIM ALTINDA YEŞİL TEORİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 128
3.1. Yeşil Teori Özgül Bağlamında İklim Krizi 130

3.2. Ekoloji Merkezci Bakış Açısı ile Yeşil Teorinin Sınırlarının Tartışılması 142

3.2.1. Yeşil Teorinin Ontolojisi 143

3.2.2 Yeşil Teorinin Belkemiği: Yeşillenen Devlet 155

3.2.3 Eleştirel Problem Çözücü Metodolojisi, Ekomerkezci Ontolojisi ve "Eckersleyci" Yeşil Devlet Anlayışıyla Yeşil Teori 166

SONUÇ 175

KAYNAKÇA 187

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AR4: Fourth Assessment Report / 4. Değerlendirme Raporu

AR5: Fifth Assessment Report / 5. Değerlendirme Raporu

AR6: Sixth Assessment Report / 6. Değerlendirme Raporu

BM: Birleşmiş Milletler / United Nations (UN)

BMİDÇS: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi

CDU: Christian Democratic Union of Germany / Alman Hristiyan Demokrat Birliği

CFC: Klorafluorakarbon

COP: Conference of the Parties / Taraflar Konferansı

CO2: Karbondioksit

CH4: Metan

EU: European Union

FAR: First Assessment Report / 1. Değerlendirme Raporu

G7: Group of Seven / Yediler Grubu

GSYİH: Gayri safi yurt içi hasıla

HFCs: Hidroflorür karbonlar

INDC: Intended Nationally Determined Contributions / Ulusal Katkı Niyet Beyanı

IPCC: Intergovernmental Panel on Climate Change / Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli

NASA: National Aeronautics and Space Administration

NATO: North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

N2O: Nitrözoksit

NF3: Nitröz triflorür

NOAA: National Oceanic and Atmospheric Administration

NSDIC: National Snow and Ice Data Center

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development / Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

PFCs: Perfloro karbonlar

SAR: Second Assessment Report / 2. Değerlendirme Raporu

SGBV: Sexual and Gender Based Violence / Cinsel ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet

SF6: Sülfürhekza florid

SPD: Social Democratic Party of Germany / Alman Sosyal Demokrat Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği

TAR: Third Assessment Report / 3. Değerlendirme Raporu

UNEP: United Nations Environment Programme

WMO: World Meteorological Organization / Dünya Meteoroloji Örgütü

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Bangladeş, Hollanda ve Tuvalu'nun Nüfus, GSYİH Ve Karbon Salım Oranlarını İçeren Veriler

Tablo 2: Yeşil Düşünce Kapsamında Devlete Yönelik Yargılar

Tablo 3: Uluslararası İlişkiler Teorilerinin İklim Değişikliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Yaklaşımları

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kara ve Okyanus Küresel Yüzey Sıcaklıklarında 1850'den Bugüne Sıcaklık Anomalileri (Ocak-Aralık)

Şekil 2: Küresel Sıcaklıklar-Kayıtlardaki en sıcak on yıl

Şekil 3: En Fazla Karbon Salımı Yapan İlk 20 Ülke

Şekil 4: Eriyen Buz Üzerinde Kutup Ayısı

Şekil 5: Uluslararası İlişkiler Teorilerinde İnsan Merkezlilik ve Ekomerkezcilik

Şekil 6: Yeşil Düşünceye Dair Görüşlerin Ekoloji Önceliği ve Radikal Değişiklikler Kapsamında SınıFlandırılması

Şekil 7: Yeşil Teori Ağaç Metaforu

GİRİŞ

İklim krizinin Uluslararası İlişkiler Teorileri içinde değerlendirerek, sorunun çözümü için en geniş kapsamlı teoriyi ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışma, aynı zamanda Yeşil Teorinin sınırlarını tartışma gayesi içindedir. Giriş bölümünde tezin konusu, temel argümanları, amacı, önemi, yöntemi, soruları ve literatür taramasına yer verilmektedir.

Tezin Konusu ve Temel Argümanları

Dünya yüzeyindeki sıcaklıklar artmaktadır. Küresel düzeyde gerçekleşmekte olan bu ısınma sonucu değişen iklim şartları yaşadığımız ve bildiğimiz dünyanın artık eskisi gibi olamayacağına işaret etmektedir. Esas olarak avcı-toplayıcı dönemde başlayan, tarımla birlikte yerleşik düzende de devam eden fakat en güçlü ve en yaygın etkisini Sanayi Devrimi'nden sonra geçen zaman içinde gösteren insan faaliyetlerinin (Ponting, 2012) doğa üzerindeki yıkıcı etkisi artık geri dönülmesi zor bir evreye girmiştir. Sanayileşme etkisiyle atmosfere salınan kirletici gazların neden olduğu küresel ısınma ve bağlı olarak iklimde meydana gelen değişiklikler insanın da dâhil olduğu tüm türleri tehdit etmekte ve küresel düzeyde en acil sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel iklim değişikliği buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, seller, salgın hastalıkların yayılması gibi çeşitli fiziksel değişikliklere neden olmakla birlikte bu etkiler de geçim sorunu, gıda güvensizliği, sosyal gerginlik, kullanılabilir suya daha az erişim, sağlık, yoksulluk ve göç artışı gibi sorunları tetiklemektedir. Bu fiziksel ve dolaylı etkilerin birleşimi ise şiddet, hukuksuzluk ve çatışma gibi durumlara yol açabilmektedir (Smith & Vivekananda, 2007, s.10). Tabiatıyla iklim değişikliği Uluslararası İlişkiler ya da artık yalnızca ulusların dâhil olmadığı çok aktörlü yapı göze alındığında küresel ilişkiler bağlamında pek çok konuyu derinden etkileyecektir.

İklim krizinin meydana getirdiği sorunlar ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılar üzerinde doğrudan etkili olduğu gibi krizin nedenleri de belirtilen unsurlar ile doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda hem krizin çözümü hem de değişen şartlara adaptasyonda mikro ve makro düzeylerde sorumluluk paylaşımı gerekmektedir. Bireyler, sivil toplum örgütleri, uluslararası şirketler ve uluslararası örgütleri de içeren

yelpazede devletlerin, hâlâ en önemli karar vericiler olmaları nedeniyle, iklim krizine yönelik eylemleri kritik seviyede önemlidir (Vural, 2018). İklim krizi iç politika, dış politika, güvenlik ve diplomasi gibi pek çok alanda çözüm, mücadele ve adaptasyon konularında çeşitli planlamalar, programlar ve değerlendirmeler gerektirmektedir. Tabiatıyla uluslararası pek çok sorunda bir kılavuz olarak açıklama, anlamlandırma ve çözüm üretme gibi çeşitli amaçlarla Uluslararası İlişkiler teorilerine ihtiyaç duyulduğu gibi, iklim krizinde de bu perspektiften bir değerlendirmeye gereksinim duyulmaktadır. Çalışmanın konusu da böylece Uluslararası İlişkiler teorileri çerçevesinde iklim krizinin değerlendirilmesi temeline yerleştirilmektedir. Bununla birlikte bu değerlendirmeleri yaparken aynı zamanda iklim krizine yönelik en kapsamlı perspektifin Yeşil Teori ile sağlanacağı iddiasında bulunulmaktadır.

Yeşil politikayı doğrudan Uluslararası İlişkiler kapsamında düşünmek ve bu çerçevede araştırmalar yapmak geleneksel teorilere göre oldukça, Eleştirel Teorilere göre ise görece yenidir. İlk olarak 1960 ve 1970'lerde gündeme gelen çevre sorunları ile literatürde çalışılmaya başlanan yeşil politika zamanla güvenlik kapsamında düşünülerek gelişim göstermiştir (Paterson, 2019, s.349). Yapılan ilk çalışmaların özellikle ulusal güvenlikle ilişkilendirilmesi Realizmin bu noktadaki etkisini gözler önüne sermektedir. Fakat Soğuk Savaşın bitişi ile dünya düzeni açısından değişen şartlar, çevre sorunları ile ilgili bakış açısının da değişmesine neden olmuştur. Bu noktada 1980'lerden itibaren kendine alan bulmaya başlayan Yeşil Hareket ve tabiatıyla Avrupa'da etkinliğini arttıran Yeşil Partilerin de Yeşil Politikanın gelişimindeki etkileri göz ardı edilemez (Müller-Rommer, 1994).

Yine de Uluslararası İlişkiler çerçevesinde Yeşil Teori geliştirme çabaları ve tartışmaları daha çok son 30 yıla denk gelmekte ve teorinin sınırları ve içeriğine yönelik derin tartışmalar halen devam etmektedir. Öncelikli tartışmalardan biri çoğunlukla Yeşil Teori kapsamında düşünülen çevre sorunlarının, çoğu Eleştirel Teorisyen tarafından bu sorunların sebebi olarak da görülen, modernite ile bağlarını koparamaması ve aydınlanmacı, ilerlemeci bakış açısına dayalı olarak deneye dayalı bilginin önemi ve insanın öne çıktığı değişim fikrini içinde barındırmasıdır (Erçandırlı, 2014). Gerçekten de yeşil politika tartışmaları içerisinde insan merkezli (anthroposentrik) düşünceyi öne alan, teknolojik ilerlemelerle ve özellikle modernitenin kurumlarından biri olarak gösterilen ve hatta onunla eşleşmiş olan

Kapitalist düzen içinde (Örnek olarak: Ekolojik Modernleşme) iklim krizi gibi çevresel sorunların çözüleceğini iddia eden çalışmalar bulunmaktadır. Fakat bu görüşlerin tam karşı kutbunda bulunan sistemsel bir değişim ve dönüşümü savunan görüşler de Yeşil Politika içinde önemli bir yer tutmaktadır. Tabiatıyla bu çeşitlilik içerisinde tutarlı bir teorinin temeli sağlanabilir mi sorusu öne çıkmaktadır.

Çalışmada bu tutarlılığa ulaşmak ve Yeşil Teori kapsamında belirli bir çerçevenin oluşturulabilmesi amacıyla Cox'un (1981) ayrımında bulunduğu Problem Çözücü Teori ve Eleştirel Teori yaklaşımlarının birleştirilmesi ile ortaya çıkan Eleştirel Problem Çözücü yaklaşım kullanılmaktadır. Eleştirel Problem Çözücü yaklaşım metodolojik ve teorik çoğulculuğa sahip disiplinlerarası bir çalışma gerçekleştirmek için kombinasyon sağlayan ve literatürde isimlendirilmesi açısından henüz yeni olan bir yaklaşımdır (Mahmoud vd., 2018; Eckersley, 2018, 2020). Bununla birlikte kavram insan ve çevresel değişimin etkileşimini ekoloji merkezci (ekomerkezci) bir bakış açısıyla ele alma imkanı sağlayan dinamikleri bir araya getiren bir kapsama sahiptir. Eleştirel Problem Çözücü Yaklaşım şemsiyesinde Yeşil Teorinin iklim krizine yönelik en kapsamlı çözümleri içerdiği iddiasına argüman sağlayabilmek adına çalışmada iklim krizi öncelikle Problem Çözücü ve Eleştirel Teoriler kapsamında incelenmektedir. Belirli analitik ayrımlara sahip bu yaklaşımlar ve onların şemsiyeleri altındaki teorilerin iklim krizinin çözümünde sahip oldukları yetersizlikler ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Bu yetersizliklerden yola çıkarak doktora tezi kapsamında planlanan bu araştırmada, Eleştirel Problem Çözücü yaklaşım şemsiyesinde Yeşil Teorinin iklim krizinin çözümüne yönelik en yeterli ve etkili içeriği sunduğuna dair argümanlar araştırılmaktadır. İklim krizine yönelik tüm bu araştırma ve inceleme sürecinin sonunda ise Yeşil Teori, insan merkezli bakış açısını dışlayan ekomerkezci bakış açısıyla temellendirilerek, zıtlıklar ve çeşitlilik barındıran politik yapısına rağmen tutarlı bir politik teori kapsamına oturtulmaya çalışılmaktadır.

Belirtilen odaklar altında çalışmanın ilk bölümünde; iç içe geçmiş karmaşık süreçler içeren iklim krizinin ortaya çıkış nedenleri, etkileri ve sonuçları adalet(sizlik) boyutu da dikkate alınarak araştırılmakta ve konuyla ilgili çözüm arayışlarına yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Cox'un (1986) Problem Çözücü ve Eleştirel Teoriler ayrımından yola çıkılarak yapılan sınıflandırılmalarla her bir Uluslararası İlişkiler teorisi çerçevesinde iklim krizi değerlendirilmektedir. Buna göre

Realizm, Liberalizm ve Marksizm Problem Çözücü Teoriler başlığında sınıflandırılırken Ekomarksizm, İnşacılık, Eleştirel Teori, Postyapısalcılık, Postkolonyalizm ve Feminizm/Ekofeminizm Eleştirel Teoriler başlığında konumlandırılmaktadır. Tüm bu yaklaşımlar içeriğinde iklim krizi değerlendirildikten sonra üçüncü bölümde Yeşil Teori, Eleştirel Problem Çözücü yaklaşımlar başlığı altında sınıflandırılırken, öncelikle iklim krizine yönelik değerlendirmelerde bulunulmakta ardından Yeşil Teorinin sınırlarına dair tartışmalar içeren bir diğer bölüme geçilmektedir. Yeşil Teorinin ontolojisi, metodolojisi ve devlete yönelik yaklaşımını ele alan bölümlerin ardından sonuç bölümünde genel değerlendirmeler yapılmaktadır.

Tezin Amacı ve Önemi

Çalışma iki temel gayeye sahiptir. Öncelikli olarak küresel düzeyde en acil sorun olan iklim krizinin Uluslararası İlişkiler alanı ile derin bağlantıları ortaya koyularak, teorik çerçevede incelenmesi ve iklim krizini en kapsamlı şekilde ele alan ve bütüncül bir çözüm geliştirme potansiyeli olan yaklaşımın belirlenmesi hedeflenmektedir. Bu hedef önemlidir çünkü iklim krizi yalnızca doğa bilimleri ile incelenen bir konu olma sınırını çoktan aşmıştır. Hem nedenleri hem de sonuçları açısından politiktir. Krizin genel karar alıcılar olarak devlet ve temelde birey sorumluluğunda ortaya çıkma ve ilerleme süreci göz önüne alındığında, Uluslararası İlişkiler alanının dışlandığı ya da alanın kendisini dışladığı bir çözüm üretim süreci yeterli olamayacaktır. Alan içinde iklim krizini konu alan çalışmalar geçmiş yıllara oranla son yıllarda artış göstermekle birlikte genellikle ekonomi politik, enerji ve güvenlik gibi spesifik alanlarda yoğunlaşmaktadır. Tabiatıyla çalışma belirtilen gaye ile hem ulusal hem de uluslararası literatürde az sayıda bulunan iklim krizine yönelik teorik analiz çalışmalarına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın bir diğer ve en önemli gayesi ise henüz tartışmalı bir kapsam içeren ve çeşitli tutarsızlıkları barındırdığı iddia edilen Yeşil Teoriyi, şu ana kadar çizilen sınırlarının ötesinde düşünmek ve bu sınırları tartışarak tutarlı bir politik çerçeveye yerleştirebilmektir. Yeşil Teori, Uluslararası İlişkiler teorileri kapsamında değerlendirilmektedir fakat bu değerlendirmeler genellikle kurumsalcı yaklaşımlar odağında devlet başatlığında yapılmaktadır. Tam tersi devletin ötesine geçen ve hatta

devletsizliği içeren tartışmalar ise EkomMarksizm, Ekofeminizm ve Ekoanarşizm gibi yaklaşımların başlığı altında konumlandırılmaktadır. Bununla birlikte "Sürdürülebilir Kalkınma", "Ekolojik Modernleşme" gibi mevcut iktisadi sistem temelli kavramlar da zaman zaman Yeşil Teori başlığı altında düşünülmektedir. Çalışma ise belirtilen amacı ile tüm bu yaklaşımlardan beslenen Yeşil Teoriyi, öncelikle insan merkezli bakış açısını içeren kavram ve yaklaşımlardan kurtarmak ve aynı zamanda Eleştirel Problem Çözücü yaklaşımı şemsiyesinde devletin değiştirici ve dönüştürücü rolünü kullandığı fakat başat olmadığı, çok aktörlü ama ekoloji merkezci bir perspektifte çok disiplinli yapı içeren bir teori olarak konumlandırmayı hedeflemektedir. Böylece hem ulusal hem uluslararası literatüre alternatif bir bakış açısı ile katkı sağlama gayesi güdülmektedir.

Araştırma Soruları

Çalışmanın hipotezi, iklim krizine çözüm ararken uygulanabilir çözümlerin geliştirilmesinde en önemli katkıyı Yeşil Teorinin sunabileceği yönündedir. Bununla birlikte bunun için Yeşil Teori içerisindeki tutarsızlıkların giderilmesi ve çelişkili olmayan argümanları barındırması gerekmektedir. Bu hipotez bağlamında araştırma soruları aşağıdaki gibidir.

1. İklim krizinin oluşumunda etkili olan genel insan faaliyetleri nelerdir?

2. İklim krizinin neden olacağı etkiler ülkelerin kalkınma düzeylerine göre nasıl değişir?

3. İklim krizi neden Uluslararası İlişkiler alanı içerisinde değerlendirilmelidir?

4. Problem Çözücü, Eleştirel ve Eleştirel Problem Çözücü olmak üzere Uluslararası İlişkiler Teorileri iklim krizini nasıl değerlendirir?

5. İklim kriziyle başa çıkabilmek ve kapsamlı/bütüncül çözümler geliştirebilemek için Uluslararası İlişkiler teorisi olarak Yeşil Teori nasıl katkı sunabilir? Bu yönde Yeşil Teoriyi yeniden formüle etmek gerekir mi?

6. Yeşil Teori tutarsız politik kapsamlı bir teori midir ve eğer öyleyse tutarlı bir teorik çerçeveye nasıl yerleştirilir?

7. Uluslararası İlişkiler Teorisi olarak Yeşil Teori'nin ontolojik kapsamda analiz birimi ve metodolojik sınırları nelerdir?

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma iklim krizini daha önce de belirtildiği üzere Uluslararası İlişkiler teorileri kapsamında incelemektedir. Bu nedenle esasında her teoriye yönelik analiz yöntemi farklılaşmaktadır. Buna göre Problem Çözücü Teoriler, kavramsal ve yorumsal yargıları içeren ve maddi güçlere odaklanan gelenekselci pozitivist ve sayısal, istatistik ve modelleme gibi verilerin kullanımını kapsayan davranışsalcı pozitivist bakış açısı ile neden sonuç ilişkisi içinde incelemeler içermektedir. Eleştirel ve Eleştirel Problem Çözücü Teoriler ise dil ve söylem aracılığı ile yorumsamacı bir açı sunan postpozitivist ve yöntemsel olarak konuya göre seçim yapmayı önceleyerek hem pozitivist hem de yorumsamacı yöntemlere başvurulabileceğini varsayan eleştirel gerçekçilik bakış açısıyla incelenmektedir.

Bununla birlikte çalışmada, literatür temelli bir araştırma yapılması nedeniyle genel olarak belirtilen yöntemlerle incelenmiş çalışmalara yönelik değerlendirmelerde bulunulmaktadır. Tabiatıyla nitel araştırma yöntemlerinin şemsiyesi altında literatür taraması yapılmakta ve iklim krizinin çözümüne yönelik en kapsamlı çözümleri sunan teorinin ayırıcı özelliklerinin belli edilmesi adına karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmektedir. Bütünü itibariyle hem deskriptif hem de retrospektif incelemelerin yapılacağı çalışmada bu kapsamda genel olarak bilimsel kitaplar, tezler, makaleler ve internet kaynaklarına başvurulmakta ve iklim krizi ile ilgili araştırmalar yapılırken bilimsel veriler, istatistikler, güncel araştırma verileri ve uluslararası düzeyde kabul gören resmi belgelerden yararlanılmaktadır. Bu yöntemler eşliğinde araştırmanın ontolojisini oluşturacak nesne alanları, bir başka deyişle analiz birimleri yine çalışmada mevcut olan çeşitlilik göz önüne alındığında devlet, toplum, insan ve ekoloji/ekosistem merkezci olarak teorik yaklaşımlara göre değişiklik göstermektedir.

Literatür Taraması

Literatür taramasına başlamadan önce çalışmanın temel esin kaynakları olan ve doğrudan Uluslararası İlişkiler alanında eserler ortaya koymamakla birlikte iklim krizinin ve çevre sorunlarının küresel gündemde dikkat çekmesine yönelik kamuoyunda ses getiren eserler üreten iki yazar Naomi Klein ve John Bellamy Foster'ın çalışmalarına değinmek oldukça önemlidir. Sosyoloji Profesörü olan Foster'ın bu çalışmaya ilham verici birkaç çalışması: *Savunmasız Gezegen* (2013), *Her*

Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler (Foster ve Magdoff, 2014), *Marksist Ekoloji* (2012). Bir diğer isim gazeteci ve aktivist kimliği ile Naomi Klein ve bu çalışmaya ilham verici eserlerinden bazıları: *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizmin Yükselişi* (2010), *İşte Bu Her Şeyi Değiştirir: Kapitalizm İklime Karşı* (2015), *Hayır Demek Yetmez* (2017).

Literatür taramasına başlamadan önce bir noktaya daha dikkat çekmek gerekmektedir. İklim krizi ve etkileri ile ilgili konular çalışılır ve değerlendirilirken öne çıkan bir sorun, sosyal bilimler içindeki alanlarda bazı sınırların net olmamasıdır ki bilhassa ekonomi, sosyoloji ve özellikle kamu yönetimi alanlarında yapılan iklim krizi çalışmaları ile Uluslararası İlişkiler alanında yapılan çalışmalar arasında keskin ayrımlar bulunmamaktadır. Bu anlamda araştırmalar yapılırken yararlanılan ve aşağıda belirtilen bazı eserler bahsedilen alanlarla da iç içe geçmektedir.

1960'lı ve 1970'li yıllarda bilim insanlarının laboratuvarlardan ve araştırma yaptığı diğer ortamlardan dışarı çıkarak kamuoyunun anlayacağı şekilde çevre sorunlarının yaşam üzerinde yarattığı baskılara dikkat çekmesi, Yeşil Politika ile ilgili literatürün oluşmaya başlamasına neden olmuştur. Belirtilen yılların kimyasal gübre ve pestisitlerin kullanılarak gıda üretiminin çok yüksek oranlarda aniden artırıldığı Yeşil Devrim dönemi ve aynı zamanda 1973 Petrol Krizi ile birlikte kaynak kıtlığının öneminin dikkat çektiği bir zaman dilimi olması önemlidir. Bu anlamda literatür incelenecek olursa Rachel Carson'un *Silent Spring* (1962) isimli çalışması öne çıkmaktadır. Carson çalışmasında kırsal kesimlerdeki böcek ilacı kullanımlarının çevreye olan zararlı etkilerine dikkat çekmiştir. Ardından 1967 yılında Lynn White Jr.'ın *The Historical Roots of Our Ecological Crisis* ve Barry Commoner'in *Science & Survival* isimli çalışmaları, Garret Hardin'in 1968 tarihli *The Tragedy of the Commons* ve Paul Ehrlich'in yine 1968 tarihli *The Population Bomb* başlıklı çalışmaları çevreye ve yaşama verilen zararlara ve bu zararların geri dönen etkilerine dikkat çekmişlerdir. 1971 yılında kaynak kıtlığı ve şiddeti ilişkilendiren Richard Falk'ın *This Endangered Planet* adlı çalışması bir diğer önemli eserdir (Barnett, 2001,s.37). 1972 yılında Donella Meadows öncülüğündeki Roma Kulübü çerçevesinde hazırlanan *The Limits to Growth* raporu ise büyüme politikalarının çevre üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Ayrıca rapor, sürdürülebilirlik yaklaşımını öne çıkararak Yeşil Politika ve kalkınma ile ilişkilendirilecek diğer çalışmaların önünü

açmıştır. Bununla birlikte 1980'li yıllar ise çevre sorunlarının özellikle güvenlikle ilişkilendirildiği çalışmaların öne çıktığı bir döneme girişin başlangıcı olmuştur.

Çevrenin öncelikle ulusal güvenlik ve sonrasında ulusal odaklı bakışın ötesinde değerlendirilmesine Lester Brown (*Redefining National Security*, 1977/1986), Richard Ullman (*Redefining Security*, 1983) ve Myers'in (*The Environmental Dimension to Security Issues*, 1986; *Environment and Security*,1989; *Ultimate Security*, 1993) çalışmaları öncülük etmiştir. Gelişen literatür ile birlikte çevredeki bozulmaların neden olacağı güvenlik sorunları bilim dünyasının ötesine geçerek küresel çerçevede devletlerin de gündemine girmiş ve 1992'de Birleşmiş Milletler Çevre Programı çerçevesinde Rio Yeryüzü Zirvesi düzenlenmiştir. Zirvede BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİÇS) olmak üzere 3 sözleşme imzaya açılmış ve çevre sorunları ile mücadelede önemli adımlar atılmıştır. Çalışmanın vaka örneği olarak seçilen iklim krizi ile ilgili literatürdeki çalışmalar da bu süreçle birlikte artış göstermiştir. Özellikle konuyla ilgili çalışmalar yapan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Inter-governmental Panel on Climate Change - IPCC) tarafından hazırlanan ve değişimin bilimsel ve fiziksel temelini inceleyen raporlar, dünyanın dört bir yanından bilim insanlarının katılımı ve işbirliği ile gerçekleşmekte olan değişimin doğal kaynaklar ve toplum üzerindeki etkileri kapsamında düzenli olarak yapılan değerlendirmeleri içermesi ile sosyal bilimler ve diğer bilimleri de içererek disiplinlerarası alanda literatüre oldukça büyük katkılar sağlamıştır. İlki 1990'da olmak üzere 5-7 yıl ara ile yayımlanan Değerlendirme Raporları (*First Assessment Report – FAR* / 1990, *Second Assessment Report – SAR* / 1995, *Third Assessment Report – TAR* / 2001, *Four Assessment Report: Climate Change – AR4* / 2007, *Fifth Assessment Report: Climate Change – AR5* / 2014) ve yine IPCC tarafından hazırlanan ve iklim krizinin çeşitli etkilerinin spesifik alanlara yönelik araştırmalarını içeren raporlar (*IPCC Assessment Reports*), bu çalışmada da özellikle krizin fiziksel etkilerinin açıklanmasında NASA (The National Aeronautics and Space Administration), NOAA (National Oceanic and Atmospheric Administration), Met Office gibi merkezlerin raporları ile birlikte başvurulan temel kaynaklardır.

İklim krizinin fiziksel etkilerinin neden olmakta olduğu sosyal, politik ve hatta askeri sorunlar konunun Uluslararası İlişkiler içinde de değerlendirilmesine sebep

olmuştur. Krizin diğer çevre sorunları gibi güvenlik çerçevesinde değerlendirilmeye başlaması, teorik çerçevede oluşan literatürün de güvenlik üzerinden gelişmesine yol açmıştır. Bu bağlamda eleştirel değerler çerçevesinde pek çok eser ortaya koyulmuştur. Bunlardan öne çıkan bazı çalışmalar: Jon Barnett (2003) – *Security and Climate Change* , Barnett ve Adger (2007) – *Climate Change Human Security and Violent Conflict,* Dalby, (2013) – *Climate Change: New Dimensions of Environmental Security,* Detraz ve Betsill (2009) – *Climate Change and Environmental Security: For Whom the Discourse Shifts*, Gleick (2006) – *The Implications of Global Climatic Change for International Security,* Matthew (2013) – *Climate Change and Security*, McDonald (2013) – *Discourse of Climate Security*, Trombetta (2008) –*Environmental Security and Climate Change: Analysing the Discourse*, McDonald (2018) – *Climate change and security: towards ecological security?*. İsimleri verilen çalışmalar genelde eleştirel olmakla birlikte bazıları ortak güvenlik çerçevesinde liberal değerler kapsamında bakış açıları da içermektedir. İklim krizi Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Hukuk çerçevesinde, güvenlik dışında çevre rejimlerine katılım, iklim konferansları ve ulusal iklim politikaları bağlamında da ele alınmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları: Depledge (2009) – *The road less travelled: difficulties in moving between annexes in the climate change regime,* Sosa-Nunez ve Atkins (2016) – *Environment, Climate Change and International Relations,* Falkner (2017) – *The Paris Agreement and the New Logic of International Climate Politics*, Klein vd., (2017) - *The Paris Agreement on Climate Change: Analysis and Commentary*.

Doğrudan Uluslararası İlişkiler teorileri bazında yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda ulaşılabilen çalışmalardan bazıları: Sprinz ve Luterbacher (1996) – *International Relations and Global Climate Change*, MacNeil ve Paterson (2012) – *Neoliberal climate policy: from market fetishism to the developmental state*, Moore (2003) – *The Modern World System as environmental history? Ecology and the rise of capitalism*. Belirtilmelidir ki literatür taraması yapılırken Uluslararası İlişkiler alanı içinde araştırma yapılmış ve krizin teorilere ait bir takım kavramsal çerçeveler ile analiz edilmesinden ziyade doğrudan teorik kapsamda incelendiği çalışmalar dikkate alınmıştır. Yine özellikle belirtilmelidir ki iklim krizi çoğu çalışmada çevresel sorunlar başlığı altında genellenerek ya da kategorize edilerek değerlendirilmiştir. Bu

çalışma kapsamında daha çok doğrudan iklim krizi ile ilgili çalışmalar ele alınma eğiliminde olunmuştur.

İklim krizi gibi çevresel sorunların Uluslararası İlişkiler teorileri ile değerlendirmelerinde mevcut problem çözücü ve eleştirel yaklaşımlar yetersiz kalınca, konu bu tezin de son iki bölümünü oluşturacak olan Yeşil Teori, Yeşil Politika kapsamında teorileştirilerek Uluslararası İlişkiler alanına yerleştirilmeye çalışılmıştır. Konu ile ilgili tartışmalar henüz sürmektedir. Bununla birlikte alanda bu tartışmanın yoğunlaşmasını sağlayan çalışmalar 1990'lı yıllarda yapılmıştır. İlk basımı 1993 yılında Andrew Dobson ve Paul Lucardie tarafından derlenen *The Politics of Nature Explorations in Green Political Theory* kitabı bu çalışmalardan biridir. Eserde bulunan; Andrew Dobson – *Critical Theory and Green Politics* ve Alan Carter – *Towards A Green Political Theory* bölümleri, özellikle çalışmada sınırları oluşturulmak istenen Yeşil Teori tartışmaları için Sosyalist, Feminist ve Anarşist yaklaşımlarla karşılaştırmalara da yer vermesiyle zemin sağlayıcı çalışmalardan olmuştur (Dobson ve Lucardie, 2003). Yine Alan Carter'ın 1999 yılında yayımlanan *A Radical Green Political Theory* adlı kitabı yeşil politikanın beslendiği Eko-Otoriteryanizm, Eko-Reformizm ve Marksizim gibi perspektiflere ve onların yeşil politika üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir. John S. Dryzek ise ilk basımı 1997 yılında yayımlanan *The Politics of the Earth* (2013) eseri ile Yeşil Politikayı söylemsel analizler üzerinden değerlendirme yoluna gitmiştir. John Barry 1999 yılında yayımlanan *Rethinking Green Politics: Nature, Virtue and Progress* eseri ile Yeşil Teoriyi örneğin anarşizm gibi ideolojik karakteristiklerinden arındırarak ve alternatif bir bakış açısıyla yeniden düşünerek ilkelerini ve değerlerini tartışmıştır.

Bir diğer önemli isim olarak Matthew Paterson karşımıza çıkmaktadır. Paterson teorinin tartışmalarını, sınırlarını ve alandaki isimlerin bakış açılarını da içeren kapsamlı çalışmalarıyla Yeşil Teori deyince akla gelen ilk isimlerden biridir. 1996 tarihli Global Warming and Global Politics ve 2000 tarihli Understanding Global Environmental Politics. Domination, Accumulation, Resistance eserleri, Peter Doran ve John Barry ile birlikte The State Theories and Issues isimli eserdeki *Green Theory* (2006) bölümü, Burchill vd., tarafından derlenen Uluslararası İlişkiler Teorileri isimli eserde *Yeşil Siyaset* (2019) gibi pek çok çalışması ile iklim değişikliği ve yeşil politika konularının Uluslararası İlişkiler gündemine alınmasına etki etmiştir. Uluslararası

İlişkiler alanı içinde çevre sorunları, iklim değişikliği, teori çalışmaları ve demokrasi çalışmaları kapsamında Yeşil Politikaya dair sayısız eser vermiş ve alan içinde Yeşil Politikanın şekillenmesini sağlamış bir diğer hatta en önemli ismin Robyn Eckersley olduğu söylenebilir. Eckersley'in 1990'lı ve 2000'li yıllarda öne çıkan çalışmalardan yalnızca bir kısmı şöyledir: *Green Politics and the New Class: Selfishness or Virtue?* (1989), *Habermas and Green Political Thought* (1990), *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach* (1992), *Greening Liberal Democracy* (1996), John Barry ile ortak *yazarlı The State and The Global Ecological Crisis* (Barry & Eckersley, 2005) kitabı, *Green Theory* (2007) isimli kitap bölümü. Bununla birlikte bu çalışmaya ilham kaynağı olan ve devlet başatlığında teorik bir çerçeve ortaya koyduğu önceki bölümlerde de belirtilen çok daha yakın zamanda kaleme aldığı *The Green State in Transition: Reply to Bailey, Barry and Craig* (2018), *Greening States and Societies: From Transitions to Great Transformations* (2020) makaleleri Yeşil Politika açısından son yıllarda dikkat çeken en önemli çalışmalardandır. Eckersley'in belirtilen çalışmalarının hepsinin bu tezin hem altyapısı hem de içeriğinin oluşumunda derin izleri bulunmaktadır. Aynı akademisyen grubu tarafından yazılan ve pek çok tartışmaya yol açan *Planet Politics: A Manifesto from the End of IR* (Burke vd, 2016) ve *Defending Planet Politics* (Fishel vd.,2018) başlıklı çalışmalar ise gezegen politikaları söylemi ile bu çalışmaya esin kaynağı olurken vizyonuyla da yol gösterici olmuştur.

Türkiye'de yapılan çalışmalara gelindiği zaman genel olarak çevre sorunlarına yönelik özellikle son yirmi yılda gelişen bir literatür söz konusudur. Uluslararası literatürde olmakla birlikte daha dar çerçevede güvenlik, çevre rejimlerine katılım, iklim konferansları ve ulusal iklim politikaları bağlamında ele alınan çalışmalar mevcuttur. Bu noktada Uluslararası İlişkilerde öne çıkan ilk isim Semra Cerit Mazlum'dur. Cerit'in *Turkey's Foreign Policy on Global Atmospheric Commons Climate Change and Ozone Depletion* (2009), *Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Küresel İklim Değişikliği ve Yerel Yönetim Politikaları* (2009), *Turkey And Post-Paris Climate Change Politics: Still Playing Alone* (2017) çalışmaları ve ortak yazarlı (Turhan vd. 2016) – *Beyond Special Circumstances: Climate Change Policy in Turkey 1992–2015* makalesi, pek çok çalışmasından yalnızca birkaçını oluşturmaktadır. Volkan Ediger'in 2008 yılında yayımlanan *Küresel İklim Değişikliğinin Uluslararası*

İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Politikaları adlı çalışması yine iklim krizinin Uluslararası İlişkiler alanı içinde iklim müzakereleri bağlamında değerlendirmesini içeren çalışmalardan biridir. İklim krizi ile ilgili çalışmalar yapan bir diğer isim Senem Atvur'dur. Eserlerinden bazıları: *İklim Değişikliği ve Eşitsizlik Kesişiminde Küresel Sistem* (2018), *The Nexus of Climate Change and Migration* (Özer & Atvur, 2019), *Türkiye's Climate Policies in the Context of Sustainable Security* (Atvur & Vural, 2022b). Literatüre katkı sağlayan bir başka isim Ceren Uysal Oğuz'un bazı eserleri: *İklim Değişikliği ve Kutuplar* (2018), *Küresel İklim Değişikliği ile Mücadelede Uluslararası İşbirliğinin Ötesini Düşünmek* (2019). Atvur ve Uysal'ın, Güneş Gülal ile kaleme aldıkları *İklim Krizi ve Ekolojik Bağlamda Devletin Rolünü Yeniden Düşünmek* makalesi türkçe literatür açısından diğer önemli katkılardan biridir.

Yine çevresel sorunların ve bu sorunların güvenliğe yönelik etkilerinin değerlendirilmesi de Yeşil Politikanın Türkçe literatürdeki gelişimine etki etmiştir. Bu bağlamda Nesrin Algan'ın hem çevre hem de güvenlikle ilgili çalışmaları önemlidir. Algan'ın çok sayıdaki çalışmalarından bazıları: *Türk Boğazları'nda Çevresel Güvenlik (2002), Kirlilikten Ulusal Güvenliğe* (2005), *İklim Etiği* (2008). Benzer konularda çalışmalar yapan bir diğer isim İbrahim Mazlum'un çalışmalarından bazıları ise şunlardır: *Çevre ve Güvenlik İlişkisine Tanımsal Bir Yaklaşım* (2003), Küresel Siyaset ve Çevre (2014), *ISIS as an Actor Controlling Water Resources in Syria and Iraq* (2018). Tarık Ak'ın *Çevresel Güvenlik* (2017) başlıklı çalışması da literatüre katkı yapan diğer önemli çalışmalardandır. Bu tezde de yer verilen insan ve insan ötesi yaklaşımlara ilişkili literatür bağlamında öne çıkan bir isim olarak ise Çağdaş Dedeoğlu'nun çalışmaları dikkat çekicidir. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir: Cansu Ekmekçioğlu ile birlikte *Information Infrastructures and the Future of Ecological Citizenship in the Anthropocene* (2020), *'Hey Siri: Do You Believe in God?' A Posthuman Exposé of Belief Bias in AI Programming* (2021) ve *Posthuman Citizenship* (2023).

Türkçe literatürde iklim krizinin doğrudan güvenlik konusu içinde değerlendirildiği çalışmalardan biri Başar Baysal'ın *Climate Change and Security: Different Perceptions, Different Approaches* (2017) çalışmasıdır. Çalışma iklim değişikliğini güvenlikleştirme yaklaşımı kapsamında ele alarak iklim krizine uygulanabilecek kavramsal ve teorik yaklaşımlar bağlamında önemli örneklerden biri

olmuştur. İklim değişikliği ve güvenliğe dair diğer çalışmalardan bazıları şöyledir; *Küresel İklim Değişikliği ve Güvenlik* (Vural, 2018) ve *İklim Değişikliği ve Çevresel Güvenlik: Türkiye Örneği* (Kaya & Ilgıt,2021).

2017'de Akın Ünver tarafından ortaya koyulan bir başka çalışma *Paris Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm*, bu tezin gayelerinden biri olan iklim krizinin Uluslararası İlişkiler teorileri kapsamında değerlendirilmesi bağlamında önemli çalışmalardan birisi olmuştur. Yine Çağlar Söker ve Erdem Özlük tarafından 2018 yılında yapılan *Uluslararası İlişkilerde Çevreyi Merkeze Taşımak* başlıklı çalışmada Yeşil Teori içeriklerinden de olan "liberal kurumsalcılık" yaklaşımları, Eko-Otoriteryenler görüşler ve eleştirel bağlamda "çevre-merkezcilik", "ekolojik modernleşme" ve "merkezsizleşme" yaklaşımları tartışılmıştır.

Bu çalışmalar dışında Yeşil Teori başlıklı ya da konulu yalnızca iki kitap bölümüne ulaşılmıştır. Bu kitaplardan biri Tayyar Arı'nın yaptığı 9. basımındaki *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (2018) kitabıdır. Bir diğeri ise Ramazan Gözen tarafından derlenen *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (2014) kitabında Yelda Erçandırlı tarafından yazılan kitap bölümüdür. Yine Erçandırlı'nın 2019 yılında yaptığı ve eleştirel bir yaklaşımla ele aldığı çalışmalardan biri *Antroposen Çağında Marx ve Eko-Marksizm(ler): Toplum-Doğa İlişkisinin Diyalektiği*dir. Erçandırlı'nın 2017 yılında tamamlanan *Green (In)Security In International Relations Theory: A Critical Realist Perspective / Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeşil Güven(Siz)Lik: Eleştirel Gerçekçi Bir Perspektif* başlıklı doktora tezi ise Yeşil Politika çalışmalarına yönelik alternatif bir bakış açısı sunan önemli bir çalışma olarak görülmektedir. Erçandırlı'nın bir diğer önemli çalışması insan merkezcilik karşıtı yaklaşımlar ekseninde gerçekleşen tartışmalara ilişkin Türkçe literatüre önemli katkılar sağlayan *Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi* başlıklı çalışmasıdır.

Bu tez literatür taramasında belirtilen yakın temalı çalışmaların bakış açıları ve bulgularından da yararlanarak iklim krizinin çözümüne yönelik en işlevsel yaklaşımı bulma ve yeşil teoriyi içeriği ve sınılarını tartışarak alternatif bir yaklaşım olarak sunma hedefindedir. Bu anlamda hem teorik ve kavramsal olarak üzerinde çok

durulmayan görüş ve düşünceleri belirginleştirerek ve sınıflandırarak literatüre sunarken aynı zamanda alternatif bir metodolojiyi de, disiplinlerarası eklektik bir çerçeve gerektiren iklim krizi vb. sorunların çözümüne yönelik işlevsel bir yol olarak öne çıkarmaktadır.

BÖLÜM I: İKLİM KRİZİ

Dünya yüzeyindeki sıcaklıkların artması ile birlikte iklimde meydana gelen değişiklikler insan yaşamını kritik düzeyde etkilemektedir. Gezegenin milyarlarca yıllık geçmişinde de benzer iklimsel değişiklikler gerçekleşmişken, bugünkü değişikliklerin nedeninin doğal fenomenlerden ziyade insan kaynaklı (antroposen) olması dikkat çekicidir. İklim değişikliği nedenleri, etkileri ve sonuçları bağlamında iç içe geçmiş karmaşık süreçler içermektedir. Bölümde öncelikli olarak insan kaynaklı iklim değişikliğine giden süreç ele alınmakta, ardından iklim krizinin meydana getireceği etkiye değinilmekte, krizin nedenleri ve sonuçlarından kaynaklanan adalet(sizlik) sorunu tartışılmakta ve son olarak krize yönelik çözüm arayışları, alternatif yaklaşımlara da kısaca değinilerek irdelenmektedir.

1.1. Sömürülen Doğa ve İklim Krizine Giden Süreç

Yaklaşık 4,5 milyar yıl önce oluştuğu varsayılan gezegenimiz bu süreçte pek çok türü içinde barındırmıştır. Milyonlarca hatta en basit formlar da dahil edilirse trilyonlarca tür, yaşamın başlangıcından bu yana Dünya üzerinde varlığını sürdürmüş ve bunların yaklaşık %99'undan fazlası günümüze kadar farklı dönemlerde yok olmuştur. Bu yok oluşların nedenleri her bir türe göre çeşitlenmekle birlikte bilim insanlarının görüş birliğine vardığı, dünya tarihi açısından birden fazla türün soy kaybının aynı zaman aralığı içerisinde gerçekleştiği beş kitlesel yok oluş bulunmaktadır. Bunlardan ilki *Geç Ordovisyen Kitlesel Yokoluşu* olarak da adlandırılan Ordovisyen-Silüryen Kitlesel Yokoluşu'dur. Yaklaşık 444 milyon yıl önce sona erdiği sanılan yok oluş sırasında küresel seviyede gerçekleşen soğuma ile hızlıca meydana gelen buzullaşma sonucu tüm türlerin yaklaşık %85'inin yok olduğu tahmin edilmektedir. Bir diğeri olan *Geç Devonyen Kitlesel Yokoluşunun* yaklaşık 364 milyon yıl önce gerçekleştiği düşünülmektedir (Arndt & Pinti, 2011; Greshko, 2019). Bahsi geçen ya da geçecek olan tüm kitlesel yok oluşların binlerce hatta milyonlarca yıl sürdüğü belirtilmelidir. Geç Devonyen Kitlesel Yokoluşunun da yirmi milyon yıl süre içinde gerçekleştiği, bu süreçte tüm türlerin yaklaşık %70 kadarının yok olduğu düşünülmektedir. Büyük oranlarda yaşanan bu tür kayıplarını tetiklediğine dair deniz seviyelerindeki değişim, süpernova ve kuyruklu yıldız yağmuru olmak üzere pek çok

farklı tez sunulmakta ve konu halen tartışılmaya devam edilmektedir (Fields vd., 2020; Sandberg vd., 2002). Yaklaşık 252 milyon yıl önce gerçekleştiği düşünülen *Permiyen-Trias Kitlesel Yokoluşunun*, bulunduğumuz ana kadar geçen tüm zamanlar içinde, dünyadaki yaşama zarar veren en şiddetli çevresel kriz olduğu düşünülmektedir. Öyle ki tüm deniz türlerinin %90'dan fazlasının, karadaki türlerin de yaklaşık %75'inin yok olduğu tahmin edilmektedir. Büyük oranlarda ormanlık alan kaybına da neden olduğu düşünülen kitlesel yok oluşa, volkanik patlamaların sebep olduğu konusunda bilim insanları arasındaki görüş yoğun olsa da nedeni kesin olarak bilinmemektedir (Greshko, 2019; Jurikova vd., 2020; Shen vd., 2019).

Yaklaşık 200 milyon yıl önce gerçekleşen, Triyas-sonu Kitlesel Yokoluş olarak da adlandırılan *Triyas-Jura Kitlesel Yokoluşu* sırasında tüm türlerin yarısından fazlası hatta %80'ini kadarının yok olmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Milyonlarca yıl süren yok oluşun şiddetinin artış ve azalışlarının dalgalı seyirde yaşandığı düşünülürken, sürece neden olarak sunulan tezler arasında deniz seviyelerinde değişiklik, iklim değişikliği ve bu değişiklikleri de tetiklemiş olabilecek magmatik faaliyetler bulunmaktadır (Hautmann, 2012; Greshko, 2019; Lucas & Tanner, 2008). Bu dönemde çeşitli türlerin yok oluşunun dinozorların gelişimine ve çeşitlenmesine etki ettiği belirtilmektedir. Günümüze en yakın yok oluş ise yaklaşık 65-66 milyon yıl önce gerçekleşen *Kretase Paleojen (Kretase-Tersiyer, K-T) Kitlesel Yokoluşudur.* Bilim insanlarının; Dünya'ya çarpan bir göktaşının etkisiyle atmosfere savrulan çeşitli toz ve maddelerin Güneş ışığı ulaşımını engellemesi ile meydana gelen küresel bir soğumanın ve çarpma etkisiyle meydana gelen tsunami gibi jeoloji ve jeomorfoloji kaynaklı felaketlerin, kuş soylu olmayan tüm dinazorların (nonavian) yok olmasına neden olduğuna dair çeşitli araştırmaları bulunmaktadır. Ayrıca tüm türlerin bazı kaynaklara göre %60, bazı kaynaklara göre ise yaklaşık %76'sının yok olduğu tahmin edilmektedir. Göktaşının Dünya'ya çarptığı zaman diliminde başka bir bölgede de volkanik hareketliliklerin yaşanıyor olması yok olma süreciyle ilgili ikinci bir tez ortaya çıkarmakla birlikte, kitlesel kayıplara iki olayın birlikte mi yoksa yalnızca göktaşının mı etki ettiği konusunda tartışmalar halen sürmektedir (Arndt & Pinti, 2011; Chiarenza vd., 2020; Greshko, 2019; Ocampo, vd., 2006).

Hem kitlesel yok oluşların hem de herhangi bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşen tür kayıplarının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Gezegenimizin karmaşık

sistemleri düşünüldüğünde bu tabidir. Dünya üzerindeki yaşamın dengesi karşılıklı bağımlılık içinde etki tepki ikiliğinde sürmektedir. Dolayısıyla bu denge içinde meydana gelen bir olay diğerlerini tetiklemekte ve sistem içindeki tüm unsurlar bu durumdan eninde sonunda etkilenmektedir. Bahsi geçen tüm kitlesel yok oluşlar, temel sebepleri de bulunmakla birlikte, karmaşık ekolojik sistemler içinde birbirini tetikleyen doğal fenomenler sonucu gerçekleşmiş ve baskın konumda olup olmadığı fark etmeksizin tüm türler, bu süreçte edilgen bir pozisyona sahip olmuştur. Farklı türler kendileri dışındaki etkenler sonucu değişen habitata uyum sağlama kabiliyeti geliştirmişler ya da bunu sağlayamayarak yok olmuşlardır. Aynı zamanda bu edilgen konum, gerçekleşen değişime ya da tehdite karşı önlem alabilme kabiliyetini de olumsuz yönde etkilemiştir. Edilgen konumdaki tüm türlerin tek istisnası ise insan türü olmuştur. Yaklaşık 300 bin yıllık tarihiyle insan türü[1], süreç boyunca hayatta kalma kabiliyetini de arttırarak (bunu evrimleşme süreci olarak da düşünebiliriz) baskın bir tür haline gelmiş ve kimi koşullarda edilgen pozisyonunu sürdürmesine rağmen aynı zamanda tüm ekolojik sistemler üzerinde baskı oluşturabilecek kadar etken bir konuma da sahip olmuştur. Bu etken konum Sanayi Devrimi ile birlikte doruğa çıkmış ve insan kaynaklı faaliyetlerin yeryüzünde meydana getirdiği değişime ve ekosistemlere yönelik etkilerine yoğunlaşan bilim insanları tarafından, içinde bulunmakta olduğumuz bu döneme "Antroposen" adı verilerek, jeolojik bir çağ tanımı yapılmıştır (Crutzen 2002; Crutzen & Stoermer 2000). Bu doğrultuda belirtilen insan kaynaklı yani antropojenik etkiler nedeniyle gerçekleşen, yeryüzünde pek çok türün neslinin tükenmesi ya da tehlike altına girmesi sonucunu doğuran ve *Altıncı Kitlesel Yokoluş* olarak ifade edilen bir yok oluş tehdidi ile karşı karşıya olduğumuza dair bilimsel çalışmalar da öne çıkmaktadır (Barnosky vd., 2011, WWF, 2018). İnsan etkileriyle dönüşen ve hala dönüştürülmeye devam edilen ekolojik ortam, yalnızca diğer türler için tehdit olmamakta; insan ırkının kendi varlığı için de çok ciddi tehditler üretmektedir (Kolbert, 2020).

Yine de kitlesel düzeyde gerçekleşecek bir yok oluş sonucu insan türü dünya üzerinden silinebilir mi sorusuna net cevaplar verilemezken, hem doğal hem de insan

[1] Burada homo sapiensten bahsedilmektedir. Farklı insan (homo) türleri Buzul Çağı boyunca dünyanın farklı bölgelerinde yaşamlarını sürdürseler de Holosen Çağıyla birlikte günümüz insanın atalarının yayılım dönemi başlamıştır.

kaynaklı çevresel nedenlerin geçmiş yüzyıllarda; belirli bölgelerde yaşayan insan toplulukları tarafından oluşturulmuş ilkel topluluklara, kabilelere, şehir devletlerine, impratorluklara ve hatta modern devletlere, çöküşe sebep olacak ya da çöküşü hızlandıracak düzeyde etki ettiğine dair görüşler bulunmaktadır (Diamond, 2019; Floyd ve Matthew, 2013; Ponting, 2012). İnsanların ekolojik sistemler üzerindeki bilinçli ya da bilinçsiz müdahaleleri doğal dengede çeşitli yönlerden bozulmalara yol açmıştır. Gereksinimlerini yaşadığı çevrelerden sağlamak adına doğada gerçekleştirdiği faaliyetlerle insanlık, sistemde yol açtığı dengesizlikler ile nihai olarak kendi yaşamsal faaliyetlerine yönelik tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk müdahaleler avcı-toplayıcı dönemde yapılmış, birçok bitki türünün yok edilmesi ve kontrolsüz avlanma gibi faaliyetlerde bulunulmuştur. Ponting *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü* (2012) başıklı eserinde bu kontrolsüz avlanma sonucunda bazı türlerin sayısının azaldığını, bazılarının ise bölgesel olarak tamamen tükendiğini belirtir. Ponting'in bu duruma verdiği örneklerden biri Kuzey Pasifik'te bulunan Aleut Adalarındaki susamurlarının, yüzyıllar boyu kontrolsüz avlanma sonucu tamamen tükenmesidir. Zamanla yerleşik düzene geçiş ve tarımsal faaliyetler de doğal denge üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Nüfus artışı, bağlantılı olarak şehirlerin ortaya çıkışı, yayılımı ve kaynak talebinin fazlalığı, başta ormanlar olmak üzere tüm çevresel ortamı etkilemiştir. Ormanlar, yiyeceklerin pişirilmesi ve ısınma gibi gereksinimlerin temel kaynağı olduğu için insan faaliyetleri kapsamında daha çok baskı görmüş; bu baskılar da ormanlar içindeki bazı ağaç türlerinin, dolayısıyla bu ağaçlarla etkileşimde olan kuş türleri gibi canlıların yok olması ile erozyon sorunlarına neden olmuştur. Ormanlık ve ağaçlık alanlarda gelişen bu sorunlar ve hem miktar hem de çeşitlilik olarak azalan besin, barınma ve ısınma kaynakları ise nihayetinde yine insanları ve yaşadıkları toplulukların temellerini etkilemiş, çöküşe kadar sürükleyen sorunlara yol açmıştır (Ponting, 2012, s.30-60).

Jared Diamond *Çöküş: Toplumlar Başarısızlığı ya da Başarıyı Nasıl Seçerler* (2019) başlıklı eserinde bu çöküşleri yalnızca insanlar tarafından yapılan çevre tahribatına bağlamaz; aynı zamanda iklim değişikliği, bazı toplumlar için dost ticaret ortakları ya da düşman komşular ve gerçekleşen çevre sorunlarına yönelik tepkiler ile müdahalelerin de toplumların çöküşüne etki eden önemli unsurlar olduğunu belirtir. Kitapta ilkel topluluklardan modern devletlere pek çok toplumu inceleyen Diamond'ın

verdiği en çarpıcı örneklerden biri [Büyük Okyanus üzerinde] Güneydoğu Polinezya bölgesinde bulunan Mangavera, Pitcairn ve Henderson Adaları örneğidir. Bu üç adadan en yaşanılabilir olanı Mangavera önemli doğal kaynaklara sahip olmakla birlikte diğer adalara oranla kalabalık insan nüfusunu da destekleyecek güçte idi. MS 800'lerde hem Mangavera hem de diğer adalara yerleşimlerin başladığı tahmin edilmektedir. Mangavera'daki insan topluluğu taş aletlerin yapımı için gereken taşlarla ilgili kaynak eksikliğini yakınındaki Pitcairn Adasından gideriyordu. Pitcairn ise alet yapımı için gerekli çeşitli taşlara sahipken elverişsiz arazilere ve balıkçılığa uygun olmayan kıyılara sahipti. Henderson Adası ise bu üç ada içinde hem su kaynakları hem yetersiz ormanları ile yaşanabilmesi en güç ada idi. Avantajlı yanı ise beslenme açısından ıstakoz ve ahtapot gibi deniz ürünlerini ve çeşitli kuş türlerini barındırmasıydı. Böylece üç ada eksikliklerini giderme adına yoğun şekilde ticari ilişkilere, dolayısıyla karşılıklı bağımlılığa sahip olmuştu. İşte tam da bu bağımlılığın, çevresel tahribatlarla birlikte katlanarak üç adadan ikisinde çöküşe neden olduğu tahmin ediliyor. Zamanla coğrafi olarak zaten ormansızlaşmaya yatkın olan Mangavera'da insanların bahçecilik adına yaptığı tahribatlarla meydana gelen ormansızlaşmanın kereste kaybı ve kano yapılamaması gibi nedenlerle, deniz ulaşımının ve tabiatıyla ticaretin durmasına yol açtığı; sonuç olarak ticaretin durması ve kanoların gelmemesiyle de, yaşamaya elverişsiz Mangavera'ya bağımlı Pitcairn ve Henderson adalarındaki toplulukların tek insan kalmayacak şekilde çöktüğü tahmin edilmektedir (Diamond, 2019, s.162-181).

Hem Ponting hem de Diamond'un çalışmalarında örnek gösterdiği bir diğer çöküş ise MS 900-1700 yılları arasında, bölgedeki ağaç türlerinin tamamının, nüfusun da %90'ının yok olduğu Paskalya Adası sakinlerinin tecrübe ettiği çöküştür (Ponting, 2012, s.1-40). Halihazırda coğrafi, iklimsel ve jeolojik olarak ormansızlaşmaya yatkın olan bölgede bu hazin sonun; insan kaynaklı ağaç kesimleri, kesilen ağaçlarda yaşayan hayvan türlerinin yaşam alanlarının tahrip edilmesi ve kontrolsüz avlanmalar gibi nedenlerle gerçekleştiği düşünülmektedir. Konunun en çarpıcı detayı ise yüzlerce [boyutları 4 metreden 20 metreye kadar uzayan, 270 tona varan ağırlıkları bulunan] büyük heykellerin yapımı için kullanılan kaynakların, tahribatın temel nedenlerinden biri olarak görülmesidir. Bu durum çevresel tahribatların gerçekleşmesinde dini, siyasal, toplumsal ve kültürel değerlerin etkisini göstermesi açısından önemlidir

(Diamond, 2019, s.111-169; Ponting, 2012,s.1-9). Toplumların yaşam tarzları, kültürleri, birbirleriyle olan ilişkileri, kaynak talepleri, talep ettikleri bu kaynakları kullanma şekilleri ve çevreye atfettikleri değer, nihayetinde çevresel sorunları fen bilimleri alanından sosyal bilimler alanına taşıyarak disiplinlerarası bir konuma getirmektedir. Özellikle devletler ve toplumlar arası siyasi ilişkiler bağlamında kaynak sorunları nedeniyle meydana gelmiş çatışmalar Antik Çağ'daki düşünürler tarafından dahi dikkat çekmiş ve önemle altı çizilmiştir. Floyd ve Matthew bu konuyla ilişkili olarak; Thukydides ve Platon'un ekonomik açıdan Atina ve Sparta'yı kendi kendine yetme (Sparta) ve dışarıya bağımlılık (Atina) açısından kıyasladığını düşündükleri *Peloponnessos Savaşı Tarihi* ve *Devlet* eserlerinde, iki yazarın da kendine yetme açısından kaynak ve kabiliyete sahip toplumların daha güvenli olduğu noktasına dikkat çektiği analizini yapar (Floyd & Matthew, 2013, s.2).

Ponting (2012, s.84, 95) Sümer, Maya ve Roma Uygarlıklarının çöküşünü aşırı kaynak tüketimi temelli çevresel tahribatlarla ilişkilendirir. Özellikle son 30 yılda Maya Uygarlığının çöküşüsün çevresel etkenlerle tetiklendiğine dair kanıtların ortaya koyulduğu pek çok bilimsel çalışma bulunmaktadır (Curtis vd., 1998; Douglas vd., 2015; Dunning vd., 2012; Hodell vd.,1995). Doğal ya da insan kaynaklı olsun çevresel sorunlar her dönemde yaşanmış bir gerçekliktir. Bazı toplumlar bulunduğu ortamın koşullarına uyum sağlar, bazıları ise dini, kültürel ve siyasi yönelimleri gereği bu koşulları kendine göre düzenlemeye çalışır. Diamond'un çalışmasında dikkat çektiği Avustralya örneği bu durumun ciddiyetini öne çıkarır. 1700'lü yılların sonunda Avustralya'ya yerleşmeye başlayan Avrupalı yerleşimcilerin karşılaştığı Aborjinler, binlerce yıldır toprak besleyiciliği bakımından Dünya'nın en verimsiz kıtası olan Avustralya'daki çevresel sorunlara karşı sürdürülebilir çözümler üretebilmiş ve varlıklarını devam ettirebilmişlerdi. Avrupalı yerleşimciler ise Aborjinlerden koşullara uyum sağlayabilmeyi öğrenmek yerine onları ya öldürerek ya da başka bölgelere sürerek, Avustralya topraklarında Avrupa'da kullanılan yöntemleri uygulamaya çalışmışlardır. Bunun da ötesinde Avrupa koşullarına uygun olmakla birlikte Avustralya şartlarına uygun olmayan koyun, tavşan ve tilki gibi hayvanları kıtaya götürmüşler ve bu hayvanlara karşı dayanıklılığı olmayan bitki örtüsü, topraklar ve rekabete giremeyen hayvanların zarar görmesine yol açmışlardır. Yine götürülmek istenen bitkilerin arasına karışmış bilinçsizce taşınan yabani ot ve bazı bitkiler de

kıtada sorunlara yol açmıştır. Bu sorunların herhangi bir çöküşe yol açmadığı açık olsa da bölgede birtakım tür kayıpları ve devlet açısından da çok yüksek oranlarda mali kayıplar gerçekleşmiştir (Diamond, 2019, s.476-524). Bu noktada sömürgecilik ve beraberinde bozulan insan-çevre ilişkilerine ve tabiatıyla çevresel tahribatlara dikkat çekmek gerekir. Sömürgecilik; tüm çeşitleri ve yönleriyle, yerli halk ve diğer gruplara karşı çevresel adaletsizliklerin dayatılmasına neden olurken onların kendi kaderini tayin etme iradelerini ellerinden alarak sosyal ve çevresel dayanıklılıklarını azaltma faaliyetlerine dönüşmüştür. Öyle ki işgal edilen bölgelerdeki toprak ve doğal kaynaklar fütursuzca aşırı olarak kullanılırken sömürgecilik yalnızca iklim değişikliği gibi çevresel krizleri etkileyen unsurlardan biri olmakla kalmamış aynı zamanda yerli halk ve grupların iradesi dışında sürdürülemez sistemlerin uygulanmasını ve bunların devamlı olmasını sağlamıştır (Wood, 2015; Whyte, 2018).

Çevresel tahribatlar ya da çevresel sorunlara yönelik çözümler kapsamında doğru adımlar atılamamasının devletleri çöküşe iten unsurlardan biri olabileceği konusunda bir diğer örnek ise, çok daha yakın zamanda gerçekleşmiş olan Sovyetler Birliği'nin çöküşüdür. Esasında Ataöv'ün belirttiği üzere 1920 ve 1930'larda Rus Devrimi sonrası Nikolai Bukharin'in de katkılarıyla çevrenin korunmasına önem verilmiş ve bu konuya yönelik bilimsel bir duruş sergilenmiştir. Bununla birlikte Stalin döneminde Bukharin'in idam edilmesi, diğer çevrecilerin uzaklaştırılması ve o dönemde çevreciliğin burjuvalık olarak görülmesi gibi sebeplerle bu duruştan vazgeçilmiştir. Bu dönemde doğa, hükümetin sonuna kadar kullanım hakkına sahip olduğu sınırsız bir kaynak olarak görülmüş; çevre üzerinde baskı yaratan politikalar uygulanmış; su kaynakları yanlış yönetilmiş; petrol ve kimyasal sızıntısı, radyoaktif kirlenme ve çölleşme oranlarında artışlar gerçekleşmiştir. Tüm bu tahribatın tarımı ve diğer sektörleri de etkilemesi ile Sovyet ekonomisinin gerilemesi için ortam oluştuğu ve böylece çevresel sorunların çöküşün kök sebeplerinden biri olduğu düşünülmektedir (Ataöv, 2009, s.127-135; Foster, 2015). Sovyetlerin neden olduğu çarpıcı çevresel yıkımlardan birine örnek olarak Aral Gölü verilebilir. Pamuk üretimini arttırma amacıyla uygulanan verimsiz, plansız ve hatalı sulama projeleri zamanla bir zamanlar dünyanın dördüncü büyük gölü olan Aral Gölü'nün hacminin ve alanının büyük oranlarda azalmasına ve bağlı olarak hem insan hayatı hem de diğer ekolojik

sistemler bakımından krizlere neden olmuştur (Micklin, 1988; NASA Earth Observatory, t.y.).

İnsanlığın, zamanla baskın tür olarak gezegen üzerindeki konumunu güçlendirmesine ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren mekanik doğa anlayışının benimsenmesi ile kendi türünü merkezde konumlandırarak, doğayı da onun kontrolü ve hâkimiyetinde tüm ihtiyaçlarını fütursuzca karşılayabildiği bir araç olarak gördüğü anlayışa[2] (Gül, 2013; Sulak, 2018; Yaylı, 2006) rağmen; bahsi geçen bütün örnekler doğanın her dönemde, insan türünün sahip olduğu tüm ekonomik, sosyal ve toplumsal ilişkilerine, bunun da ötesinde mevcudiyetine yönelik tehditler içererek sorunlar teşkil edebileceğini göstermektedir. Aydınlanma ve hatta Akıl Çağı olarak da adlandırılan dönemin, akıl ve bilimi temel ve tek kılavuz yapmaya yönelik sarsılmaz inancı bilimsel, kültürel ve ekonomik dönüşümlere yol açmış, üretim ve tüketim tarzlarının değişimi ile ilişki olarak Sanayileşme (Sulak, 2018; Yaylı, 2006; Zariç, 2017) insanlık tarihindeki en önemli dönüm noktası olmuştur.[3] Daha önce de belirtildiği üzere avcı-toplayıcı dönemde ve tarımla birlikte yerleşik düzene geçişten sonra da çevresel tahribatlar gerçekleşmiş ve bunların hem diğer türlere hem de insan topluluklarına birtakım etkileri olmuştur. Bununla birlikte Sanayi Devrimi'nden sonra günümüze kadar geçen süreçte yapılan çevresel tahribatlar, önceki dönemlere göre çok daha şiddetli ve aynı zamanda bölgeselden ziyade küresel kapsamda sorunlar yaratan tahribatlar olagelmiştir. Öyle ki Aydınlanma Çağının etkisiyle ortaya çıkan Liberalizm ve onun bireycilik ve serbestlik gibi unsurlarla felsefesini şekillendirdiği kapitalizm ile hammadde arayışı, sömürgeleştirme ve pazar ekonomisinin şaha kalkışı (Gencer, 2013, s.245; Özmaden, 2019, s.54-55) çevresel baskıların artışıyla doğru orantılı ilerlemiştir (Ponting, 2012). Özellikle 20. Yüzyıl, bu tahribatların doruğa çıktığı dönem olmuştur. Bu dönemde nükleer silah denemelerinin gerçekleştirildiği bölgelerde yapılan tahribatlar (D'Alisa vd.,2020; Prăvălie, 2014); 1940'lardan itibaren hızlanarak devem eden, kimyasal gübre ve pestisitleri kullanma yoluyla gıda

2 Aydınlanma Döneminde [Bacon, Descartes ve Newton gibi düşünürlerin öncülüğünde] gelişen mekanik doğa anlayışı, Modernite eleştirileri ile eşzamanlı olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Bu kavrayış özellikle 1960'lı yıllardan sonra öne çıkmaya başlayan Ekolojik Düşünce ile bilimsel çalışmalar ışığında eleştirilmeye devam etmektedir.

3 Nüfus artışı, sanayileşme ile birlikte gelişen teknolojik imkanlarla devletlerin pazar arayışlarının artması, sömürge anlayışının sınırlarının genişlemesi, dünya savaşları Sanayi Devrimi'nin yarattığı dönüm noktaları arasında yer almaktadır.

üretiminin yüksek seviyelerde hızlıca arttırıldığı Yeşil Devrim ve bunun toprak verimliliği, biyoçeşitlilik ve yeraltı suları üzerindeki zararları (Kumar, 2017); soğutucular, spreyler vb. ürünler için kullanılan kloroflorokarbon (CFC) gazlarının ozon tabakasının incelmesine neden olması (American Chemical Society, 2017) ve son olarak atmosfere salınan kirletici gazların küresel seviyede belirgin bir ısınmaya neden olmasıyla ilişkili olarak iklimde küresel kapsamda meydana gelen değişiklikler, insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan çevresel tahribatların en belirgin örnekleridir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin, küresel seviyede sebep olacağı tetikleyici etkiler nedeniyle bahsedilen çevresel tahribatların en yıkıcısı olması beklenmektedir.

İklim değişikliği hava modelleri ve ortalama sıcaklıklarda küresel ve bölgesel düzeylerde gerçekleşen büyük ölçekli ve uzun vadeli kaymalar olarak açıklanmaktadır (Met Office, t.y.). Uzun yıllar boyu belli bir seyirde devam eden iklim koşullarının önemli ölçüde değişimi söz konusu olmakla birlikte sıcaklık, nem, yağış, buzul miktarı, deniz seviyesi vb. faktörlerde meydana gelen büyük değişimler ve dünya üzerindeki yaşamın bu değişimlerden etkilenmesini içerir (NOAA, 2016). Küresel ısınma ise iklim değişikliğinin bir parçası olarak görülmektedir. Sanayi döneminden itibaren gerçekleştirilen faaliyetlerle atmosfere salınan sera gazlarının yoğunlaşması nedeniyle yükselmekte olan küresel ortalama sıcaklıklarla ilişkilidir.

Şekil 1

Kara ve Okyanus Küresel Yüzey Sıcaklıklarında 1850'den Bugüne Sıcaklık Anomalileri (Ocak-Aralık)

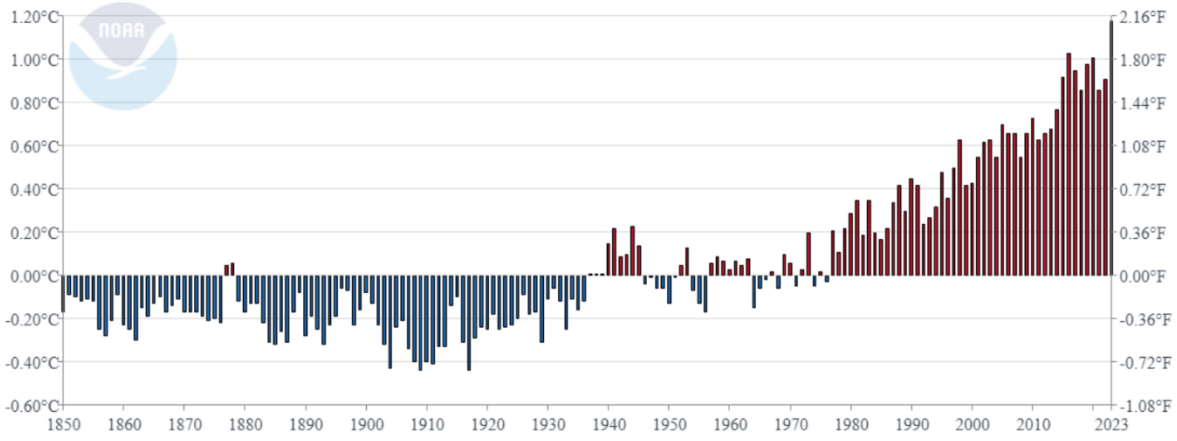

Kaynak: NOAA, 2023

Dünya yüzeyi sıcaklığı günümüzde, 19. yüzyıl sonları ortalama sıcaklıklarına kıyasla yaklaşık 1.03 °C üzerinde artış göstermiştir. Sıcaklıkların ölçülmeye başlandığı 1880 yılından günümüze kadar en sıcak yıl 2023 iken, 2016 yılı ise en sıcak ikinci yıl olarak kayıtlara geçmiştir (NASA, 2024). 1880'den günümüze en sıcak yılların hepsinin 2010 yılından sonraki yıllar olması dikkat çekicidir. 2019, 2017, 2015, 2022, 2018, 2021 ve 2014 yılları da yazıldığı sıralamada 2023, 2016 ve 2020 yılının ardından en sıcak on yıl içerisinde yerini almıştır (NCEI-NOAA, 2024). Isınmanın tetiklediği iklim modelleri ve deniz sistemlerinde birtakım değişiklikler meydana gelmektedir.

Şekil 2

Küresel Sıcaklıklar-Kayıtlardaki En Sıcak On Yıl

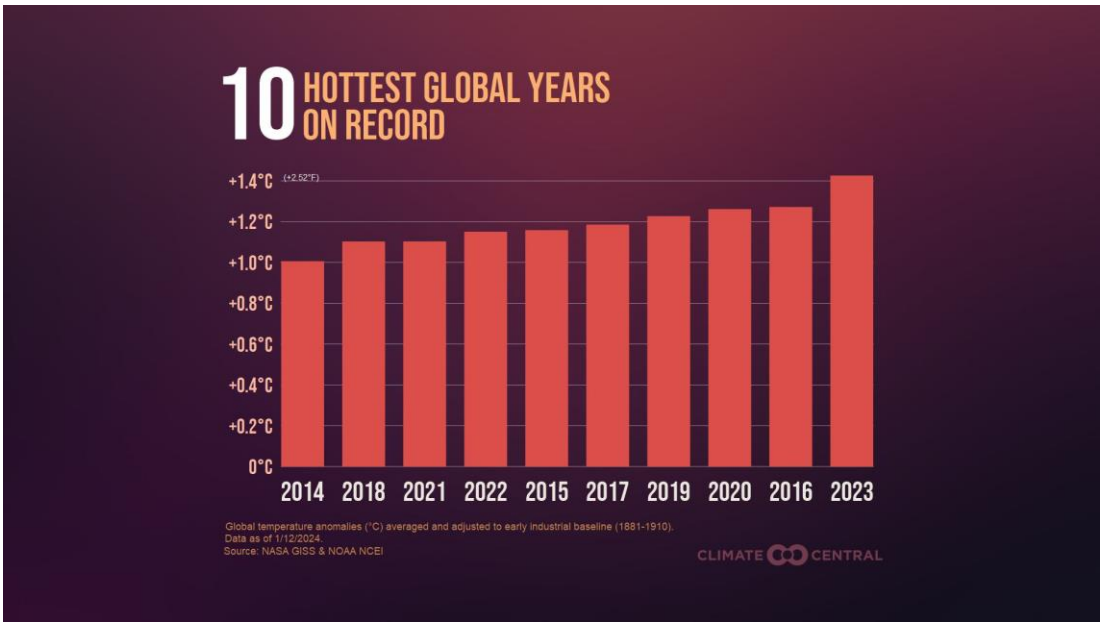

Dikey eksen: 19. yüzyıl sonlarına kıyasla ortalama sıcaklık farkı (°C)
Kaynak: Climate Central, 2024.

Küresel iklim değişikliği doğal değişkenlere ve insan faaliyetlerine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere geçmiş binyıllarda da iklimde değişimler yaşanmış ve gezegen üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bununla birlikte bu durum, Güneş enerjisindeki değişimler, Dünyanın yörünge ve eksenindeki değişimler, gelgit olayları ve Ay'ın iklime etkisi, okyanus ve atmosfer olayları, tektonik hareketler ve jeolojik süreçler gibi doğal değişkenler sonucu gerçekleşmiştir (Barlas, 2013, s.93-122). İnsan faaliyetleri ise atmosferde sera gazları, aerosol ve bulutluluk oranlarına etki etmekte ve değişikliklere sebep olmaktadır. Sera gazları sera

etkisi ile ısının dünyada tutulmasına sağlar. Sera gazları eksikliği dünyada soğumaya yol açabilecekken miktarın fazla olması ise gezegenin daha sıcak olmasına yol açar. Sanayileşme ile artan insan faaliyetleri küresel kapsamda ısınma etkisi yaratmıştır (NASA, t.y.a/b). Bu anlamda miktarında artış bulunan sera gazları; karbon dioksit (CO2), metan (CH4), nitröz Oksit (N2O), hidroflorür karbonlar (HFCs), perfloro karbonlar (PFCs), sülfürhekza florid (SF6), nitröz triflorür (NF3) ve su buharıdır (Denchak, 2019). İnsan faaliyetleri, belirtilen gazların salımlarının artışına ve tabiatıyla atmosferdeki birikim miktarlarının ve yoğunluklarının artışına yol açmaktadır. Sanayileşme sürecinde fosil yakıtların kullanılması, enerji tüketimine bağlı toplumlar doğurmuş; bu çerçevede nüfusun hızla artışı ve kentleşme ile daha da fazla enerjiye gereksinim duyulmuş; böylece üretilen enerjilerin de tüketilmesiyle, enerji ihtiyacı sürekli olarak artmıştır (Cubasch vd., 2007,s.100; Ponting, 2012). Atmosferde artan sera gazı yoğunluğunda en büyük etki fosil yakıt kullanımı ile salımı yapılan [sera gazlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturduğu bilinen] karbon dioksit gazıdır (Ponting, 2012). İnsanların ormanlık alanlardaki faaliyetleri ve tabiatıyla ormansızlaşma da, normalin çok üstünde halihazırda yoğun miktarlarda salınan karbonun, bitkiler tarafından emiliminin gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır.

Doğal değişkenler ve insan faaliyetleri ile ısınan Dünya ve değişen küresel iklim geri bildirim döngüleri ve kritik eşikler olmak üzere bazı iç dinamiklere de sahiptir (Barlas, 2013,s.119). Aşırı ısınma ya da soğumayı engelleyerek Dünyanın yaşanabilir olabilmesini sağlayan sera etkisinin (Solomon vd., 2007) mevcut ısınma durumunda içerdiği sıcaklığı, arttırabilen ya da azaltabilen geri bildirim (feedback) mekanizmaları bulunmaktadır. Bu kapsamda meydana gelen işlem; halihazırda gerçekleşmekte olan değişikliği arttırıcı bir durum ortaya çıkarıyorsa bu, pozitif geri bildirimdir. Aksine meydana gelen işlem, değişikliği hafifletmekte ya da telafi etmekte ise negatif geri bildirimdir. Negatif geribildirim, sistemin dengede kalabilmesine katkı sağlarken; pozitif geribildirim sistemi denge halinden uzaklaştırmaktadır. Örneğin sıcaklıkların artışı ile türünde, miktarında ve konumunda gerçekleşecek değişiklikler farklı olabilmekle birlikte bulut örtüsünün artışı, Güneşten gelen ışınımı azaltır ve ısınmayı sınırlarsa bu durum negatif geri bildirim olur. Pozitif geri bildirime ise bugün de son hızla yaşanmakta olan pek çok durum örnek gösterilebilir. Bunların en belirgin olanlarından bir tanesi buz-albedo geri bildirimidir. Sıcaklık artışı ve buzulların

erimesi ile Güneş ışınlarının çok yüksek oranını yansıtan beyaz ve yansımalı buzul alanları azalmakta, aynı zamanda koyu renkli olduğu için yansıtma yerine Güneş ışınlarının büyük bir bölümünü içine çekme yani emme eğilimi bulunan deniz alanları ise artmaktadır. Gerçekleşen bu süreç arttırıcı etki yaparak beyaz buzul alanlarının daha çok azalmasına ve koyu deniz alanlarının daha çok genişlemesine sebep olmaktadır (Ahrens, 2008; Aksel, 2011, s.159; Houghton vd., 1990). Böylece denge durumundan daha da uzaklaşılmakta ve küresel iklimde olağandışı durumlar artmaktadır.

Belirtilen karşıklıklı bağımlılık içeren karmaşık sistem içinde, herhangi bir unsurun artış oranında belirli bir sınır aşıldıktan sonra, olağan hale geri dönülememekte ya da bunun gerçekleşmesi çok uzun bir süreç gerektirebilmektedir. Aşılan bu sınır ise kritik eşik olarak ifade edilmektedir (Barlas, 2013,s.119). Geçilmemesi gereken kritik eşiklerden biri karbon dioksit miktarında yüksek artışlar olmakla birlikte, ne yazık ki bu sınır geçilmiştir. Buna göre dönüm noktası olduğu düşünülen 400 ppm sınırı geçildikten sonra, doğal süreçler olağan hale geri dönecek kadar güçlü olamamaktadır. Atmosferdeki karbon dioksit yoğunluğu; Sanayi Devriminden önceki dönemlerde yaklaşık 280 ppm olarak bilinirken, son verilere göre Nisan 2024 içinde 427.78 ppm'e ulaşmıştır (Lindsey, 2023;The Keeling Curve, 2024). Diğer kritik eşiklere Antarktika buzulları ve Kuzey kutbunda bulunan buzulların erimesi, kuraklık ile Amazon Ormanlarının doğal süreçlerinin bozulması ve musonların bozulması gibi örnekler verilebilir (Barlas, 2013,s.118-123).

İklimde küresel seviyede gerçekleşen değişimlerin birtakım göstergeleri bulunmaktadır. NOAA, NASA (National Aeronautics and Space Administration), Met Office Hadley Centre ve NSDIC (National Snow and Ice Data Center) gibi bilim merkezlerinde değerlendirildiği üzere iklim değişikliğinin gerçekleştiğini kanıtlayan göstergeler; küresel sıcaklık artışı, deniz seviyesinde yükselme, okyanuslarda gerçekleşen ısınma, buz tabakalarında küçülme, Arktik Buzullarında erime, kar örtüsünde azalma, hayvanların göç ve çiftleşme zamanlarında büyük farklılıkların yaşandığını açığa çıkaran ekolojik bulgular, aşırı ve şiddetli hava olayları ve deniz ekosistemine zarar veren okyanus asitlenmesinin artması olarak sıralanabilir (Met Office, t.y.; NASA, t.y.c; NASA, t.y.d.; NOAA, t.y.; NSDIC t.y.). Ekolojik sistemler içinde gerçekleşen bu belirgin değişikliklere doğal nedenlerden ziyade insan

faaliyetlerinin neden olduğu bugün genel olarak kabul görmektedir. Bu görüşlerin temeli çok sınırlı oranda olmakla birlikte 19. yüzyıla kadar gitmektedir fakat esas olarak 1960'lı yıllardan sonra öne çıkmıştır (Renner, 2015,s.3-4). Dünya Meteoroloji Örgütünün (WMO) katkılarıyla 1979 yılında düzenlenen ilk iklim konferansı iklim değişikliğine odaklanmış ve atmosferdeki karbon yoğunluğunun da değişikliğe neden olan etkenlerden biri olduğunu belirtmiştir (The Declaration of the World Climate Conference, 1979).

1988'de NASA'da görev yapan James Hansen ise sıcaklık artışlarının doğal olmadığını belirterek; sıcaklığın atmosferde artan sera gazı yoğunluğundan kaynaklandığına ve bu durumun insan faaliyetleri kaynaklı gerçekleştiğine dikkat çekmiştir (Renner, 2015,s.3-4). Aynı yıl UNEP (United Nations Environment Programme) ve WMO öncülüğünde Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC) kurulmuştur. IPCC'nin, iklimde gerçekleşen değişikliklerle ilgili bilimsel araştırmaların yapılması; konuya ilişkin değerlendirmelerde bulunulması; fiziksel değişikliklerin neden olduğu sosyal ve ekonomik etkilerin incelenmesi ve sorunun önlenmesi, hafifletilmesi ya da yeni şartlara uyum sağlanılması konularında uluslararası sözleşmelere katkıda bulunulması gibi işlevleri bulunmaktadır. Bu kapsamda IPCC, 5/7 yılda bir olmak üzere küresel ve bölgesel ölçekte hazırlanan değerlendirme raporlarının, ayrıca belirli zaman dilimi olmaksızın hazırlanan özel raporların paylaşımını yapmaktadır. 1990 yılında 1. Değerlendirme Raporu (First Assessment Report - FAR), 1996 yılında 2. Değerlendirme Raporu (Second Assessment Report – SAR), 2001 yılında 3. Değerlendirme Raporu (Third Assessment Report - TAR), 2007 yılında 4. Değerlendirme Raporu (Fourth Assessment Report - AR4), 2013-2014 yıllarında 5. Değerlendirme Raporu (Fifth Assessment Report - AR5) ve 2021-2022 yıllarında ise 6. Değerlendirme Raporu (Sixth Assessment Report - AR6) yayımlanmıştır (IPCC History, t.y.; IPCC Reports, t.y.). IPCC, küresel ısınma ve ikim değişikliği ile mücadele konusunda işlevleriyle önemli aktörlerden birisidir. Öyle ki Uluslararası İlişkiler disiplini içinde ilk olarak Haas ile öne çıkan ve "belirli bir alanda tanınmış uzmanlığa ve yetkinliğe sahip olan ve söz konusu alan veya sorun alanı içerisinde politika ile ilgili bilgi konusunda yetkili bir iddiada bulunan profesyonellerden oluşan bir ağ" (Haas, 1992,s.3) olarak tanımlanan epistemik topluluk yaklaşımı bağlamında

IPCC iklim değişikliği konusunun profilinin yükseltilmesine ve gündemde olmasına katkılar sağlamıştır. Ulusal hükümetlerin de iklim gündemine yoğun ilgisi ve fiili katılımlarıyla sürece yönelik mutlak etkin rolü azalsa da IPCC, iklim değişikliği konusunda "bilimsel yüksek mahkeme" olmaya devam etmektedir (Rowlands, 2001, 60-62).

Henüz ilk IPCC raporunda küresel ısınmaya katkı sağlayan etmenler içinde insan faaliyetlerinin de olduğu belirtilirken, gerçekleşmekte olan ısınma ve değişikliğin temel nedeninin insan faaliyetleri kaynaklı olduğu IPCC raporları kapsamında bugün kesin olarak kabul edilmektedir (IPCC, 2018). Tabiatıyla bu insan kaynaklı faaliyetlerin belirli bir kapsamda düzenlenmesi ve değişikliğin önlenmesi ve hafifletilmesi anlamında uluslararası bir müzakere süreci mevcuttur. İklim değişikliğinin fiziksel etkileri bölgesel farklılıklar dışında ayırt etmeksizin gerçekleşmekteyse de, bu fiziksel etmenlerin sosyal ve ekonomik etkileri ile mücadelenin kalitesi genel olarak bölge ve ülkelerin kalkınmışlık düzeyine ve spesifik olarak ise insanların geçim düzeyine göre değişmektedir. Bu durum müzakere sürecinde, hem iklim değişikliğine neden olan tarihi sorumluluklara sahip ülkelerin yükümlülükleri bağlamında hem de değişiklikle mücadelede kırılgan özelliklere sahip ülkeler ile ilişkili adalet ve hakkaniyet sorununu öne çıkarmaktadır. Bir sonraki bölümde IPCC raporları kapsamında iklim değişikliğinin doğal kaynaklar ve toplumlar üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır.

1.2. İklim Krizinin Etkileri

İklim değişikliğinin daha önce belirtilen göstergelerinin gezegenimiz üzerinde gerçekleştirdiği değişiklikleri, IPCC 5. Değerlendirme ve 6. Değerlendirme Raporlarının içerdiği bilimsel çalışmalar ekseninde, doğal kaynaklar üzerindeki etkiler ve toplumlar üzerindeki etkiler olarak ikiye ayırmak mümkündür.[4]

4 Her bir değerlendirme raporu araştırmaların genişlemesi ve geliştirilmesi nedeniyle bir önceki rapora göre daha detaylı ve daha güncel bilgiler içermektedir. Bu sebeple çalışmada 5. e 6. Değerlendirme Raporlarından yararlanılmaktadır.

1.2.1. İklim Değişikliğinin Doğal Kaynaklar Üzerindeki Etkileri

Karasal ve Tatlısu Ekosistemleri: Bugün pek çok karasal ya da tatlı su türü iklim değişikliği etkileri nedeniyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Küresel sıcaklık artışı, okyanus sıcaklıklarının değişmesi, deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, fırtına ve yangınlar gibi birçok sebeple bazı hayvan ve bitki türlerinin coğrafi alışkanlıkları ve mevsimsel faaliyet zamanlarında kısaca fenolojilerinde[5] değişiklikler meydana gelirken, son yıllarda bazılarının yüksek oranlarda kayıplar yaşadığı da gözlenmiştir. İklim değişikliğinin fiziksel etkilerine insan kaynaklı aşırı tüketim, kirlilik ve habitatları değişen istilacı türler de eklendiğinde bazı türlerin yeni şartlara adapte olması söz konusu olmasına rağmen bazı türlerin sayılarının azalmaya devam edeceği bazılarınınsa tamamen yok olacağı öngörülmektedir (IPCC 2014,s.44; Settele vd., 2014). Dünya üzerinde karbon emiliminin yoğun oranlarda gerçekleştirildiği en büyük karbon yutak alanı ve oksijen sağlayıcı olan Amazon Ormanları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ağaç kesimi ve tarım alanları açma girişimiyle halihazırda ormansızlaşma sorunu yaşayan bölgede sorunlara yönelik devlet önlemleri ile bu oran azaltılmaya çalışılırken, iklim değişikliği etkenli kuraklıklar ve yangınlar ile tehlike artarak devam etmektedir. Nihai olarak insanların doğrudan ve dolaylı etkilerinin tümü ile hızlı bir şekilde bölgenin biyoçeşitliliği azalmakta, yaban hayatı zarar görmekte ve karbon emilimi gerçekleştirme özelliği çok yüksek oranlarda azalmaktadır (Kaeslin vd., 2012,s.25-26).

Su Kaynakları: Yağış rejimlerindeki düzensizlikler, fazla ısınma nedeniyle eriyen kar ve küçülen buz alanlar gibi iklim değişikliği etkileri hidrolojik sistemlerde birtakım değişiklikler meydana getirmektedir. Bu hidrolojik değişimler; akarsuların akışı, yeraltı suları, su kalitesi, toprak erozyonu-tortu yükü ve sel ve kuraklık gibi aşırı hidrolojik olayların meydana gelmesi olarak belirtilebilir. Bunlar insanın yaşam temelleri ile ilişkili gıda, enerji ve sağlık gibi sektörler ile de doğrudan bağlantılıdır. İklim değişikliği etkilerine ek olarak nüfus artışı, kentleşme ve tarım alanları-arazi kullanımları gibi insan faaliyetleri de halihazırda az olan su arzını, çok yüksek oranlarda su talebiyle karşı karşıya bırakarak; su güvenliği ve sürdürülebilirliğin

5 "Fenoloji, bitki ve hayvan yaşam döngüsünün incelenmesidir. Yaygın olarak gözlemlenen fenolojik olaylar arasında ilkbaharda bitkilerin filizlenme ve çiçeklenme zamanlaması, sonbaharda bitkilerin renk değişiklikleri, kuş göçü ve hayvanların kış uykusu yer alır." (Zhang, 2012).

sağlanabilmesi konularında sorunlar ortaya çıkarmaktadır (IPCC, 2014a,s.44; Jimenez Cisneros vd., 2014; IPCC, 2018). Örneğin Nijerya'da bulunan Çad Gölü, iklim değişikliği etkenli değişen yağış oranları nedeniyle hacminde daralmalar yaşamış; gölün su seviyesi azalmış ve yüz ölçümü küçülmüştür. Gölün içme suyu, tarım ve balıkçılık gibi faaliyetler için kullanılması ve pek çok insanın yaşam kaynağı olması; gün geçtikçe kuruma riskini arttıran etkilerin, sosyo-ekonomik boyutları ile ilgili olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir (Doğan, 2021; Murakami, 2020; Onuoha, 2010). Mısır'da bulunan Nil Nehri ile ilgili öngörülerde ise kuruma olasılığından ziyade; kuraklıklar ve şiddetli seller olmak üzere aşırı olaylarda görülen dalgalanmalara dikkat çekilmektedir (El-Sayed, 2017; Siam & Eltahir, 2017).

Deniz Sistemleri: Okyanus yapısında kimyasal, fiziksel ve biyolojik değişmlere yol açan iklim değişikliği; sıcaklık, oksijen ve karbon dioksit gibi unsurlarda meydana gelen farklılıklar ile deniz sistemlerine bağlı ekolojik döngülerin temellerini büyük ölçüde değiştirir. Sıcaklık türlerin coğrafi dağılımında, boyutlarında, bolluk oranında, mevsimsel faaliyetlerinin zamanlamasında ve göç şekillerinde değişikliklere neden olmaktadır. Tüm bu unsurlar deniz sistemleri içindeki av-avcı dinamiklerini de etkilemektedir. Pek çok türün coğrafi dağılımı ve bolluğu daha derin ve daha soğuk sulara doğru kaymaktadır. Bu durum bazı bölgelerde tür zenginliklerinin artışına, bazı bölgelerde ise azalmalara yol açarken; istilacı yabancı türler nedeniyle bazı evsahibi türlerin de yok olmasına neden olmaktadır. Mevcut değişikliklerin balıkçılık vb. sektörleri küresel olarak etkileyeceği açıktır. İklim değişikliğinin aynı zamanda uzun vadelerde su ekosisteminin ölmesine neden olma riski taşıyan düşük oksijenli ölü bölge (hipoksik) alanlarını da arttırdığı belirtilmelidir (IPCC, 2014a,s.47; Pörtner vd., 2014). Tür istilalarına, Akdeniz Bölgesinde görülen aslan balıkları (P. miles) ve balon balıkları örnek gösterilebilir. İlk olarak 1869'da açılan insan yapımı Süveyş Kanalı sonrası Hint Pasifiği türleri Akdeniz Bölgesine geçmeye başlamıştır. Su sıcaklıklarının artışına neden olan iklim değişikliği etkileri ise bazı tropikal deniz türlerinin popülasyonlarını ve dağılma alanlarını genişletmiştir. Bu türlerden biri olan aslan balığı küçük balıklar ve kabuklular gibi türlerle beslenmekte ve ekosistemin yapısı için tehditler oluşturmaktadır. Yapılan son çalışmalar aslan balığının insanlar tarafından dikkatli şekilde tüketilebileceğini göstermiştir. Böylece diğer türler için tehdit olan aslan balığının, insanlar tarafından

tüketiminin teşviki gıda arzına yol açabilecekken, diğer türlerle ilgili dengenin korunması da sağlanabilecektir. Bununla birlikte balon balığı için aynı durum geçerli değildir. Kabuklular ve yumuşakçalarla beslenen ve avcı bir tür olan balon balıkları bölgedeki diğer türlere zarar vermekte ve ekosistemi tehdit etmektedir. İnsanlar tarafından yenildiğinde zehirlenme ve ölümlere yol açan balon balıkları, bölgede bulunan başka herhangi bir tür tarafından da tüketilememektedir. Giderek daha büyük sorunlara yol açan bu istilacı yabancı tür ile ilgili çalışmalar halen devam etmektedir (Akdeniz Koruma Derneği t.y.; Ayas vd., 2018; TÜDAV - Uluslararası Ortak Basın Bildirisi, 2018).

Kıyı Sistemleri ve Alçak Tabanlı Alanlar: İklim değişikliği ile deniz seviyesi, okyanus sıcaklığı ve okyanus asitlenmesinde meydana gelen artışlar nedeniyle kıyı sistemleri ve düşük tabanlı alanlar tehdit altındadır. Deniz seviyesinin yükselmesi ile bazı bölgeler su altında kalma, kıyı taşkını ve kıyı erozyonu gibi olumsuz etkilere maruz kalacaktır. Bu çerçevede halihazırda aşınmakta olan plaj ve kayalık gibi alanlar, artan deniz seviyesi ile de aşınmaya devam edecektir. Öngörülen bu deniz seviyesi artışlarından 2100 yılına kadar başta Bangladeş, Vietnam ve Tayland gibi Asya ülkelerinden olmak üzere milyonlarca insanın doğrudan etkilenmesi beklenmektedir (Buchholz, 2020; IPCC, 2014a,s.47; Szczepanski vd., 2018; Wong vd., 2014). Kıyı sistemleri ve düşük tabanlı alanlar için bir diğer ciddi tehdit, okyanustaki sıcaklık ve asitlenme artışı nedeniyle mercan resiflerinin yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmasıdır. Deniz yaşamı için çok önemli olan mercan resifleri su altında bulunan pek çok ekolojik sistem döngüsünün devamlılığının sağlanması için gereklidir. Aynı zamanda dalga ve fırtına etkilerine karşı kıyıları koruma, gıda sağlama ve turizm geliri oluşturma gibi işlevler ile insanlar için de oldukça önemlidir. Fakat sıcaklık artışı ve buna bağlı olarak su asitlenmesinin artışı ile mercan resifleri beyazlamakta, yani ölmektedir. Aşırı avlanma ve kirlilik gibi insan etkilerinin de mercan resiflerinin halihazırdaki riskli durumunda payı olduğu belirtilmelidir. Bugün bilim insanları tarafından belirtilen etkilerin devam etmesi halinde mercan resiflerinin önümüzdeki yüzyıldan önce yok olacağı öngörülmektedir (Gibbens, 2020; Wong vd., 2014).

1.2.2. İklim Değişikliğinin Toplum Üzerindeki Etkileri

Gıda Üretim Sistemleri ve Diğer Ekosistem Ürünleri: İklim değişikliği, mahsüller ve karasal gıdaların üretimi süreçlerinde olumludan ziyade, daha çok olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Gerçekleşmekte olan etkiler bölgeden bölgeye değişiklik gösterse de tropikal ve ılıman alanların buğday, pirinç ve mısır gibi temel ürünleri olumsuz yönde etkilenmektedir. Belirtilen bölgelerde meydana gelen iklim değişikliği etkenli kuraklıkların bu ürünlerin hasatını yüksek oranlarda azalttığına dair bilimsel verilere ulaşılmıştır (Tubiello vd., 2008). İklim değişikli nedenli aşırı hava olaylarının gerçekleştiği bölgelerde bu aşırılıkların hemen ardından gıda ve tahıl fiyatlarının arttığı da pek çok araştırma ile onaylanmıştır (Porter vd., 2014). Mahsul azlığı, fiyat artışları ve insanların gıdaya ulaşımlarının zorlaşması gibi pek çok sorun; gıdaya erişim, gıdayı tüketim ve fiyat istikrarı gibi unsurlarla ilişkili gıda güvenliğinin sağlanamamasına, diğer bir deyişle gıda güvensizliğine sebep olmaktadır (IPCC, 2014a; Porter vd., 2014). Tabiatıyla iklim değişikliğinin gıda güvenliğini etkilediği açıktır. Bunun da ötesinde gıda yetersizliğinin ulusal güvenliğe yönelik tehditler oluşturabileceğine dair çalışmalar söz konusudur. Örneğin Suriye'de 2006 yılından itibaren 4 yıl boyunca ardı ardına yaşanan şiddetli kuraklıkların gıda arzında yarattığı baskının, halk üzerindeki etkilerinin 2011 yılında bölgede başlayan ve ilerleyen süreçte iç savaşa dönüşen protestolara neden olan faktörlerden biri olduğu ile ilişkili araştırmalar bulunmaktadır (De Châtel 2014; Gleick 2014; Kelley 2014). İklim değişikliğinin olumsuz etkileri yalnızca karasal gıdalarda değil tatlı su ve deniz gıdaları üzerinde de söz konusudur. İklim değişikliğinin doğal kaynaklar üzerindeki etkileri bölümünde de belirtildiği üzere okyanus sıcaklıklarının artışı, deniz canlılarını coğrafi dağılım, fenoloji, boyut ve bolluk gibi pek çok yönden etkilemektedir. Belirtilen unsurlar balıkçılık sektörü ile doğrudan ilişkilidir. Bahsedilen değişimler, bazı bölgeler için gıda temini açısından faydalı olma ihtimali taşırken; geçim ve gıda tedarikinin çoğunu tatlı su ve denizlerden karşılayan bazı tropikal ülkeler için oldukça olumsuz etkilere neden olmaktadır (Porter vd., 2014). İklim değişikliği diğer ekosistem ürün ve hizmetlerini de etkilemektedir. Örneğin bitkilerde tozlaşmanın gerçekleşmesini sağlayan ve en etkin polinatörler olarak bilinen arılar, iklim değişikliği ile gerçekleşen sıcaklık artışları, biyoçeşitlilik azalımı ve fenoloji değişimi gibi polen ve nektar kaynaklarını değiştirebilen etmenler nedeniyle büyük oranda yok

olma tehdidi altındadır. İnsanlar tarafından kullanılan zirai ilaçlar da arı sayılarının azalmasına neden olurken, arıların yok olması durumunda besin zincirinde kırılma gerçekleşecektir. Pek çok hayvan türünün ve insanların besin kaynağı olan bitkilerin ekolojik döngülerini tamamlamaları için arılar kritik seviyede önemlidir (Topal vd., 2016). Bitkilerde biyoçeşitliliğin azalması, polinasyon da olduğu gibi ilaç ve hammaddelerin temininde de tehditler yaratmaktadır (Demir, 2009).

Kentsel ve Kırsal Alanlar: Kentsel alanlar dünya nüfusunun yarısından fazlasını, kırsal alanlar ise yarısına yakınını barındırmaktadır. Kentler, meydana gelmekte olan iklimsel değişimlerin en çok tehdit ettiği yüksek nüfusa ve ekonomik faaliyetlere sahipken; kırsal alanlar ise yine iklimsel değişimlerden oldukça yüksek oranlarda etkilenmekte olan tarimsal faaliyetlere ve kalkınmakta olan ülkelerdeki yoksul kesimlerin yaklaşık %70'ine sahiptir (Dasgupta vd., 2014; Revi vd., 2014). İklim değişikliği çerçevesinde kentleri kırsal alanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri; kentlerin, insan faaliyetleri kapsamında küresel sera gazı salımlarının yüksek miktarının üretildiği alanlar olmasıdır. Aynı zamanda bu alanlar yüksek risk altındadır. Bu riskler karşısında; özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde gerçekleşen hızlı kentleşme ile aşırı hava olaylarına karşı büyük tehlikeler barındıran birtakım arazilere gayri resmi yollarla yerleşen toplulukların savunmasızlığı daha fazladır. Yükselen deniz seviyeleri, şiddetli fırtınalar, aşırı yağışlar, sıcaklık artışları, kuraklık, seller, kıyı taşkınları ve su kıtlığı gibi iklim değişikliğinin doğal sistemler üzerindeki pek çok etkisi özellikle kentsel alanlarda sağlık, ekonomik sektörler ve geçim kaynakları gibi birçok yaşam kaynağını olumsuz yönde baskılamaktadır. Bahsedilen tüm bu riskler temel hizmetler ve altyapıdan yoksun, yetersiz imkanlara sahip kesimler için çok daha ağır gerçekleşmektedir. Kentler bağlamında özellikle aşırı hava olayları nedeniyle su arzında, enerji tedarikinde, sanitasyon ve drenaj işlemlerinde, ulaşım ve telekomünikasyon gibi pek çok altyapı sisteminde aksaklıklar, bozulmalar ve imkansızlıklar meydana gelmektedir(IPCC, 2014a, s.48; Revi vd., 2014). Örneğin son dönemlerde ABD'nin Atlantik kıyıları ve Meksika Körfezinde, diğer bölgelere oranla daha hızlı deniz seviyesi artışları gerçekleşmekte ve aşırı yağışlarla birleşen bu durum sellere ve tabiatıyla şehir yaşamı açısından felaketlere yol açmaktadır (Earth Justice,

2021).[6] İklim değişikliğinin aşırı hava olayları gibi fiziksel etkileri kırsal alanların bağlı olduğu ekonomik sistemleri ve sosyal yapıları da çok çeşitli yönlerden olumsuz şekilde etkilemektedir. Tarım, hayvancılık ve geleneksel balıkçılık gibi kırsal bölgelerin belirli geçim kaynakları bu olumsuzlukların etki edeceği alanlardır. Kuraklık, fırtına, şiddetli yağmurlar ve diğer aşırı olaylar hem bölgenin yapısında hem de sağlık üzerinde doğrudan; gelir ve geçim kaynakları üzerinde ise dolaylı olarak etkili olmaktadır. Su temini, gıda güvenliği ve tarımsal gelirler başlıca etki alanlarıdır. Bölgeden bölgeye değişmekle ve kesin kanıtlar bulunmamakla birlikte uzun vadede mahsül verimliliklerinin düşmesi de beklenmektedir. Tarımsal faaliyetler kırsal alanların genellikle başlıca geçim kaynağı olduğu için, özellikle aşırı hava olayları nedeniyle bu faaliyetler üzerindeki olumsuz etkiler, kırsaldan kente göçe itici faktörlerden biri bazen de temel neden olmaktadır(Dasgupta vd., 2014; IPCC, 2014a, s.48). Örneğin Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya ve Nijer üzerinde su mevcudiyeti ve su güvenliği kapsamında yapılan bir araştırmaya göre; kırsal topluluklar artan oranlar ile birlikte kentsel alanlara göç etmekte ve hızlı kentleşme gerçekleşmektedir. Bahsedilen göçler bilinmekle birlikte araştırmanın esas ortaya koyduğu ampirik bulgu yağış dalgalanmaları ve sıcaklık artışlarının kırsaldan kente göçler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasıdır. Bu ülkelerde yaşanmakta olan iklim değişikliği tarımsal üretimi etkilemiş görünmektedir. Çalışma ayrıca iklim değişikliği nedeniyle bu etkilerin artışının göçü de daha büyük oranlarda tetikleyeceğini öngörmektedir (Hassan & Tularam, 2018). Bir diğer araştırma sıcaklık dalgaları ve nemli dönemlerin 1986-1999 yılları arasında Meksika'nın kırsal alanlarından uluslararası göçü önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Çalışmada ortaya koyulan bir diğer ampirik bulgu ise iklim değişikliğinin bu göçler üzerindeki etkisinin öncelikle tarım sektöründeki istihdam yolu ile gerçekleşmesidir (Nawrotzki vd., 2015).

Ekonomik Sektörler ve Hizmetler: İklim değişikliğinin ekonomik sektörler ve hizmetler üzerindeki etkileri bölgelere ve sektörlere göre farklılaşmaktadır. Ekonomik mal ve hizmetlerin arz oranlarında iklim değişikliği, azaltma ya da arttırma şeklinde

6 Ayrıca 2000'li yıllar boyunca pek çok farklı kentte aşırı hava olayları gerçekleşmiştir. Bulguları gösteren harita için bakınız; Carbon Brief, 2021.

dolaylı ya da doğrudan değişimlere sebep olurken; nüfus, gelir ve yaşam tarzı gibi sosyoekonomik özellikler de talep oranlarını değiştirmektedir. Bununla birlikte iklim değişikliğinin fiziksel etkileri de talep oranlarını etkileyebilmektedir. Örneğin sıcaklıkların yükselmesi nedeniyle bazı bölgelerde ısıtma için talep edilen enerji miktarı azalabilmektedir. Yine bu durum soğutma için talep edilen enerji miktarını da arttırarak bu sektördeki şirketler üzerinde daha olumlu bir değişiklik meydana getirebilir. Bunun dışında kuraklık, aşırı yağışlar, şiddetli fırtınalar ve seller gibi aşırı hava olayları boru hatları, enerji nakil ve dağıtım hatları ve ulaşım altyapılarını içeren pek çok sektör için fazladan ekonomik maliyetler üretebilecektir. Yine daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere bölgelere göre farklılık gösterse de tarım ve balıkçılık sektörleri de yüksek oranda bu değişikliklerden etkilenmektedir (Arent vd., 2014; IPCC, 2014a, s.49). Turizm ise iklimde meydana gelen değişikliklerden en çok etkilenecek sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle kayak merkezleri bağlamında kutuplara yakın, daha yüksek rakımlardaki bölgeler için olumlu bir etki yaratsa da, diğer bölgeler için sıcaklıklarla birlikte tutmayan kar ekonomik kayıpları işaret etmektedir. Bunların yanı sıra Maldivler gibi ekonomisi turizme dayalı ülkeler deniz seviyesi artışı nedeniyle ekonomik kayıplar yaşamakta hatta yakın bir gelecekte sular altında kalma riski taşımaktadır. Yağmur ormanları ve mercan resifleri gibi alanlara yönelik turizm aktiviteleri de, yine resiflerin iklim değişikliği nedeniyle beyazlaması yani ölmesi, ormanlık alanların da hem iklim değişikliği nedenli yangınlar ve aşırı hava olaylarıyla hem de insan faaliyetleri ile küçülmesi nedeniyle azalma riski ile karşı karşıyadır (Acar, 2020; Arent, 2014). Sigortacılık, özellikle gayrimenkul sigorta sektörü olmak üzere iklim değişikliği etkileri nedeniyle, oldukça yüksek risk altında olan bir diğer sektördür. İklim değişikliği etkenli aşırı hava olayları nedeniyle afetlerin hem şiddet hem de sayı bakımından niceliğinin artması, sigorta şirketleri açısından ayırdıkları afet payının çok üstünde yüksek tazminat ödeme ve durumu iflasa kadar götürecek mali yetersizlikler riskini doğurmaktadır. Bununla beraber bilinçlenmeyle birlikte afet payı ile ilişkili olarak iklim değişikliği etkilerini de içeren birtakım düzenlemeler yapılırsa sektörde hem müşteri hem de prim artışı da gerçekleşebilecektir (Alper & Anbar, 2008).

Sağlık, Esenlik ve Toplulukların Yapıları: İklim değişikliği insan sağlığı üzerinde doğrudan etkilere sahiptir. Sıcaklıkların yükselmesi, yağışlarda gerçekleşen

değişiklikler, bunlara bağlı olarak sel, kuraklık ve yangınlarda sıklık ve şiddet artışı gibi aşırı hava olayları, insanlar üzerinde uzun vadede sağlığı etkileyecek ya da doğrudan ölüme sebebiyet verecek etkiler meydana getirmektedir. Ayrıca iklim değişikliğinin; hastalık vektörleri dağılımlarını değiştirerek çeşitli bölgelerde salgınlara neden olma ya da kuraklık ve sel gibi aşırı hava olayları nedeniyle kıtlıklara yol açarak gıdasızlık temelli içte ya da dışta göç hareketliliklerine sebebiyet verme gibi dolaylı etkileri de bulunmaktadır. İnsanlar hem biyolojik hem de sosyal olarak, değişken ve dalgalı iklim şartlarına uyum sağlamakta zorluklar yaşayabilmektedir (IPCC, 2014a; Smith vd, 2014). 2020 yılında yayımlanan *Lancet Sağlık ve İklim Değişikliği Üzerine Geri Sayım 2020 Raporuna* (The 2020 Report of the Lancet Countdown on Health and Climate Change) göre son yirmi yılda, iklim değişikliği etkilerinin artışı ile ilişkili olarak yaşlı insanlarda sıcaklığa bağlı ölümlerde % 54'lük bir artış görülmüştür (Watts vd., 2021). İklim değişikliği yalnızca sağlıkla ilişkili olarak değil geçim kaynakları, kültür - kimlik kaybı ve göç artışı olmak üzere pek çok etken kapsamında da insani güvenlik açısından riskleri beraberinde getirmektedir (Adger vd., 2014). Örneğin Pasifik'te bulanan ada ülkelerinden biri olan Tuvalu, deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle tehdit altındadır. Öyle ki 2050'ye kadar adanın tamamının deniz altında kalması riski söz konusudur. Bu kapsamda ada ülkesi 2014 yılında Yeni Zelanda ile anlaşmaya vararak vatandaşlarını bu bölgeye ve hatta Fiji gibi yakınlardaki diğer ülkelere göç ettirmeye başlamıştır. Genel olarak balıkçılıkla geçinen Tuvalı halkının günlük yaşamları ve kültürleri adalarına dayanmaktadır. Bununla birlikte göç etmeye başlayan ve yeni bölgelere yerleştirilmeye başlayan topluluk için alışkanlıklarının, dünya görüşlerinin, kültür ve kimliklerinin kaybolma riski bulunmaktadır. Aynı zamanda bu yeni yaşam ve iklim şartları altında sınırlı iş fırsatları ve beslenme değişiklikleri ile karşılaşan topluluğun, sağlık sorunları yaşama riski de bulunmaktadır. Yine de Tuvalulular bölgede kültürlerini sürdürebilme adına çaba göstermektedir (Biter, 2021; Corlew, 2012; Corlew & Johnson-Hakim, 2013; Emont, 2017). Kaldı ki iklim değişikliği kaynaklı göçler ile yer değiştirme sonunda yerleşilen hedef ülkede edinilen haklar konusunda da birtakım belirsizlikler bulunmaktadır. 1951 Cenevre Konvansiyonu'nda belirtilen mültecilik kapsamında iklim değişikliği nedenli yer değiştiren kişiler mülteci olarak kabul edilmemektedir. İklimsel değişiklikler nedeniyle göç eden bazı topluluklara uluslararası hukuk

bağlamında henüz yalnızca geçici nitelikte bir korunma sağlanmakta, bununla birlikte kalıcı bir uygulamadan bahsedilememektedir (Ekşi, 2016).

Geçim ve Yoksulluk: IPCC raporlarında bahsedildiği üzere sosyal ve ekonomik konularda dezavantajlı olan kesimler iklim değişikliğinden orantısız bir şekilde etkilenecektir. Bununla birlikte iklim değişikliği geçim yolları ve yoksulluk üzerinde tek faktör olarak etki göstermekten ziyade, genellikle çok sayıda faktörle etkileşime girerek olumsuz etki oluşturur. Daha önce de belirtildiği gibi iklim değişikliği nedenli aşırı hava olayları tarım, balıkçılık ve hayvancılık gibi pek çok ekonomik sektör ve hizmet üzerinde bazı negatif etkilere sahiptir. Tabiatıyla geçim yolları da bu kapsamda değerlendirilir. Aşırı hava olayları ile birlikte mahsul verimliliğinin azalması, gıdasızlık, ekilecek alan kaybı ve evlerin yıkılması gibi sonuçlar, özellikle geçim kaynakları sınırlı yoksul kesimler üzerinde doğrudan etkilidir. Bu noktada esas zorluk yaşanan bu kayıpların telafisinin yoksul kesim açısından sınırlı ya da neredeyse mümkün olmamasıdır. Örneğin kuraklık nedeniyle azalan mahsul verimliliği sonucu artan gıda fiyatları, bu gıdaların edinimi bakımından daha çok yoksul kesimler için zorluklar oluşturmaktadır. Aynı şekilde yetersiz imkanlara sahip topluluklar yaşadıkları bölge bağlamında genellikle temel hizmetler ve altyapıdan yoksun ve ikamet edilen evler bağlamında da hava olaylarına karşı daha kırılgan olduğu için iklim değişikliği kaynaklı şiddeti ve sıklığı artan hava şartlarına karşı daha savunmasızdır. Yoksul ülkeler de benzer şekilde yoksul kesimler gibi iklim değişikliği etkilerinden daha çok zarar görmektedir (Olsson vd., 2014; IPCC, 2014a, s.51). Küresel İklim Riski Endeksinin 2021 raporlarına göre 2019 yılında fırtına, sel, sıcaklık dalgaları gibi aşırı hava olaylarından en çok etkilenen ülkeler Mozambik, Zimbabve ve Bahamalar olmuştur. 2000-2019 yılı arası verilere göre ise Porto Riko, Myanmar ve Haiti ilk sıralarda yer almaktadır. Raporda da ayrıca belirtildiği ve öne çıkan ülkelerden de görüldüğü üzere yoksul ülkeler bu değişikliklerden en fazla etkilenen kesimler olmaktadır. Çünkü bu ülkeler hem altyapı vs. gibi nedenlerden dolayı daha savunmasız hem de iklim değişikliği ile mücadele konusunda yeniden toparlanabilme kapasitesi açısından sosyo-ekonomik yönlerden daha zayıftır (Eckstein vd., 2021). Bunun dışında ırk, cinsiyet, yaş ve sosyal sınıf gibi halihazırda var olan ayrımcılıklar da iklim değişikliği etkilerinin farklı seviyelerde yaşanmasına neden olmaktadır. Bir sonraki

bölümde hem insanlar hem de ülkeler bazında iklim değişikliği ile birlikte öne çıkan adalet(sizlik) sorununa değinilecektir

1.3. İklim Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Bakımından Adalet(Sizlik) Sorunu

İklim değişikliği insanın da içinde bulunduğu tüm türler, bunun da ötesinde tüm canlı ve cansız varlıklar açısından hayati ve kritik riskler içermektedir. Çalışmanın bu bölümünden itibaren durumun aciliyetinin vurgulanması amacıyla fen bilimleri kapsamında ortaya koyulan veriler dışında iklim değişikliği yerine, iklim krizi[7] kavramı kullanılmaktadır. İklim krizi gezegeni bütünüyle etkilemektedir. Bununla birlikte bu etkiler coğrafi konum, gelişmişlik düzeyi, ekonomik gelir, sosyal statü, cinsiyet ve farklı alanların kesişimi ile birlikte (intersectionality) ırk ve etnik köken gibi çeşitli faktörler üzerinden değişiklikler göstermektedir. "Çevresel adalet"in sağlanması için ise hem çevresel kaynakların ve hizmetlerin dağıtımı hem de yapılan çevresel tahribatlar nedeniyle sorumluluk yüklenilmesinde, ırk, dil, din, renk, cinsiyet, ulusal köken ve gelir ayrımı yapılmaksızın adil ve hakkaniyetli bir yaklaşım gözetilmesi; aynı zamanda çevre kanunları, yönetmelikleri ve politikalarının geliştirilmesi, uygulanması ve karar alma süreçlerine katılım konusunda adil bir muamele gösterilmesi gereklidir (EPA, t.y.a; Gönenç, 2021, s.84). Bir diğer yorumlamaya göre çevresel adaletin amacı "yasal alanda, tüm topluluklar ve kişiler için çevre ve sağlık tehlikelerine karşı aynı derecede koruma sağlamak ve karar verme sürecini etkilemek için aynı fırsatı sağlamaktır" (Morse, 2008, s.1). Bugün en yıkıcı çevresel sorunlardan biri olarak iklim krizinin neden olduğu adaletsizliğin sağlanması kapsamında öne çıkan "iklim adaleti" de benzer bir yaklaşım içermektedir. Değişikliğin meydana getirdiği sorunları çözme ve etkileri hafifletme vizyonu ile iklim adaleti; "iklim krizinin yoksul ve marjinal grupların üzerindeki orantısız yükünü ele alma taahüdü", "fosil yakıt kurumsal güç yapısının sökülmesi" ve "iklim değişikliğinin ve adaletsizliğin sürmesine neden olan kalkınma ve güç yapılarındaki eşitsizlikleri

[7] Küresel iklimde meydana gelen değişikliklerin geri dönülemez bir evreye ulaşmakta olduğunun ve değişikle mücadelede acil eylem gerekliliğinin vurgulanması amacıyla kullanılmaktadır. Bugün Birleşmiş Milletler resmi sayfaları da dahil pek çok uluslararası kuruluş ve sivil toplum kuruluşlarında iklim değişikliği, iklim kriziolarak vurgulanmaktadır (UN, t.y.; The Climate Reality Project, 2019).

azaltarak küresel ısınmayı düzeltme çabası" gibi farklı yaklaşımları kapsamaktadır (Jafry vd., 2019).

Bu konunun hem aktivistler hem de akademisyenler tarafından sahada ve literatürde öne çıkarılmaya başlanması, sorunla birlikte artan yüklerin paylaşımının adil ve hakkaniyetli olmadığını gösteren örneklerin artışıyla paralel olmuştur. Örneğin küresel düzeyde gerçekleşen ısınma eğilimi, coğrafi olarak eşit dağılıma sahip değildir. Bu bağlamda Türkeş, Sümer ve Çetiner (2000) tarafından belirtildiği üzere uzun süreli ısınma eğilimi en fazla 40 °K ve 70 °K enlemleri arasında kalan anakaralardadır. Tabiatıyla deniz sistemleri bölümünde de belirtilen pek çok türün coğrafi dağılımı ve bolluğunun daha derin ve daha soğuk sulara kayması ve bu durumun bazı bölgelerde tür zenginliklerinin artışına, bazı bölgelerde ise azalmalara yol açması gibi, diğer sistemlerde de meydana gelen değişiklikler; hem yaşamsal hem de ekonomik sektörler kapsamında, bölge nüfusları için eşdeğer olmayan sonuçları beraberinde getirmektedir (IPCC, 2014a, s.47; Pörtner vd., 2014). Yine deniz seviyesi artışı nedeniyle ülkelerini kaybetme riski taşıyan topluluklar ile bu durumdan yalnızca kıyı bölgeleri kapsamında etkilenecek bölgeler açısından kaybedilecek değerler konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bununla birlikte belirtilen durumların dolaylı yoldan tüm dünya ile ilişkili küresel ve bölgesel değişikliklere sebep olacağı ve mevcut karmaşık ve karşılıklı bağımlılığa dayanan sistemde değişikliklerden bağımsız kalınamayacağı da karşımıza çıkan diğer bir gerçekliktir. Burada vurgulanmak istenen ise değişim seviyesinin ya da sonuçlarının herkes için eşit ve aynı zamanda mücadele kapsamında ödenecek bedellerin dağılımının da adil olmayacağıdır. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri iklim krizinin yoksulluğu arttırıcı etkisidir. IPCC Özel Raporuna (IPCC,2018) göre gerçekleşecek 1.5°C'lik ısınma ile halihazırdaki şartlara oranla, yoksul insanların yaşayacağı eşitsizlik ve savunmasızlık gibi olumsuzluklar daha fazla olacaktır. Aynı raporda 2030'a kadar belirtilen ısınmanın gerçekleşmesiyle 122 milyon insanın daha aşırı yoksulluk yaşayabileceğine dair öngörülere yer verilmektedir. Buna göre en yoksul kesimler önemli gelir kayıpları ile birlikte, esas olarak yüksek gıda fiyatları ve artan sağlık sorunları nedeniyle sorun yaşayacaktır (Roy vd., 2018). Özellikle aşırı hava olayları nedeniyle belirtilen sorunlar gerçekleşmeye başlamıştır. 2017 yılında Teksas eyaletinde meydana gelen Harvey Kasırgası ABD tarihindeki en büyük felaketlerden biri olmuştur. Kasırganın aşırı

yağışlara ve sele de neden olmasıyla 40.000 kişi evlerinden ayrılarak barınaklarda yaşamak zorunda kalmış; 203.000 ev ise sular altında kalmıştır. Yaklaşık 125 milyar dolar hasara neden olduğu düşünülen kasırgada doğrudan en az 68 kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir (Barron vd., 2018). Kasırgayla birlikte ortaya çıkan tabloda durum, düşük gelirli ailelerin zengin mahallelerden daha çok etkilenmesi idi. Çünkü Teksas'a bağlı Houstan'da düşük gelirli ailelerin yaşadığı mahalleler sele eğilimli bölgelerde yoğunlaşıyordu. Ayrıca kasırgadan şiddetli seviyede etkilenen sekiz ilçedeki hanelerden yalnızca yüzde 17'sinin -varlıklı hanelerin sahip olduğu- sel sigortası bulunuyordu (Krause & Reeves, 2017). Bu bağlamda öne çıkan durum yoksul kesimin yalnızca afet anında savunmasız olmadığı; sonrasında krizle mücadelede ve yeni şartlara adaptasyonda da zengin kesimlere oranla daha az kapasiteye ve zorlu koşullara sahip olduğudur. Buna örnek gösterilen bir diğer durum yine 2017 yılında Porto Riko'yu vuran Maria Kasırgasıdır. Bölgede can kayıplarının fazla yaşandığı alanların, en yoksul kasabalar olduğu; dahası yalnızca kasırga anı değil felaket sonrasında geçilemeyen yollar ve ilaçlara ulaşılamaması gibi yetersizliklerden dolayı da can kayıplarının yaşandığına dair araştırmalar bulunmaktadır (Milligan, 2018).

İklim krizi etkilerine yönelik savunmasızlığın yoksullukla birlikte cinsiyetle ilişkili olduğuna dair görüşler de dikkat çekicidir. Çeşitli bilimsel verilerle desteklenen görüşlere göre genel iklim değişikliği etkileri göz önüne alındığında kadınlar birtakım sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlardan dolayı erkeklerden daha savunmasızdır. Yoksulluğun iklim krizine karşı savunmasızlığı arttırdığına daha önce değinilmişti. Dünyadaki yoksul kesimin yaklaşık %70'lik bir bölümünü kadınların temsil etmesi, krize yönelik kırılganlık ve savunmasızlıklarınının daha fazla olmasının bir göstergesidir. Gıda üretiminde büyük sorumlulukları ve payları (%50'den fazla) olmasına rağmen toprağın yalnızca %10'undan daha azına sahip olmakla birlikte; kadınların aynı zamanda su temini, yemek pişirme ve ısınma için sorumlulukları üstlendikleri yoksul topluluklarda iklimsel değişimlerle doğrudan ilişkili doğal kaynaklara bağlı geçimi sağlama görevleri de vardır. Yine aynı topluluklar içerisinde genel olarak çocuk bakımı ve diğer günlük sorumluluklarının yanı sıra, zaman alan ve yoğun emek gerektiren işlerde çalışmaktadırlar. Kadınların çevresel kaynaklara hem erişimi hem de bunlar üzerindeki kontrolü sınırlı ve karar alma süreçlerine katılımı da kısıtlıdır. Ayrıca okuma yazma vb. eğitim konularında, günlük yaşamlarında ve cinsel

istismar ve şiddet gibi konularda halihazırda yaşadıkları cinsiyet eşitsizlikleri, iklim krizinin etkilerini kadınlar için daha da arttırırken; kadınların özellikle krizle mücadele kapsamında yapılacak eylemlerini de sınırlandırmaktadır (Osman-Elasha, t.y.; Perkins, 2019).

Son dönemlerde iklim krizini kesişimsel bakış açısıyla değerlendiren yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Kökleri Feminist Yaklaşımlar temelinde gelişen "kesişimsellik teorisi"nde[8] bulunabilecek olan "kesişimsel çevrecilik" (Intersectional Environmentalism) kavramı birbirine bağlı adaletsizliklerin özellikle marjinal topluluklara yönelik kesişimselliğini vurgularken, hem insanların hem de gezegenin korunmasını savunan çevreciliğin kapsayıcı bir versiyonu olarak bugün özellikle çevre aktivistleri tarafından kullanılmaktadır. 1980'lerin başında beyaz olmayan insanların kentsel, banliyö ve kırsal topluluklarda yaşadığı çevresel tehlikelere orantısız şekilde maruz kalması ve buna yönelik protestolarla gündeme gelen çevresel ırkçılık ile birlikte cinsiyet, ırk, sosyal statü ve kimlik gibi diğer unsurları da gözeten bir çevresel adalet yaklaşımını öne çıkaran çevresel kesişimselcilik, kesişimsel iklim adaleti anlayışı ile paralellik gösterir (Haddock, 2020; Sarıgöl, 2020; Taub & Stalinski, 2020; Thomas, t.y.; Varma, 2021).

Bu anlayışa göre herhangi bir kişinin karmaşık kimliği, iklim krizinin oluşumunu ve devam etme hızını etkilerken; aynı zamanda bu kimliklere göre krizin etkileri de farklı hissedilmektedir (Perkins, 2019; Tang, 2020). Bu konuda öne çıkan örneklerden biri ABD'de 2005 yılında yaşanan Katrina Kasırgası ve kasırganın bölgedeki etkileridir. Katrina Kaırgasının tamamen iklim değişikliği ile bağlantılı olduğuna dair net çalışmalar bulunmasa da, bölgede iklim değişikliği nedenli deniz seviyesi artışının selleri tetiklediği ve şiddetlendirdiğine ve aynı şekilde iklim değişikliğinin kasırgaları belli oranlarda kötüleştirdiğine dair çalışmalar bulunmaktadır. İklim değişikliğinin hava olaylarının şiddetini ve aşırılığını arttırdığına da IPCC raporlarında açıkça değinilmektedir. Kaldı ki kasırga iklim krizi ile doğrudan bağlantılı olsun ya da olmasın, bugün gerçekleşen iklim değişikliği nedenli aşırı hava olaylarının yoksul ve marjinal kesimler üzerindeki etkisinin anlaşılabilmesi açısından

8 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sarıgöl, 2020.

ve adaletin hangi kapsamda düşünülmesi gerektiği bakımından açıklayıcı bir örnektir (Milman, 2018; Thompson, 2015).

Katrina Kasırgası, Louisiana ve Mississippi kıyılarını vurduğunda ABD, tarihindeki en öldürücü ve yıkıcı afetlerden birini yaşıyordu. Eyalet yoksulluk oranlarında bir ve ikinci sırada yer alan Mississippi ve Louisiana'da, kasırgada mağdur olan Afro-Amerikalı, kiracı, yoksul ve (veya) işsiz insanların yüzdeleri, bu grupların ülke genelindeki temsilinden daha yüksekti. En çok hasar gören bölgelerden New Orleans'ta da durum benzer şekildeydi. Bölgede en çok etkilenen dört yer, toplu taşıma kullanım oranı çok yüksek, renkli tene sahip, yoksulluk seviyesindeki nüfusların bulunduğu alanlardı. Kendi aracına sahip olma oranı düşük olan bölgede kasırga nedeniyle yapılan tahliye için otobüsler beklenmiş fakat bu otobüslerin geç gelmesi azınlıklara ve yoksullara yönelik ayrımcılık olarak algılanmıştır. Aynı zamanda bölgede yerleşim bağlamında yüzyılı aşkındır süren birtakım ırksal eşitsizlikler de mevcuttur. Ulaşıma elverişsiz, deniz seviyesinin altı ve düşük rakımlar ile çeşitli yönlerden hizmet ve altyapı eksikliklerine sahip alanlarda genellikle yoksul ve beyaz olmayan kesimler yaşamaktadır. Bununla birlikte kasırgadan tamamen yoksullar ve azınlık kesim etkilendi demek de büyük bir yanılgı olacaktır. Elbette kasırga sırasında sahil şeridinde yaşayan beyaz zengin kesimler de kayıp ve zararlar yaşamıştır. Fakat bu kesimin diğerlerinden farkı, maddi zararlar ile başa çıkma kapasitelerinin diğer mağdur kesimlerden daha fazla olmasıdır. Ayrıca bölgeye yönelik ayrımların daha önceki yıllardan geldiği bilinmektedir. Örneğin Louisiana eyaletinde 1990'larda Afro-Amerikan nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde bazı kimyasal tesislerin kurulmasına yönelik protestolar gerçekleşmiş, hatta çevresel adalet kapsamında bu projeler iptal edilmiştir (Howell, 2020; Morse, 2008; Taub & Stalinski, 2020). Son yıllarda dahi yaşanan bu çevresel adaletsizlik kapsamında örneğin hava kirliliği konusunda Siyahilerin Latin olmayan beyazlara göre %38 daha fazla kirli havaya maruz kaldığına ve aynı zamanda 1 milyondan fazla Siyahinin petrol ve gaz tesislerinin yakınında yaşamaktan dolayı kanser riskini de barındıran sağlık sorunlarına maruz kaldıklarına dair araştırmalar bulunmaktadır (Fleischman & Franklin, 2017; Taub & Stalinski, 2020).

IPCC raporlarında pek çok kez vurgulandığı üzere iklim krizi insanlarda da olduğu gibi tüm dünya ülkelerinin her birini eşit düzeyde etkilememekte ve gelişmekte

olan ülkeler, gelişmiş ülkelere göre daha savunmasız bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin savunmasızlığı daha çok iklim krizinin etkilerini önleme ve hatta hafifletme kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Belirtilen ülkeler, meydana gelen olumsuz etkilere yönelik tepkilerde ve mücadelede, kapasite ve yeteneğini sınırlayabilme gücüne sahip çeşitli faktöre sahiptir. Bunlar sosyo-ekonomik sorunlar, altyapı ve hizmet eksiklikleri ve finansal ve teknolojik yetersizlikler gibi faktörlerdir. Benzer sorunları yaşayan üç ülkenin krize yönelik tepkileri karşılaştırıldığında bu durum daha açık görülebilecektir.

BM tarafından gelişmiş ülke olarak kabul edilen Hollanda, gelişmekte olan bir ülke olarak kabul edilen Bangladeş ve dünyanın en az gelişmiş ülkelerinden biri olarak kabul edilen Tuvalu iklim krizi kaynaklı deniz seviyesi artışı nedeniyle birtakım risklerle karşı karşıyadır. İklim kriziyle ilişkili öngörülere göre, Hollanda kıyılarında 2071 ve 2100 yılları arasında deniz seviyesi 1981 ve 2010 yılları arasındaki ortalamadan 25 ila 80 cm daha yüksek olacaktır. Bununla birlikte karbon salımlarının mevcut haliyle devam etmesi ve pozitif geri bildirimlerin sorunu arttırıcı etkileri düşünüldüğünde yükselme seviyesi daha da artabilecektir. Nitekim 2100 yılı için 1 metre yükselme öngörüleri de bulunmaktadır. Deniz seviyesinin yükselmesi ile beraber artan gelgitler, fırtına aktiviteleri, sel ve toprak çökme riskleri dörtte biri deniz seviyesinin altında bulunan Hollanda'da nüfusun yarısından fazlasını tehdit etmektedir (Butzengeiger & Horstmann, 2004; Climate Change Post, 2021; IPCC, 2014b).

Bir diğer ülke Tuvalu'nun deniz seviyelerindeki artış nedeniyle 2050'ye kadar büyük bir bölümünün hatta daha da ötesinde tamamının deniz altında kalması riski bulunmaktadır. 9 mercan adasından oluşan, dünyanın en küçük ve en az nüfuslu ülkelerinden biri olan Tuvalu'nun en yüksek rakımı yalnızca 5 metredir. İklim krizi kaynaklı okyanus sıcaklıklarnın artışı ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi nedenlerle dalga ve fırtına etkilerine karşı koruma sağlayan mercan resiflerinin yok oluşu, artan fırtına aktiviteleri ve sel riski Tuvalu'yu, iklim krizine karşı en savunmasız ülkelerden biri haline getirmektedir. Bölge nüfusunun çoğunun balıkçılık, kalan kısmının ise turizm gibi sektörlerden geçimini sağlaması da [iklim krizinden en çok etkilenen sektörlerin başında gelmeleri nedeniyle] ekonomik olarak daha büyük kırılganlıklar yaratmaktadır. Son örnek olan Bangladeş'in ise 2100 yılına kadar deniz seviyesinde bir metrelik artış yaşayacağı öngörülmektedir. Böylece ülke, topraklarının %17'sinden

fazlasını kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Halihazırda kıyı bölgelerinde yaşayan halkın büyük bir bölümü yoksuldur. Bölgede son dönemlerde dahi yaşanan sellerde ciddi can kayıpları verilmekle birlikte deniz seviyesinin yükselmesi ile fiziksel, ekonomik ve ekolojik kayıpları içeren etkilere daha çok maruz kalması muhtemeldir (Biter, 2021; Corlew, 2012; Corlew & Johnson-Hakim, 2013; Emont, 2017; IPCC, 2014b; Powers, 2012).

Tablo 1

Bangladeş, Hollanda ve Tuvalu'nun Nüfus, GSYİH ve Karbon Salım Oranlarını İçeren Veriler

	Toplam Nüfus (2022)	GSYİH (dolar) (2022)	GSYİH (dolar kişi başına) (2022)	CO2 (kilo ton) (2020)	CO2 (metrik ton kişi başına) (2020)
Bangladeş	171,186,372	460,201,265.53	7,397.5	85,493	0,5
Hollanda	17,700,098	1,009,398.72	57,025.0	130,315	7.5
Tuvalu	11031	59,065,979.	5,423.00	7	0.6

Kaynak: The World Bank (2024)'den alınan verilerle oluşturulmuştur.

Yukarıda nüfus, GSYİH ve CO2 bilgileri verilen ülkeler fiziksel ve coğrafi olarak dereceleri farklı olsa da deniz seviyesi yükselmesiyle meydana gelen benzer sorunları yaşamaktadırlar. Üç ülkeden Hollanda sorunla başa çıkmak için kıyılarına set ve bariyerler inşa etmiş, yüzen evler ve hatta çiftlikler yapmaya başlamıştır. Bu konuda yüksek teknolojiler geliştiren Hollanda firmaları, su yönetimi ile ilgili küresel pazarda da hâkim konumdadır. Bangladeş de su baskınları ile ilgili olarak Hollandalı firmalardan danışmanlık almaktadır (Kimmelman, 2017; O'leary, 2019). Son dönemde gelişmekte olan ülke statüsüne geçen Bangladeş'de iklim krizinden en çok etkilenecek sektörlerden biri olan tarımın önemi büyükse de giyim başta olmak üzere sanayi sektöründen de gelir elde edilmektedir. Bangladeş çeşitli zorluklarla karşılaşarak

mevcut koşullarda dahi ciddi can kayıpları yaşasa da, Tuvalu'ya oranla mücadelesini daha çok gelişmişliğinin de etkisiyle sürdürebilmektedir. Tuvalu'nun özellikle gıda ve akaryakıt olmak üzere ithalata bağlı ekonomisinde halk, geçimini daha çok balıkçılık ile sağlamaktadır (The World Factbook a/b). Sektör iklim krizinden oldukça yüksek seviyelerde etkilenmekle birlikte esas sorun *Sağlık, Esenlik ve Toplulukların Yapıları* bölümünde de belirtildiği üzere ülkenin topraklarını kaybetme riski yaşamasıdır. Öyle ki halkın bir kısmı yakınlardaki ülkelere göç ettirilmeye başlanmıştır. Elbette coğrafi kırılganlığının daha fazla olması da önemli olmakla birlikte yüksek teknolojilere sahip olmayan ve az gelişmiş bir ülke olarak kabul edilen Tuvalu, benzer sorunlar yaşadığı Hollanda ve Bangladeş ile karşılaştırıldığında daha fazla yüke sahiptir. Toprağını hatta kimliğini kaybetme riskini taşıyan ülke, Tablo 1'de de verildiği üzere iklim krizini arttıran bugünkü karbon salımlarında ne ülke ne de halk olarak sorumluluğa sahip değildir. Sanayileşmiş olmaması ve gelişmiş bir ülke olarak kabul edilmemesinden de anlaşılacağı üzere karbon salımlarında tarihi sorumlulukları da yoktur. Bununla birlikte toplam karbon salımı oranın ile en az sorumluluğa sahip olan ülke ironik bir şekilde, ağır bedeller ödemekte ve en zorlu kararları almak durumunda kalmaktadır.

İklim krizi kuşaklar arası, bir diğer deyişle doğmamış olanların hakları bağlamında da adalet sorununu öne çıkarmaktadır. Bu çerçevede iklim adaletinin sağlanması gereği bugün hayatta olan insanların aldığı kararların ve yaptıkları eylemlerin, tüketimlerinin ve mevcut yaşam tarzlarının, dünya üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında gelecek kuşaklara yönelik sorumlulukları bulunmaktadır. Bir diğer dikkate değer önemli durum türler arası adaletin sağlanmasıdır. Önceki bölümlerde IPCC raporlarına atıfla belirtildiği üzere pek çok tür ısınan havayla birlikte değişen şartlara adapte olmaya çalışmakta fakat bazıları yok olma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Faaliyetleri sebebiyle değişen iklimin ve ortaya çıkan krizin sorumlusu olarak insan türünün hem kendi türüne hem de kendisi dışındaki türlere karşı sorumluluğu bulunmaktadır (Perkins, 2019). Bu doğrultuda düzeltici, cezalandırıcı, onarıcı, telafi edici ve dağıtıcı adalet gibi (Demirci, 2013) çeşitli adalet türleri kapsamında, zaman zaman tartışılan yük paylaşımı konusu öne çıkmaktadır. Oxfam ve Stockholm Çevre Enstitüsü tarafından yapılan ve [toplam salım oranlarının ikiye katlandığı dönem olan] 1990-2015 yılları arasını kapsayan bir araştırmaya göre; dünya nüfusunun yaklaşık 630 milyon kişiye denk gelen en zengin

%10'u toplam karbon salımlarının %52'sinden sorumlu olmakla birlikte yaklaşık 63 milyon kişiye karşılık gelen en zengin %1, toplam sera gazı salımlarının %15'inden fazlasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda en zengin %1'in sera gazı salımlarındaki toplam artışı, en yoksul %50'nin üç katıdır. Yaklaşık 3,1 milyar kişiye karşılık gelen en yoksul %50, toplam sera gazı salımlarının yalnızca %7'sinden sorumludur (Oxfam, 2020). Burada dikkat çekici nokta iklim krizinde sorumluluğu oldukça az olan yoksul kesimlerin, bölümde verilen örneklerden de görüldüğü gibi, esas sorumlulardan daha fazla yük taşıması ve krize karşı daha savunmasız olmasıdır.

Bu durum ülkeler açısından da geçerlidir. Örneğin Hollanda ve Tuvalu örneklerine atıf yapılırsa benzer sorunlara karşı önlem alabilme kapasitesine sahip Hollanda ile karşılaştırıldığında toprağını, kültürünü, kimliğini kaybetme riski ve insanlarını göç ettirme zorunluluğu yaşayan Tuvalu'nun mevcut krizde geçmişte ya da bugün ne kadar sorumuluğu bulunmaktadır? Hepimizin bildiği üzere sanayileşmemiş Tuvalu'nun iklim krizine neden olan salımlardaki payı pek çok ülkeyle kıyaslandığında yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte iklim krizi ile ilişkili sorumluluğu olmamasına rağmen sorumluluğu olan ülkelerden daha fazla ve daha şiddetli şekilde zorluklar yaşamaktadır. Tabiatıyla; krize yönelik tarihi sorumlulukları olan ülkeler, bugün sorumlulukları olan ülkeler ve ne geçmişte ne de şimdi gelinen acil durumda sorumluluğu olmayan ülkeler arasında bu yük paylaşımlarının ve aynı zamanda krizin çözümüne giden yolların tartışıldığı bir müzakere süreci mevcuttur. Bir sonraki bölümde ülkelerce yürütülen bu müzakere sürecindeki önemli anlaşmalar ve literatürel anlamda öne çıkan alternatif çözüm yöntemleri üzerinde durulmaktadır.

1.4. İklim Krizine Yönelik Çözüm Arayışları

İklim krizine yönelik çözüm arayışları uluslararası düzenlemeler ve sosyo-ekonomik modeller olarak iki ayrı başlıkta değerlendirilmektedir.

1.4.1. Uluslararası Düzenlemeler

İklim krizinin çözülmesi konusunda atılan en önemli adımlardan biri, 1992'de Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) himayesinde hem devlet hem de devlet dışı aktörlerin katılımıyla gerçekleşen Rio Dünya Zirvesi'nde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) oluşturulmasıdır. BMİDÇS, 1992

yılında Rio'da gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda tarafların imzasına açılmıştır. Sözleşme'de iklim sistemlerinde meydana gelen değişimin ve bu değişimin olumsuz etkilerinin insanlığın ortak bir endişesi olduğu kabul edilirken, buradaki insan faaliyetleri etkisine dikkat çekilerek atmosfere salınan sera gazlarının birikimini engellemek amaçlanmaktadır (UNFCCC, 1992, s.1-2). Yani Sözleşme'nin nihai amacı 2. maddesinde belirtildiği üzere, birikime katkı yapan tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleme seviyesine gelerek atmosferde biriken sera gazlarının dengelenmesini sağlamaktır. Böyle bir seviyeye, ekosistemlerin iklim değişikliğine doğal olarak uyum sağlamasına ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde ilerlemesine olanak sağlanmasına yetecek bir zaman dilimi içinde ulaşılmalıdır (UNFCCC, 1992, s.4). Sözleşme, sera gazlarının tarihsel ve mevcut küresel salımlarında en büyük payın kalkınmış ülkelere ait olduğuna dikkat çekerken, kalkınmakta olan ülkelerin ise kişi başına düşen sera gazı salım miktarının hâlâ nispeten düşük olduğunu ve bu ülkelerin sera gazı salımlarını sosyal ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılayabilme amacıyla arttırabileceğini belirtmektedir (UNFCCC, 1992, s.1). Taraf ülkeler Sözleşme'nin amaçlarına ulaşabilmek ve hükümleri uygulayabilmek için Sözleşme'de 3. maddede açıklanan birtakım ilkeleri takip etmelidir. Bu ilkelerden özellikle kalkınmakta olan ülkelerin kalkınmayı sürdürebilmeleri adına en dikkat çekici olanı "Taraflar, iklim sistemini, mevcut ve gelecek nesil insanlığın yararına, eşitlik temelinde ve ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklarına ve ilgili yeteneklerine uygun olarak korumalıdır." (3/1) ilkesidir (UNFCCC, 1992, s.4).

BMİDÇS, belirtilen madde 3/1 doğrultusunda kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerin yükümlülüklerini keskin bir biçimde farklılaştırmaktadır. Buna göre sözleşmede Ek-I ve Ek-II ülkeleri olarak iki grup bulunmaktadır. Ek-I grubunda sanayileşmiş ülkeler (Sözleşme'nin imzaya açıldığı 1992 yılından itibaren Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü - OECD üyeliği bulunan ülkeler ve Avrupa Birliği üyeleri) ile birlikte pazar ekonomisine geçiş sürecindeki ülkeler bulunmaktadır. Ek-I ülkeleri sera gazı salımlarını sınırlandırmak ve atmosferde biriken sera gazlarını içine çekerek küresel ısınmayı azaltan ormanlar ve okyanuslar gibi alanları korumak ve geliştirmekle yükümlüdür. Bunlarla birlikte iklim değişikliği ile mücadele konusunda yaptıkları eylemleri, politikaları ve halihazırdaki sera gazı salım verilerini bildirmekle

yükümlüdürler. Ek-II grubundaki ülkeler ise yine sanayileşmiş ülkeler olup Ek-I grubunda üstlendikleri yükümlülüklerle birlikte sözleşmeye taraf olan kalkınma sürecindeki ülkelere çevreyle uyumlu teknolojilerin aktarılması, finanse edilmesi ve bu teknolojilere erişiminin sağlanması gibi konulardan sorumludur. Bunlar dışında bir de Ek Dışı ülkeler bulunmaktadır. Buradaki ülkeler, Ek-I gurubunda belirtilen sorumluluklar için teşvik edilmekteyken, bu konular ile ilgili belirli bir yükümlülükleri bulunmamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

Belirtilen yükümlülük ve sorumluluklara rağmen BMİDÇS, nispeten yumuşak bir yaklaşım benimsemiştir. Sıkı yükümlülükler getirmeksizin, iklim değişikliği sorununu çözmek için uzun vadeli bir süreç oluşturmayı amaçlayan bir kurumlar altyapısı ve yasal mekanizmalar kurmaktadır. İklim değişikliği ile mücadelede ulusal eylemler gerçekleştirilmesinden ziyade bu eylemler teşvik edilmek istenmektedir (Bodansky, 2001, s.204). BMİDÇS, 21 Mart 1994'te yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte yürürlüğe girmesinden sonra geçen bir yıl içinde gerekli ilerlemelerin kaydedilmediği sonucuna varılarak "Berlin Yükümlülükleri (The Berlin Mandate)" imzalanmıştır. BMİDÇS'ne taraf olan ülkeler arasında yapılan bir anlaşma olan Berlin Yükümlülükleri, mevcut Sözleşme'nin iklimde değişikliklere yol açan ısınmayı hafifletme çabalarında yeterince ileri gitmediğini ve bağlayıcı hedefler üzerinde anlaşmaya varmak için bir müzakere süreci başlatıldığını kabul etmiştir. Buna göre iklim değişikliği sorununun çözümüne ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere bu sözleşmeye taraf olan ve taraf olma niyeti gösteren ülkelerin "Taraflar Konferansı" (Conference of the Parties, COP) çerçevesinde bir araya gelmesi kararlaştırılmıştır (The Berlin Mandate, 1995). İki yıl süren müzakerelerin sonucunda 1997 yılında 3. Taraflar Konferansı'nda Kyoto Protokolü hazırlanmıştır. Protokol, BMİDÇS içinde bir çerçeve niteliğindedir ve sera gazı salımlarının azaltımını ya da sınırlandırılmasını ülkeler temelinde düzenleyerek yasal olarak bağlayıcı yükümlülükler getirmektedir. Belirtildiği üzere Protokol'ün "uluslararası bağlayıcılığı" bulunmaktadır. Protokol, taraf olan ülkelere zorunlu hedefler sunmaktadır (İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2013; Kyoto Protokolü, 1998).

16 Mart 1998'de imzaya açılan Kyoto Protokolü, 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiş ve sanayileşmiş ülkelerin sera gazı salımlarını azaltma hedeflerine uyum sağlamaları amacıyla, araç olarak salım ticareti gibi piyasa mekanizmalarının

kullanılmasına izin vermiştir (Telesetsky, 1999, s.800). Kyoto Protokolü, BMİDÇS'nin somutlaştırılmış hali de denilebilmektedir. Öyle ki 37 sanayileşmiş ülke ve Avrupa Birliği (AB) sera gazı salımlarını azaltma taahhüdünde bulunmuş ve ilk taahhüt dönemi için bağlayıcı salım azaltma hedefleri belirlemiştir. Buna göre bu ülkeler madde 3/1'de belirtildiği üzere sera gazı salımlarını 2008-2012 yılları arasındaki 5 yıllık dönemde 1990 düzeylerine kıyasla ortalama %5 azaltacaktır (Kyoto Protocol Reference Manual, 2008). Belirtilen hedefleri gerçekleştirecek ülkeler Protokol'ün Ek-B listesini oluşturmaktadır. Bu ülkeler de BMİDÇS'nin Ek-I grubunda yer alan ve sera gazı salım azaltımı ya da sınırlı artış yükümlülüğü bulunan ülkelerdir (Kyoto Protocol, 1998). Kyoto Protokolü, iklim değişikliği rejiminde daha sert yasal süreçlere doğru ilerlemeyi, kalkınmış ülkelerin sera gazı salımlarını sınırlandırma konusunda daha kesin taahhütler tanımlamasını ve daha güçlü uyum önlemlerine ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. BMİDÇS müzakerelerinin başlangıcından itibaren, genel olarak, sera gazı salımları üzerindeki nicel sınırlamaların, en azından başlangıçta, yalnızca sanayileşmiş ülkelere uygulanacağı kabul edilmiştir. Hem Sözleşme'de hem de Protokol'de hedefler "tarihi salımlar"a ve insan faaliyetlerinin yol açtığı ısınmanın tarihi sorumlularına göre belirlenmiştir. Bununla birlikte Sözleşme tüm sanayileşmiş ülkelere tek hedef belirlerken Protokol her ülkeye ayrı hedef belirlemiştir (Bodansky, 2001, s.208-209).

Kalkınmış ülkelerin belirtilen hedef ve yükümlülükleri gerçekleştirilebilmesi amacıyla Protokol'de Ortak Yürütme, Temiz Kalkınma Mekanizması ve Emisyon Ticareti mekanizmaları[9] ile karbon salım azaltımı konusunda birtakım esneklikler sağlanmıştır. Hem Sözleşme hem de Kyoto Protokolü müzakerelerinde, kalkınmakta olan ülkeler, iklimde değişikliklere neden olan ısınmadan sorumlu olmadıklarını ve ekonomik olarak kalkınma önceliklerini vurgulayarak sera gazı salımlarını sınırlamaları yönünde kendilerinden vermeleri beklenen taahhütlere karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte özellikle ABD olmak üzere kalkınmış ülkeler ise, sera gaz salımlarının kalkınmakta olan ülkeler tarafından da sınırlanmadığı sürece, krizin

9 Emisyon ticareti kalkınmış ülkelere eğer belirledikleri azaltımdan fazlasını sağlamışlarsa, bu fazlalığı başka bir ülkeye satabilme olanağı verir. Temiz kalkınma mekanizması, salım hedefini belirlemiş kalkınmış ülkeler ile, salım hedefini belirlemiş kalkınmakta olan ülkelerin işbirliği yapması halinde, projelere sağlanacak kredileri düzenleyen mekanizmadır. Ortak yürütme mekanizması ise kalkınmış bir ülkenin, kalkınmış başka bir ülkede sera gazı salımlarını azaltacak projelere yatırım yapması halinde, salım azaltımı için kredi almasını kolaylaştırmayı sağlamaktadır (UNFCC, 2008: 12-18).

çözülemeyeceğini savunmuştur. Tabiatıyla müzakere süreçlerinde en önemli tartışma konularından biri kalkınmakta olan ülkelerin sera gazı salımlarını sınırlandırmak için "gönüllü taahhütler" üstlenmeleri gerekip gerekmediği gibi "anlamlı katılımı (meaningful participation)" hakkında olmuştur (Bodansky, 2001, s.209). Burada karşıya Sözleşme'nin kendisinde de dikkat çeken "adillik ve hakkaniyetlilik" konusu çıkmaktadır. Küresel iklim değişikliğinin nedeni olan sera gazı salımının en büyük sorumlusu, kalkınmış ülkelerdir. Kalkınmamış ve kalkınmakta olan ülkelerdeki yoksul insanlar ise nedeni olmadıkları küresel iklim değişikliğinin etkileri karşısında, yoksulluk ve gelişmemişlik nedeniyle daha savunmasız durumdadır (Global Justice Ecology Project, t.y.).

BM tarafından 1986 yılında kabul edilen *Kalkınma Hakkı Beyannamesi* (UN Declaration on the Right to Development, 1986), kalkınmanın bütün insanlara ve halklara ait devredilemez bir insan hakkı olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle iklim değişikliğine neden olan salımlarda tarihi sorumlulukları bulunmayan ülkelerin müzakereler boyunca, kalkınma önceliklerini öne çıkarması ve savunması uluslararası ortamda hukuksal bir zemine oturmaktadır. BMİDÇS'nin ilkeleri de iklim sisteminin korunmasına yönelik adil ve hakkaniyetli bir yaklaşıma atıfta bulunur. Tabiatıyla uluslararası hukuk ve politikalardaki temel mesele, dünya ülkelerinin küresel iklim değişikliğini ele alma yükünü nasıl tahsis etmesi gerektiğidir[10]. Bununla birlikte süreç boyunca kalkınmış ülkeler ile diğer ülkeler arasında sınırlama ve azaltım konularıyla ilgili yapılan tartışmalara göre Kyoto Protokü'ndeki esneklik mekanizmaları da göz önüne alınırsa iklim değişikliğinden kaynaklanan zararların nasıl ve neye göre düzenlendiği tartışma konusu olmuştur[11]. Tartışmalara neden olan içeriğine rağmen Protokol, sınırlandırıcı ve somut düzenlemeleri kapsamaktaydı. Öyle ki yükümlülükleri doğrultusunda salım hedeflerini gerçekleştiren ülkelerin sera gazı salımlarında düşüş, taraf olmayan ülkelerin salımlarında ise artış meydana gelmiştir (Aichele & Feldermayr, 2012). Tabiatıyla Kyoto Protokolü ile krizin çözümünü sağlayacak değişim gerçekleştirilememiş ve Protokolün sera gazı salım azaltım yükümlülüklerinin 2. taahhüt döneminin bitişi olan 2020 tarihinde yürürlüğe girecek yeni bir anlaşma için daha farklı stratejiler belirlenmeye çalışılmıştır.

10 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Soltau, 2009.
11 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Verheyen, 2005.

Böylece iklim müzakerelerinde 2015'in sonuna kadar BMİDÇS taraflarının, iklim değişikliği konusunda evrensel bir yasal anlaşmayı kabul etmesi kararı alınmış ve 2020 tarihinde yürürlüğe girecek Paris Anlaşması, 2015 yılında imzalanmıştır. Anlaşma, 195 ülke tarafından imzalanmıştır (United Nations Treaty Collection, Paris Agreement, t.y.). Paris Anlaşması BMİDÇS'ye dayanmakla birlikte, 2020 sonrası için iklim değişikliğine karşı alınacak önlemlerin temelini oluşturmaktadır. Anlaşma, iklim krizinin çözümü kapsamında kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkeler arasında bulunan sorumluluk ayrımlarından ziyade tüm ülkelerin sorumluluk üstlenmesi ve çabaların güçlendirilmesi amacıyla ortak bir çerçeve belirler. Bu açıdan ilk kez tüm tarafların salımları ve salım azaltımı uygulamaları hakkında düzenli olarak rapor vermesi ve uluslararası incelemelere tabi tutulması gereklilikleri ortaya konulmuştur (Center for Climate and Energy Solution, 2015). Anlaşma sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması çabaları bağlamında, iklim değişikliği tehdidine karşı küresel tepkiyi güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Anlaşmanın 2. maddesinde küresel ortalama sıcaklıklardaki artışı Sanayi Devrimi öncesine göre 2°C'nin oldukça altında tutma ve bu anlamda sıcaklık artışını [yine Sanayi Devrimi öncesine oranla] 1.5°C'de sınırlandırma çabalarını sürdürme hedefleri belirtilmiştir (Paris Agreement, 2015). Ayrıca anlaşma, ülkelerin iklim değişikliğinin etkileriyle başa çıkma yeteneklerini güçlendirmeyi de amaçlamaktadır. Buna göre uygun finansal destek, yeni teknoloji ve gelişmiş bir kapasite geliştirme çerçevesi uygulamaya konacak ve böylece kalkınmakta olan ülkeler ve en savunmasız ülkelerin kendi ulusal hedefleri doğrultusunda harekete geçmeleri desteklenecektir (UN Climate Change, t.y.). Paris Anlaşması kapsamında kalkınmış ülkeler kalkınmakta olan ülkeleri anlaşmanın yürürlüğe gireceği 2020 yılından sonra her yıl Yeşil İklim Fonu adı altında biriken 100 milyar ABD doları ile destekleyecektir (UN Climate Finance, t.y.).

Burada belirtilen ulusal hedefler "Ulusal Katkı Niyet Beyanı" (Intended Nationally Determined Contributions - INDC) çerçevesinde gösterilmektedir. Paris Anlaşması, anlaşmaya taraf olan tüm ülkelerin INDC aracılığıyla en iyi çabalarını ortaya koymalarını ve bu çabaları önümüzdeki yıllarda güçlendirmelerini zorunlu tutmaktadır. INDC'ler, her ülke tarafından sera gazı salımını azaltma ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlama çabalarını içermektedir. Anlaşmanın 4. madde 2. fıkrası anlaşmaya taraf olan ülkelerin INDC hazırlamalarını, (BMİDÇS

Sekreteryası'na) iletmelerini ve sürdürmelerini gerektirir (Paris Agreement, 2015). 21. Taraflar Konferansı öncesi 187 ülke, Konferans'ta değerlendirilmek üzerine INDC'lerini sunmuştur. Bununla birlikte sunulan hedefler küresel ısınmayı 2°C altında tutmak açısından yeterliliği tartışılmaktadır (European Commission, t.y.a). Anlaşma'nın 4. maddesinin 1. ve 9. fıkralarında INDC'lerin her 5 yılda bir yenilenmesi ve alınan sera gaza azaltım yükümlülüklerinin arttırılması kararlaştırılmıştır. INDC'ler ve bununla sunulan katkılar, ülkelerin iyi niyetlerine dayanmaktadır. Yani burada hedefler gönüllülük temelinde belirlenmektedir. Bütün taraflar INDC hedeflerine bağlı olmalıdır ancak olmadıkları takdirde hukuki bir yaptırım bulunmamaktadır (Paris Agreement, 2015). Kyoto Protokolü'nde ülkelerin sera gazı salım azaltım seviyeleri belirlenirken yukarıdan aşağı bir yaklaşım kullanılmıştır. Paris Anlaşması'nda ise aşağıdan yukarı bir yaklaşım kullanılmakla birlikte belirli ilkelere uyulması şartı ile ülkeler, salım azaltım seviyelerini ve nasıl azaltacaklarını kendileri belirleyecektir. Sonuç olarak Kyoto Protokolü'nde salım azaltımı konusunda yasal bir bağlayıcılık söz konusu iken Paris Anlaşması, gönüllü olarak belirlenmiş vaatleri içermektedir (Bavbek, 2015, s.2).

BMİDÇS'nin 3. maddesinde geçen iklim değişikliği ile "ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar" temelinde mücadele edilmesi ilkesi (UNFCCC, 1992), Paris Anlaşması'nın 2. maddesinde de vurgulanmış ve bu temelde hareket edileceği belirtilmiştir (Paris Agreement, 2015). Paris Anlaşması iklim değişikliği ile mücadele açısından uluslararası müzakereler sürecinde yapılan BMİDÇS ve Kyoto Protokolü'ne göre daha kapsamlı ve daha önemli bir anlaşma olarak görülmektedir. BMİDÇS ve Kyoto Protokolü'nde hedefler "tarihi salımlar"a ve insan faaliyetlerinin (karbon ağırlıklı olmak üzere genel anlamda sera gazı salımları) yol açtığı ısınmanın tarihi sorumlularına göre belirlenmiştir. Bu anlamda Sözleşme tüm sanayileşmiş ülkelere tek hedef belirlerken Protokol her ülkeye ayrı hedef belirlemiştir (Bodansky, 2001, s.208-209). Kyoto Protokolü´nde belirlenen bu ayrı hedefler çerçevesinde sera gazı azaltımı yükümlülüğü alan ülkeler sadece kalkınmış ülkelerdi. Paris Anlaşması'na göre ise yine "ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar" ilkesi temelinde bununla beraber anlaşmaya taraf olan tüm ülkeler sera gazı azaltım yükümlülüğü üstlenmiştir (Karakaya, 2016, s.3-4).

Ek-I, Ek-II ve Ek Dışı olmak üzere BMİDÇS'de ve Ek-B olmak üzere Kyoto Protokolü'nde ülkeler kalkınmışlık düzeyine göre sınıflandırılırken, Paris Anlaşması'nda ülkeler genel anlamda kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkeler olarak adlandırılmış ve herhangi bir sınıflandırma yapılmamıştır. Anlaşmada kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerin hangileri olduğuna dair bir liste de bulunmamaktadır (Çakmak vd., 2017, s.905). Paris Anlaşması'nı BMİDÇS ve Kyoto Protokolü'ne göre farklı kılan bir diğer etmen ise iklim değişikliğine neden olan sera gazı salımlarının hem tarihi hem de günümüzdeki salımları açısından en fazla sorumluluğa sahip ülkeler tarafından desteklenmesi olmuştur. 2019 yılında Dünya'da en çok karbon salımı yapan ilk beş ülke sırasıyla Çin, ABD, Hindistan, Rusya ve Japonyadır (Global Carbon Atlas, 2020). AB ülkeleri ile birlikte tarihi sorumlulukların fazlasına sahip olan ABD (Topçu, 2018, s.118), Kyoto Protokolü'nü imzalamamıştı. Çin'in Protokol'de salım azaltma yükümlülüğü yoktu ve Rusya ve Japonya ise Protokol'ün 2013-2020 yılları arasında gerçekleşen ikinci taahhüt döneminde salım azaltma uygulamasından çıkmıştı. Fakat Paris Anlaşması belirtilen tüm ülkelerin desteğiyle ortaya çıkmış bir anlaşma[12] olması bakımından dikkat çekicidir (Karakya, 2016, s.3).

12 Anlaşmaya taraf olmayan ülkeler: Türkiye, anlaşmaya taraf olmayan diğer devletler Eritre, İran, Irak, Libya ve Yemen'dir (United Nations Treaty Collection, 2021).

Şekil 3

En Fazla Karbon Salımı Yapan İlk 20 Ülke

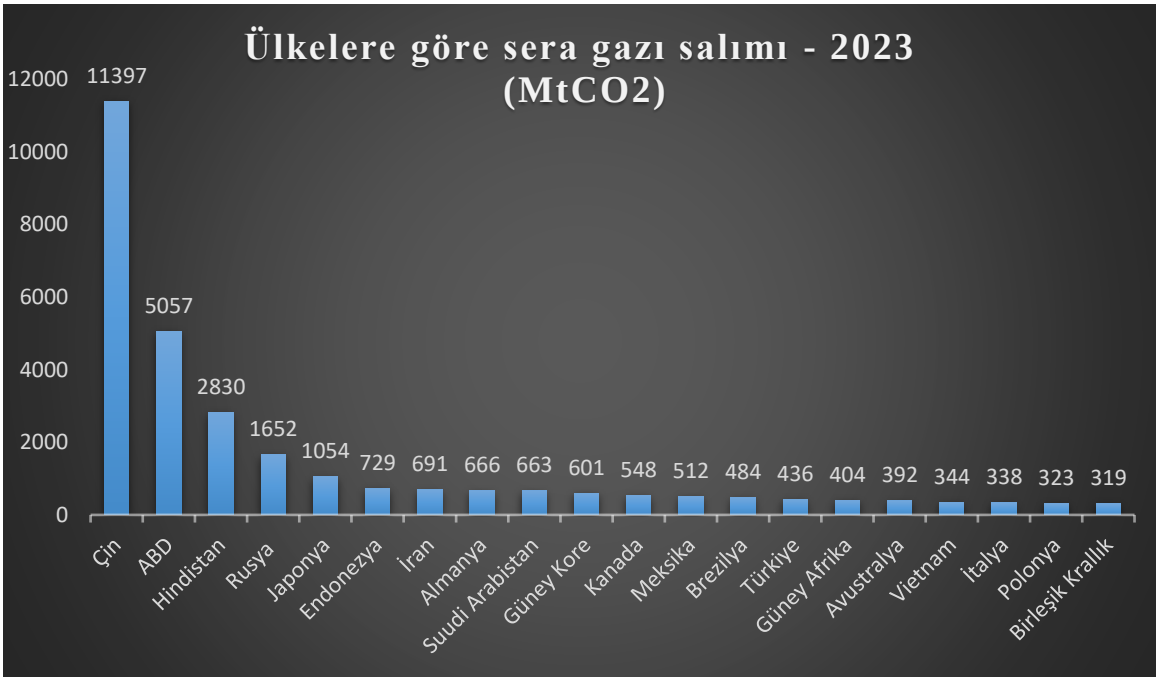

Kaynak: Grafik, Global Carbon Atlas'ın 2023 verilerine göre oluşturulmuştur.

Dünya genelinde karbon salımlarının yaklaşık %15'inden sorumlu olan ve aynı zamanda kalkınmakta olan ülkelere yapılacak mali ve teknolojik desteklerin en önemli sağlayıcıları arasında yer alan ABD'nin Donald Trump'ın başkanlığı döneminde Paris Anlaşması'ndan çekilmesi müzakere süreci için olumsuz bir havaya neden olsa da Joe Biden'ın göreve başlamasından kısa süre sonra, 19 Şubat 2021 tarihinde ABD'nin anlaşmaya yeniden taraf olmasıyla krizin çözümüne dair umutlar artmıştır (EPA, t.y.b; United Nations Treaty Collection, Paris Agreement, t.y.). Bununla birlikte ülkelerin yalnızca anlaşmaya taraf olması, iklim krizinin çözümünde yeterli değildir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Paris Anlaşması'nın benimsediği aşağıdan yukarı mekanizma, salımlarda azaltılacak oranı ülkelerin kendi iradeleri ile belirlemesine izin verdiği için sera gazı salımlarında sorumluluğu bulunan ülkeler tarafından ulusal çıkarları doğrultusunda esnetilebilmektedir.

1.4.2. Sosyo-Ekonomik Modeller Kapsamında Önerilen Çözümler

Bir önceki bölümde bahsedilen müzakerelerde, karara varılan sözleşme ve anlaşmalarda ve ayrıca IPCC raporları kapsamında iklim krizinin çözümüne yönelik

yapılması gereken insan müdahalesi; sera gazı salımlarına neden olan kaynakların kullanılmasının azaltılması ve ormanlık alanlar gibi sera gazı salım yutaklarının güçlendirilmesidir. Bu doğrultuda öne çıkan yaklaşım sürdürülebilirlik perspektifinin kalkınma politikaları kapsamında ortaya konulduğu sürdürülebilir kalkınmadır. Gelecek nesillerin çıkarlarını ve devam eden insan gelişiminin dayandığı ekosistemi koruyan, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve çevresel sütunları birlikte uyumlu hale getiren bir yaklaşım olarak görülen sürdürülebilir kalkınmanın, adil ve hakkaniyet temelinde bir çözüm elde edilebilmesi için gerekliliği vurgulanmaktadır. Önceki bölümlerde değinildiği üzere yoksul kesimler iklim krizine karşı daha kırılgan ve savunmasızdır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma azaltım politikalarının kalkınmayı tamamen sekteye uğratmadan ve yoksulluğun ortadan kaldırılması çabalarını baltalamadan devam edebilmesi için hem ekonomik, hem sosyal, hem de çevresel bir iyileştirme hedefi sunar (IPCC, 2014C; Fleurbaey vd., 2014).

Sürdürülebilirlik yaklaşımına dair ilk düşüncelerden biri 1972 yılında Meadows vd. tarafından Roma Kulübü çerçevesinde hazırlanan *Büyümenin Sınırları* (The Limits to Growth) raporunda görülmektedir. Rapor, kaynakların sınırlılığı ve büyüme politikalarının çevrede meydana getirdiği etkilerine odaklanmaktadır. Aynı zamanda raporda; karşılıklı bağımlılık içeren karmaşık bir işleyişe sahip olan ekosistemlerin, ekonomik faaliyetler nedeniyle kendini yenileme kapasitesinden daha hızlı bozulduğu ve bu durumun engellenmesi için de kaynakların sürdürülebilir olarak kullanılması gerektiği vurgulanmıştır (Meadows vd., 1972). Sürdürülebilirliğin kalkınma politikaları çerçevesinde ele alındığı ve sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk kez kullanıldığı *Ortak Geleceğimiz* başlıklı Brundtland Raporu ise 1987 yılında yayımlanmış ve kalkınma için gerekli kaynakların, gelecekteki ihtiyaçlar da dikkate alınarak kullanılması gerekliliğini vurgulamıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma; kalkınma politikalarının çevre koruma ve toplumsal refah gözetilerek uygulanması, bugünün ihtiyacının gelecekteki nesilleri bu gereksinimlerden yoksun bırakmayacak şekilde karşılanması ve aynı zamanda çevresel tahribat ve yoksulluğun ortaya çıkardığı güvenlik sorunlarına yönelik işbirliği zemini oluşturulması hedefleri ve desteklerini içerir (WCED 1987). 1992 Rio Yeryüzü Zirvesi'nde uygulanması için gerekli adımları belirginleştirilen sürdürülebilir kalkınmanın (United Nations, 1992), 2000 yılında Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'nin kabulü ile küresel kapsamda ilerletilmesi

ve güçlendirilmesinin altı çizilmiş ve 2015 yılında ise Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'nin revize edilmiş hali olan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile iklim krizinin de içinde bulunduğu küresel sorunlar 17 başlıkta kümelendirilerek kapsamı genişletilmiştir (UNDP, 2015).

Sürdürülebilir kalkınma ile sera gaz salımlarına neden olan fosil yakıt kullanımının sınırlandırılması ve sıfır karbona geçiş kapsamında uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması desteklenmektedir. Okyanusların, denizlerin, tatlı su kaynaklarının, ormanların, dağların biyoçeşitliliğini, ekosistemlerini ve vahşi yaşamını koruma ve bu kaynakları sürdürülebilir şekilde kullanma; küresel seviyede yenilenebilir enerji kaynaklarının arttırılması; enerji verimliliği ile daha temiz fosil yakıt teknolojisinin geliştirilmesi ve böylece temiz teknolojilerine erişimin kolaylaştırılması amacıyla uluslararası işbirliğinin sağlanması; aynı zamanda bunları sağlayacak altyapı ve teknolojiye yönelik yatırımın teşvik edilmesi de sürdürülebilir kalkınma kapsamında desteklenen faaliyetlerdendir (The 2030 Agenda for Sustainable Development, t.y.; UNDP, 2015). Avrupa Birliği girişmiyle oluşturulan bir yol haritası olan AB Yeşil Mutabakatı (2019) da benzer hedefler içermektedir. Mutabakat ile, iklim ve çevre kaynaklı zorluklarla mücadele kapsamında; temiz, döngüsel bir ekonomiye geçerek kaynakların verimli kullanımının arttırılması, biyolojik çeşitliliğin eski haline getirilmesi ve kirliliğin azaltması hedeflenmektedir. Tüm sektörlerde dijital dönüşümü de içeren çevre dostu teknolojilere yatırım yapılması, enerji sektörünün karbonsuzlaştırılması ve küresel çevre standartlarını iyileştirmek için uluslararası ortaklarla çalışılması gibi faaliyetlerle bu hedefler desteklenmektedir (European Comission, t.y.b; The European Green Deal, 2019) .

1980'li yıllarda geliştirilen sürdürülebilir kalkınmaya göre daha yeni bir kavram olan Yeşil Büyüme ya da Yeşil Ekonomi[13] de iklim krizi ve çevresel sorunlar kapsamında son dönemde öne çıkan yaklaşımlardandır. OECD'ye göre Yeşil büyüme "doğal varlıkların, refahımızın dayandığı kaynakları ve çevresel hizmetleri sağlamaya devam etmesini sağlarken ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmek" olarak

13 Yeşil ekonomi kavramı genellikle Yeşil Büyüme yerine kullanılmakla beraber zaman zaman yalnızca büyüme hedefi içermeyen küçülme ya da büyüme-sizlik hedefi bulunan yaklaşımlar için de ekolojik ve çevresel hassasiyetleri içeren genel bir ekonomi tanımı olarak kullanılabilmektedir.

tanımlanır (OECD, t.y.). UNEP (2011) ise "çevresel riskleri ve ekolojik kıtlıkları önemli ölçüde azaltırken, insan refahını ve sosyal hakkaniyeti iyileştiren bir yeşil ekonomi" tanımı yapmaktadır. Düşük karbonlu, kaynakları verimli şekilde kullanan ve sosyal açıdan kapsayıcı olarak görülen Yeşil Büyümenin tanımıyla (UNEP, 2011) ilgili bir fikir birliği olmadığı da belirtilmelidir. Kavram 2008 mali krizinden sonra OECD tarafından öne çıkarılmıştır. Kimi zaman sürdürülebilir kalkınma ile eşdeğer görülse de farklılıklara sahiptir, bununla birlikte sürdürülebilir kalkınma uygulamasının bir ekonomik modeli olarak da tanımlanabilmesi söz konusudur (Yılmaz, 2018; Zervas, 2012). İki kavramı ayıran en temel iki fark sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel bileşenlerinden olan sosyal bileşenin yeşil büyümede olmaması ve böylece sürdürülebilir kalkınmadan yeşil büyümeye doğru giden gelişim sürecinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde bozulmalar gerçekleşmesidir. Bu bağlamda ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki kavramsal farklılığa da dikkat çekilmektedir. Ekonomik kalkınma, teknoloji ve sosyal ilerlemeler, gelir dağılımı ve gelir eşitsizliği gibi nitel unsurlar da içerirken; ekonomik büyüme GSYİH gibi tamamen nicel kavramları esas alır ve zaten ekonomideki nicel değişim ve genişlemeyi ifade eder. Tabiatıyla sürdürülebilir kalkınma daha karmaşık ve daha geniş değişimleri içeren kapsayıcı bir yaklaşımken, yeşil büyüme daha dar bir perspektif içerir (Zervas, 2012).

İklim krizini de içeren çevre sorunlarına yönelik adaptasyon kapsamında öne çıkarılan ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına paralel kullanılan bir diğer yaklaşım "Ekolojik Modernizasyon"dur. Çevre ve ekonomik büyüme arasındaki sıfır toplamlı oyunun kazan-kazan stratejisine dönüştürülmesi ve sanayinin ile ekoloji arasındaki uyumun sağlanması amacı vurgulanan ekolojik modernleşme; "yeni ve entegre teknolojilerin geliştirilmesi yoluyla, hammadde tüketiminin yanı sıra çeşitli kirletici salımlarının azaltılmasının ve aynı zamanda yenilikçi ve rekabetçi ürünler yaratma"yı sağlayacak bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Andersen & Massa, 2000; Sezgin, 2012). Kavram çevre ve ekonomik büyüme arasındaki uyumun sağlanması amacı kapsamında sürdürülebilir kalkınma ile bazı benzer hedefler sunsa da birtakım farklılıklara sahipir. Sürdürülebilir kalkınma ekolojik modernizasyona göre daha geniş bir içeriğe sahiptir. Kalkınma süreçlerini tamamlamamış ülkelerin gelişimini desteklemekle birlikte çevreyle ilişkili olarak "kuşaklar arası hakkaniyet" ve "ortak

fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" gibi ilkeler ile sürdürülebilirlik ekseninde kalkınmaya dair sınırların farkındadır. Bununla birlikte ekolojik modernizasyon belirtilen ilkelerle ve sınırlarla ilgilenmez; aksine, daha fazla ekonomik büyüme hedefler. Ekonomideki bu büyümeyle paralel olarak çevresel korumada artış gerekliliğine dikkat çeker. Ek olarak ekolojik modernizasyon daha çok gelişmiş ülkelerin deneyimleri ve amaçları doğrultusunda oluşmuştur (Sezgin, 2012, s.221-223).

Belirtilen tanımların aksine Eckersley ise teknokratik yaklaşımın ötesinde sosyal adalet, demokratik katılım ve sosyal değerlerin dönüştürülmesini içeren ekolojik modernleşmeyi, ekolojik demokrasi ile iç içe geçmiş sürdürülebilir bir kalkınma biçimi olarak tanımlar. Buna göre ekolojik demokraside demokratik süreçler, çevresel kaygıları, insan olmayan varlıkların içkin değerini ve önemini de içerecek şekilde yeniden düzenlenir. Toplumlar çevresel krizleri durdurmak ve bunlara engel olmak için ekonomik, siyasi ve teknolojik sistemlerini yeniden yapılandırmalı ve yenilemelidir. Burada temel hedef ekolojik konuların siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerinde merkeze entegre edilmesidir. Devlet siyasi alanda reformlar, yasal düzenlemeler ve teknolojide yeşil inovasyon gibi teşviklerle geçişi kolaylaştırma rolü üstlenirken sürdürülebilir kalkınma yolları evrimleştirilerek daha iyiye ulaşılması amaçlanmaktadır (Eckersley, 2004). Ekolojik modernleşme, çevresel olarak daha savunulabilir bir yeniden yapılandırmayla kapitalist ekonomi politiğin dönüştürülmesini ve bu bağlamda temiz enerjiye yönelim gibi eğilimleri sağlayacak yeşil üretim teknolojilerinin tercih edilmesini gerektirir. Bunu yaparken yalnızca teknolojik değil siyasi ve ekonomik dönüşümlerin de gerçekleşmesi arzulanır (Dryzek, 2013, s.145-146). Zayıf ve güçlü ekolojik modernleşme şeklinde ayrımları bulunur. Buna göre zayıf modenleşme; bilimsel, ekonomik ve politik elitlerin tekelinde olan teknokratik/korporatist politika yapma tarzıyla sorunların teknik terimlerle ele alındığı, çevre bilimcilerin ve mühendislerin bulgu ve tavsiyeleri kapsamında çevresel sorunlara yönelik teknolojik çözümlere yönelinen ve ekolojik modernizasyonu yapabilme kapasitesi bakımından gelişmiş ülkelerle sınırlı daha zayıf bir ekolojik modernleşmeyi ifade eder. Güçlü modernleşme ise kurumsal yapı ve ekonomik sistemi içerecek şekilde ekolojik kaygılara daha duyarlı bir yapının gelişimi için geniş kapsamlı değişiklikleri, toplumun demokratik katılımının arttırılması ve karar almada

iletişim ve şeffaflığın sağlanması ve çevre ve kalkınmanın uluslararası boyutlarının da dikkate alınması gibi daha güçlü bir prespektif içerir (Dryzek, 2013, s.176-177; Christoff, 1996).

Tüm bu yaklaşımlar iklim krizi gibi çevresel sorunların azaltımı ve adaptasyonunda Modernite'nin kurumlarından biri olarak gösterilen ve hatta onunla eşleşmiş olan Kapitalist düzen içinde geliştirilen sistemler olarak görülmekte ve bazı akademisyenler ve çevre aktivistleri tarafından eleştirilmektedir. Bu kapsamda özellikle Marksist temelli yaklaşımlar sorunu kapitalist sistemin doğası ve var olma sebepleriyle açıklar. Foster'ın belirttiği haliyle bu sistemde çevresel sorunların çözümü için ortaya konan alternatifler, mevcut üretim ve bölüşüm sisteminin devamlılığını sağlama gayesiyle ortaya konan çözümler olmaya devam ettikçe, gerçekçi ve kalıcı olmayacaktır. Çünkü çevre, sınırları ve belli bir taşıma kapasitesi olan bir yerden ziyade; fosil yakıt, zararlı kimyasallar, nükler enerji ve barajlar gibi çevreye yönelik yıkıcı etkilere sahip teknolojilerin teşvik edildiği iktisadi genişleme gayesinde kullanılabilecek ve sömürülebilecek bir alan olarak görülmektedir (Foster, 2012; Foster & Magdoff, 2014).

Eleştirinin ötesine geçen ve alternatif çözümler üretme adına ekonomik çerçevede küçülme ve büyüme-sizlik stratejileri öneren yaklaşımlar da mevcuttur. Bergh'e göre tanımlanan ve yorumlanan küçülme stratejileri beş başlıkta toparlanabilir ki bunlar; GSYİH küçülmesi, tüketim küçülmesi, çalışma süreleri küçülmesi, alternatif yaşam biçimlerinin desteklendiği radikal küçülme ve fiziksel küçülmedir. Bu stratejilerin sosyal ve siyasal uygulanabilirlik güçlüğünün farkında olan Bergh, küçülmeler dışında bir diğer alternatif olan "GSYİH büyüme-sizliği"nin uygulanabilirliğini daha yüksek görür (Zhang vd., 2015, s.96, 107). Bununla birlikte küçülme ya da büyüme-sizliğin sağlanabilmesi yani GSYİH'nin azalabilmesi adına, küçülmeyi ekonomik bir yaklaşımdan ziyade bir felsefe olarak da benimsemiş aktivistler ve araştırmacılar tarafından uygulanan ya da geçmişte ve bugün uygulandığı gözlenen eylemler bulunmaktadır. İnsanların ekolojik ilkeleri gözeterek yaşadığı eko-topluluklar, tarımsal bir geçmişi olmamasına rağmen tarıma ya da zanaatkarlığa bağlı bir yaşam hedefiyle kırlara göç eden toprağa dönüşçüler, kooperatifler, sendikalar ve insanların şehirlerde bitki ve sebze yetiştirdiği kent bahçeciliği gibi daha da

çeşitlendirilebilecek eylemler, içerdikleri kapitalist yapı dışı fikirler ve işleyişlerle dünya çapında yayılım göstermektedirler (D'Alisa vd., 2020).

Belirtilen tüm yaklaşımlar iklim krizini de içeren çevre sorunları için bir çözüm sunma amacıyla ortaya koyulmuştur. Her ne kadar farklılıkları bulunsa da sınırlı ya da sınır olmaksızın büyüme hedefi içeren sürdürülebilir kalkınma ve zaman zaman onun projeleri olarak da görülen yeşil büyüme ve zayıf ekolojik modernleşme; uluslararası girişimler, müzakereker ve devletler üzerinde belirli bir etkiye sahip uluslararası örgütler çerçevesinde öne çıkarılmakta ve desteklenmektedir. Bununla birlikte küçülme ve büyüme-sizlik hedefiyle uygulanan eylemleri de içeren alternatif yaklaşımlar henüz aktivist çevreler ve akademik literatür dışında sahiplenilmiş değildir.

Ortaya koyulan strateji ve yaklaşımların hepsi belirli bir amaca ve altyapıya sahiptir, aynı zamanda Uluslararası İlişkiler Teorileri ile yakından ilişkilidir. Çözüme ulaşılabilmesi ve pratik edilebilmesi amacıyla öne çıkarılan her bir yaklaşımın düşünsel bir arkaplanı bulunmaktadır. Krize karşı mücadele edilip edilmemesi gerekliliği, neden mücadele edilmesi gerektiği, mücadele yöntemleri ve tüm bunların da ötesinde krizin algılanma ve bütünüyle değerlendirilme şekli her bir teoriye göre farklılık göstermektedir. Bölümün tamamında belirtildiği gibi iklimde gerçekleşen değişiklikler gezegenimizde çeşitli fiziksel değişimlere neden olmakla kalmayıp bu durumun tetiklemesi ile siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamda değişikliklere de yol açmaktadır. Krize yönelik somut adımların atılabilmesi ve gerçekten gerekli önleme, hafifletme ve adaptasyon yöntemlerinin kullanılabilmesi için öncelikli olarak diğer uluslararası sorunlarda da olduğu gibi açıklama, anlamlandırma ve çözüm üretme gibi çeşitli amaçlarla Uluslararası İlişkiler teorilerinde değerlendirme yapılma gereksinimi bulunmaktadır. Bu kapsamda bir sonraki bölümde iklim krizi metadolojik ve teorik ayrımlar da gözetilerek Uluslararası İlişkiler teorileri bağlamında değerlendirilmektedir.

BÖLÜM II: İKLİM KRİZİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Uluslararası ilişkilerde [ölçüsü araştırmacının kendisini konumlandırdığı yere göre değişmekle birlikte] dar ya da geniş kapsamda etkisi bulunan herhangi bir olayın nedenleri, olageliş süreci ya da sonuçlarının açıklanması amacıyla farklı yanıtları bulunan çeşitli teorilerden yararlanılabilir. Cox'a göre teori (1981, s.128-134); belirli bir bakış açısının sınırları içerisinde tanımlanan probleme yönelik, çözüm yolları üretmek ya da belirtilen bakış açısının kökenini ve tabiatını ortaya çıkarmak üzere iki amaca hizmet edebilir ki bunlar sırasıyla Problem Çözücü ve Eleştirel Teoriler olarak ifade edilir.

Cox'un "Teori her zaman birileri ve bir amaç içindir" cümlesinden de anlaşılacağı üzere tarihsel süreçte amaçlar değiştikçe teoriler de değişir. Tabiatıyla devamlılık ve süreklilik iddia edilemez. Ayrıca Cox, problem çözücü teorilerin değerlerden bağımsız olamayacağını ifade eder. Buna göre problem çözücü teoriler tarafından nesnellik iddiası metotsal anlamda pozitivist bakış açısı uygulanarak başarıya ulaşıyor gibi görünse de esasında değer bağımlılığı ve dolayısıyla öznellik, Problem Çözücü teorilerin sorunları yüzeysel şekilde çözme ve mevcut düzeni koruma hedefleri ile açığa çıkmaktadır. Cox'un (1981, s.129) en temelde eleştirdiği durum daha önce de belirtildiği üzere meydana gelen sorunlara yönelik analizlerde tarih dışılık ve sabitlik içeren bir süreklilik vurgusunun olmasıdır. Cox (1981, s.138) bunun tersine tarihsel yapı metodunu önerir ve bu metodu üç seviyede uygular. Buna göre sosyal kuvvetler devlet biçimlerini, devlet biçimleri ise dünya düzenini etkiler. Bu üç seviye iç içedir ve bütüncül bir bakış açısıyla birlikte düşünülmesi gerekir. Realizm, Liberalizm ve Ortodoks Marksizme eleştirisini de tam bu noktadan şekillendirir. Çünkü Ortodoks Marksizm, üretim ilişkilerinin sosyal kuvvetleri doğurduğu noktasında tek düzeyli bir bakış açısına sahiptir. Liberalizm ise incelemelerinde doğrudan devlet biçimlerini (demokratik devlet vs.) temel alır. Realizme gelindiğinde (ki Cox burada klasik Realizmden ziyade Neorealizmi hedef alır), sistem ve yapı üzerine odaklanılarak yalnızca dünya düzeni çerçevesinde bir analiz söz konusudur.

Kendini Tarihselci Marksizm içinde konumlandıran Cox (1986, s.248), Gramsci'nin Hegemonya kavramını dünya politikasına uygular. Cox, kavramın zor ve rıza araçlarının bütününü kapsadığından hareketle belirtilen üç seviye bir arada bütüncül bir şekilde inceleme yaparken bunlara ek olarak her seviyede maddi koşullar, fikirler ve kurumları da içeren bir analiz yapılması gerektiğini belirtir. Ayrıca Eleştirel Teoriler bu incelemeyi yaparken aynı zamanda insanı tüm bunlardan özgürleştirmeye çalışır. Özgürlüğü sınırlayan sosyal güçleri belirleyerek, öğretilmiş/yönlendirilmiş davranış ve reaksiyonlardan arınılması için çaba gösterir (Roach, 2013; Devetak, 2013; Okur ve Ongur, 2014; Yalvaç, 2018). Bu sosyal güçlerin hegemonyanın devamlılığı adına öne çıkardığı rıza araçlarından birinin ideolojik esintilerle oluşturulan teoriler olduğu açıktır. Çalışmada da Cox'un belirttiği Problem Çözücü – Eleştirel Teori ayrımına göre teori kategorilendirmesi yapılmakta ve iklim krizi analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda Realizm, Liberalizm ve Marksizm Problem çözücü başlık altında incelenirken, Ekomarksizm, İnşacılık, Eleştirel Teori, Postyapısalcılık, Postkolonyalizm, Feminizm/Ekofeminizm Eleştirel Teoriler başlığı altında ele alınacaktır.

Pozitivist ve postpozitivist metodolojisi arasında orta yol geliştirmeyi amaçlayan İnşacılık ile ilgili olarak, devletlerin sosyal bir varlık olduğunu temellendirmesi ve değişimi kabul etmesi nedeniyle Cox'un ayrımına göre Eleştirel kategoride değerlendirilebileceği görüşüne varılmış ve Eleştirel Teoriler şemsiyesi altına yerleştirilmiştir. Cox'un teorilere yönelik bu ayrımı metodolojik bir taraf içerse de esas olarak Kurki ve Wight'ın (2013) da belirttiği gibi politiktir.

Cox; Ortodoks Marksizm'in temel varsayımlarını eleştirerek yeniden yorumlayan, Althusser'in temsilcisi olarak öne çıktığı Yapısal Marksistleri eleştirir. Buna göre Yapısal Marksistler genellikle soyut çalışmalarda bulundukları için verilerin kesinliğini ve pratik çözümleri içeren pozitivist uygulamalarda bulunmazlar ve eleştirel bir bakış açısına sahiptirler. Fakat tüm bu yaklaşımlarına rağmen Yapısal Marksistler de problem çözücü teorilerin tarih dışı ve özcü epistemolojilerine sahiptirler (Cox,1981, s. 133).

Bir başka açıdan ise Cox (1981, s.127), Marksizm temelleri bulunan Dünya Sistem Kuramını düzen sorgulayıcı radikal bir bakış açısı içermesine rağmen kuramın

gerçekte niyetinin bu olmasa da problem çözücü yaklaşımlarda olduğu gibi sistemin bozukluklarını giderme ve böylece devamlılığını sağlama eğilimine sahip olduğu (örneğin merkez olarak tanımlanan ülkeler güçlü, çevre olarak tanımlanan ülkeler ise zayıf kabul edilir) konusunda eleştirir. Cox'un eleştirisine ek olarak Marksizm içindeki Bağımlılık Teorilerini de Cox'un bakış açısından yola çıkarak, sistem içinde çevre ve merkez yapısının sürekliliğini vurguladığı (çevre ülke hiçbir zaman merkez ülke olamaz, çünkü sistemin dinamikleri buna izin vermez) için eleştirebiliriz. Ayrıca metodolojik olarak Eleştirel Teorilerin bütünü değerlendirildiğinde, postpozitivist ya da pozitivist olmayan (non-positivist-örn. Eleştirel gerçekçilik) bir bakış açısına sahip olabilmektedirler (Kurki & Wight, 2013, s.23). Dahası bu yönde devam eden tartışmalar bulunmaktadır. Bu nedenler ışığında bilimselden ziyade politik bir ayrım gözetileceği için çalışmada "Problem Çözücü Teorilerin eşiti pozitivist ya da Eleştirel Teorilerin eşiti postpozitivist yaklaşımlardır" gibi bir genelleme kullanılmayacaktır.

2.1. Problem Çözücü Teoriler Kapsamında İklim Krizi

Realizm, Liberalizm ve Marksizme problem çözücü teoriler başlığı altında yer verilirken iklim krizi her bir teori içinde ayrıca değerlendirilecektir. Problem çözücü teorilerin sorunları parçalı olarak ele alışı, iklim değişikliği gibi karmaşık süreçler içeren ve çözüme ulaşılabilmesi adına doğrudan devletler ve bireyler açısından değişim ve dönüşümler gerektiren sorunların çözümü için çeşitli noksanlıkları beraberinde getirmektedir. Sonraki bölümlerde bu durum analiz edilmeye çalışılmaktadır.

2.1.1. Realizm ve İklim Krizi

2.1.1.1. Realizmin Temel Argümanları

Birinci Dünya Savaşının ardından, hukuk ve uluslararası örgütlerin yardımıyla savaşı engelleme ve barışı koruma gerekliliğine vurgu yapan İdealist düşüncenin İkinci Dünya Savaşının çıkışı ile birlikte kanıtlanan yetersizliği Realizmin çıkışına ortam hazırlamıştır. Felsefi zemini Tuckhydides ve Hobbes gibi isimlere dayanan Realizme göre siyasi eylemler, etik ve ahlaki değerler bakımından şekillendirilemez. İnsanın açgözlü ve hırslı olan kötü doğası sürekli olarak güç ve çıkar sağlama peşindedir (Arı, 2018, s.123-130; Balcı, 2018a; Ersoy, 2014, s.159-163; Yalvaç, 2014, s.44-50). Bu

anlamda çatışmaların ve savaşların var olduğu bir dünya anlaşılır ve doğaldır. Hobbes bu durumu korku ile temellendirir. Eserlerinde korku ve bağlı olarak güvenlik ihtiyacını işleyen Hobbes'a göre insanlar devamlı olarak ölüm korkusu barındıran ve çıkar arayışında bulunan bencil varlıklardır (Warburton, 2016, s.93). Bu ölüm korkusu ile birlikte gelen hayatta kalma gayesine bağlı güvenlik isteği duyan insanlar için, devletin var olmadığı ortam güvensizdir. Hobbes tarafından doğa durumu olarak adlandırılan bu ortamda "herkesin herkesle savaşı" söz konusudur. Uzun süre kalınamayacak bu güvensiz durumdan çıkma amacıyla gereken çözüm ise, güçlü bir bireyin veya parlamentonun yönetimi altına girmektir (Hobbes, 2016). Doğa durumuna dönüşe yol açacak herhangi bir olasılığa karşı Hobbes, Thukydides'in Pelopolonnes Savaşları eserine ve Atina'nın imparatorluğu bir arada tutabilmek için temel hedef haline getirdiği güvenlik olgusuna odaklanır. Bu, aynı zamanda Hobbes'un dönemindeki iç savaşları önlemeye yönelik algısının kökenidir (Arends, 2015, s.213-215).

Buna göre uluslararası alanda da, doğa durumundaki otoriteden yoksun ortamdan kaynaklanan korku, güvensizlik ve belirsizlik hâkimdir. Tabiatıyla oluşan anarşi ortamı işbirliğini engeller. Bu anarşik ortamda askeri ve ulusal konular, güvenliğe etki eden yüksek politika konuları olarak hayati görülürken sağlık ve çevre gibi konular düşük politika konuları olarak önem sırasında alt kademede yerlerini alırlar. Kendinden başka hiçbir devletin niyetinin kesin olarak bilinemeyeceği anarşi ortamında, onları etkileme kabiliyeti ya da onlara karşı ekonomik ve teknolojik etmenlerle desteklenen askeri kabiliyetlere sahip olmayı ifade eden güç kavramı, bu bilinmezlik ve güvensizlik içeren dünyada hayatta kalabilmenin anahtarı ve gücün ölçüsüne ilişkin çabalar da devletlerin en rasyonel adımlarıdır. Realizmin temel argümanları bu odaklar üzerinden gelişir. Bununla birlikte yapı-devlet ilişkisine, gücün kullanımının ölçüsüne ve dış politikada iç ve dış dinamiklerin etkilerinin ayrımına göre kendi içinde farklı yaklaşımlar barındırır (Arı, 2018, s.122; Ersoy, 2014: 159; Viotti & Kauppi, 2014). Öncüleri Carr ve Morgenthau olan Klasik Realistler, uluslararası alanı ve dış politikayı insan doğasından yola çıkarak açıklarlar. Güç kullanımı ve çıkarları ahlaki ve etik kurallardan bağımsız olarak değerlendirmekle beraber; anarşinin hâkimiyetindeki devletler arası alanda devletlerin güçler dengesinin sağlanması çabasına vurgu yaparlar. Bununla birlikte güçler dengesi ile savaşlar

kesinlikle önlenemeyeceği gibi, tam tersine güçler dengesi sebebiyle belirli güçlerin taraf olmaya başlaması da çatışma ve savaşları tetikleyebilecektir (Arı,2018, s.131-137; Lebow, 2016, s.68).

Realistler açısından askeri ve ekonomik anlamda belirginleşen güç ve bu gücün hem devletin kendi içinde tetikleyeceği dürtülerin o devleti yönlendirmesi hem de gücün diğer devletler üzerinde yaratacağı etki, uluslararası ortamı açıklamada temel göstergedir. Tabiatıyla devletler üstünlük sağlayabilme adına güçlerini arttırmak isterler. Bu noktada bu güç artışı isteğini Klasik Realistler, devletin doğasını insan doğasına indirgeyerek insanın kötücül tarafı ile açıklarlar (Arı, 2018, s.142-149; Ersoy, 2014; Kadercan, 2018; Lebow, 2016; Viotti & Kauppi, 2014). Neorealistler ise bu güç arttırma isteğini doğrudan uluslararası sistemin yapısı ile ilişkilendirirler. Buna göre sistem içindeki yapı ve devlet birbiri ile etkileşim halindedir ve birbirlerini etkilerler. Kenneth Waltz'un 1979'daki *Theory of International Politics*, isimli çalışması ile öncülenen Neorealizmde, insan doğasından ziyade sistemin yapısı ile vurgulanan bu ilişkilendirme Keohane ve Nye gibi isimlere göre Realizmi bilimsel bir teori haline getirmiştir. Uluslararası sistemde güç dengesi kapsamında çok kutuplu sistemde ittifakların değişim ihtimalinin yüksekliği Neorealistlerin iki kutuplu sistemi daha istikrarlı görmesine yol açar. Algılanan tehdite yönelik silahlanmanın ve ittifaklara katılmanın, tehdit algılanan devlette de güvenlik tehdidine yol açarak silahlanmasını ya da ittifaklara katılımını ifade eden güvenlik ikilemi ve uluslararası ortamda her devletin yalnız olduğunu ve yalnızca kendi kendine yardımın mümkün olduğunu ifade eden self-help kavramları öne çıkar (Arı, 2018; Ersoy, 2014; Mearsheimer, 2016; Viotti & Kauppi, 2014). Sistemin sürekli olduğunu düşünen Realistlere göre temel ayrımlardan biri güç üzerinedir. Klasiklere göre insan doğası nedeniyle güç amaç iken, neorealistlere göre araçtır. Neorealizm içinde gücün bu işlevinin ölçüsüne göre ise başka bir ayrım söz konusudur. Kenneth Waltz ve Stephen Walt gibi isimlerin temsil ettiği Savunmacı Realizmde, güvenlik ikilemi nedeniyle güç arttırırken saldırganlığın artması riski yalnızca uygun miktarda güç artışının sağlanması ile engellenebilir. Amaç olan güvenliğin sağlanması yalnızca gerektiği kadar uygun güç arttırımı ile gerçekleşebilecektir. Devletlerin askeri ve teknolojik kapasitelerini (Merarsheimer'ın tabiriyle daha çok savunma lehinde) savunma-saldırı dengesi kapsamında düzenlemelerinin üzerinde duran Savunmacı Realistlere göre

rasyonel tercihler daha baskındır ve devletler güvenliklerini sağlayabilme adına revizyonist eğilimlerden ziyade statükocu ve daha savunmacı politikalarla hareket eder (Mearsheimer, 2016; Tüysüzoğlu, 2013).

Mearsheimer'ın öne çıktığı Saldırgan Realizmde ise nisbi güç azami seviyede arttırılmalıdır. Savunmacıların işaret ettiği uygun miktarda güç artışının güvenliğin sağlanması için gerekli olduğu görüşüne karşı çıkılarak devletin hegemon olma isteğine odaklanılır. Öyle ki büyük güçler revizyonist eğilimlere sahiptir; bu anlamda büyük güç olarak addedilen devlet önüne çıkan fırsatları değerlendirerek hegemon olmaya çalışacak ve bunun için azami şekilde güç arttırımında bulunacaktır. Savunma saldırı dengesinden ziyade saldırıyı bir savunma tekniği olarak kullanacaktır. Rose ve Schweller gibi isimlerin öne çıktığı Neoklasik Realizmde ise Neorealistlerin öne sürdüğü devletler tarafından sistem içinde gerçekleşen birbirine benzer izler taşıyan her olayda aynı politikaların izlendiği görüşüne karşı çıkılır. Sistemin devleti devletin de sistemi etkilediği bu yapıda aynı zamanda devletlerin iç politikası, karakteri ve liderlerinin de etkili olduğuna dikkat çekilir. Yine de sistemin dayattığı güç arttırma isteği diğer etmenlerden daha baskındır (Arı, 2018, s.157-159; Ersoy, 2014, s.178-182; Kiraz, 2018; Viotti & Kauppi, 2014).

2.1.1.2. Realizmin İklim Krizine Bakışı

Görüldüğü üzere Realizm devletlerin temel aktör olarak kabul edildiği, gücün ve dolayısıyla bu gücü etkileyecek kapasitenin ölçüsünün tartışıldığı ve konuların bu gücü ve güvenliği etkilediği düzeyde önemsendiği geleneksel bir yaklaşımdır. Tabiatıyla Realist çerçevede iklim değişikliği devletin güç kapasitesini ve güvenliğini etkilediği ölçüde dikkat çeken bir konudur. Devlet merkezli bir yaklaşım olarak ulusal güvenliğin sağlanmasını önceleyen Realizmde klasik devlet davranışı, örneğin sınır aşan sularda gerçekleşen kirlilik, kuraklık vb. sorunlarda, meydana gelen durum kendini tehdit ettiği ölçüde devletin çıkarlarını koruma amaçlı devreye girmesidir. Bu noktada öncelikli çabalardan biri yaşamsal kaynakların -suya erişim gibi- garanti altına alınmasıdır (Atvur & Vural, 2022a, s.314). İklim değişikliği ise sınıraşan sular da dahil yenilenebilir ya da yenilenemez pek çok kaynak açısından çok çeşitli yönlerden bozulmaları beraberinde getirmektedir.

Matthew'e göre iklim krizi ulusal güvenliği genel olarak 3 yönden etkiler (Matthew, 2013, s.266-269). Bunlardan ilki devletin güç kapasitesini oluşturan ve arttıran askeri, teknolojik, ekonomik vb. unsurları etkilemesidir ki buna aşırı hava olayları nedeniyle yapılamayacak bir askeri hareket ya da gıda kıtlığının tetiklemesiyle gerçekleşecek ekonomik kayıplar örnek verilebilir. İkincisi iklim değişikliğinin devletin başarısızlığını arttırma riskidir. Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkeler tehdit altındadır. Çünkü bu ülkeler iklim değişikliğinin tetiklediği aşırı olaylar, afetler vb. felaketlere karşı özellikle altyapı sorunları ile müdahale kapasitesi ve kabiliyeti gibi konular bakımından daha savunmasızdır. Hem bu ülkeler hem de içinde barınan yoksul kesimlerin doğal kaynaklara bağımlılık oranının yüksekliği de krize yönelik kırılganlıklarını arttırmaktadır (Mcsweeney vd., 2010, s.157). Dolayısıyla adaptasyon eksikliği devletlerin başarısızlığını arttıracaktır. Üçüncüsü iklim değişikliğinin kaynaklar üzerindeki kıtlaştırıcı ve bozultucu etkilerinin çatışmalara neden olması ya da çatışmaları tetiklemesi riskidir. Suriye krizini bu kapsamda inceleyen çalışmaların; iklim değişikliği nedenli kuraklığın, yolsuzluk, işsizlik ve baskıcı yönetim gibi etmenlerle birlikte çatışmayı alevlendirmesindeki rolüne dair bulguları buna örnek olarak gösterilebilir (Gleick 2014; Kelley 2014; De Châtel 2014).

Vurgulandığı üzere devlet güvenliği açısından belirgin tehditler içeren iklim krizi Realizm kapsamında ele alınabilecek bir konudur (Walt, 2021). Bununla birlikte konunun çözümü küresel seviyede işbirliğini gerektirmektedir. Fakat devleti temel aktör olarak gören realist yaklasıma göre uluslararası sistem içinde tehditler, kimi zaman yükselen bir güç, kimi zaman yayılmacı bir güç ya da genişleyen ittifaklar gibi yine temelde devletten algılanan tehlikelerden oluşur. Bir hükümet yetkilisi ya da devlet olmayan ve tabiatıyla bir taraf da olmayan doğadan gelen tehditleri önemsemek gerekli değildir. Fakat tekrarlanacağı üzere doğadan gelen tehditler ulusal güvenliğe etki ediyorsa belirli bir değere sahiptir. Bunun da ötesinde Realizm içinde özellikle Saldırgan Realistler iklim krizini belirli kazanımlar açısından fırsat olarak da görebilmektedir (Heffron, 2015, s.7-9). Örneğin karbon salımlarının azaltılması uzun vadede o devlet için daha büyük çıkarlar sağlıyorsa, devlet bu adımı atacaktır (Vanderheiden, 2008). Kriz, devletlerin özellikle büyük güçlerin savunma kabiliyetinin yükseltilmesine ortam hazırlayabilir. Çünkü doğadan gelen bu tehlike karşısında aynı zamanda devletlerle de devam eden rekabet, devletlerin savunma

ihtiyaçlarını arttırır. Devletler ne kadar tehditte hissederse o kadar güçlü olmak isteyecektir. Ayrıca azalan ve tükenen kaynaklarla ilişkili olarak rakiplerinden daha fazlasını elde etmeye çalışacaklardır. Bir diğer önemli nokta iklim krizinin neden olacağı doğrudan ve dolaylı etkilerin güvenlik açığı bulunan ve bulunmayan devletler arasındaki açığı daha da arttırmasıdır (Heffron, 2015, s.7-14). Örneğin gelişmekte olan ülkeler krize yönelik adaptasyonda zorluklar çekmeyip yeni duruma daha kolay ayak uydurabilirken halihazırda ekonomik ve coğrafi zorluklar yaşayan devletler tersine daha da bocalayacaktır. Birinci bölümde verilen ve iklim krizi nedeniyle benzer sorunları (deniz seviyesinde artış) yaşamasına rağmen mücadele konusunda büyük ölçüde müdahale farklılıklarına sahip olan Hollanda, Bangladeş ve Tuvalı örnekleri bunun en açık göstergelerinden biridir (Butzengeiger & Horstmann, 2004; Climate Change Post, 2021; IPCC, 2014). Tabiatıyla Realist çerçevede bu da özellikle büyük güçler ve yükselen güçler için iklim krizini fayda sağlayıcı bir etmene dönüştürmektedir.

Bu durum aynı zamanda rekabet halinde olan bu güçler için de çeşitli avantaj ya da dezavantajlar yaratabilecektir. Heffron'un (2015, s.9-10) vurguladığı üzere örneğin ABD'nin iklim krizi etkileri nedeniyle oluşan zararlara aktaracağı para ve kaynak, askeri harcamalarında azalışa neden olursa bu rakip olarak gördüğü Çin'in askeri kabiliyetini güçlendirmesi açısından bir kazançtır. Heffron bu örneği karbon salımlarının azaltılması bağlamında da sürdürür. Öyle ki Saldırgan Realistlerin bakış açısına göre ABD'nin karbon salımlarının azaltımı konusunda vazgeçeceği her bir salım hakkı ve yöneleceği yenilenebilir enerji yatırımları, Çin'e büyük ekonomisini beslemede fosil yakıt kullanımına devam etmesi hakkını verir. Bu noktada sıfır toplamlı oyun açısından bakıldığında ABD'nin kaybı Çin'in kazancına dönüşmektedir. Realist kavramlar çerçevesinde düşünülecek olursa; iklim değişikliği iki devlet için de tehdittir. Bu tehdide karşı dengeleme yapılır yani önlemler alınırken, Çin sorumluluğu başkasına yükleme (buck-passing) eğilimine (Mearsheimer, 2016, s.93) girerek normal şartlarda güçlü bir rakip olan ama burada iklim krizi olarak ele aldığımız tehdidi rakibinin yani ABD'nin kontrol etmesini bekler.

Görüldüğü üzere Realizm iklim krizinin çözümü için gereken koşulların açıklamasını ve uygulamasını sunmasa bile bugün devam etmekte olan iklim müzakereleri çerçevesinde devletlerin bazı davranışını kısa vadeli olarak

açıklayabilecek argümanlara sahiptir. Örneğin karbon salımlarının azaltılması konusunda gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasında ya da tarihi sorumluluklara sahip ülkelerle bugunkü salımlardan sorumlu ülkeler arasında gerçekleşen tartışmalar ve devletlerin küresel bir tehdit söz konusu olsa dahi kalkınmasını devam ettirebilme adına kendi çıkarlarını koruma çabaları bu durumun göstergesidir. Ya da gelişmiş ülkelerin krizin oluşması üzerindeki sorumluluklarına rağmen adaptasyon konusunda sorunlar yaşayan, kırılgan ve savunmasız ülkelere finans sağlamadaki isteksizlikleri de bu kapsamda düşünülebilir. Dalby'nin (2013) dikkat çektiği üzere iklim krizi etkileri coğrafi düzen üzerinde de neden olacağı değişikliklerle birlikte jeopolitik kapsamda düşünülmesi ve ele alınması gereken bir meseledir. Örneğin buzulların erimesiyle Kutup bölgelerinde beliren kullanılabilir toprak parçaları ve kuraklık ve seller gibi aşırı hava olaylarının neden olacağı kıtlık sorunları yeni çatışma alanlarının ortaya çıkmasını işaret etmektedir. Tabiatıyla tüm bu noktada sergilenen devlet davranışları Realist çerçevede açıklamalara ihtiyaç duyulmasını sağlayabilecektir. Yani Realist teoriyi bütünüyle iklim krizinden ayrıştırmak ve kullanılabilirliğini tartışmak mantıklı olmayacaktır. Bununla birlikte, yine de devletlerin iklim müzakereleri kapsamında işbirliği çerçevesinde [yaptırımları olsun ya da olmasın] imzaladığı anlaşmalar ve işbirliği umudu ile her sene bir araya gelmedeki çabaları, Realizmin bugünkü davranışları tam olarak açıklayabilmesini engellemektedir.

Heffron (2015, s.15-16) iklim krizinin çözümünde Savunmacı Realizmin Saldırgan Realizme göre daha yapıcı ve işbirliğine yatkın olduğunu öne sürer. Bu durumu Stephen Walt'un Tehdit Dengesi yaklaşımı ile açıklar. Buna göre devletler eğer iklim değişikliğini sosyal bir gerçekliğe dayandırarak tehdit olarak algılarsa, ona karşı denge sağlamak adına ittifaklar kurabilecektir (Sofer, 2015; Walt, 2013). Realistler işbirliği konusunda şüpheci olsa dahi iklim krizinin sonuçlarının büyüklüğü ve devletlerin ulusal güvenlik ve çıkarları üzerindeki tehditleri bu şüphelerden üstün gelebilecektir. Tabiatıyla bedeli o an için birtakım çıkarlardan vazgeçmek olsa da devlet krizin çözümüne yönelik işbirliği kapsamında adımlar atabilecektir (Walt, 2021). Bu durumu Savunmacı Realistlerin uygun miktarda yeterli güç artımı isteklerinden de çıkarabiliriz. Amaç mutlak güvenliği sağlamak olduğu için yapılacak

olan ister aşırı miktarda güç artışından ister o anlık daha küçük çıkarlardan vazgeçmek olsun farketmeksizin bu yönde adımlar atılabilecektir.

Elbette kimi zaman duruma yönelik eylemlerde devletlerin karakteri ya da liderlerin bakış açıları da önemlidir. Neoklasik Realizmin vurguladığı bu noktadan işaretle iklim krizinin çözümü kapsamında örneğin karbon salımlarının azaltımı kararının verilmesi milliyetçi karaktere sahip devletlerde ya da demokratik olmayan devletlerde daha kolaydır (Heffron, 2015; Lieven, 2020). Gelecek nesilleri düşünmek ve onlar için bugünden bedeller ödeyerek fedakarlıkla daha fazla enerji tüketiminden ya da karbon salımına sebep olacak enerji kullanımından vazgeçmek ya da bunlarda azaltıma gitmek, ulusunun varlığını nesilden nesile devam ettirmek isteyen ve halkın da bunu desteklediği milliyetçi topluluklarda daha olasıdır (Lieven 2020; Walt, 2021). Aynı durum demokratik olmayan ve uzun yıllar tek bir yöneticinin ya da yönetici elitinin yönetimde kaldığı antidemokratik rejimler için de geçerlidir. Burada liderin seçim kaybetme korkusu olmaması, iklim krizinin olumsuz etkilerinin kendi yönetim dönemi içinde de gerçekleşmesi ihtimalinin fazlalığı ve alınan politik kararları uygulayabilmek adına uzun yıllarının olması gibi durumlar bu liderlerin krizin çözümünde doğrudan ve net karar alabilmelerini kolaylaştırır. Bununla birlikte demokratik devletlerde seçilen lider ve yönetiminin az bir süreye sahip olması, ekonomik şartların iyileştirilmesinin gelecek seçimlere etkisi, kamuoyundaki ekonomik büyüme tutkusu ve iklim krizinin çözümü kapsamında karbon salımı azaltımlarının ekonomik büyümeye negatif etkisi gibi durumlar bu liderler ve yönetimlerinin davranışlarını etkilemektedir (Heffron, 2015, s.11-12).

Heffron (2015) 2010'da İngiltere'de başbakanlığa seçilen David Cameron'u ve o tarihten sonra artan fosil yakıt kullanım artışı ile yenilenebilir enerji sektörüne yönelik bütçe kesintilerini örnek verir. Bununla birlikte Almanya gibi ülkelerin varlığı bu duruma tezat oluşturabilir. İklim krizi ile mücadelede öncü bir ülke olan Almanya'nın demokratik bir ülke olarak nükleer enerji tesislerinin kaldırılması kararı, pek çok sektörde karbon salımlarının azaltılmasına yönelik teşvik ve vergileri içeren paketlerin hazırlanması ve fosil yakıt kullanımının azaltılması planları gibi kararları ve stratejileri meclisinde onaylamış (Wehrmann, 2019; Federal Ministry of Finance, 2019), hatta son seçimlerde bu durumun en büyük destekçisi olan Yeşiller Partisi mecliste edindiği sandalye sayısı bağlamında üçüncü büyük koalisyon ortağı olmuştur

(Deutscher Bundestag, t.y.). Tüm bunların dışında devletlerin hissettiği tehdide göre de kararları pek tabii değişebilir. Örneğin Avustralya ve Yeni Zelanda gibi deniz seviyesi altında kalma riski bulunan pek çok ada devletine yakın mesafedeyseniz bu durum gelecek yıllarda iklim krizi temelli mülteci akımında hedef ülke olmanıza neden olacaktır (Higuchi, 2019). Konuyla ilgili en büyük sınavı ise iklim krizi nedenli deniz seviyesi artışlarından dolayı yok olma tehlikesi yaşayan ülkeler vermektedir. Fakat birinci bölümde de belirtildiği üzere bu ülkeler iklim krizi üzerinde ne tarihi ne de bugünkü salımların sorumluluğuna sahiptir. Buna rağmen çözüm için bu devletlerin eylemlerinden ziyade ne yazık ki büyük güçlerin eylemleri önemlidir. Hem uluslararası sistemdeki diğer devletler üzerindeki etkileri hem de güç kapasitelerini arttırabilmek için kullandıkları askeri, teknolojik ve ekonomik etmenlerin krizin nedeni olan karbon salımları ile doğrudan ilişkisi nedeniyle, bu devletlerin atacağı adımlar yalnızca kendilerini değil tüm gezegeni etkilemektedir. Bu durumu Realist çerçevede güçlü devletlerin diğer devletler üzerindeki etkilerini anlatan ve kimi zaman zayıf devletlerin tehdit karşısında "peşine takılma" (bandwagoning) eğiliminde (Mearsheimer, 2016, s.91-93) bulunduğu iddiası üzerinden de açıklayabiliriz. Öyle ki 2017 yılında ABD Paris Anlaşması'ndan çekildiği zaman onu takip eden devletler ya da ABD çekildiği için anlaşmaya yönelik ilgisini kaybeden devletlerin olması bu duruma örnek olarak gösterilebilecektir (Köse, 2018, s.72-73; Darby, 2018).

Özetle realist gelenek kapsamında genel bakış açısı iklim değişikliğine ilişkin kuralların büyük devletlerin gücü ile belirlendiğidir (Rowlands, 2001, s.49-50). Örneğin ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin müzakere süreçlerinde üzerinde anlaşmaya varılan protokoller ve anlaşmalara dahil olup olmamasının ya da bu kapsamda taahhüt verme ve bunlara uyulması gibi işlevleri yerine getirip getirmemesinin hem karbon salımlarının azaltımı hem de müzakere süreçlerinin gidişatı üzerinde etkilerinin olduğu inkar edilemez. Bununla birlikte Kyoto Protokolü kapsamında AB ülkelerinin aldığı insiyatifler göz önüne alınırsa bahsedilen büyük güçlere göre daha az güçlü ülkeler de yine söz sahibi olmuştur (Rowlands,2001, s.49-50). Realist çerçevede bir ülkenin karbon salımlarının azaltılması yolunda zorunlu sınırlamalar getiren anlaşmalara katılımı ancak o ülkenin ulusal çıkarlarına hizmet ederse mümkündür. Yine bu kapsamda gelişmekte olan ülkelere yapılacak finans ya da teknoloji desteği ile yeni iklim şartlarına sağlanacak uyum da esasında gelişmiş

ülkeleri ilgilendirmez (Khan, 2016, s.5,15-18,22-23). Devletlerin bu duruma yönelik ilgisi ulusal çıkarına ne kadar fayda sağladığıyla ilişkilidir. Paterson (2003, s.111-113) askeri yöntemlerle bir çözümü olmayan çevresel tehditlere yönelik Realist (Neorealist) bakış açısının müzakerelerde işbirliğinin sağlanmasının zorluklarını ve genel çelişkileri ortaya çıkardığına dair açıklamalar sunduğuna, bununla birlikte uluslararası kurumları ve iç siyaseti ihmal etmesi nedeniyle gelişmekte olan süreci ve gündemlerin belirlenmiş olmasını açıklayamadığına dikkat çekmektedir. Realist gelenek sistemin çevresel değişimlere nasıl tepki verdiğiyle ilgilenir. Temel olarak ise anarşinin var olduğu mevcut uluslararası sistemde meydana gelmekte olan değişimlerin çatışmalara neden olma potansiyeli odağa alınır (Paterson, 2000).

Realistlerin; nedeni ister sistem yapısından ister insan doğasından isterse devletin karakterinden kaynaklansın karşı tarafın niyetinin belirsizliğine olan güvensizliği, çözümü küresel seviyede işbirliği ve ortak eylemler gerektiren iklim değişikliğine yönelik mücadelede zorluklar meydana getirmektedir. Aynı zamanda Realist kapsamda yapılan tüm açıklamaların sorunun belirli bir parçasına yönelik olduğu açıktır. Problem çözücü bir yaklaşım olmanın gereği olarak sürekliliğin ve tarih dışılığın sınırlarını aşamamaktadır. İklim krizinin nasıl meydana geldiği, sorununun kökeninin ne olduğu ve ahlaki çerçevede yapılması gerekenin ne olduğu üzerine tartışmalar yapılmaz. Yalnızca devletin böyle bir kriz karşısında nasıl davrandığı ya da nasıl davranması gerektiği tartışılır. Devlet, insanın kötü doğası ya da sistem gereği olduğu farketmeksizin anarşi ortamında güç arttırımı ve güvenlik arayışı çabasını her durumda devam ettirecektir; gezegen yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olsa bile. Bu noktada yalnızca bu güç arttırımının nasıl olacağı, güvenliğin savunma mı saldırıyla mı ittifakla mı ya da yalnız kalarak mı sağlanacağı üzerine tartışılır. Kozmopolit değerler önemsizdir. Çıkarlara odaklanılır. Sistem içindeki hangi durum iklim krizini ortaya çıkardı, buna sebep olan eylemlerden vazgeçiş neden önemli ya da bu durumun adaletle ilişkisi nedir diye tartışılmaz. Problem çözücü yaklaşımlarda yalnızca meydana gelen duruma ve bu durumun bozuk taraflarının nasıl düzeltileceğine odaklanılmasının gereği olarak Realizmde de iklim değişikliği tehdidi karşısında devletin bulunduğu alan güvenli hale getirilmeye çalışılacak ve bu süreçte yükselen güç olmak için, büyük güç olmak için ya da büyük güç konumunun sürdürülebilmesi için ele geçecek fırsatlar etik kaygılar düşünülmeksizin değerlendirilecektir.

2.1.2. Liberalizm / Neoliberalizm ve İklim Krizi

2.1.2.1. Liberalizmin Temel Argümanları

Hugo Grotius, John Locke, Jean Jeacques Rousseau, Adam Smith ve Immanuel Kant gibi Aydınlanma Çağı filozofları etkisiyle felsefi temelleri ve zemini oluşturulan Liberalizm; bireyleri temel alan, ilerlemeci bir bakış açısını benimseyen, demokratik değerleri vurgulayan, hem devletler hem bireyler kapsamında kaynakların ve zenginliğin eşit dağıtımının gözetildiği, devletin bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alması gerekliliğinin altını çizen, fırsat eşitliği ilkesine dayanan ve devletler arası alanda uluslararası işbirliğinin mümkünlüğünü vurgulayan iktisadi temellere sahip bir ideolojidir. Bireyin özgürleştirilmesini esas alırken aynı zamanda özel mülkiyetin önemine dikkat çeker. Serbest piyasa, serbest ticaret, devlet müdahalesinin sınırlılığı gibi unsurları bulunur (Arı, 2018; Oğuzlu, 2018; Özpek, 2014; Russet, 2016; Viotti & Kauppi, 2014). Aydınlanma Çağının etkisiyle ortaya çıkan Liberalizm, özellikle bireycilik ve serbestlik kavramlarının temellendirilmesiyle kapitalizmin dayandığı felsefenin başında gelen ideoloji olarak görülür. Öyle ki hammadde arayışı, sömürgeleştirme, pazar ekonomisi ve hatta Sanayi Devrimi sürecinin de bu düşünce yapılarına bağlı olarak ilerlediği düşünülmektedir. Aynı şekilde zaman zaman kapitalizm ile eşleştirilen modernleşme kavramı da liberalizm ile ilişkilendirilir (Gencer, 2013, s.245; Özmaden, 2019, s.54-55).

Aydınlanma olarak isimlendirilen Akıl Çağı döneminin düşünce yapısındaki büyük dönüşüm ve değişimlerle gelenekseli geride bırakarak ondan kopuşu ve yeni olanı, yani moderni, geleceğe egemen olarak gören ve aynı zamanda akıl ve bilimin kılavuzluğuna derinden inanan bir düşünce yapısını temsil eden modernleşme (Sulak, 2018; Şallı, 2017; Yaylı, 2006; Zariç, 2017), özellikle Modernleşme Teorisi kapsamında Liberalizme atfedilir. Kalkınma teorilerinin en başında gelem Modernleşme Teorisi, az gelişmiş ülkelerin yalnızca gelişmiş ülkelerin geçirdiği süreçlerin benzerlerini takip ederek, aynı zamanda karşılaştırmalı üstünlüklere sahip oldukları ürünlere odaklanarak ve serbest ticaret ilkelerini gözeterek ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı gerçekleştirebileceklerini iddia eder. Bu kalkınma sürecinde ekonomik büyüme ilk aşama iken bununla birlikte birlikte yaşanacak bir dizi yapısal ve davranışsal değişiklikle gerçekleşecek demokratikleşme ile modernleşme süreci

tamamlanmış olur. Süreç evrimseldir. Rostow tarafından ortaya koyulan Modernleşme Teorisinde yapısal ve davranışsal değişiklikler, müzakerci ve katılımcı demokrasi dahil edilerek gerçekleştirilir. Rostow'un yaptığı çalışmalarda mekanik materyalizm temelindeki Newtoncu anlayışa, yani insan aklına, ilerlemeciliğe ve rasyonelliğe olan vurgusu ve serbest piyasa ve demokratikleşme gibi önermeleri liberalizmle uyumludur (Ish-shalom, 2006; Johnnessen, 2009; Rostow, 1960).

Liberalizm yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere ekonomi ve politik ekonomi alanlarıyla daha derin ilişkiler barındıran bir teoridir. Teorinin Uluslararası İlişkiler teorisi olarak yansıması ise Neoliberalizmdir. Kantçı Liberalizmin etkilerinin derinlemesine görüldüğü Neoliberalizmde[14] çatışmanın olmadığı barış içinde bir yaşamın mümkünlüğü ve savaşı önlemek adına yapılan demokrasi vurgusu, teorinin zeminine yerleşmiştir. İdealizmle örtüşen yönleri de esasen bu noktalardır. Bununla birlikte İdealizm normatif bir yaklaşım olarak ideal olanı vurgular ve bunu odaklanırken Neoliberalizm halihazırda gerçekleşen durumları inceler. Buna dayanarak da İdealizmde savaş ve çatışmaların önlenmesinde uluslararası hukuk ve örgütlerin varlığı olması gereken ve moral değerler kapsamında vurgulanırken, Neoliberalizmde devletlerarası alanda anarşinin varlığı kabul edilir fakat bu ortamda dahi işbirliklerinin yapılabilirliği üzerinde durulur (Arı, 2018; Oğuzlu, 2018; Özpek, 2014; Russet, 2016; Viotti & Kauppi, 2014). En belirgin özelliklerinden biri konular arasında hiyerarşik bir ayrım yapmaması ve askeri konular dışında ekonomi, çevre vb. ile ilişkili sorunların da önemli olabileceğinin farkındalığı ve kabulüdür.

Neoliberalizmin temel varsayımlarından biri çoğulculuk bir diğer deyişle plüralizmdir. Buna göre devletin tek aktör alınması yerine Uluslararası İlişkiler içinde çok aktörlü bir anlayıştan söz edilir. Ayrıca devlet üniter bir yapıda da değildir (Viotti & Kauppi, 2014). Uluslararası ilişkilerden ziyade küresel politikalardan söz edilir. Öyle ki John Burton Örümcek Ağ Modelini öne çıkarır. Küresel alan yalnızca devletleri değil, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, toplumsal ve ulus aşırı bağları içermektedir. Demokratik barış kuramı, fonksiyonalizm ve neofonksiyonalizm olarak adlandırılabilecek bütünleşme teorileri, ticari liberalizm, karmaşık karşılıklı

[14] Uİ teorisi olarak neoliberalizm, iktisat teorisi ve politikası olan neoliberalizmden farklıdır. Tezin bütününde neoliberalizm-iklim krizi ilişkisinde eleştirilen temel unsur normatif değerleri öne çıkaran İdealizm zeminli Neoliberal düşüncelerden ziyade esasında ekonomik neoliberalizmdir.

bağımlılık, rejim teorileri ve küresel yönetişim kavramları Neoliberalizm kapsamında öne çıkan yaklaşımlardır. *Demokratik barış kuramı* kısaca liberal ve demokratik devletlerin kendi aralarında savaşmama eğiliminde olduğuna odaklanır. Micheal Doyle kuramın öne çıkan ismidir. Kantçı felsefeye dayanan zemini liberal uluslararasıcılıktır. Buna göre liberal devletler işbirliğine eğilimlidir. Tabiatıyla bu durum barışın sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi bağlamında da etkilidir. Fakat liberal olmayan, otoriterliğe ve diktatörlüğe yatkın devletlerin savaşa neden olması daha olasıdır. Çünkü kuram, demokrasinin saldırganlığı azalttığı iddiasındadır. Yalnızca demokrasiye geçiş sürecinde istisnaları olabileceği düşünülür. Bununla birlikte ABD müdahaleleri gibi örnekler demokrasilerin de savaşı seçebileceğini göstermiştir. Burada karşımıza liberal emperyalizm çıkar ki bu da demokrasilerde görülen kendi demokratik ve liberal değerlerini yayma eğilimidir. Bu durumun ABD'nin Irak müdahalesinde olduğu gibi yapılan eylemi meşrulaştırmak için kullanıldığına dair eleştiriler de bulunmaktadır (Russett & John, 2001; Russett, 1993; Viotti & Kauppi, 2014)

David Mitrany ve Karl Deutsch öne çıktığı *Fonksiyonalizm*, Realizmin uluslararası alanda altını çizdiği saldırganlık yerine devletler açısından entegrasyonu vurgulayan ve işbirlikleri ile uluslararası örgütlerin kurulacağı ve artacağı yönünde önermelere sahip olan neoliberal bir yaklaşımdır. Fonksiyonalist yaklaşıma göre ortak pazar vb. işlevsel eylemlerle başlayan işbirlikleri diğer alanlara da yayılacak ve bu işbirlikleri barışın korunmasını sağlayacaktır. Ulus-devletin kurumsal yetersizliği savaş için ortam hazırlar tabiatıyla barış için bu koşulların değiştirilmesi gerekir. Fonksiyonalizm tüm bu varsayımları küresel kapsamda ortaya koyarken *Neofonksiyonalizm* bunun yerine bölgesel entegrasyonu öne çıkarır. Ernst Hass ve Amitia Etzioni gibi isimler yaklaşımın öne çıkan düşünürlerindendir. İşlevsel eylemlerle başlayan işbirliklerinin yayılması burada spill over kavramı ile açıklanır ve belli bir alanda gerçekleşen entegrasyonun başka alanlara yayılacağı ifade edilir. En belirgin örneği Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun zamanla Avrupa Birliğine dönüşmesidir. Bu yayılma yalnızca devletler arasında olmamakta, Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşların kendi içinde de zamanla siyasi hukuki savunma gibi alanlarda yayılma görülmektedir. Uluslararası örgütlerin tersine bu kurumların kendine özgü gücü bulunur. Devletlerin bir araya gelmesiyle oluşan örgütler zamanla

kendi kendine hareket etmeye başlayabilir (Arı, 2018; Schmitter, 2005; Viotti & Kauppi, 2014).[15] Yaklaşım bu durumun her zaman geçerli olduğunu iddia etmemekte ve tersine entegrasyonun dağılabileceği ihtimaline de yer vermektedir.

Ticari liberalizm; uluslararası alanda geliştirilecek ve gerçekleşecek ticari ilişkilerin barışın sağlanmasına katkıda bulunacağını öne süren bir yaklaşımdır. Richard Rosecrance'nin (1986) öne çıktığı yaklaşımda ekonomik olarak var olan karşılıklı bağımlılık nedeniyle devletler, ticari ilişkilerinde sorun yaşanmaması adına bu bağımlılığa sahip oldukları devletlerle savaşmak istemezler. Böylece devletlerin ticari bir stratejileri de bulunur. *Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık* ise ticari, kültürel, eğitimsel, çevresel, siyasi ve diğer pek çok alanda toplumlar arasında var olan etkileşimlerin bütününü ifade eder. Buna bağlı olarak bu karmaşık bağımlı ilişkilerin var olduğu ülkelere karşı askeri güç kullanımında bulunulamaz. Bağımlılığın gerçekleştiği konular o kadar fazladır ki aralarında ayrım yapılmaz ya da hiyerarşik bir konumda sıralanmaz. Kavram Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından geliştirilmiştir. Buna göre devletlerin kaderi ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır (Keohane & Nye, 1973; Keohane & Nye, 2011). Aralarındaki bu bağımlılık mutlak veya nisbi kazançlardan oluşabilir ve bu durumda eşit fırsatlara ve avantajları sahip oldukları iddia edilemez. Bununla birlikte pek çok konuyla birlikte oluşan iletişim kanallarının (bankalar, şirketler gibi) çokluğu güç kullanımını maliyetli hâle getirir ve askeri güç kullanımı açısından caydırıcılık yaratabilir. Fakat Keohane ve Nye bu durumun küresel kapsamda her zaman geçerli olduğunu iddia etmez ve kimi zaman bazı konularda Realist varsayımların da kullanılabilirliğini kabul eder (Arı, 2018; Oğuzlu, 2018; Özpek, 2014; Rana, 2015; Russet, 2016; Viotti & Kauppi, 2014).

Uluslararası rejim teorileri[16], ilk olarak Stephen Krasner tarafından geliştirilmiştir. Kavram herhangi bir üst otoritenin bulunmadığı uluslararası sistemdeki anarşik yapıda işbirliğinin mümkün olduğunu işaret eder. Rekabetin az, ortak çıkarın

15 Bu durum "take off" kavramı ile açıklanır. Uçakların pistten ayrılana kadar kulenin yönlendirmeleriyle devam edip, havalandıktan sonra kontrolü ele aldığı gibi ulusarası örgütler de uluslarüstü kurumlara dönüşebilir.

16 Esasında literatürde Rejim teorileri başlığı altında realist, liberal ve sosyal inşacı kapsamda varsayımlarda bulunan üç temel yaklaşım olduğu belirtilir (Aksoy, 2015). Bununla birlikte bu çalışmada yazar tarafından anarşi ortamında işbirliği sağlanmasına yönelik bir bakış açısının Liberalizm/Neoliberalizm başlığı altında değerlendirilmeye daha uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Elbette durum tartışmaya açıktır.

ise fazla olduğu durumlarda bir başka deyişle devletlerin kendi egemenliklerinde görmedikleri konularda rejimlerin oluşması daha olasıdır. Ticarete, boğazlara ve çevre gibi pek çok konuya Bilişkin kurallar, açık ve örtülü ilkeler, normlar ve karar alma prosedürlerinden oluşurlar (Krasner, 1983, s.1). Uluslararası rejim teorileri savunucuları tüm bu düzenlemelerle birlikte rejimlerin oluşturulmasının çatışma ve saldırganlıkların azaltılması ve tabiatıyla barışın sağlanmasında etkili olacağını savunur (Aksoy, 2015; Arı, 2018). Neoliberalizm kapsamında dikkat çeken bir diğer kavram *Küresel Yönetişim*dir. En temel anlamıyla küresel sorunların yönetilmesini ifade eder. Uluslararası alanda bir üst otorite ya da küresel bir hükümet varlığı bulunmadığı için çok aktörlü bir yapı içerir. Uluslarüstü, uluslararası, ulusötesi ve bölgesel kapsamda pek çok faaliyeti içerir. Tabiatıyla devletlerle birlikte uluslararası kuruluşlar, bölgesel kuruluşlar, uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütleri gibi pek çok aktör bu yönetim ağının içindedir. Uluslararası hukukun üstünlüğü, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi unsurlara dayanır. Birbirine bağımlı olan ilişkiler ve süreçlerin düzenlenmesi kapsamında ele alınır. Ekonomi, sağlık, çevre vb. alanlarda küresel düzeyde karmaşık bir biçimde karşılıklı bağımlılıklar içeren bu düzen içinde uluslararası bir konsensüs oluşturma süreci olarak düşünülür ve kolektif çözümler aranır. Bununla birlikte özellikle çevre sorunları gibi konularda kolektif kararlar almak zordur (Bierrman, 2002; Rosenau, 1992; UN, 2014; Waltz 1998)

2.1.2.2. Liberalizmin İklim Krizine Bakışı

Liberalizm ve Neoliberalizm açısından iklim krizi değerlendirilirken iki nokta göze çarpmaktadır. İlki krizin nedenlerinin, teorinin dayandığı felsefi altyapı ve bunun politik yansımalarıyla doğrudan bağdaştırılmasıdır. Hem Marksist yaklaşımlar hem de eleştirel yaklaşımlar kapsamında sorunun kökeni Liberal politikalarla özdeşleştirilir. İklim değişikliğine neden olan küresel ısınmanın fiziksel nedeni Birinci Bölümde de detaylıca verildiği üzere atmosfere salınan sera gazları oranının artışıdır. Bilim insanlarının çalışmalarına göre bu artışlar Sanayi Devrimi itibari ile başlamakta ve özellikle 20. ve 21. yüzyıllarda bu oran yükselmektedir. 1950'ler ile birlikte doğada insan kaynaklı biyolojik ve jeolojik etkilerin büyük bir hızlanma ile arttığı düşünülmektedir (Hibbard vd., 2006). Sanayi Devrimi ise insan aklı ve bilimin temel kılavuz yapılması ve bunlara yönelik sarsılmaz inançla yaşanan ekonomik ve kültürel

dönüşümlerin üretim ve tüketim tarzlarını değiştirmesiyle ilişkili olarak yaşanan bir süreçle meydana gelmiştir. Bireyin özgürleştirilmesi ile öne çıkan bireycilik, ilerlemeci bakış açısı ve bu sınırsızlıkla mekanik doğa anlayışının gelişmesi insanı diğer bütün varlıklardan üstün görme anlayışını benimsetmiş ve diğer bütün varlıklar gibi doğanın kendisi de insan için araçlaştırılmış, sınırsızca kullanılabilir bir varlık olmuştur (Sulak, 2018; Yaylı, 2006; Zariç, 2017). Kısaca doğa da insanın hâkimiyetinde görülerek buradan fütursuzca yararlanma ve çıkar elde etme arzusu ile hareket edilmiştir. Nüfus artışı, sanayileşme ile gelişen teknolojik imkanlar, yaşam süresinin artışı vb. sebepler de Antroposen döneminin oluşmasını sağlamıştır[17]. Sınırsızca tüketmeye odaklı antroposenik bakış açısı Liberal değerlerle özdeşleştirilmektedir. Özellikle bireycilik, serbest piyasa ve serbest ticaret gibi kavramlar; sanayileşme ile birlikte devletlerin pazar arayışlarının artması ve sömürge anlayışının sınırlarının genişlemesi gibi faaliyetlerde tetikleyici etkilerden bazıları olarak görülmektedir. Tabiatıyla Liberal değerlere dayalı felsefe ve politikaların halihazırda nedeni olduğu bu krize yönelik çözüm üretmeyeceğini düşünen görüşler bulunmaktadır[18] (Foster & Magdoff, 2014; Foster, 2013; Foster, 2012; Klein 2015; Klein, 2017).

İklim krizine neden olan atmosferdeki sera gazı artışı sanayileşme sürecini tamamlamış ülkelerin sorumluluğundadır. Rostow'un liberal değerlerle uyumlu Modernleşme Teorisine göre ise az gelişmiş ülkeler gelişme süreçlerini tamamlamak için gelişmiş ülkelerin izlediği yolları izlemek ve serbest ticaret ilkelerini uygulamak durumundadır. Bununla birlikte bugün az gelişmiş ülkeler bu yolları izleyerek ekonomik büyümelerini ve kalkınmalarını tamamlamaya girişirse, yeni bir gezegen daha bulmamız gerekir (Ish-shalom,2006; Rostow, 1960). Nitekim uluslararası rejimlerle de az gelişmiş ülkelerin aynı yolları izleyerek kalkınmaya çalışması engellenmeye çalışmaktadır. Liberal ideolojiye dayanan Neoliberal teori ve kurumları ise tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Liberalizm ve Neoliberalizm açısından değerlendirilirken iklim krizi ile ilgili göze çarpan ikinci durum da budur. Teorinin

17 Birinci Bölümde de belirtildiği üzere insan kaynaklı faaliyetlerin yeryüzünde meydana getirdiği değişime ve ekosistemlere yönelik etkilerine yoğunlaşan bilim insanları tarafından, içinde bulunmakta olduğumuz dönem "Antroposen" olarak tanımlanmıştır (Crutzen 2002; Crutzen & Stoermer 2000).
18 Bu kısmın detaylı eleştirisi Marksist teoriler kısmında yapılacağı için burada bu eleştirilerin ayrıntısına girilmemiştir.

dayandığı ideoloji ve kavramlar krize neden olurken, teorinin işbirliğine dayalı kolektif çözümü savunan yaklaşımları ve kurumları da iklim krizinin hafifletilmesi ya da krize yönelik adaptasyon için müzakere süreçlerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte Neoliberalizm kapsamında öne çıkarılan çözümler de yine liberal değerlere dayanan ilkeleri içermektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki İdealizmin normatifliğinden sıyrılan Neoliberalizm iklim kriziyle ilişkili olarak doğrudan gelinen noktayı inceler. Bunu yaparken adalet ve hakkaniyet gibi moral değerleri çok sorgulamaz. Örneğin bu duruma Birinci Bölümde de belirtilen Paris Anlaşması kapsamında kalkınmış ülkelerden kriz etkilerine karşı savunmasızlığı bulunan kalkınmakta olan ülkelere verilmek üzere oluşturulan iklim fonu üzerinden bakabiliriz (UN Climate Finance, t.y.). Buob ve Stephen'ın (2013) çalışmalarında belirttiği argümanlardan birine göre kalkınmakta olan ülkeler için iklim krizine yönelik fonlar oluşturulmazsa ileriki dönemlerde bu ülkelerin iklim krizi etkilerine karşı savunmasızlıkları ve kırılganlıkları nedeniyle kalkınmış ülkenin ticari ilişkileri için uygun ortaklar olarak kalamama ihtimali ortaya çıkmaktadır. Yine bu savunmasızlıklar nedeniyle gerçekleşme ihtimali bulunan göç, kalkınmış ülkeler için risk oluşturmaktadır. Tabiatıyla bu noktada kalkınmış ülkeler adalet ve hakkaniyet gibi moral değerlerden ziyade kendi uzun vadeli çıkarları için bu fonu desteklemeyi kabul etmektedir yorumu yapılabilir.

Neoliberalizmin iklim krizi kapsamında önemli etkilerinden biri, alçak/yüksek politika ayrımına ve dolayısıyla konular arasında hiyerarşik ayrıma gitmeyerek çevreyi de askeri konular gibi gündemine almasıdır. Bu durum liberal ekonomik sistem hegemonyası altında liberal kurumlara sahip küresel düzen açısından konunun gündeme girmesi ve müzakere süreçlerinin ilerleyişi bakımından şüphesiz ki tetikleyici etmenlerden biri olmuştur. Aynı zamanda Neoliberalizmin temel varsayımlarından biri olan çoğulculuk da iklim krizine ilişkin müzakere süreçlerine [etkileri tartışılmakla birlikte] uluslararası kurumlar, şirket temsilcileri ve sivil toplum örgütleri gibi devlet dışı aktörlerin katılması bağlamında katkı sağlamıştır. Devletlerin müzakerelere katılımı ve etkinlikleri ise ayrı bir tartışma konusudur.

BM İklim müzakereleri, demokrasiyle yönetilsin ya da yönetilmesin tüm devletler tarafından temsilcilerinin gönderildiği bir platformdur. Demokratik barış

kuramının, demokratik devletler işbirliğine daha yatkındır savının tersine otokrasiyle yönetildiği düşünülen devletler dahi sürece katılmakta hatta bazıları etkinlik ve aktiflikleriyle demokrasiyle yönetilen devletlerden daha katılımcı bir pozisyon almaktadır. Örneğin 1-12 Kasım (2021) tarihleri arasında Glasgow'da düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 26. Taraflar Konferansına Kuzey Kore'nin temsilcisi de katılmıştır. Pandemi nedeniyle sınırlarını daha da sıkılaştırmış ve dünyayla iletişimini azaltmış Kuzey Kore, buna rağmen görüşmeye temsilcisini yollamıştır. Ayrıca Chung'un (2021) da dikkat çektiği üzere iklim zirveleri Kuzey Kore'nin düzenli olarak katıldığı az sayıda üst düzey toplantıdan biridir. Bu durumun en büyük nedenlerinden biri olarak Kuzey Kore'nin iklim krizine yönelik savunmasızlık ve kırılganlık oranının yüksekliği gösterilebilir. Gerçekten de Kuzey Kore özellikle son yıllarda altyapsını, tarım alanlarını ve genel olarak ekonomisini de önemli ölçüde etkileyen iklim değişikliği kaynaklı afetlerle mücadele etmektedir (Bernal, 2021). Bu duruma bir diğer örnek otokratik değerlerle yönetildiği düşünülen Çin'in iklim müzakereleri kapsamındaki aktif pozisyonudur. Özellikle son 10 yıldır Paris Anlaşması sürecini de içine alan dönemde Çin; iddialı salım azaltım taahhütleri vererek, yenilenebilir enerji kaynakları kullanımında öncülük ederek ve BM iklim müzakereleri dışında da krizle ilgili çok taraflı girişimlere aktif katılım göstererek bazı AB üyeleri ve ABD gibi demokrasiyle yönetilen devletlerden daha işbirlikçi bir tutum sergilemiştir (Kaneti, 2020).

Katılımcılarının çeşitliliğinden ve çokluğundan da anlaşılacağı üzere BM kapsamında gerçekleşen iklim müzakereleri dünya gündeminde oldukça önemli yer tutmaktadır ve artık güvenlik meselesi olarak kabul edilen bu kriz için çözüm yolları aranmaktadır. BM'nin bu konudaki öncülüğü önemlidir. Fonksiyonalist ve Neofonksiyonalist yaklaşımlarda vurgulandığı üzere bir alanda başlayan işbirliklerinin diğer alanlara da yayılması durumu BM iklim müzakerelerinde de görülmektedir. BM, 1946 yılında temel olarak küresel barış ve güvenliğin korunması amacıyla kurulmuştur. Anlaşmanın kuruluş metnindeki ilke ve amaçları arasında çevreyle ilişki herhangi bir korumanın sağlanmasına dair tek bir madde yoktur (UN Charter, t.y.). Bununla birlikte zamanla kendi içinde de kurumsallaşma anlamında gelişim gösteren BM içinde işbirlikleri bir alandan diğer alana yayılmıştır. İlk olarak 1972'de düzenlenen İnsan Çevresi Konferansıyla masaya yatırılan çevresel sorunlar, 1992'de

BM Çevre Programı himayesinde BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi oluşturulmasına kadar gelişim göstermiştir (UNFCCC, 1992). BM'nin Neofonksiyonalist yaklaşımda da belirtildiği üzere kendi kararları doğrultusunda hareket eden bir uluslararası kuruluştur. Elbette çevresel konularla ilişkili olarak yapılan anlaşmaların yaptırım gücü konusunda eksiklikler ve haklı eleştiriler devam etmektedir. Bununla birlikte krizle ilişkili tehditlerin ve güvenlik ihtiyacının artması neticesinde oluşturulan diplomasi ve işbirliği ortamından dışlanmamak amacı ile devletlerin kendi rızaları ile sorumluluk alıp, çözüm için çaba göstermeleri de sürpriz olmayacaktır.

Esasında devletler bu zorunluluğun farkına zamanla varmaktadır. Özellikle iklim krizi kapsamında daha hızlı gerçekleşen etkiler olan aşırı hava olayları, devletleri karşı karşıya olduğumuz gerçeklerle yüzleştirmektedir. Üstelik yalnızca olayın gerçekleştiği devletleri değil, diğerlerini de. Çünkü bir devletin özellikle ticaretini etkileyebilecek bölgelerinde meydana gelen sorunlar, o devletle ticaret yapan ya da bölgede yatırımları bulunan diğer devletler için de sorun oluşturmaktadır. Neoliberal bir kavram olan karşılıklı bağımlılık devletlerin diğerlerine karşı kaygısız kalmasını engellemektedir. Aynı şekilde yalnızca ticari ilişkiler kapsamında değil kültürel, sosyal ve çevre gibi pek çok alanda da bugün karmaşık bir karşılıklı bağımlılık mevcuttur. Örneğin Avustralya ve Yeni Zelanda örneklerini ele alalım. Bu ülkelere komşu olan ada devletleri iklim krizi kaynaklı yükselen deniz seviyeleri nedeniyle sular altında kalma riskiyle karşı karşıyadır (Adger vd., 2014; Butzengeiger and Horstmann, 2004; Climate Change Post, 2021; Higuchi, 2019; IPCC, 2014). Ada devletlerinin karşı karşıya olduğu bu risk ise Avustralya ve Yeni Zelanda için yüksek oranlarda iklim göçmeni akını demektir. Tabiatıyla iki devlet de bu riskin farkında olarak iklim değişikliği ve okyanus politikalarına sahip olmakla birlikte Pasifik Ada devletlerine yönelik önlemlerin ele alındığı uluslararası işbirliklerine aktif olarak katılım göstermektedir (Higuchi, 2019). Buob ve Stephen'ın (2013) çalışmalarında vurguladığı argümanlardan biri olan iklim krizine yönelik fonlar oluşturulmazsa ileriki dönemlerde kalkınmakta olan ülkelerin iklim krizi etkilerine karşı savunmasızlıkları ve kırılganlıkları nedeniyle kalkınmış ülkenin ticari ilişkileri için uygun ortaklar olarak kalamama ihtimali ve Avustralya ile Yeni Zelanda örnekleri karmaşık karşılıklı bağımlılık açısından önemlidir. Bu bağımlılıklar, krizden etkilenme oranı daha az ve

adaptasyon gücü daha fazla olan devletlerin yine de iklim müzakerelerine yönelik aktif katılımını sağlayabilecektir.

Elbette devletler ve katıldıkları bu müzakereler yalnızca görüşmelerle sınırlı kalmamaktadır. Birinci Bölümde de belirtildiği üzere iklim krizine yönelik devletlerin tamamına yakınının imzaladığı bir temel sözleşme, buna bağlı bir protokol ve anlaşma bulunmaktadır. BMİDÇS, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması iklim krizine yönelik uluslararası rejimlerdir. BMİDÇS, ulusal eylemlerden ziyade devletleri teşvik amaçlı bir sözleşme ve Kyoto Protokolü yasal olarak bağlayıcı bir anlaşma iken protokolün bitiş tarihinden itibaren yürürlüğe giren Paris Anlaşması bağlayıcı değildir ve gönüllülük esasına dayanmaktadır (Bavbek, 2015:2). Uluslararası Rejim Teorileri kapsamında ele alındığında Sözleşme ve Paris Anlaşmasında devletin gücü ve kontrolü daha yüksekken, Protokolde üst otorite olarak BM daha güçlü konumda idi. Bununla birlikte devletin güçlü konumda olduğu rejimler genel olarak eleştirilmektedir. Devletler; çıkarları söz konusu olduğunda, sera gazı salımları azaltma politikalarının olumsuz sonuçlarından korkan grupların etkisi altında kaldığında ya da daha kısa vadeli güvenlik riskleri içeren sorunları öncelediğinde iklim krizine yönelik eylemleri geciktirme eğilimindedir (Meadowcroft, 2009).

Nitekim devam eden müzakere süreçlerinde devletler tarafından gönüllü olarak verilen salım azaltım hedefleri, gezegenimiz için kritik eşik olan ısınmayı 1,5 derece ile sınırlı tutma ve 2 derece üzerine çıkarmama hedefini daha bugünden tutturamamaktadır. Bununla birlikte bu durumun değişmesi yönünde azaltım hedeflerinin arttırılması konusunda çabalar hâlâ zayıftır. Devletleri harekete geçirecek en önemli durumlardan biri kamuoyu baskısı olabilir. İklim krizi halihazırda yalnızca devlet etkinliğiyle çözülebilecek bir sorun değildir. Çünkü kriz pek çok farklı grubu hem etkileri ile hem de çözümü için gerekli olan eylemler kapsamında olumsuz etkilemektedir. Tabiatıyla kriz uluslararası kuruluşlar, bölgesel kuruluşlar, uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütleri gibi pek çok aktörün de sürece dair olmasına imkan verecek, hukukun üstünlüğü ve şeffaflık ilkelerini temel alan küresel yönetişimi gerektirir. Bu noktada piyasa aktörlerinden sivil topluma ve hatta belediye başkanlarına kadar tüm aktörler krizin çözümünde önemli bir role sahiptir (Coen vd., 2020). Bununla birlikte özellikle piyasa aktörlerinin sürece baskın katılımı eleştirilere de neden olmaktadır. Örneğin 1-12 Kasım (2021) tarihleri arasında Glasgow'da

düzenlenen COP26'da bulunan fosil yakıt lobisi, en büyük ülke delegasyonlarından daha fazla sayıda kişi içermekteydi (Global Witness, 2021). Sera gazı salımlarına neden olan yakıtların kullanılmasında en büyük paya sahip olan aktörlerin zirvedeki bu nicel baskınlık hali tabiatıyla ironikti. Ayrıca son dönemde iklim müzakerelerinin [Birleşik Arap Emirlikleri - COP 28 (2023) ve Azerbaycan - COP 29 (2024) gibi] petrol üreticisi ülkelerde yapılması da dikkat çekicidir. Fakat Neoliberal kapsamda özellikle kapitalist eğilimler düşünüldüğünde iklim krizinin çözümüne yönelik daha ironik eylemler görülebilmektedir. Bunun bir diğer örneği Kyoto Protokolü kapsamında sera gazı azaltımlarının en az maliyetle yapılması hedefi kapsamında ortaya konan esneklik mekanizmalarıdır ki bunlar; emisyon ticareti, temiz kalkınma mekanizması ve ortak yürütme mekanizmasıdır (Can, 2018; Narin, 2013).

Emisyon ticareti; kalkınmış ülkelerin, belirledikleri indirimden fazlasını sağlamışlarsa, bu fazlalığı başka bir ülkeye satabilmesine olanak vermektedir. Temiz kalkınma mekanizması; emisyon hedefi belirlemiş kalkınmış ülkelerin, emisyon hedefini belirlemiş kalkınmakta olan ülkelerle işbirliği yapması durumunda projelere sağlanacak kredileri düzenleyen mekanizmadır. Ortak yürütme mekanizması ise kalkınmış bir ülkenin, yine kalkınmış bir başka ülkede sera gazı emisyonunu azaltacak projelere yatırım yapması durumunda, emisyon azaltımı için kredi almasını kolaylaştırmayı öngörmektedir (UNFCCC 2008, s.12-18). Anlaşılacağı üzere esneklik mekanizmaları tamamen piyasa ekonomisinin öğelerini içeren yeni bir ticaret alanıdır. Karbon piyasası olarak adlandırılan başka bir pazar oluşturulmuştur. Salımın daha çok azaltılması yerine şirketlerin ve devletlerin yeni pazarlarındaki çıkarlarına odaklanılmaktadır. Yalnızca rejimler kapsamında oluşturulan bu piyasalar da değil, genel anlamda Neoliberal çerçevede öne çıkan yaklaşımlar tüketimin, büyümenin ve kalkınmanın bir şekilde devamlılığı üzerinedir. Birinci Bölümde daha detaylı açıklanan Sürdürülebilir Kalkınma, Yeşil Büyüme ve Ekolojik Modernizasyon kavramları da bu durumun en açık göstergelerinden biridir. Liberal ideolojiden izler taşıyan bu kavramların hepsi büyümenin ve kaynak tüketiminin bir şekilde devamlılığını savunmaktadır. Bununla birlikte iklim krizinin meydana gelme nedeni halihazırda fütursuzca kaynak tüketimi ve sera gazı salımını arttıran kalkınma politikalarıdır. Coşkun'un da belirttiği üzere (2021, s.771) iklim değişikliği gibi ekolojik krizlere yönelik "üretilen iktisadî ve araçsal çözümler ve politikalar, ekolojik

krizi çözüme kavuşturmak yerine doğanın daha fazla metalaştırılmasına ve dolayısıyla araçsallaştırılmasına yol açmaktadır.”

Özetle anarşiyle tanımlanan bir uluslararası sistemin varlığını kabul eden Liberal gelenek çevresel değişimlere verilecek tepkiler kapsamında uluslararası çevre rejimlerine odaklanır (Paterson, 2000). Resmi ve gayri resmi kurumlar bugüne dek iklim değişikliğine ilişkin işbirliğini teşvik etmiştir ve etmektedir (Rowlands,2001, s.49-50). Müzakere süreçleri ve bu süreçte ortaya çıkan anlaşmalardan (BMİDÇS, Kyoto Protokolü vb.) da anlaşılacağı üzere BM gibi uluslararası kurumların faaliyetleri önemlidir (Paterson, 2003, s.111-113). Sınırları aşan ve küresel müşterekleri kapsayan çevre sorunlarının çözümünde iklim diplomasisinde olduğu gibi gündemlerin belirlenmesi ve bu kapsamda faaliyetlerin sürdürülmesi anlamında uluslararası örgütler aktif rol oynamaktadır (Khan, 2016, s.5,15-18,22-23). Aktörlere zaman zaman teşvikle zaman zaman ise kurallar koyarak roller veren bu güçlü kurumların yanında elbette hala merkezi aktörler olarak görülen ve karar verici konumda olan devletlerin tepkileri sürece yön vericidir. Bu noktada devletler için fayda-maliyet analizi önemlidir. Sera gazı salımlarını sınırlandırmak bir devlet için iklim krizinin getirmekte olduğu zorluklardan daha faydalı bir durumsa devlet bunu yapmaya istek duyacaktır. Örneğin gelişmiş ülkeler tarafından iklim finansmanına destek sağlanmaması halinde iklim krizine karşı savunmasız olan gelişmekte olan ülkeler krizin zorlu etkileri nedeniyle ticaret ve yatırım alanlarında yürütülen ortaklıklara devam edemeyebilir. Ya da kriz, tehdit çarpanı olarak göç ve çatışma gibi güvenlik sorunlarına neden olabilir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler salımlarını azaltmayı ve ikim finansmanına destek olmaya gelişmekte olan ülkeler ise salımlarını azaltırken finansman desteğiyle daha sürdürülebilir kalkınma yolları aramayı çıkarlarına uygun eylemler olarak görebilecektir (Paterson,2003, s.111-113;Rowlands,2001, s.49-50; Khan, 2016, s.5,15-18,22-23). Kısaca çevre sorunlarına yönelik bakış açısı liberal gelenek için anarşinin var olduğu uluslararası ortamda işbirlikleri kurularak, bu yönde hem çevreye yönelik baskılar azaltılırken hem de çıkar sağlanması yönündedir.

Bununla birlikte liberal ve neoliberal değerler krize giden yolda köşe taşlarını döşemiştir. Fakat bu değerlerle oluşturulan kurumların da bu krizin bir sorun olarak küresel platforma taşınmasına ve tartışılmasına büyük katkıda bulunduğu açıktır. Yine de krize yönelik çözümler sığdır ve hatta sorunu daha da derinleştirebilir. Problem

çözücü teori olarak Liberalizm/Neoliberalizm krizin ortaya çıktığı düzeni ya da bu düzene ait fikirleri, kurumları ve ilişkileri sorgulamaz. Eğer bu sorgulama yapılsa idi, teori kendi temellirini de sorgulamak zorunda kalacaktı. Bunun yerine sorunu spesifik bir şekilde ele almakta ve meydana gelen olumsuzluklar kalkınmaya zarar vermeyecek yani mevcut düzen bozulmayacak şekilde düzeltilmeye çalışılmaktadır. Değer bağımlılığı dolayısıyla teori, bireyi diğer bir değişle insanı, gezegenin tüm tepkilerine ve aksi göstergelerine rağmen hâlâ en üstte görür. Böylece özellikle kalkınmış ülkelerdeki bireylerin konforundan ve yaşam kalitesinden ödün verilmeden bir çözüm üretilmeye çalışılır. Burada önemle belirtilmesi gerekir ki Neoliberalizm hâkim ekonomik düzen olarak Realist çevrede de kabul görmektedir. Tabiatıyla aktör çokluğu ve işbirliği dışarıda bırakıldığında ekonomik sistem ve çıkar ile ilişkili eleştirilerin hepsi Realizmi de kapsamaktadır. Teoriler krize ilişkin belli sorunlara yönelik açıklama ve çözümler sunabilir. Bununla birlikte Cox'un her iki teoriye yönelik savı, iklim krizi kapsamında da doğrulanmaktadır. Liberalizm iklim krizini incelerken dahi bu incelemeyi doğrudan devlet biçimlerini (demokratik devlet vs.) temel alarak yapmakta, Realizm ise krizi sistem ve yapı üzerine anlamlandırmaya çalışarak yalnızca dünya düzeni çerçevesinde bir analiz yapmaktadır.

2.1.3. Marksizm ve İklim Krizi

2.1.3.1. Marksizmin Temel Argümanları

Marx ve Engels'ın 19. yüzyılın ortalarında geliştirdiği; politik, ekonomik ve sosyal içerikleri barındıran bir düşünce sistemi olan Marksizmin, Uluslararası İlişkiler disiplinine sistematik olarak eklenmesi esas olarak 1970'li yıllardan itibarendir. Bununla birlikte Küçük'ün (2018) belirttiği üzere Marksizm, Emperyalizm ve Bağımlılık Teorileri de dahil olmak üzere zengin ve farklı bir Uluslararası İlişkiler düşüncesi ortaya koymaktadır. Bu nedenle Marksizmin felsefi temeli, doğrudan disiplin içerisinde gelişmiş olmamakla birlikte daha önceki yıllarda içerdiği çalışmalar Uluslararası İlişkiler disiplini ve disiplinin sınırlarının genişletilmesi açısından önemli basamakları içermektedir. Marksizm tarihin maddeci yorumuna, yani tarihsel materyalizme dayanır. Buna göre tarihi akışın belirleyicisi maddi güçler ve buna bağlı toplumsal ilişkilerdir. Düşüncelerin bu akışın belirlenmesinde bir etkisi bulunmazken tersine bu akış dahilinde etkilenen konumda bulunduğunu vurgulanır. Öyle ki

belirtilen maddi güçler; araçlar, teknikler, hammadde ve işgücünden oluşan üretici güçlere dayanmakta ve bu da üretim ilişkilerini etkilemektedir. Bütünüyle altyapı olarak belirtilen bu zeminden hareketle hukuki, siyasi ve ideolojik unsurları içeren bir üstyapı gelişmektedir. Tüm bu altyapı ve üstyapıyı belirleyen ise üretim tarzıdır. İnsanlık tarihi boyunca üretim tarzları bazı dönemlerde değişikliklere tabi olmuş ve geçişler yaşanmıştır: avcılık, çobanlık ve tarımsal üretimin yapıldığı dönem, insanların köleler olarak çalıştırıldığı dönem, feodal dönem ve kapitalist dönem. Marx ve Engels'a göre sosyalist dönem şüphesiz ki geçilecek olan son aşamadır (Küçük, 2018; Linklater, 2019; Ongur & Yavçan, 2014; Öz, 2008, Marx, 1887). Kapitalist küreselleşmenin uluslararası sistemi dönüştürmesiyle çatışmalar, sosyal sınıflar arasındaki bölünmelerle meydana gelecektir. Bu sosyal sınıfların bir tarafı her ülkenin üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran kendi burjuvası olurken diğer tarafı sömürülen uluslararası proleterya olacaktır. Devrimle birlikte uluslararası proleterya, Aydınlanmanın eşitlik ve özgürlük gibi idealleri altında insanlığı sömürü, baskı ve yoksulluk düzeninden kurtararak eşit paylaşımların olduğu bir küresel dayanışma şekli olan sosyalist döneme kavuşturacaktır. (Linklater, 2019; Marx & Engels, 1970).

Belirtildiği üzere Marksizm dünyayı tarihsel materyalist bir anlayışla toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler üzerinden tahlil eder. Realizm ve Liberalizmin ulus devlet ve egemenlik gibi kavramlar üzerinden yürüttüğü incelemeleri kabul etmez. Çünkü üstyapıyla oluşan bu kavramlardan önce maddi güçler tartışılmalıdır. Belirtilen kavramlar ise kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu dönemin ürünleridir. Ayrıca Marx'a göre kapitalist üretim tarzı, denetimsiz şekilde küresel hâle geldikçe toplum ve siyaseti derinden etkileyecek krizlere yatkındır ve hatta kesinlikle krizlere yol açacaktır. (Linklater, 2019, s.157). Lenin ve Troçki gibi isimler Marx'ın kapitalist küreselleşmesi üzerinde durarak Kapitalist Emperyalizm Teorilerini öne çıkarmışlardır (Küçük, 2018; Linklater, 2019; Ongur & Yavçan, 2014). Emperyalizm Teorileri farklılıklar içermekle birlikte temel vurgusu kapitalizmin birikim dinamiklerinin kapitalist ülkeleri yeni pazarlar ve tabiatıyla sömürgeler oluşması amacıyla kolonyal yayılmacılığa sürüklediğidir. Kapitalist ülkelerdeki mal, sermaye ve emek fazlasının kapitalist olmayan ve tabiatıyla potansiyel yeni Pazarlar olan bölgelere ihracı ile bu alanların da kapitalist sisteme entegre edilmesi emperyalizmi doğurur (Küçük, 2018, s.213).

Daha çok ekonomik unsurlara dayalı bu bakış açısı Uluslararası İlişkiler disiplini içinde yeni ufuklar açsa da Marksizme dayalı felsefenin Uluslararası İlişkiler disiplini içine doğrudan girişi Neomarksistler ile gerçekleşmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanan sömürge devletlerin nasıl kalkınacağı konusunda öne çıkan Modernleşme Teorilerinin reddine dayanan Bağımlılık Teorileri bu kapsamda ilk öne çıkan yaklaşımdır. Bağımlılık Teorileri kısaca, kalkınmanın gerçekleşebilmesi için az gelişmiş ülkelerin yalnızca gelişmiş ülkelerin yolunu takip etmeleri, karşılaştırmalı olarak daha fazla üstünlüklere sahip oldukları ürünlere yönelmeleri ve küresel kapsamda serbest ticaret ilkelerine uymaları gerekliliğini vurgulayan Modernleşme Teorilerine; azgelişmişliğin, esasen gelişmiş merkez ülkeleri ve onlar tarafından sömürülen azgelişmiş çevre ülkelerini kapsayan kapitalist dünya sistemi nedeniyle gerçekleştiğini belirterek karşı çıkar. Buna göre tarihsel süreçte meydana gelen baskı ve sömürü ilişkileri azgelişmişliği doğurmaktadır. Merkez olarak belirtilen Kuzey ile Çevre olarak belirtilen Güney arasında tek taraflı bir bağımlılık bulunmaktadır. Bağımlılık çerçevesinde Güney fakirleşmeden ve bağımlı olmadan Kuzey zenginleşemez. Tabiatıyla azgelişmişlik daimidir. Azgelişmiş ülkeler hem ucuz hammadde ve iş gücü sağlayarak hem de eski teknolojilerle üretilmiş ve zamanı geçmiş endüstriyel ürünlerin tüketimi için Pazar rolünü üstlenerek gelişmiş ülkelerin zenginleşmesini daimi kılarken Kuzey ülkeleri de Güney ülkelerinin spor, eğitim, kültür ve finans gibi sektörlerini etkileyerek bu ülkelerin kendisine iktisadi ve siyasi bağımlılığının devamlılığını sağlar (Küçük, 2018; Ongur & Yavçan, 2014; Reyes, 2001; Cardoso & Faletto, 1979).

Bununla birlikte Asya Kaplanları örneğinde görüldüğü üzere serbest ticaret dahilinde bazı ülkelerin kalkınması ve gelişmişliğinin artması ve aynı zamanda koruma politikalarına sahip ülkelerin gelişmişliğini arttıramamasıyla Bağımlılık Teorilerine yönelik şüpheler ve sorular oluşmuştur. Dünya Sistemleri Analizi ile Wallerstein bu şüpheler ve soruları çözümlemeye çalışmış; temel çözümleme birimi olarak ulus devletler yerine kapitalist dünya sistemini almış ve merkez ve çevre kavramlarına yarı çevreyi eklemiştir. Bu bağlamda merkez, çevre ve yarı çevreyi sömürmekte; yarıçevre, çevreyi sömürmekte ve tabiatıyla merkez tarafından da sömürülmektedir. Bu hiyerarşik ilişkide yarıçevre ülkeleri, sistemin devamlılığı ve sorunsuz ilerlemesi adına çevre ülkelerin sisteme karşı tepkilerini karşılama ve

dolayısıyla ortaya çıkarabilecek muhalif hareketleri önleme işlevine sahip olmakla birlikte aynı zamanda ara mal üreticisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşılacağı üzere Uluslararası İlişkiler bağlamında düşünüldüğünde egemen devletlerin varlığına dayalı yatay bir düzen değil, hiyerarşik bir düzen bulunmaktadır (Griffiths vd., 2011; Küçük, 2018; Wallerstein, 2014).

Elbette Marksizm kapsamında bulunan yaklaşımlar bunlarla sınırlı değildir. Örneğin Ortodoks Marksizm Marx'ın çalışmalarının katı bir anlayışıyla teori ve pratik arasındaki bağın güçlendirilmesi kapsamında daha çok yöntemsel çelişkileri ortaya çıkarmaya, kısaca teoriyi basitleştirmeye ve sistematikleştirmeye odaklanır (Kautsky, 2011). Bir diğer yaklaşım ise; Marksist felsefenin temelindeki tarihsel teleolojiden bir başka açıdan da tarihsel öznecilik altında insanın yalnızca yapısal işlevlerin taşıyıcısı olarak eylemlerde bulunan bir özne olduğu anlayışından kopmaya çalışmakla birlikte ekonomik indirgemeci bakış açısını da reddederek toplumsal çözümlemelerde kültür gibi konulara da önem verilmesi gerekliliğine odaklanan Yapısal Marksizmdir (Oçak, 2018; Boucher, 2012). Bununa birlikte çalışmada, felsefi derinlikleri olan ve daha çok sosyoloji ve siyaset bilimi ile ilişkili bu yaklaşımlardan ziyade Uluslararası İlişkiler alanıyla doğrudan ilişkili ve iklim krizi kapsamında konsept içeren yaklaşımlar üzerinde durulması tercih edilmiştir. Cox'un politik ayrımına gelindiğinde ise daha önce belirtildiği gibi hem Ortodoks ve Yapısal Marksizm hem de Uluslararası İlişkilerle ilişkili olarak gelişen Marksist temelli görüşler, her ne kadar eleştirel bir bakış açısı içerseler de Problem çözücü yaklaşımlar kapsamında incelenmektedir. Çünkü Cox dünya düzenlerinin incelenmesi açısından maddi koşullar/güçler, fikirler ve kurumlar olarak üç seviyeli bir araştırmadan bahseder ve bu düzenin değişimi sırasında bu üç unsur temelinde de değişimler meydana gelebileceğini tabiatıyla oluşan ya da değişime/dönüşüme uğrayan düzenin bu üç seviyeden de etkilenebileceğini vurgular. Böylece Marksist düşüncenin temel argümanı olan altyapı üstyapıyı belirler tezinin ötesinde bir bakış açısı öne sürer. Çünkü düzen değişimleri Cox'a göre Marksist düşüncede üstyapı olarak belirtilen unsurlar etkili rol oynayabilecektir. Moolakkattu'nun (2009) vurguladığı üzere Cox bu noktada hareketli bir sivil toplum yaratılmasını, marjinalleştirilmiş kesimleri temsil eden organik entelektüellerin ortaya çıkışını, katılımcı demokrasiyi, şiddet içermeyen çatışma çözme yöntemlerini, çoğulculuğu ve çok taraflılığı değişen ve dönüşen düzene etki

edebilecek unsurlardan bir kısmı olarak öne çıkarır. Marksist derinliklere sahip Dünya Sistemleri Analizi yaklaşımına da Cox'un bakış açısına benzer bir bakış açısıyla dikkat çekilebilir. Buna göre Wallerstein'ın merkez, çevre ve yarı çevre ülkeleri arasında, bu ülkelerin yapısal ve işlevsel konumlarının değişebilmesi ihtimalini kabul edebilmesine karşın; sistemsel bir değişimi yalnızca pozitivist temelde öngörmesi ve aksi takdirde bu üçlü yapının sürekliliği ve değişmezliğini vurgulaması, düzen değişimi ve dönüşümünü tek bir seviyede yani maddi koşullarla sınırlamasının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Küçük, 2018, s.216; Wallerstein, 2014).

2.1.3.2. Marksizmin İklim Krizine Bakışı

Değişim ve dönüşümün yalnızca maddi güçler kapsamında gerçekleşebileceği bakış açısı Marksist pencereden bakıldığında iklim krizinin çözümüyle ilişkili olarak da öne çıkarılmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki çalışmanın başından itibaren de belirtildiği üzere iklim krizinin gelişimi Sanayi Devrimi, kapitalizmin bu noktadan sonra bir sistem olarak küresel seviyede yerleşimi ve tabiatıyla tüm bunlarla eş zamanlı tutulan Modernite ile doğrudan ilişkilidir. Bilimsel verilerle de kanıtlandığı üzere iklimde meydana gelen değişiklikler sera gazı salımlarının artışı ile küresel seviyede artan sıcaklıkların etkisiyle meydana gelmektedir. Tabiatıyla Marx'ın öne sürdüğü kapitalist üretim tarzının, denetimsiz şekilde küresel hâle geldikçe toplumu ve siyaseti derinden etkileyecek krizlere yol açacağı (Linklater, 2019, s.157) öngörüsü gerçekleşen ekolojik krizle doğrulanmaktadır.

Marksist düşünce kapsamında üretim tarzı değişiklikleri temelinde tanımlanan insanlık tarihi, dünya çevre tarihi açısından da özellikle baskın tür olarak insan tarafından verilen zararlar sınıflandırılırken (Linklater, 2019) aynı üretim tarzları kapsamında bir sınıflandırmaya sahiptir. Buna göre ilk bölümde de belirtildiği üzere doğaya yönelik geri dönüşü olmayan ilk müdahaleler avcı-toplayıcı dönemde yapılmış, birçok bitki türünün yol edilmesi ve kontrolsüz avlanma gibi faaliyetlerde bulunulmuştur. Tarımla birlikte yerleşik düzene geçişten sonra da çevresel tahribatlar gerçekleşmiş bununla birlikte Sanayi Devriminden sonra günümüze kadar geçen süreçte yapılan çevresel tahribatlar, önceki dönemlere göre çok daha şiddetli ve aynı zamanda bölgeselden ziyade küresel kapsamda sorunlar yaratan tahribatlar olagelmiştir (Ponting, 2012). Bahsedilen bu dönem esasında kapitalizmin de gelişim

gösterdiği ve tüm dünyaya yayıldığı sürece denk gelmektedir. Tabiatıyla iklim krizi değerlendirilirken Marksist düşünce sisteminden yararlanılmaması imkansızdır. Marx, insanlığın tarihsel mücadelesinden bahsederken bir savaşının da doğayı anlamakla birlikte onu uysallaştırma çabası olduğuna değinir (Linklater, 2019, s.159). Çalışmalarını yürüttüğü dönemi baz almakla beraber doğa üzerindeki hâkimiyetin emsalsiz düzeylere ulaştığını belirtir. Bu dönemden yaklaşık yüz yıl sonra ise bu hâkimiyetin sonuçlarıyla ilgili küresel sorunlar gündeme gelmeye başlayacaktır. Marksist pencereden değerlendirildiğinde elbette küresel dayanışma şekli olan sosyalist dönemle yalnızca proleterya değil doğa da sömürü ve baskıdan kurtulacaktır. Bu da evrensel bir işbirliğiyle, toplumun ve üretim sisteminin yeniden şekillendirilmesiyle mümkün olacaktır. Marksizm esas olarak iklim krizi sorununun kaynağının tespit edilmesinde yol göstericidir. Emperyalizm Teorileri açısından bakıldığında teorinin temel vurgusu olan kapitalizmin birikim dinamiklerinin kapitalist ülkeleri yeni pazarlar ve tabiatıyla sömürgeler oluşması amacıyla kolonyal yayılmacılığa sürüklemesi (Küçük, 2018, s.213) argümanı doğayı da kapsar. Bu yayılmacılık durumunda çevre, sürekli büyüme ihtiyacı bulunan ve asla yeterli gelmeyen ekonomik "gelişme" sürecinde sömürülen ve içkin bir değeri olmaksızın sömürülmeye devam edilecek olan bir alan olarak vardır. Kendine özgü bir denge içinde ekolojik sistemler içeren ve insan ve canlı cansız diğer türlerin bir arada yaşadığı karşılıklı etkileşimde bulunduğu belirli doğal sınırları olan bir ortam olarak görülmez (Foster & Magdoff, 2014, s.52).

Elbette bu yalnızca sistemde var olan değil toplumların da içselleştirdiği bir bakış açısıdır. Marx'ın tarihin maddeci yorumunda da vurgulandığı gibi tarihi akışın belirleyicisi maddi güçler ve buna bağlı toplumsal ilişkilerdir. Tabiatıyla maddi güçler ve toplumsal ilişkileri de içeren bu çerçevede günümüze kadarki son sistem olarak kapitalist üretim tarzında da topumda bu bakış açısı özellikle 1960'lı yıllara kadar içselleşmiştir. Belirtilen şartlar altında sınırsız ekonomik büyüme ve genişlemelerle sömürülen doğanın bu sömürüye nihai tepkisi çevresel krizler ile olmuştur. Foster ve Magdoff tarafından aktarıldığı üzere Carson, bu ekolojik krizlerin sebebini "hız ile nicelik tanrılarına, çabuk ve kolay elde edilen kâra" tapınan toplumlar olarak açıklar ve baş gösteren korkunç derecede büyük kötülüklerin de, "böylesi bir putperestlikten" kaynaklandığını belirtir (Foster & Magdoff, 2014, s.32). Kâra olan bu tutku öyledir ki

halihazırda kapitalist sistemin kendisi nedeniyle meydana gelmiş çevresel krizlerin çözümü dahi aynı sistem içinde aranır. Ve tüm çözümler esasında yeni bir piyasa ekonomisinin oluşumuna neden olur. Bu piyasaya dahil olmak isteyen siyasi, ticari ya da sivil toplumcuları da içeren pek çok grup artık "yeşil"i bir araç olarak kullanmaya başlar. Yeşile boyama (Green washing) kavramı bu durumun karşılığı olarak kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Buna göre Shell ve Starbucks'un da dahil olduğu farklı sektörlerden pek çok şirket yeni dönem iklim değişikliği konusunda hassas tüketici eğilimlerini dikkate alarak üretim ya da işletme süreçlerinin çevresel hassasiyetler göz önünde bulundurularak doğaya zarar vermeden ilerletildiğini kimi zaman yalnızca doğayı çağrıştıran görselleri kullanarak kimi zaman ise eksik ve yanıltıcı bilgiler vererek öne çıkarma eğilimindedirler. Elbette yapılan araştırmalar sonucunda pek çok şirketin bu iddialarının altını dolduramadığı ortaya çıkmış ve bu durum da yeşile boyama olarak adlandırılmıştır (Dahl, 2010; Turan, 2014).

Yeşile boyama yalnızca şirketler tarafından yapılmamakta devletler nezdinde de örnekleri görülmektedir. Bu durum Bağımlılık Teorileri ve Dünya Sistemleri Analizinin temel odağı olan ikili ve üçlü çevre-yarı çevre ve merkez devletler üzerinden açıklanabilecektir. Gelişmiş Kuzey ya da diğer ifadesiyle merkez ülkeler; iklim değişikliğinin durdurulması amacıyla kendilerinden beklenen karbon salımlarında nötrleşme nihai hedefine yönelik eylemlerini kendi coğrafi alanları ve ülke sınırları içinde gerçekleştirirken, "ihtiyaçlarını" karşılamak ve alışılmış ekonomik trendlerin sürdürülebilmesi için gelişmekte olan ya da az gelişmiş yarı-çevre ve çevre ülkelerinden karbon salımlarına devam edebilme amacıyla yer talep etme ve onların atmosferik adil paylarının büyük bir bölümünü kullanmaya devam etmektedir. (Eberle vd., 2019; Lazare,2020) "Karbon sömürgeciliği" olarak da geçen bu duruma iklim anlaşmaları kapsamında öne çıkarılan emisyon ticareti gibi mekanizmalarda çanak tutmaktadır. Yani Güney fakirleşmeden ve bağımlı olmadan Kuzey zenginleşemez argümanı bu sefer de Güney'in doğası kirletilmeden Kuzey zenginliklerini elinde tutmaya devam edemez argümanına dönüşmektedir. Wallerstein'ın analizi kapsamında yarı-çevre ülkeleri ise yine bu kapsamda gerekli altyapıya sahip olabilme kapsamı nedeniyle ara yüz işlevini sürdürmektedir. Bu ülkeler karbon salımlarına devam edilebilecek alanlar elverişlilik dışında bir diğer büyük çevresel tahribata neden olan çöp ticareti açısından da azgelişmiş ülkelere göre daha gelişmiş altyapısıyla öne

çıkmaktadır. Plastik çöp ticaretinin geri dönüştürülmesi ile ilişkili olarak plastik piyasasının yaklaşık yarısını elinde tutan Çin'in plastik çöp ticaretini yasaklamasıyla çoğunluğunu AB ülkelerinin oluşturduğu gelişmiş ülkeler çöplerini öncelikle Vietnam ve Malezya gibi ülkelere göndermiş fakat bu ülkeler bu çöp yüküyle baş edemeyince altyapısı onlara göre daha güçlü olan Türkiye ve Bulgaristan gibi ülkeleri seçmiştir. Son tahlilde Türkiye 2004-2018 yılları arasında çöp ithalatında alt sıralarda iken 2018'den bugüne hızlı bir şekilde ilk sıraya yükseldi. Buradaki esas sorun bu çöplerin çok az bir kısmının geri dönüştürülebilmesi ve geri kalan kısmının ise yasadışı yollara doğaya zarar veren yöntemlerle bertaraf edilmeye çalışılması ya da öylece toprağa bırakılarak insan sağlığına zararlı mikroplastiklerin toprağa denize ve atmosfere yayılarak tüm canlılara zarar vermesidir (Aktan, 2022; Greenpeace, 2022). Tabiatıyla gelişmiş merkez ülkeler diğerleri üzerindeki sömürüye, doğayı da odağına alarak devam etmektedir. Fakat bunu yaparken kendi sınırları içinde uyguladığı "yeşil" politikalarla çevreci yaklaşımları benimsedikleri izlenimi vermeye de devam etmektedir. Yine Bağımlılık Teorilerinin tümünde belirtildiği gibi bu sömürü burjuvalar tarafından devletler içinde yoksul kesimleri sömürme şeklinde devam etmektedir. Örneğin İtalya'da yasadışı kimyasal ve nükleer atıkları da içeren ve Ecomafia tarafından yasadışı çöp faaliyetlerinde Kuzey ve Orta Avrupa ile Kuzey İtalya'dan gelen atıklar İtalya'nın güneyinde yasadışı yollarla bertaraf edilmekte ya da yine yasadışı bertaraf için bu bölgede toplandıktan sonra Somali gibi denetimlerin sıkı olmadığı ülkelere gönderilmektedir (Legambiente, 2013). Hem İtalya'nın güneyi özelinde hem de Somali gibi ülkeler kapsamında düşünüldüğünde bu bölgelerin diğer bölgelere oranla daha yoksul bölgeler olması dikkat çekicidir. Çevresel adalet bağlamında öne çıkan ve tartışılması gereken bu durum çok açık göstermektedir ki zehirli atıklar hukukun geçerli olmadığı ya da zayıf olduğu aynı zamanda genellikle karşı koyma imkânları kısıtlı kesimlerin yaşadığı yoksul bölgelere ya da ülkelere konumlandırılmaktadır (Foster & Magdoff, 2014, s.111).

Özetle Marksizm ve Tarihsel Materyalizm kapsamında dünya ekonomisindeki güç asimetrileri odağa alınarak iklim krizine ilişkin kuralları sermayanin belirlediği vurgulanır. Devletlerin sermaye birikimi ile olan ilişkileri, hem iklim müzakereleri hem de diğer çevre müzakerelerindeki pozisyonları ve eylemlerini etkileyen faktörler hakkında bilgi vermektedir. Bu süreçte Güneye Kuzeyin tercihleri dayatılır ve fosil

lobisi gibi kapitalist grupların faaliyetleri Kuzeyin ve dolayısıyla sermaye birikiminin devamlılığını sağlayacak yöndedir (Paterson,2003, s.176-177; Rowlands,2001, s.49-50). İnsanlar arasındaki sosyal ilişkiler kapsamında güç asimetrileri ve sınıf farklarına dikkat çekerek daha adil bir düzen isteğiyle kapitalizmden ve dolayısıyla Realist ve Liberal gelenekten farklılaşan Marksist Yaklaşımlar maddi güçlere odaklanması, sistemsel değişimi ise yalnızca pozitivist kapsamda değerlendirmesi nedeniyle benzer yönelimleri sürdürmektedir. Ayrıca insan-doğa ilişkisi bağlamında da daha önce Marksizm ve Ekomarksizm bölümlerinde vurgulandığı üzere ekoloji merkezli olmamasına dair eleştiriler bulunmaktadır (Eckersley,1992; Lawson,2015). Dolayısıyla iklim krizine yönelik yerinde ve ufuk açıcı sorgulamalarla yola çıksa da, üretilecek çözümler ve bu çözümlerin kapsayıcılığı konusunda yetersiz kalmaktadır.

İklim krizini de içine alan çevresel sorunlar ile ilişkili olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin taşıdığı orantısız yük birinci bölümde de vurgulandığı gibi krizin ortaya çıkışında olmayan sorumlulukları ve gerçekleşen kriz etkilerinin bu ülkelerdeki ağır sonuçları ile çevresel adalet kapsamında tartışılmaya devam etmektedir. Marksist temel düşüncede yeterince önem verilmeyen normatif değerler[19] ve en önemlisi de düşünce sistemi ortaya çıktığı zaman krizin henüz gerçekleşmemesi nedeniyle iklim krizinin çözümlenmesine yönelik doğrudan bir çalışma yoktur. Bununla birlikte Marksist Ekoloji ya da Ekomarksizm, Marksist yaklaşımla ekolojik sorunları bir araya getirerek aralarındaki bağı ortaya çıkarmaya ve çevresel krizlere yönelik çözümleri bu çerçevede inceleme yoluna girer (Çoban, 2021). Marksist düşünce temelinde analiz yaparken özneyi sınıflar ile sınırlı tutmayıp ekoloji gibi başka unsurlara da yer vererek çoğullaştırması ve en önemlisi de sorunun kökenine inerek düzen sorgulayıcı radikal bakış açısıyla düzen değişimini yalnızca maddi güçleri içeren altyapıya indirgemeyen ve normatif değerleri de içine alan perspektifi sebebiyle Eleştirel Teoriler başlığı altında incelenecektir.

[19] Normatif değerlere yeterince önem vermeme yorumu, Marksizmde altyapının üstünlüğüne yönelik değerlendirmeleri işaret etmektedir. Çünkü esasında Marksizmin normatif bir yönü vardır; bununla birlikte toplumsal ve siyasal normların belirleyiciliği ikinci plandadır.

2.2. Eleştirel Teoriler Kapsamında İklim Krizi

Ekomarksizm, İnşacılık, Eleştirel Teori, Postyapısalcılık, Postkolonyalizm, Feminizm/Ekofeminizm bu bölümde ele alınacak başlıklardır.

2.2.1. Ekomarksizm ve İklim Krizi

2.2.1.1. Ekomarksizmin Temel Argümanları ve İklim Krizine Bakışı

Ekomarksizm, odağına iklim krizi ve diğer ekolojik sorunları alarak bunların değerlendirilmesine yönelik Marksist düşünce temelinde argümanlar geliştirilmesi bağlamında çalışmalar içermekte ve daha öz haliyle Marksizm ve ekoloji arasındaki bağlara dikkat çekmektedir. Uluslararası ilişkiler kapsamında ayrı bir teori olarak henüz kabul görmese de Problem Çözücü Teoriler ve Eleştirel Teoriler ayrımında Marksizm ile aynı sınıflandırma içinde olamayacağı için bu çalışmada Eleştirel Teoriler altında sınıflandırmaya dahil olmuştur. Ekomarksizm çatısı altında birbirinden farklı görüşler olmakla birlikte tüm bu görüşlerin ortak noktası başta iklim krizi olmak üzere ekolojik sorunların kaynağının net ifadelerle kapitalizm olarak kabul edilmesi ve bu sorunların çözümüne, mevcut sistem yani kapitalizm içinde ulaşılamayacağına olan derin inançtır. Elbette çözüm, Ekososyalizm ve Ekokomünizm gibi Marksist düşünce sistemi temelinde inşa edilmiş yaklaşımlarda mümkündür. John Bellamy Foster, Brett Clarck, Ted Benton, Jason W. Moore ve Naomi Klein gibi isimlerin çalışmalarını bu yönde ele alabiliriz. Elbette bu isimlerin hepsi tek bir görüşte birleşmezler; Foster gibi ekolojik sorunları değerlendirirken Marx'ın yaşamı boyunca öne çıkardığı kavram ve yaklaşımların yeterli olduğunu belirterek bunlar üzerinde çalışma yapanlar da vardır, diğer yandan Benton gibi bunlara ek olarak yeni kavramsallaştırmalar getirilmesi gerektiğini iddia edenler de. Hatta Marx'ın gençlik ve olgunluk döneminde yaptığı çalışmalar ve odaklandığı kavram ve yaklaşımlar kapsamında ayrıma gidenler de bulunmaktadır. Bir diğer tartışma Marx'ın insan merkezci bir yaklaşıma sahip olup olmadığıyla ilgilidir (Çoban, 2021; Erçandırlı, 2019).

Ekomarksistler başta iklim krizi olmak üzere ekolojik sorunların kaynağını doğrudan kapitalist sistemin kendisinde görür. Tabiatıyla krizlerin çözümü kapitalist sistemin çöküşü ve adil ve hakkaniyetli bir toplumun yaratılmasındadır. İçinde

bulunduğumuz kapitalist düzende evrensel sorunların çözümü için ortaya konan alternatifler, mevcut üretim ve bölüşüm sisteminin devamlılığını sağlama gayesiyle ortaya konan çözümler olmaya devam ettikçe, gerçekçi ve kalıcı olmayacaktır. Şöyle ki bu sistem içinde çevre, sınırları ve belli bir taşıma kapasitesi olan bir yerden ziyade; fosil yakıt, zararlı kimyasallar, nükler enerji ve barajlar gibi çevreye yönelik yıkıcı etkilere sahip teknolojilerin teşvik edildiği iktisadi genişleme gayesinde kullanılabilecek ve sömürülebilecek bir alan olarak görülmektedir (Foster, 2012; Foster & Magdoff, 2014). Ekomarksistler krizin kökenine inerken Marx tarafından ortaya koyulan bazı görüş ve kavramlara atıf yapar ve çalışmalarını bunun üzerinden şekillendirir. Bu yönde en çok dikkat çeken kavramlardan biri "toplumsal metabolizma"dır. Çoban'ın da ifade ettiği üzere toplumsal metabolizma; varlığını sürdürebilmesi amacıyla organizmaların bir etkileşim içinde çevreden aldığı enerjiyi dönüştürmesi gibi toplumların da doğayla benzer bir madde ve enerji etkileşimine sahip olduğuna dair metaforik bir ifadedir. Bu kavram üzerinden şekillenen "metabolik yarık" kavramı ise bugün [Foster ve Clarck gibi] bazı Ekomarksist yazarlarca iklim krizi gibi ekolojik sorunların gerçekleşmesinin nedenleri kapsamında tartışılıyor. Marx'ın yabancılaşma teorisi zemininde inşa edilen kavram "insanın doğadan yabancılaşmasının somut bir ifadesidir." Sanayileşme hızıyla hem yeni tarım yöntemleri ve hem de toprağın artık tarım dışında faaliyetlerde de kullanılmaya başlanmasıyla kısaca yeni kapitalist uygulamalarla birlikte toprağın ihtiyaç duyduğu besin maddeleri yok olmuş; kentleşmeyle beraber kırsalda yapılan besin üretiminin kentlerde tüketimi sonucu toprağı doğal yollarla besleyen organik atıkların üretim bölgelerine geri dönememesi ile de metabolik etkileşimde yarılmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu noktadan sonra insanın kapitalist sistem çerçevesinde yaptığı pek çok faaliyetle birlikte metabolik yarılmada artışlar yaşanmıştır. Kapitalizmin hiç bitmeyen sermaye birikimi arzusu ile böylece toplumsal sistemler ve doğanın geri kalan kısmı arasında kopuşlara ve yarılmalara neden olur (Weston, 2014; Clark vd., 2018; Çoban, 2021; Erçandırlı, 2019).

Bu kopuş ve yabancılaşmayla birlikte gerçekleşen metabolik yarıklar ekolojik sistemlerdeki döngü ve dengelerin bozulmasına yol açmakta tabiatıyla ekolojik krizlerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Metabolik yarık yaklaşımında doğa ve toplumu ayrı ama etkileşim halinde kabul ederek Kartezyen düalizmi vurguladığını

fakat ekolojik sorunların kapitalist sistem içinde esasında doğa ile toplumun iç içe olduğu bir süreçte gerçekleştiğini ve ele alım yapılırken bütünleşik bir bakış zemininde bu ikicilikten kaçınarak hareket edilmesi gerektiğini savunan Moore gibi isimlerin bu yaklaşıma karşı çıktığı da ayrıca belirtilmelidir (Clark & Foster, 2019; Çoban, 2021; Moore, 2015).

Farklı bakış açıları geliştirseler de daha önce belirtildiği üzere Ekomarksist yaklaşım altında sıralanan tüm isimler ekolojik sorunların kaynağını kapitalizmde aramaktadır ve çözüme asla bu sistem içerisinde ulaşılamayacaktır. Ekomarksistler iklim krizinin çözümüne yönelik teknolojik gelişimi anahtar konuma alan ekolojik modernleşme ve yeşil büyüme gibi önerilere de karşı çıkar. Bu öneriler iklim krizi gibi çevresel sorunların azaltımı ve bu krizlere adaptasyonda Modernite'nin kurumlarından biri olarak gösterilen ve hatta onunla eşleşmiş olan Kapitalist düzen içinde geliştirilen sistemler olarak mevcut üretim ve bölüşüm sistemin devamlılığını sağlayacaktır. Yalnızca üretim ve bölüşüm sorunlarıyla ilişkili olarak değil kaynak tüketimiyle ilişkili olarak da bu gelişmeler bazı riskler içermektedir.

William Stanley Jevons (1865) tarafından ortaya konulan Jevon Paradoksu ile bu durum daha net anlaşılabilecektir. Yaklaşıma göre bir kaynağın verimliliğinin arttırılması için uygulanan yeni teknolojilerin verimliliği sağlaması ve bağlı olarak ekonomik büyümeyi de arttırmasıyla birlikte tabi olarak tüketimin de artması, karşılanacak tüketim oranını daha da arttıracağı için kaynağın daha çok kullanımına sebep olacaktır. Clark ve York'un (2005) Jevon Paradoksunu dikkate alarak vurguladığı üzere iklim krizinin çözümü kapsamında [metabolik yarıklardan biri olan] "karbon yarılması"nın onarılması da kapitalist sistem içindeki baskılardan soyutlanmadıkça mümkün olmayacaktır.[20] Üstelik mevcut sistem içinde kaynaklar son hızla tüketilmeye ve ayrıca metabolik yarılmalarla da elde olan kaynaklar kullanılmaz hale geldikçe Lauderdale Paradoksu ile karşı karşıya kalınma riski de bulunmaktadır. Paradoksa göre özel zenginlik ile kamusal zenginlik arasında ters bir orantı vardır ve genel olarak özel zenginlik arttıkça kamusal zenginlik azalır. Bu zenginliklerin içinde yalnızca kullanım değerine sahip hava ve su gibi henüz kıt olmayan yaşamsal unsurlar

20 Enerji verimliliği konusunda yapılan bazı teknolojik yeniliklerin karbon salım riskini arttırdığına dair yakın zamanlı bir çalışma için ayrıca bknz: Siami & Winter, 2021.

bulunmaktadır. Bununla birlikte ekolojik sistemlerde meydana gelen bozulmalarla birlikte bu unsurlarda meydana gelen kıtlık bunlara bir değişim değerinin de eklenmesine sebep olmakta ve böylece özel zenginlik artarken ortak paylaşımı içeren kamusal zenginlik ise azalmaktadır. Foster buna daha önce kullanımı serbest olan bir kaynak suyuna hortum bağlanması örneğini verir. Bu noktadan sonra artık su tekelleşmiştir, tabiatıyla kişisel zenginliklerin toplamı olarak ülkenin hesaplanabilir zenginliği artarken, esasında nüfusun susuzluğu artacak ve dolayısıyla kamusal zenginlik azalacaktır (Foster, 2012, s.77-82). İklim krizinin etkileri nedeniyle gerçekleşecek su kıtlıkları ve gıda üretimindeki azalışlar sınıfsal eşitsizlikler kapsamında temiz suya ve gıdalara ulaşım konusunda çevresel adaletle ilişkili sorunları da böylece öne çıkarmaktadır. Ekomarksistlere göre çözümün temeli ortak üretim ve adil bölüşümde yatmaktadır. Bu bağlamda ayrıca Marx'ın kavramın ortaya çıktığı tarihten çok önce vurguladığını ifade ettikleri sürdürülebilirliği öne çıkaran görüşünü ve bunun kapitalist sistem içinde mümkün olamayacağını belirtirler (Foster, 2012, s. 29,82,83). Marx (1894, s.567), bu durumu şöyle ifade eder: "…. Hatta bütün bir toplum, bir ulus ya da aynı anda var olan tüm toplumlar birlikte ele alındığında dahi bunlardan hiçbiri dünyanın sahibi değildir. Onlar sadece kullanım hakkına sahip maliklerdir, bir aile babası gibi (boni patres familias) onu sonraki nesillere daha iyi bir durumda devretmelidirler."

Ekomarksistler eleştirel yaklaşımlarıyla iklim krizinin nedeni olan kapitalist sistemi tüm yönleri ile en temelden eleştirmektedirler. Krizi eleştirirken Marksist temel düşünceden farklı olarak yalnızca maddi güçler bağlamında iktisadi açıdan değil örneğin çevresel adalete yönelik bazı normatif değerleri de hesaba katarak bütüncül bir şekilde sorgularlar ve eleştirel bir perspektifte tarihsel yapıyla incelerler. Bununla birlikte her ne kadar çoğulcu bir özne seçimi yapsa da belirli noktalarda Marx'ın sürdürülebilirlik vurgusunu yaptığı cümlelerinden anlaşılacağı üzere insan merkezcilikten kaçamazlar. Daha da önemlisi çözüm için devrimi yani dönüşüm olmadan doğrudan bir geçiş ve değişimi arzularlar. Fakat günümüz hâkim sistemi içinde her seviyede bir anda böyle bir geçiş olması çok mümkün gözükmemektedir. Tabiatıyla bu güçlü eleştirel perspektifi sürdürmekle birlikte aynı zamanda dönüşümler içeren aşamalı bir geçişin ve zaman zaman pratik eylemleri de içeren

problem çözücü tutumun gerekliliğinin de görülmesi iklim krizinin sonlandırılması için elzemdir.

2.2.2. İnşacılık[21] ve İklim Krizi

2.2.2.1. İnşacılığın Temel Argümanları

Çeşitli gerginlik ve çatışmaları içine alan Soğuk Savaş yıllarının sona ermesi, gerek dönemin hâkim teorik varsayımları gerekse de hâkim güvenlik algıları kapsamında öngörülemez ve şaşırtıcı bir gerçeklik olarak tarihsel akışta yerini almıştır. Elbette pek çok tartışma da, yeni aktörlerin ve olguların ortaya çıktığı ve aynı zamanda bazı kurumların da devamlılığını hâlen sürdürdüğü bu dönemde öne çıkmıştır. Tabiatıyla gelişmeler o döneme kadar olandan farklı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. İnşacılık böylece 1980'li yılların sonunda Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında ele alınmaya başlamıştır. Yaklaşım; maddeciliğini ve rasyonelliğini eleştirdiği Neorealizm ve Neoliberalizm gibi geleneksel teorilerin yanında, gerçekleşen olaylardan ziyade bu olaylara ilişkin teori ve çalışmaları incelemeye odaklanan meta-teorik tartışmaları (Öğün, 1998) öne çıkaran ilk dönem eleştirel teorileri de hedefine koymaktadır. Buna göre İnşacılık ilkine karşı uluslararası siyaset kapsamında maddi değerlerin yanında normatif yapıların da etkililiğini savunurken, ikincisine karşı meta-teorik irdelemelerden ziyade ampirik-teorik araştırmalar ile ampirik ve ontolojik meseleleri öne çıkarma çabasında olmuştur. İnşacılık; siyasi aktörleri, çıkarlarını arttırma amacıyla toplumsal ilişkiler geliştiren ve bu çıkar ve kimlikleri de herhangi bir sosyal etkileşime girmeden kendi kendine var eden rasyonel varlıklar olarak gören Neorealizm ve Neoliberalizmi de kapsamına alan rasyonalist teorilere karşı normatif yapıları -daha öz ifadeyle sosyal etkileşimle gelişen- kimlik ve çıkar gibi değerleri öne çıkarmaktadır. Düşünsel değerler etkisine bu derece önem verirken aynı zamanda ampirik analize de dikkat çektiği için "orta yol" olarak da

21 Sosyolojik analiz ile uluslararası ve küresel toplumun incelenmesine katkı sağladığı için İngiliz Okulu ile benzeşen yönleri bulunan İnşacılık aynı zamanda normların, düşüncelerin ve değerlerin etkisini vurgulayarak düşünsel unsurların uluslararası alanda yaptığı değişimlere dikkat çekmesi ile Normatif Teori ile de belirli noktalarda benzerlikler taşımaktadır (Reus-Smit, 2019, s. 306-307). Teori ve yaklaşımların farklılığının kesinlikle bilincinde olmakla birlikte İnşacılık yaklaşımının daha geniş içeriklere sahip olması nedeniyle çalışmada yalnızca İnşacılık ele alınarak iklim krizine yönelik analizler yapılmaya çalışılmıştır.

görülmektedir (Demirtaş, 2018; Griffiths vd., 2011, s.123-124; Küçük, 2014; Reus-Smit, 2019, s.285-292; Sarı Ertem, 2012, s.186-187). Elbette homojen bir İnşacılık teorisinden bahsetmek mümkün değildir.

Reus-Smit'in vurguladığı üzere 1990'ları içeren süreçte sistemik, aktör-merkezli ve bütüncül olmak üzere üç farklı anlayış ortaya çıkmıştır. Alexander Wendt'in çalışmalarıyla öne çıkan Sistemik İnşacılık kapsamında Neorealizmdeki gibi sistemin yapısına odaklanılırken sistem içindeki üniter devletlerin etkileşimi ve geliştirdikleri ilişkiler üzerinden çözümleme yapılmaya çalışılmaktadır. Burada dikkat çekici durum ise etkileşimin yalnızca uluslararası alan kapsamında ele alınması ve iç politikayla ilgili gelişmelerin gerçekleşen dünya politikalarını açıklamada değerlendirmeye alınmamasıdır. İç politika görmezden gelinir. Peter Katzenstein'ın öne çıktığı Aktör-merkezli İnşacılık kapsamında ise bunun aksine iç politik alanda geliştirilen sosyal ve yasal normlar ile devletlerin kimlikleri ve çıkarları arasındaki ilişkilere odaklanılır. Ruggie ve Brown'ın öne çıktığı Bütüncül İnşacılık yaklaşımına gelindiğinde ise önceki iki yaklaşımda iç ve dış olarak ayrıştırılan bu iki alan bütünleştirilmeye çalışılmaktadır. Buna göre ister iç ister dış politik alanda olsun odaklanılan sosyal ve kurumsal kimlikler esasında tek bir siyasi düzenin iki yüzü olarak görülmekte ve değerlendirilmektedir (Behravesh, 2011; Reus-Smit, 2002; Reus-Smit, 2019, s.292-300; Ben ve Rehaiem, 2014, s.24-25).

İnşacılık, Uluslararası İlişkiler alanında Wendt ile birlikte öne çıkmıştır. Devletin çıkarlarını ve buna yönelik eylemlerini kimliğin belirlediğini vurgulayan Wendt aktörler ve sistem arasındaki çift taraflı etkileşime dikkat çekerek Uluslararası İlişkileri de bu sosyal etkileşim ile birlikte ortaya çıkan bir alan olarak tanımlar. Buna göre devlet sosyal bir varlıktır ve aktör olarak öne çıkar. Sosyal varlıklar olarak devletlerin bulunduğu Uluslararası İlişkiler alanı ise yalnızca maddi yapılar olarak düşünülmez; aynı zamanda sosyal ve kültürel yapılar içerir. Son kertede İnşacılık aktör kimliklerinin ve çıkarlarının toplumsal bir inşa yoluyla normatif ve düşünsel yapılar ile ortaya çıktığını vurgularken dış politikanın da bu kimlik ve çıkarlar etkisinde belirlendiğini varsaymaktadır (Sarı Ertem, 2012, s.183-186; Reus-Smit, 2019, s.292-300; Wendt, 1992/2016).

2.2.2.2. İnşacılığın İklim Krizine Bakışı

Bu bakış açısına göre birey ya da devlet olması fark etmeksizin sistemik yapılar, belirtilen aktörler tarafından gerçekleştirilen eylemleri maddi unsurlar kadar normatif ve düşünsel unsurlarla da şekillendirir. Böylece normlar ve fikirler, aktörün kimliğini ve eylemlerini tanımlamaktadır (Reus-Smit, 2019, s.294, 296). Tabiatıyla iklim krizi söz konusu olduğunda da yaklaşım temelinde incelemeler genellikle aktörlerin konuya yönelik eylemlerinin incelenmesi kapsamında olmuştur. Sosyal İnşacılık penceresinden küresel iklim müzakerelerinde, hala en önemli karar vericiler olarak, devletlerin konuya yönelik eylemleri kültürel ve sosyal yapılar çerçevesinde incelenmektedir. Bu eylemlerin gidişatı devletin kimliğini oluşturan norm ve değerlere ve tabiatıyla çıkarlara bağlıdır (Habib, 2011). Karşılıklı bir inşa süreci olduğu için devletin kanıksadığı norm ve değerler değişimi müzakerelerin gidişatına da etki edebilecektir.

Bu duruma örnek olarak Türkiye'nin iklim müzakerelerinin ilk yıllarındaki tutumu verilebilir. Türkiye BMİDÇS'ne bir süre şüpheyle yaklaşmıştır. Sözleşme'ye yürürlüğe girişinden on yıl sonra 24 Mayıs 2004'te taraf olmuştur (TC Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Türkiye'nin başından beri genel amaçlarını desteklediği Sözleşme'ye gecikmeli taraf olmasının en büyük nedeni sözleşmenin içinde belirtilen Ek-I ve Ek-II gruplarında yer almasıydı. Bu anlamda Sözleşme'de sera gazı salımlarını azaltma konusunda yasal olarak bağlayıcı hedeflere tabi sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkeler Ek-I'de ve finansal kaynak sağlama ve kalkınmakta olan ülkelere teknoloji transferini kolaylaştırma görevi ile Ek-II'de listelenmiştir. Türkiye, listelerdeki ülkelere göre ekonomik olarak daha az kalkınmış olması ve bir kısmı kendisinden daha zengin olan kalkınmakta olan ülkelere yardım etmeyi taahhüt etmesi gerektiğinden Sözleşme'ye kesinlikle karşı çıkmıştır (Depledge, 2009, s.281). Sanayileşmiş ülkeler ve Avrupa Birliği Türkiye'nin ya da herhangi başka bir ülkenin listeden silinmesini istemeseler ve bu yönde çaba gösterseler de sonunda Türkiye 2001'deki 7. Taraflar Konferansı'nda Ek-II listesinden silinmiştir (Depledge, 2017, s.29-30). Marakeş'te düzenenlenen konferansta 26/CP7 Kararı ile Türkiye'ye Sözleşme'nin Ek-I listesinde yer alan diğer taraflardan farklı konumuna dikkat çekilerek özel statü tanınmış, bu anlamda ismi Ek-I'de kalırken, Ek-II'den silinmiştir (UNFCCC, COP 7, Marrakech Decision 26/CP.7).

Türkiye, uluslararası hukuk anlamında, 'sui generis' pozisyonuyla Ek-I'de sıralanan geçiş ekonomilerinde olmayan ve özel koşullar tanınmış tek ülkedir (Turhan vd., 2016, s.45). Daha sonra Türkiye 2003 yılında Sözleşme'ye taraf olmak için harekete geçmiş ve 24 Mayıs 2004'te Sözleşme'ye taraf olmuştur. Aynı yıl Türkiye-AB müzakerelerinin de başlamış olması ve aday ülkeler için her yıl düzenenlenen İlerleme Raporları'nda Çevre ve İklim Değişikliği başlığının bulunması, Türkiye'nin Sözleşme'ye ve İklim Müzakereleri'ne yönelik tutumunun değişiminin aynı dönemde olması dikkat çekicidir. Avrupa Birliği'nin Sözleşme ve Protokol açısından Türkiye'yi ve diğer kalkınmakta olan ülkeleri daha aktif görme isteği müzakerelere de yansımış, Türkiye'nin İlerleme Raporlarında iklim değişikliği ile mücadele konusundaki tutumlarına dikkat edilmiştir. Türkiye AB'ye üyelik kaygılarının en zirvede olduğu süreçte Sözleşme'nin ve Protokol'ün temel kaygılarını dikkate almış, bu anlamda sürdürülebilir bir kalkınma çerçevesinde politikalarını oluşturmaya çalışmıştır. Bu noktada Türkiye'nin müzakerelerdeki tutumunda norm ve değer değişimi süreci görülmektedir. Öncelikli olarak Türkiye bu süreçte Sözleşme'yi imzalamaya uzak olduğu noktalarda dahi müzakerelere katılımını sürdürmüş ve küresel normları dikkate alan devletler grubunun dışında kalmak istememiştir. Bununla birlikte çıkarları itibariyle şüpheci davranmış fakat AB müzakereleri söz konusu olduğunda norm ve değerlerini bu yönde değiştirmeye çabalamıştır. Elbette kendisine verilen özel konumun da durumdaki etkisi inkâr edilemez. Fakat Türkiye bu özel konumla almak istediği iklim desteklerini alamamıştır. Esasında bunun Sistemik İnşacılık için bir örnek oluşturabileceği söylenebilecektir. Çünkü bölgesel bir yapı olarak AB norm ve değerleri Türkiye'nin Sözleşmeye yönelik bakış açısını ve iklim müzakereleri kapsamındaki eylemlerinin yön değiştirmesine etki etmiştir.

Konuya ilişkin Aktör-merkezli İnşacılık kapsamında verilebilecek bir diğer örnek ise ABD ile ilişkilidir. 2016 yılında göreve başlayan Trump yönetimi ABD siyasetinde iklim müzakereleri de dahil olmak üzere birtakım değişikliklere neden olmuştur. Gerçekleşen ticaret savaşları açısından özellikle üretim alanında olmak üzere ABD'de yaşanan ekonomik düşüş ve başta Almanya olmak üzere ekonomik gelişmelerde Avrupa ülkeleriyle olan dezavantajlı ilişkiyi öne süren Trump "Önce Amerika" sloganı ile korumacı ekonomi-politiği benimsemiş ve bağlantılı olarak ekonomik alanda durgunluk getirebilecek tüm politikalara karşı çıkmıştır (Sarı Ertem

& Vural, 2019). Bütün bu süreçte, iklim değişikliği konusunu da bir aldatmaca olarak gören Trump, karbon salım azaltma taahhütleriyle ABD ekonomisinde değişikliklere neden olacak Paris Anlaşması'na karşı çıkmıştır. Nihayetinde; Kyoto Protokolünü imzalamamış olmasına rağmen Obama yönetimi altında Paris Anlaşmasını öncü ve destekçi olarak imzalayan ABD, 2019 yılında Paris Anlaşması'ndan resmi olarak çekilmiştir (Bag, 2021). Her ne kadar 2021 yılında göreve gelecek olan Biden yönetimiyle birlikte ABD anlaşmaya geri dönecek olsa da; tarihi sorumluluklara sahip aynı zamanda bugünkü salımların da büyük bir kısmından sorumlu ABD'nin belirtilen süreçteki (Trump dönemi) tutumu o dönem içinde müzakere sürecinde olumsuzluklara neden olmuştur. Trump yönetiminin daha seçim döneminde sansasyonel "Önce Amerika" sloganıyla başlayan alışagelmiş norm ve değerleri farklılaştırma hedefi dönem içindeki politikalara da yansımış ve iklim müzakereleri kapsamındaki eylemlerin de değişmesine neden olmuştur. Böylece uluslararası alandan ziyade iç politikada gerçekleşen norm ve değer değişimi ile eylemlerin değişimi bağlamında Aktör-merkezli yaklaşıma ABD örneği üzerinden bakılabilecektir.

Bir diğer örnek Almanya'nın müzakerelerdeki rolü üzerinden verilebilecektir. Almanya, iklim müzakereleri sürecinde hem Avrupa Birliği politikalarının oluşturulmasında hem de uluslararası ölçekte aktif role sahip ülkelerin başında gelmektedir (Federal Ministry for the Environment, Nature, Conservation and Nuclear Safety, t.y.; Schäfer, 2016, s.3). Almanya'da (Birleşmeden önce Batı Almanya'da) 1980'li yıllardan itibaren hem karar alıcı ve politika yapıcılar hem de kamuoyu nezdinde çevresel konulara yönelik ilgi artarak devam etmiş ve birçok çevresel kriz ülke gündemine girmiştir (Arnold et. al.: 2016, s.31-38). Medya yayınları ve kamuoyu üzerinde yapılan araştırmalara göre iklim değişikliği konusu zaman zaman finansal sorunlar gibi güncel konuların gerisinde kalıyor gibi gözükse de (gerçekleşen seller gibi son dönem iklim felaketlerinden sonra güncel konular arasında yerini aldığına dair araştırmalar bulunmaktadır (Holub & Schündeln, 2022)) özellikle iklim müzakereleri medyada yoğun olarak ele alınmakta ve diğer Avrupa ülkelerine kıyasla halkın bu konudaki algısının daha yüksek olduğu görülmektedir (Arnold et. Al., 2016, s.39). Almanya geleceğe yönelik stratejilerinde iklim değişikliğinin BM, AB ve Yediler Grubu (Group of Seven - G7) gibi uluslararası kuruluş ve forumların güvenlik gündeminde kalıcı bir madde haline getirilmesinin savunulması ve güçlendirilmesini

hedef edinmiştir. İlerleyen yıllarda ise belirtilen bu hedefle uyumlu olarak girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri olarak 1 Ağustos 2018'de Nauru ile birlikte *Group of Friends on Climate and Security*'yi kurmuş ve bir güvenlik sorunu olarak iklim değişikliğinin çözümünde işbirliklerinin geliştirilmesini teşvik etmek istemiştir (German Federal Foreign Office a,t.y.).

Yine Almanya tarafından 2019/2020 yıllarında BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği (UN Security Council Non-Parmanent Member) süresince öncelikli hedeflerden birinin iklim krizinin güvenlik odaklı ele alınması olacağı ve kalıcı politikaların oluşturulması ile ilgili diplomatik nüfuzun kullanılacağı açıklanmıştır. Bu noktada BM Güvenlik Konseyi'nin, iklim değişikliğinin barış ve güvenlik açısından oluşturduğu risklerin kabülüne dair ilk açıklamayı 2011 yılında Almanya başkanlığındaki Konseyde kabul ettiğini hatırlamak da önemlidir (Permanent Mission of Germany to the United Nations; Climate Diplomacy a/2020b; CLEW, 2018). Bunlara ek olarak Alman Dışişleri Bakanlığının girişimleriyle 21. yüzyılın en büyük küresel güvenlik ve dış politika sorunlarından biri olan iklim değişikliğinin acilen ele alınması başlığıyla tüm ülkelere çağrıda bulunulmuş ve Berlin Climate and Security Conference düzenlenmeye başlanmıştır (2019, 2020) (German Federal Foreign Office b/c). Almanya'nın belirtilen eylemleri incelendiğinde bu öncü rolü esasında Bütüncül İnşacılık yaklaşımıyla ele alınabilir. Dış politika açısından Almanya'nın birleşme sonrası uluslararası sistemle ilişkili işbirliklerine yönelik katılımları artmıştır. İnat'ın da belirttiği üzere Almanya Soğuk Savaş süresi ve sonrasında yürütülen Zivilmacht (Sivil güç) yaklaşımı ile barış ve işbirliği odaklı bir dış politika konsepti benimserken, bölgesel ve küresel sorunların çözümünde diplomasi ve ekonomik araçlardan yararlanma eğiliminde olmuştur (İnat, 2009, s. 2; Sarı Ertem & Vural, 2019, s.217-218).

İki Dünya Savaşında da başrollerde olan Almanya'da bu durum elbette uluslararası sistemin de görünmez dayatmasıyla gerçekleşmiştir. ABD'nin Almanya'nın NATO ve AB'nin bir parçası olmasına yönelik desteği de bunun göstergelerinden biridir (Sarı Ertem & Vural, 2019). 2000'li yıllarda ise geçirilen görece pasif politikaların da etkisiyle parlamentoda çoğunluk olan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SDP) ve Yeşiller Partisinin barışçıl ve özellikle Yeşiller Partisinin çevre odaklı tutumuyla Almanya'da gelişen yeşil kimlik iklim krizlerindeki bu

öncülüğün inşasına katkıda bulunmuştur. Öyle ki bugün Almanya'da iklim krizine yönelik eylemler seçmenler için seçimlere yönelik karar unsurlarından biri olduğuna dair araştırmalar yapılmıştır (Holub & Schündeln, 2022). Tabiatıyla Almanya'da belirtilen eylemlerin inşası hem uluslararası sistemin hem de iç politikanın etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu durum Bütüncül İnşacılık açısından bir örnek olarak gösterilebilecektir.

Görüldüğü üzere İnşacılık her ne kadar normatif değerleri ele alsa da iklim krizine yönelik daha çok aktörlerin eylemlerinin incelenmesi kapsamında açıklamalar sunmaktadır. Aynı zamanda çevre sorunlarının esasında sorun olup olmadığı, bir sorun olarak nasıl inşa edildiği ve bu sosyal, kültürel ve siyasi süreçte politik ilginin nasıl yönetildiği üzerine de odaklanır (Hytten, 2013). Buna göre örneğin iklim kriziyle ilgili pek çok konu, henüz daha bir sorun olarak tanımlanmadan var olabilir ya da aksine ele alınan sorunlarla ilgili iddialar, kriz durumunun varlığının ya da bahsedildiği gibi aciliyetinin olmamasının da göstergesi olabilir. Bireyler, sivil toplum örgütleri ya da devletler gibi pek çok aktörle birlikte toplumsal inşa bu soruları anlamlandırmaktadır. Ayrıca sosyal değerler ve normlar bu inşa sürecinde devletlerin davranışlarını etkilemekte olduğu için, sivil toplum örgütleri gibi pek çok farklı aktör iklim krizi çözüm sürecinde büyük bir rol oynayabilecektir (Binachon, t.y.).

Özetle Uluslararası İlişkilerde Wendt'in öne çıkardığı yönüyle İnşacılık, aktörler ve sistem arasındaki çift taraflı etkileşime dikkat çeker. Buna göre uluslararası yapılar ve devletler karşılıklı olarak birbirlerini oluştururlar. Sosyal ve kültürel yapıları da içeren bu etkileşimde devletlerin çevre sorunlarına yönelik faaliyetleri uluslararası kurumlar ile anlamlı hale gelirken, kurum ve yapılar da bu süreçte yeniden üretilir ve hatta dönüşümler söz konusu olabilir. Tabiatıyla iklim değişikliği ya da çevresel sorunlara ilişkin müzakerelerde de devletler müzakere sürecine etki ederken bu etkileşimde devletlerin kimliklerinin de yeniden üretimi söz konusudur (Wendt,1987; Wendt,2016;1987;Paterson,2003, s.131-133). İnşacılık kapsamında devlet dışı aktörlerin de faaliyette bulunduğu uluslararası yönetişimle birlikte gelişen söylemsel ve özneler arası prosedürler öne çıkarılmaktadır. Örneğin Epistemik Toplulukların bir

unsuru olarak IPCC'nin, İklim gündemini etkilediği ve hatta şekillendirdiği düşünülmektedir (Khan, 2016, s.5,15-18,22-23).[22]

İnşacılık normatif değerlere ve fikirlere önem verir; bu yönüyle iklim krizi acısından özellikle savunmasız topluluklar için birtakım değerlerin öne çıkarılmasına ışık tutabilecek olsa da iklim krizinin çözümüme yönelik öneriler ve açıklamalar konusunda yetersiz kalmaktadır. Şöyle ki bireyler tarafından oluşturulmuş norm ve değerlere verilen önem, teorinin insan-merkezliliğini öne çıkarmaktadır. Ortaya çıkan tüm sorunları bireylerin ve toplulukların inşası kapsamında değerlendirir. Çevrenin içkin değeri yok sayılmaktadır. Dahası çevre sorunlarının varlığı ya da yokluğu dahi aktörlerin inşa süreci kapsamında değerlendirilmektedir. Krize yönelik şüpheci bakış açısı teoriyi daha en başta işlevsiz kalma riskiyle karşı karşıya getirmektedir. Bununla birlikte elbette aktörlerin eylemlerini açıklamaya yönelik bakış açısı müzakere sürecinin devamlılığı açısından önemliyken epistemik toplulukların norm-rejim inşasındaki rolleri bağlamında da İnşacılık çeşitli katkılar sunabilecektir. Yalnızca krizin bütünüyle açıklanması ve çözümü konusunda yetersizliği eleştirilebilecektir.

2.2.3. Eleştirel Teori ve İklim Krizi

2.2.3.1. Eleştirel Teorinin Temel Argümanları

Eleştirel Teorinin Uluslararası İlişkiler alanında öne çıkışı Cox ile 1980'lerde gerçekleşse de teori, 1930'larda Frankfurt Okulunun çalışmaları ile sosyal bilimlere girmiştir. Horkheimer'ın 1937 yılında yayımlanan *Geleneksel ve Eleştirel Teori* başlıklı çalışması bu anlamda bir zemin oluşturmuştur. Genel anlamda okulun felsefesi ve amacı; tarihsel ve sosyal gelişmelerin anlaşılması ve bu süreçte gerçekleşen çelişkilerin incelenerek "oluşan toplumun" hatalarının algılanması ve bunun da ötesinde bu yanlışların aşılabilmesidir. Horkheimer ekonomik altyapıyla birlikte bu altyapıya bağlı olan ideolojik üstyapının meydana getirdiği kapitalist sistemi eleştirir. Üretim ilişkilerine ek olarak birey, ideoloji ve kültür gibi unsurları da sorgular. Ayrıca Geleneksel ve Eleştirel teoriler ayrımı yapmaktadır. Buna göre geleneksel teoriler kapsamında çözümlemeler yapılırken araştırmacı kendini durumdan soyutlamalı ve kendi değerlerini, fikirlerini ve inançlarını bir tarafa bırakarak inceleme nesnesine

[22] Daha ayrıntılı bilgi s. 27'de görülebilecektir.

karşı mesafeli durmalıdır. Eleştirel teoriler ise teorilerin yaşamın içine yerleşik bir biçimde olduğunu vurgularken her birinin belli bir amaca hizmet eden işlevleri olduğunu iddia eder. Tabiatıyla bu işlevler sorgulanmalı ve meşrulaştırılmak yerine bunlardan özgürleşilmelidir. Böylece bozulmalara neden olan sosyal yapılar çözülecek ve adaletsizlikler giderilebilecektir (Devetak, 2019; Horkheimer, 2002; Okur & Ongur, 2014; Yalvaç, 2018).

Çalışmanın önceki bölümlerinde de zaman zaman bahsedildiği gibi geleneksel teoriler kapsamında Soğuk Savaş'ın sonuna dair yanlış veya eksik değerlendirmeler e ve sonrasında dünya düzeni açısından yeni olabilecek gelişmelerin açıklanamaması gibi sebepler 1980'li yıllardan itibaren Eleştirel Teorilerin öne çıkmasına neden olmuştur. Araştırmacının inceleme nesnesiyle ilişkisi kapsamında özne-nesne mesafesinin varlığını ve bu şekilde objektif bir yaklaşım ile meselelerin sebep-sonuç ikiliğinde çözülmesini reddeden eleştirel yaklaşımlar, istikrarlı olarak görülen bu düzenin normatif bir özgürleşme projesiyle bozukluklarının ortaya çıkarılarak değiştirebileceğinin açığa çıkarılmasını hedeflemektedir (Devetak, 2019). Elbette Cox'un çalışmaları ve Eleştirel Teori-Problem Çözücü Teori ayrımı bu anlamda dikkat çekicidir. Çalışmanın da temel dayanaklarından biri olan bu ayrıma 2. bölümün başında değinilmişti. Mevcut düzeni sorgulamamakla beraber yalnızca onu meşrulaştırma işlevine sahip olan Problem Çözücü Teoriler değer-bağımsız olma iddialarına karşın koşullandırılmış bir gerçeklikle sebep-sonuç ilişkisi içinde çözümleme işlevinde bulunurken esasında hâkim düzeni ve bu düzenin dayanaklarını sorgulamadığı için bir şekilde düzenin devamlılığına katkı sağlar. böylece değer bağımlılığı açıktır (Cox, 1981; Devetak, 2019, s.224).

Eleştirel Teoriler ise bu duruma neden olan çıkarları ve bağlılıkları ortaya serme hedefindedir. Bu anlamda Eleştirel Teorilerin eleştirilmesine de neden olan gerçekleşen olaylardan ziyade bu olaylara ilişkin teori ve çalışmaları incelemeye odaklanan meta-teorik (Öğün, 1998) bir inceleme söz konusudur. Esasında pozitivist olmayan İnşacılık, Feminizm ve Postyapısalcılık gibi pek çok teori bu kategori içerisinde değerlendirilmektedir. Genel bir şemsiye gibi düşünülse de elbette bu teoriler de içinde çeşitli farklılıklar barındırmaktadır. Teorinin belirli dönemlerde öne çıkışının iki önemli başrolü Horkheimer ve Cox olsa da, hem 1930'lu yılların hem de 1980'lerin ardından Adorno, Marcuse, Habermas, Gramsci ve Linklater gibi çok

önemli temsilcileri bulunmaktadır. Görüşlerinin temeli Frankfurt Okulunun çalışmalarına dayanan ve Ken Booth ve Richard Wyn Jones gibi isimlerin öne çıktığı Galler Ekolü ise eleştirel güvenlik yaklaşımları kapsamında öne çıkmaktadır. Güvenliği özgürleşme ekseninde ele alan ekolün çalışmalarındaki temel dayanağı ve hedefi Birdişli (2010, s.250) kısaca şöyle özetlemektedir; "ötekileştirme, öğretilmiş korkular, yönlendirilmiş davranışlar ve reaksiyonlar uluslararası alanda güven değil, sürekli güvensizlik üretmektedir. Bu nedenle istikrarlı bir barış ve gerçek bir güvenlik ortamı için öncelikle bireylerin ve toplumun öğretilmiş korkulardan ve zorunlu gereksinimlerden kurtulması yani özgürleştirilmesi gerekir."

2.2.3.2. Eleştirel Teorinin İklim Krizine Bakışı

Eleştirel Teorinin iklim krizine ilişkin yaklaşımı da esasında genel olarak özgürleşme (emancipation) kavramı üzerinden şekillenmektedir. Adorno ve Horkheimer tarafından 1944 yılında yayımlanan *Aydınlanmanın Diyalektiği* (Dialectic of Enlightenment) eserinde henüz daha iklim değişikliğine ilişkin bulgular tartışılmazken, Aydınlanmanın ve dolayısıyla insan aklının hem doğa hem de insanın kendisi üzerindeki yıkıcılığı eleştirilmiştir. Adorno ve Horkheimer; Aydınlanma ve diğer adıyla Akıl Çağının esasında daha önceki mitleri parçalamak, din öğretilerinden sıyrılmak ve nihai olarak insanı kendisinin efendisi yapmak gibi amaçlarını makul bulsa da; yeni durumda insanı tüm bu mitler ve din öğretilerinden özgürleştirmiş olan aklın bu noktadan sonraki sınır tanımazlığını eleştirir. Buna göre özgürleştirme süreci esasında başarısız olmuştur (Adorno & Horkheimer, 2014).

En temelde Aydınlanma, insan doğa ilişkisi bağlamında kesin ayrımlar yapılmasına neden olmuştur. İnsan, aklının engel tanımaz gücüyle artık doğayı ve doğaya ait her şeyi dışardakiler olarak görmeye başlamıştır. Kendinden daha alt konumda gördüğü doğa hükmedilecek bir nesnedir. İnsanları korkudan arındırmak ve onu efendi konumuna getirme hedefiyle öne çıkan Aydınlanma, hedeflenenin aksine eski düzenin daha farklı formları ve daha farklı adaletsizlikleriyle devam etmektedir. Öyle ki bu yeni düzende doğa insanlık için uyum sağlayarak etkileşimde bulunulan, iç içe geçilmiş bir ortamdan ziyade egemenlik ve sömürü alanıdır. Üstelik doğanın Aydınlanma yoluyla bu tahakkümü diğer sömürüler için de temel sağlamıştır (Adorno & Horkheimer, 2014; Kocaoğlu, 2018, s.169-171). İklim değişikliği de bu sömürünün

nihai bir sonucudur. Elbette Aydınlanma, bilim ve kapitalizmin iç içe geçerek oluşturduğu modern dünya, krizi kendi şartlarına göre ve ilerlemesine mâni olmayacak şekilde çözümlemeye çalışmaktadır. Adorno ve Horkheimer iç içe geçmiş akıl-bilim-kapitalizm üçlüsünde bilimi ve akıl ile onun tek kılavuz olduğuna dair sarsılmaz inancı şiddetli bir biçimde eşleştirse de bu durumun üstesinden gelebilmek için bilimin temel unsurlarından biri olan eleştirel düşünceyi önerir. Bilime yönelik sarsılmaz inancı yenecek olan da budur. Böylece doğayla ilgili dışarı algısından da kurtulunarak insan ve doğanın iç içeliği yeniden kavranacak ve doğanın tahribinin farkına varılarak kapitalizm de yıkılabilecektir (Adorno & Horkheimer, 2014; Kocaoğlu, 201). İklim değişikliğine neden olanın da doğanın fütursuzca sömürüsü ve en temelde kapitalizmin hep daha fazlasını istemeye teşvik eden genel yapısı olduğu düşünüldüğünde Eleştirel Teori kapsamında yapılması gereken şey, eleştirel düşünmektir. Maskeyi düşürme görevi ancak bu yaklaşımla başarılı olabilecektir.

Born (2019) bu eleştirel düşünceyi özellikle iklim değişikliği iletişimi bağlamında öne çıkarır. Verdiği örnek çarpıcıdır: “Açık denizde bir buz kütlesinin üzerinde, görünüşte kaybolmuş, hatta muhtemelen tuzağa düşmüş, tehlikeli bir geleceğe doğru sürüklenen bir kutup ayısı”.

Şekil 4

Eriyen Buz Üzerinde Kutup Ayısı

Kaynak: Google

Born fotoğrafta kutup ayısının kurtarılmaya muhtaç, savunmasız ve çaresiz olarak tasvir edildiğini ve böyle bir tahayyülle esasında ayının faillikten mahrum edildiğini belirtir. Kutup ayıları felakete sürüklenen geleceklerine yönelik farkındalık oluştuğu için avlama yasakları gibi düzenlemelerle korunmaktadır. Fakat Born'a göre avcıların yeni eylemleri artık onları öldürme değil fotoğraflarını çekme üzerinedir. İnsanların kendisinin olmadığı bu fotoğraflarda kutup ayıları nesnelleştirilir. Ayrıca oraya yakın bölgelerde iklim krizi nedeniyle pek çok sorun yaşayan insanlara değinilmez. Doğa üzerindeki insan egemenliğinin vurgulandığı bu fotoğraf iklim krizinin fosil yakıtlar yani sera gazı salınması ve aslında devam etmekte olan kapitalist sistem içinde var olmuş ve gelişmiş tüketime dayalı yaşam tarzları yüzünden olduğuna dair herhangi bir işaret göstermez. Born tüm bu zeminde iklim değişikliğinin salt bilimsel olarak anlaşılmasının, doğayı, doğa bilimleri aracılığıyla gözlemlenebilen ve kontrol edilebilen fiziksel bir olguya indirgediğini belirtir (Born, 2019).

Gerçekten de iklim değişikliği yalnızca doğal fenomenleri etkileyecek ve doğa bilimleri yardımıyla çözülecek bir olgu değildir. Çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği gibi sosyal, ekonomik ve kültürel etkileri vardır. Ve aslında iklim değişikliği politiktir. Elbette pozitivist bilimler hiçe sayılmamalı ve bilimsel veriler dikkate alınmalıdır. Fakat çözüme giden yolda sorunun kaynağının, hangi şartlar ve esasında en temelde hangi felsefi ve hayati dönüşümlerin getirisi olduğu da tartışılmalı ve sorgulanmalıdır.

Bu zeminde Harrington ve Lecavalier çevresel sorunların güvenlik ile ilişkisini özgürleşme (emancipation) bağlamında ele alır. 2014 yılında yayımlanan *The Environment and Emancipation in Critical Security Studies: the Case of the Canadian Arctic* başlıklı eserde yazarlar; özgürleşme kavramını, hem insanlar hem de diğer ekolojik sistemler üzerinde gerçekleşen tahribat ve tehlikelere neden olan insani, sosyal, siyasi ve ekonomik temelli kurumsal düzenlemelerin eleştirisine dayanması nedeniyle iklim krizi gibi çevresel güvenliği derinden etkileyecek konular açısından faydalı bulur. Gerçekten de iklim değişikliği mevcut hegemon sistemin işleyişi nedeniyle meydana gelen bir sorundur. Dolayısıyla bu sistemin ve alt başlıklarının eleştirisi çözüme gidecek yolda değerli adımlardan birisini oluşturmaktadır. Yazarlar aynı zamanda çevresel tehditlerin etkilerine karşı en savunmasız kesimlerin güvensizliğini dikkate alan bir anlayış olması bakımından kavramı değerli bulur. Bu

anlamda özgürleşme bireyi odağına alan esasında antroposentrik de bir yaklaşımdır ve diğer taraftan bu durumun küresel ölçekte gerçekleşen çevresel değişimler çağında ne kadar uygun olup olmadığını da sorgulamaktadır (Harrington & Lecavalier, 2014).

Bir diğer yazar McDonald 2012 yılında yayımlanan *Security, the Environment and Emancipation* başlıklı eserinde iklim değişikliğine yönelik özgürleştirici bir güvenlik söyleminin baskı ve dışlamaları alt üst etmekle ilgili olduğunu, en temelde kozmopolit bir içeriğe sahip olduğunu, bu bağlamda en savunmasız olanların haklarına ve ihtiyaçlarına dayandığını vurgulamaktadır. Eserinde bu özgüreştirme söylemine örnek olarak 1972-1992 arası Brezilya'da bulunan Amazonların ormansızlaştırılması konusunu veren McDonald, hükümetin; yağmur ormanlarını güvenliğine bir tehdit ve tabiatıyla ormansızlaştırmayı da güvenliğini sağlamak adına bir araç olarak gördüğü güvenlik algısından, yağmur ormanlarının Brezilya'nın temel değerlerini koruması ve ilerletmesi için önemli olduğunu vurguladığı güvenlik algısına geçiş sürecini incelemektedir. Hükümetin söylemlerindeki bu değişikliklerin temelinde ise çok sesliliğe alan açılımının bulunduğunu belirtirken hem yerel demokratikleşme süreçleri hem de uluslararası baskıların özgürleştirme sürecinde etkin olduğunun altını çizer (McDonald, 2012).

Sonuç olarak Eleştirel Teori tüm Eleştirel Teoriler adına oluşturduğu zeminde, iklim krizine ilişkin yaklaşımlarında belirtildiği üzere bireyci odağıyla insanı özgürleştirmeye çalışır. Çevresel tahribi nedenleri ve etkileri bakımından değerlendirirken daha çok konunun nasıl ele alınması ve bozuklukları nasıl değerlendirmesi gerektiğiyle ilgilenir. Bu yapısıyla kendisine gelen eleştirileri doğrular şekilde meta-teorik incelemelere takılı kalır. Elbette krizin çözümüne giden yolda sorunun aşılabilmesi amacıyla sistemsel bozuklukların ortaya çıkarılması ve bunlar ortaya çıkarılırken insanın eleştirel düşünce ile özgürlüğünü sınırlayan durumları tespit ederek yönlendirilmiş davranış ve reaksiyonlardan arınması önemlidir. Bu eleştirel düşüncenin en büyük katkısıdır. Fakat nedeni ne olursa olsun sorun da çözülmelidir. Eleştirel Teori bu anlamda pratik çözümler sağlamaz. Bir diğer sorun ise antroposentrik bakış açısıdır. Her ne kadar Adorno ve Horkheimer'ın belirttiği gibi insan doğayla iç içe görülse ve doğanın sömürülmesine karşı çıkılsa da bu çevrenin daha doğru ifadeyle ekolojik sistemlerin içkin değerinden ziyade en temelde insanın özgürleşmesi ve öz-çıkarları içindir.

2.2.4. Postyapısalcılık ve İklim Krizi

2.2.4.1. Postapısalcılığın Temel Argümanları

Postyapısalcılık, "bilgi" ve "gerçek" olarak kabul edilen birtakım algı ve olgulara şüphe ile yaklaşır. Postyapısalcılara göre evrensel ve mutlak doğruların olabilmesi imkânsızdır (Griffiths vd.,2011, s.263). Uluslararası ilişkilerde her zaman mutlak kabul edilen "gerçeklerin" ve "inançların" esasında belirli aktörlerin egemenliğini ve gücünü güçlendirmeye yönelik inşa edildiği iddiasındadır. Postyapısalcılık, kendi yorumlarımızdan bağımsız olarak var olan bir dünya olmadığını savunarak, evrensel yasalara veya gerçeklere ulaşma ihtimaline şüphe ile yaklaşır. Böylece nesnel bir dünya görüşü sunmaya çalışan evrensel anlatılar sorgulanır; çünkü bu anlatılar genellikle iktidardakilerin görüşleri kapsamında olurken, "gerçek" önceden var olan anlatılardan büyük ölçüde etkilenmektedir (McMorrow vd., 2017, s.56). Buna göre tüm 'gerçekler', söz konusu durumdaki gerçeklik iddialarının meşrulaşmasını sağlayan ya da bu durumu reddeden bir üst anlatı ya da dünya görüşü temeline dayanmaktadır. Bu durumda nesnel gerçeklerden bahsedilemez. Tabiatıyla postyapısalcılık nesnel gerçekliği tanımlayabildiğini öne süren teorilere eleştirel yaklaşmakta ve bu teorilerle uyuşmamaktadır. Çünkü postyapısalcılara göre gerçek ve bilgi, keşfedilmekten ziyade üst anlatı ya da belirli bir dünya görüşü tarafından üretilen öznel varlıklardır (Foucoult, 1992, s.53).

Belirtilen bu üst anlatı ya da belirli bir dünya görüşü genellikle iktidarlar olmaktadır. Foucault'a göre bilgi daha çok, iktidar tarafından üretilmektedir. İktidar ve bilgi birbirlerini doğrudan içermekteyken, iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilgi ve bilgi alanı olamayacaktır. Postyapısalcılık böylece üst otoriteler tarafından koyulan ve sorgulanmadan kabul edilen hakikatlerin incelenmesi adına eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır ve Post-modernizmin bir alt grubu olarak adlandırılabilmektedir (Ongur, 2014, s.239) Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler alanında genellikle post-modernite ile aynı anlamda kullanılmakla birlikte (Kardaş & Erdağ, 2016, s.380) iki yaklaşımın temel prensipleri en çok Jean Baudrillard, Robert B.J. Walker, Jacques Derrida, Gilles Deleuze ve Michel Foucault, David Campbell ve Jean-Francois Lyotard gibi araştırmacıların çalışmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Postyapısalcılara göre "bilgi" ve "gerçeklik", toplumda bazı aktörlerin gücü ve

dayatması ile kabul edilmektedir. Belirtilen aktörler toplumda birçok farklı rolü üstlenmektedir. Buna örnek olarak devlet için politika odağını ve yönünü belirleyen devlet bakanları, pazar yönünü şekillendirmek için geniş finansal kaynaklardan yararlanan iş liderleri ve herhangi bir durumun nasıl gösterileceğine karar veren medya kuruluşları verilebilmektedir. Postyapısalcılar, bu aktörlerin 'bilgiyi' kabul ettirme sürecini söylem yoluyla inşa ettiğini iddia etmektedir. Söylemler, kesin bilgilerin sorgulanamaz gerçek olarak kabul edilme sürecini kolaylaştırır. Bu doğrultuda dil baskın bir söylemin yaratılması ve sürdürülmesi için en önemli unsurlardan biridir (McMorrow, vd. 2017, s.56-57).

Postyapısalcılara göre dil[23], üreten bir sürecin parçasıdır ve bireyler ve toplumlar dilin inşa ettiği bu sürecin dışında anlamlı bir şekilde var olamazlar (Griffiths vd., 2011, s.275). İnşa edilen bu süreçte "anlatılar" değerler ve amaçlar tarafından şekillendirilmektedir. Buna göre anlatılar sosyal ve politik değişim süreçlerinde kilit itici güçlerdir ve belirli geçişlerin gerçekleşmesi için de önemlidirler. Değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesi adına gerekli oldukları gibi bu süreçlerde engeller de oluşturabilirler. İklim krizi de çözümü açısından belirli değişim ve dönüşümler gerektiren ve hatta radikal çözümleri içeren eylemlere ihtiyaç duymaktadır. Tabiatıyla iklim koşullarının canlı yaşamını tehdit edecek ölçüde değişimine yönelik çözümler de alışagelmiş belirli düşünce ve davranış kalıplarının değişimini ve dönüşümünü içeren bir geçiş sürecini önümüze koyar. Devletlerin uygulayacağı politikalar bu geçişi yönlendirir. Esasında tıkanıklıklar da bu noktada ortaya çıkar. Çünkü devletlerin çıkarını gözeteceği pek çok bileşeni vardır. Son yıllarda ortak güvenlik ve insani güvenlik yaklaşımlara öne çıksa da devletlerin pek çoğu ulusal çıkarlarını gözetmeye devam etmektedir. Devlet resmî kurumları ve kamuoyunda öne çıkan anlatılar ise bu noktada politikaların oluşumuna istikamet verir.

23 Ayrıca bakınız: Postyapısalcı araştırmacılardan Derrida dil feslefesi üzerine verdiği birçok eserle birlikte metinler üzerinden yapı kavramına dikkat çekmiştir. "Yapısöküm" kavramını literatüre katmıştır. Yapısöküm mutlak hakikat söylemlerini ve ideolojilerini yıkma amacındaki postyapısalcıların bu yıkımı başarabilmek adına kullandığı yöntemlerden biridir (Ongur, 2014, s.242; Derrida, 1974).

2.2.4.2. Postyapısalcılığın İklim Krizine Bakışı

Morten Ryen Loe, 2019 yılında tamamladığı *Are Climate Change Discourses In Line With The Urgency Required To Meet The 1.5°C Target? A Poststructuralist Perspective On Official Norwegian Climate Change Narratives* başlıklı tezinde Norveç'in iklim politikalarını Postyapısalcı bir bakış açısıyla anlatılar ve söylemler üzerinden değerlendirmiştir. Çalışmada krizle ilgili aciliyeti vurgulayan ve yeni koşullara adaptasyon konusuna odaklanan anlatıların da varlığı belirtilmekle birlikte yaygın anlatı olarak; bir iklim değişikliği hafifleticisi ve uluslararası hakem olarak cesaretini olumlu bir şekilde çerçeveleyen Norveç ile ilgili, hem bir petrol üreticisi hem de düşük emisyonlu bir toplum olarak gelecek adına iyimser bir bakışa ulaşılmıştır. Ekonomik büyümeye yönelik hırsların sürdürüldüğü hâkim anlatılarda ekonomik büyüme, iklim değişikliği eylemi ve petrol sektörünün genişlemesi uzlaştırılmaya çalışılmaktadır. Burada yeşil büyüme geniş bir sosyo-ekonomik söyleme bağlıdır. Çalışma Norveç'ın 2030 karbon salım azaltma hedeflerine ulaşmasının zor olduğunu belirtmiştir. Çünkü resmi büyüme anlatıları hâlen petrol endüstrisinin genişletilmesine yönelik hedefler içermektedir. Yeşil büyüme ile petrol endüstrisinin genişletilmesi hedefleri bağdaşmamakta ve bu durum çelişkiler doğurmaktadır. Tabiatıyla çalışmada nihai olarak belirtilen sosyo-ekonomik paradigma ile, Norveç'in de uyma sözü verdiği, Paris Anlaşmasında vurgulanan emisyon azaltımı yoluyla küresel sıcaklık artışının 1,5 derece ile sınırlandırılması hedefine ulaşılamayacağı sonucuna varılmıştır (Loe, 2019). Görüldüğü üzere hâkim anlatı krize yönelik eylemlere ve uygulanacak politikalara yön vermektedir. Bu noktada dikkat çekici olan hâkim anlatının iklim krizinin çözümü kapsamında gerçekleşen geçiş sürecinde esasında bir engel olarak karşımıza çıkışıdır.

Elise Remling'in yazarı olduğu *Logics of Critical Explanation* başlıklı bir diğer çalışmada, Postyapısalcı Söylem Teorisinden yararlanılarak iklim krizinin çözümü kapsamında önemli bir başlık olan "adaptasyon" konusunun yaratılması, yorumlanması ve kullanılması incelenmiştir. Küresel iklimde meydana gelen değişimlere yönelik uyum ve bu sürece gerekli adaptasyonun sağlanması en büyük karar alıcılar olarak devletler açısından büyük sorumluluklar içermektedir. Yazar bu noktada Postyapısalcı ve eleştirel bakış açısıyla adaptasyon konusunda söylemlere odaklanarak depolitize edici bazı yapı taşlarını ortaya çıkarma çabasında bulunmuştur.

Bu anlamda konuya yönelik politik bir bakış açısının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Yazara göre adaptasyon sürecinin büyük ölçüde "sorunsuz" bir süreç ve "evcil" bir meydan okuma olarak görülmesindense rahatsız edici bir söylem haline getirilerek krize yönelik kırılganlık seviyelerinin ne olduğu, hangi tür olaylara ve ne tür zorluklara neden olacağı açıkça tartışılabilmelidir. Bu yüzden konunun geleneksel olmayan yöntem ve teorilerle incelenmesi önemlidir (Remling, 2019).

Atvur vd., tarafından 2022 yılında yayımlanan *Germany's Climate Policies: Practices and Perspectives of Political Actors* başlıklı bir başka çalışma Almanya'da iklim krizine yönelik politikaların oluşturulmasında önceledikleri odağın ne olduğuna dair siyasi ve resmi aktörlerin doğrudan görüşlerine ve ülkede uygulanan politikalara yer vermiştir. Bu kapsamda çalışmada; iklim krizi devlet, küresel sistem, birey veya ekosistemler gibi birçok odak için hayati bir tehdit oluşturduğundan, siyasi aktörlerin farklılaşan bakış açılarının ve bu bakış açılarına bağlı söylem ve anlatıların Almanya'nın iklim politikalarının ve eylemlerinin güvenlik yönelimini etkileyip etkilemediği tartışılmıştır. Almanya; karbon emisyonlarını azaltma ve yenilenebilir enerji kapasitesini geliştirme çabaları bulunmakla birlikte, enerji üretimi ve tüketimi bakımından hâlâ fosil yakıtlara bağımlı ve en çok karbon yayan ülkeler arasında yer almaktadır. Çalışmanın vardığı sonuçlara göre; Almanya'da iklim krizi bir güvenlik sorunu olarak kabul edilmekte, bununla birlikte siyasi aktörlerin krizi güvenlik sorunu olarak algılama biçimleri odak önceliklerine göre farklılaşmaktadır. Çevre ve Enerji Bakanlığı gibi kurumlar, Alman Federal Meclisi ile CDU (Christian Democratic Union of Germany) ve SPD (Social Democratic Party of Germany) de dahil olmak üzere tüm siyasi aktörler, devlet merkezli geleneksel güvenlik anlayışına öncelik vermektedir. Ancak iklim risklerinin ortak bir güvenlik sorunu olarak algılanması bakanlığın ve meclisin bakış açısına da yansımaktadır. SPD ve Çevre ve Enerji Bakanlığı iklim değişikliğinin insan güvenliğine yönelik risklerini de odağına alırken, ekolojik güvenlik odaklı bakış açısını dikkate alan tek siyasi aktör, Yeşiller'den oluşan İttifak 90 olarak öne çıkmaktadır (Atvur vd.,2022). Almanya'nın kamuoyunun baskısına ve çizdiği çevreci tutumuna rağmen fosil yakıtlardan tam anlamıyla vazgeçemeyişi ve hâlâ en çok salım yapan ülkeler arasında olması, esasında resmi kurum ve siyasi partilerin ağırlıklı odaklarından anlaşılabilecektir. Tabiatıyla ülkenin resmi

kurumlarındaki hâkim anlatı krize yönelik radikal değişikliklere karşı engel oluşturmaktadır.

Norveç ve Almanya iklim krizinin çözümünde uluslararası işbirlikleri ve ortaklıklar bakımından lokomotif ülkeler arasında gösterilmektedir. Konu, ülkelerin kamuoylarında geniş yer tutmaktadır. İklim konferanslarındaki öncü tutumları, kendi ülkelerinde krizin hafifletilmesine yönelik oluşturdukları strateji ve belgeleri dikkat çekicidir. Tüm bunlara rağmen yukarıdaki çalışmalarda da belirtildiği üzere her iki ülke de fosil yakıt bağımlılıkları nedeniyle eleştirilmektedir. Buradaki kritik nokta genel olarak devletlerin ekonomik büyüme bağımlılıklarıdır. İklim krizi bugün hem uluslararası alan hem de devletler bazında bir sorun olarak kabul edilmekte hatta güvenlik konuları arasına girmektedir. Tüm risk ve tehditleri kabul edilmesine rağmen iş çözüm için uygulanması gereken radikal eylemlere geldiğinde gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke fark etmeksizin engellerle karşılaşılmaktadır. Elbette bunun temel sebebi küresel olarak kabullenilmiş hâkim ekonomik anlatı olarak görülebilecektir. Her ne kadar "Yeşil Büyüme", "Ekolojik Büyüme" gibi kavramlarla yumuşatılmaya çalışılsa da hedef, ekonominin büyümeye devam etmesidir. Tabiatıyla bu durum radikal politikaların uygulanmasını engellemektedir. Fosil yakıt kullanımının tamamıyla ortadan kaldırılmasının başta geldiği bu radikal eylemlere, bugün hem fosil lobileri hem de uluslararası şirketler ve devletler eliyle engeller koyulmaktadır. Postyapısalcı bir bakışla, süregelen bu hâkim anlatının güçlü baskısı hayati riskler oluşturan bu sorunda dahi eylemlerin yetersizliğine neden olmaktadır.

Bunların da ötesinde Postyapısalcılık, Posthümanizmin gelişimine etki ederek iklim değişikliğine yönelik çalışmalara ontolojik açılardan katkı sağlar. Buna göre Posthümanizm, krize yönelik çalışmalarda odak alınan ekomerkezci yaklaşımı; doğayı ve her bir unsurunu yalnızca etkilenen ya da maruz kalan bağlamında edilgen olarak değil de aynı zamanda etken konumda "failler" olarak tanımlayarak genişletir. Bu konuya *Yeşil Teorinin Ontolojisi* bölümünde daha ayrıntılı olarak değinilmektedir. Postyapısalcılığın Posthümanizme katkısı ise insanı yeniden ya da başka türlü düşünme bağlamında teorileştirme pratiği sağlaması noktasındadır. Çünkü Postyapısalcılık insan kimliği kavramını irdeleyerek ve eleştirel bir yaklaşımla değerlendirerek "insan sonrası" ve "insan olmayan" bağlamında tartışmalara alan açar (Herbrechter, 2020).

Postyapısalcılık, üst anlatı ya da belirli bir dünya görüşü tarafından üretilen bilgi ve gerçeklik anlayışlarının davranışlara yansımasıyla insanların çevreye ve doğal kaynaklara nasıl yaklaştıkları ve bunları nasıl kullandıklarına dair toplumsal ve kültürel faktörleri dikkate alır. Bu yaklaşımlarda belirleyici olan kültürel, siyasal ve sosyal faktörlerdir. Tabiatıyla geleneksel teorilerde olduğu gibi soruna neden olan aynı sistem içerisinde çözümlerin aranması işlevsizdir. Bir diğer deyişle teknolojik ve bilimsel çözümlerden ziyade sorunun temelde nereden kaynaklandığı, kültürel ve sosyal bakış açılarında aranmalı ve bu noktadan çözülmeye başlamalıdır. Sorunun kökenini ve tabiatını ortaya çıkarma hedefi kapsamında iklim krizi insanın yıkıcı ve sömürücü kültürel ve sosyal kodlarıyla gerçekleşen bir durumdur. Gereken ise bunların söylem teorileri ve yapısöküm gibi çeşitli yöntemlerle ortaya çıkarılmasıdır. Böylece radikal değişikliklere giden sürece girilebilir. Diğer Eleştirel Teoriler de olduğu gibi Postyapısalcılık da sorunun kökenine inerek çözüm arayışına girer. Fakat pratik çözümlerden yoksundur ve sorunun maddi boyutlarını açıklamada yetersizliklere sahiptir. Yalnızca dil odaklı söylem ve anlatıları temele alan bakış açısı gerekli olsa da zaman zaman krize yönelik şüpheci yaklaşımları arttırma riskini de içermektedir. Ya da "adaptasyon" konusunda olduğu gibi söylemler ve anlatıların tehlikenin hafifletilmesi ya da abartılması yoluyla bir silah gibi kullanılmasına ilham verebilecektir. Konuyu soyutlaştırmaktan ziyade maddi gerçekliklere de önem vermek, çözüm açısından hayatidir.

2.2.5. Postkolonyalizm ve İklim Krizi

2.2.5.2. Postkolonyalizmin Temel Argümanları

Uluslararası İlişkiler kapsamına 1990'lardan sonra dahil olmakla birlikte Poskolonyalizm, 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yıllardan itibaren öne çıkmaya başlamıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan ülkelerin "uluslaşma" süreçlerinde karşılaştıkları sorunlarla belirginleşen eleştirel düşünceleri kapsamaktadır. Batı merkezli düşüncelere karşı çıkarken uluslararası ya da günümüzde küresel güç ilişkilerinin geçmişten bugüne sömürgecilik ve emperyalizm ile şekillendiğinin altını çizmektedir. Buna göre sonlandırıldığı düşünülen Batı sömürgesi bu güç ilişkileri üzerinden yeni sömürgecilik olarak devam etmektedir. Uluslararası İlişkiler ana akım olarak bilinen hâkim teorileri

de bu yeni sömürgeciliğe hizmet etmekte ve bu güç sarmalında ezilen ülkelerin haklarının korunmasında yeterli etkiyi gösterememektedir. Tersine batı merkezli bu teoriler batılı ülkelerin hegemonyasını sürdürmesi kapsamında araç haline gelmektedirler. Öyle ki aynı zamanda batı hegemonyasının kaynağı olarak tarihsel olarak ezilen ülkelerin kimlik ve kültürlerinin yok sayılmasındaki taşları örerler. Kapitalizm ve modernite gibi kavramlarıyla yeni sömürgecilik anlayışına dayanaklar sunarlar. Bunların tarihsel olarak ezilen ve kültür, dil ve kimlik gibi pek çok unsuru yok edilmeye çalışılan bu halklara "batı üstünlüğü" ve "batı taklidi"nin kabulü olmadan uygulanamayacağı açıktır. Böylece Postkolonyalizm kültürel farklılık ve çeşitliliği vurgular. Batılı ülkelerin hegemonyalarına karşı çıkarak adil dünya düzeni için mücadele eder. Bu hegemonya altında sunulan liberal demokratik, seküler ve kapitalist özelliklerin öne çıktığı çağdaş Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının özelliklerine sahip bir toplum kavramsalaştırması yani "batı mucizesi miti" anlayışına karşı çıkmaktadır. Franz Fanon, Edward Said, Gayatri Chakravorty Spivak ve Homi K. Bhabha gibi isimlerin teorinin öncü yazarlarıdır (Göksel, 2018, s.36; Balcı, 2018b; İpek & Oyman, 2014; Arı, 2018).

2.2.5.2. Postkolonyalizmin İklim Krizine Bakışı

Bugün yukarıda belirtilen Postkolonyal köklerle yola çıkan araştırmaların eko-eleştirel çalışmalarla bir araya getirilmesi iklim krizinin çözümüne ulaşılması bakımından da gerekli görülüyor. Harnett'ın (2021) vurgulayarak belirttiği bu yaklaşım iklim değişikliğinin esasında bir "iklim emperyalizmi" olduğu görüşüyle ilişkili. Buna göre iklim değişikliği "emperyalizm ve küreselleşmenin halihazırda oluşturduğu yolları yeniden izleyen yeni ve yavaş bir sömürgecilik biçimi"dir. Çünkü coğrafya ve insan çevresi sömürgecilik nedeniyle kökten bir şekilde asırlardır değişmeye devam etmektedir. Farklı kültürel kesimler tarafından farklı oranlarda katkıda bulunulmuş bu değişimin etkileri ise eşit olarak dağılmamaktadır. Bunun da ötesinde gerçekleşen iklim krizi kolonyal yayılmaların doğrudan bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle iklim krizinin fiziksel etkilerini en yüksek seviyede deneyimleyen yoksul tropikal ülkeler, aynı zamanda 16. yüzyıldan itibaren devam eden sömürge dalgalarında ön sıradalar. Kaynakları bu süreçte ellerinden alındığı ve altyapıları sürdürülebilirlik ve onarımdan ziyade kaynak çıkarma yararına tasarlandığı

için sömürge sonrası dönemde yoksullaşma eğilimindeler (Harnett, 2021). Deniz seviyesinin yükselmesi ve tayfun gibi aşırı hava olaylarının artması da en çok bu ülkeleri orantısız bir biçimde etkilemektedir. Klein'a göre (2015) bilimsel verilerle de desteklendiği üzere küresel iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkelerin büyük çoğunluğu daha önce sömürgeleştirilen ülkelerdir (Klein, 2015).

Küresel iklim değişikliği daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere Sanayi Devrimi ile birlikte doruğa çıkmış insan kaynaklı faaliyetlerin yeryüzünde meydana getirdiği değişim ve ekosistemlere yönelik etkilerinin arttığı Antroposen Çağ (Crutzen 2002; Crutzen & Stoermer, 2000) ürünü olarak görülmektedir. Bununla birlikte Antroposen'in başlangıcı Sanayi Devrimi'nden ziyade Amerika kıtası topraklarının Avrupalılar tarafından kolonileştirilmesine de dayandırılmaktadır (Lewis & Maslin, 2018; Bhambra ve Newell,2022). Bölgede bulunan yerli halkları mülksüzleştirme, tasfiye etme ve bölgeye yerleşim gibi süreçleri içeren bu sömürgecilik kapitalizmin yeniden üretimiyle sürekli olduğu bir dünyanın da öncüsü olmuştur. Başkalarının dünyalarının tarihsel yıkımına dayanan bu anlayış aynı zamanda onların geleceklerinin de yıkımının önünü açmıştır (Bhambra & Newell,2022). Örneğin Karayipler'de sömürgeciler tarafından ele geçirilen servet, sanayileşme için harcanmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan emisyonların da ürünü olan iklim krizinin bugün en çok tehdit ettiği topluluklardan bazıları ise Karayip toplumlarıdır (Hartnett, 2021; Huggins, 2017). Buralardaki toplulukların yoksullaşması pahasına zenginleşen sömürgeciler, Karayipler gibi pek çok tropikal ülkenin zenginliklerini çalarken geriye kalan yoksulluk ve gelir eşitsizlikleri bu ülkelerin iklim krizine karşı savunmasız kalmalarına ve adaptasyon kapasitelerini arttıramamalarına neden olmuştur (Bhambra & Newell,2022; Hartnett, 2021).

Ghosh (2021, s.158), iklim değişikliğini çok daha geniş gezegensel bir krizin yalnızca bir yönü olarak görür. Kaynak çıkarma ve köleleştirme gibi süreçlerle birlikte çevreyi de zararımıza yönelik değiştiren bu geniş kriz kapitalizmin, sömürgeleştirmenin ve iklim değişikliğinin de yapısal olarak birbirine bağlılığını göstermektedir. Kapitalizm açısından hem pazar arayışına zemin hazırlarken hem de sömürgeci çıkarımlar için yayılmanın bir parçası olan sömürgecilik; toprağa el konması, mülksüzleştirilmesi ve kullanımı gibi işlevleriyle yaşamın bağlı olduğu çevreyle de doğrudan ilişki içindedir. Yerli toplulukların toprağa ve kaynaklara

erişiminin kesilmesi; endüstriyel kalkınma kapsamında maden çıkarımı amacıyla plantasyonlarda ve fabrikalarda çalıştırılması gibi sömürgeci işlevlerle gerçekleşen bu eşitsizliklerin üretimi ve yeniden üretime dahil olan bu süreçler nihayetinde küresel iklimde değişiklikleri gerçekleştiren fiziksel etkilere neden olmuştur (Bhambra & Newell, 2022).

Yukarıda bahsedilen yerleşimci sömürgecilik (settler colonialism), yerli halkları topraklarından silme amacıyla sömürgeci güçlerin kendi sistemlerinin uygulanması ve yine kendi kazanımları adına o topluluğun sistemlerini yok etmesi girişimini içerir. Boutine and Faber'e göre (2017) günümüzde de devam eden bu durum yerli halkları küçük bir alana hapsetmekte ve böylece doğal kaynakların sürdürülemez bir şekilde sömürülmesinde, karbon yoğun ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkmasında ve orman tahribatının önünde hiçbir engel bırakmamaktadır. Yerli halklar tüm bunlara yönelik tepkilerini gösterme olanakları açısından da zorlukla yaşamaktadır. Kendi hükümetleri tarafından dahi çoğu zaman baskı gören yerli halklar, yaşadıkları ayrımcılığın yanı sıra devlet merkezli sistem gereği uluslararası faaliyetlere katılamazlar. Bununla birlikte çevre dostu tarım bilgileri, karbon nötr üretim yöntemleri, özetle sürdürülebilir yaşam tarzları iklim değişikliğinin hafifletilmesi kapsamında çözüme ulaştıracak dayanaklardandır. Ayrımcılık, kamu hizmetlerine erişimde sorunlar ve devlet tarafından marjinalleştirilmeleri gibi nedenlerle genellikle yoksuldurlar. Tabiatıyla iklim krizine yönelik kırılganlıkları daha fazladır. Bununla birlikte iklim müzakerelerinde temsilleri konusunda da dezavantajlıdırlar. Her ne kadar BMİDÇS kapsamında Yerli Halk Örgütleri (The Indegenous Peoples Organization) için devlet dışı bir gözlemci olarak katılım söz konusu ise de bu, yeterli olmamaktadır. Yerli halklar halihazırda taraflarınca marjinalleştirildikleri devletleri tarafından çıkarları gözetilmeyeceğine inandıkları için müzakere süreçlerinde devletlerine genellikle güvenmemektedirler (Boutine & Faber, 2017).

İklim krizi doğadaki diğer canlılar, yerli halklar, gelecek nesiller ve yoksul ülkeler gibi eşitsizliğe maruz kalan kesimlerce adalet ve hakkaniyet beklentilerini öne çıkarır. Bununla birlikte bu beklentiler zaman zaman görmezden gelinmektedir. Kuzey-Güney ülkeleri ayrımı üzerinden düşünülecek olursa tarihi süreçte ya da şimdi emperyal özellikler gösteren ülkelerin çoğu Küresel Güney'in kendilerinin eylemleri

nedeniyle yaşadığı ekonomik dezavantajları ve eşitsizlikleri yok saymaktadır (Harnett, 2021). İklim müzakereleri sürecinde de özellikle temsil bakımından küresel eşitsizlikler devam etmektedir. Boutine ve Faber (2017) yoksul ülkelerin müzakerelerde mali imkanlar ve uzmanlık gerektiren konulardaki insan sermayesi eksikliği nedeniyle genellikle daha az delege ile temsil edilmeleri zorunluluğuna dikkat çeker. Yazarlar önemli kararların da genellikle ayrı toplantılarda alınmakta olduğunun altını çizerek Küresel Güney'in karar alma sürecini, gerçekleşen diplomasinin bir parçası olmaktan ziyade gözlemsel bir bakış açıcıyla deneyimlediğini belirtmektedirler. Müzakerelerde öne çıkan karbon salımı azaltma önlemleri konusu da Küresel Güney için sorun olan bir başka durumdur. Bu yöndeki çevresel söylemler bu ülkeler için zaman zaman "Batılı" dayatma olarak kuşkuyla karşılanabilmekte ve yeni sömürgecilik olarak da görülebilmektedir (Harnett, 2021). Müzakerelerde öne çıkan anlayışa göre gelişmekte olan ülkeler enerji yoğun büyüme yöntemleri yerine yenilenebilir ve sürdürülebilir üretim teknolojileri kullanarak sürdürülebilir kalkınma ile zenginleşmelidirler. Bu kapsamda gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere bilgi ve teknoloji aktarımı yapılmalıdır.

Gelişmekte olan ülkelerin iklim krizine "kayıp ve zarar"larının önlenmesi hedefini de taşıyan bu anlayış henüz uygulamada sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Hem verilmesi beklenen finansal ve teknolojik destek geciktirilmekte hem de gelişmekte olan ülkeler bu bilgi ve teknoloji kullanabilme altyapısı ve uzmanlıklarından yoksun olabilmektedir. Sıfır karbon hedefi elbette yalnızca gelişmekte olan ülkeler için değil kalkınmasını tamamlamış gelişmiş ülkeler için de geçerlidir. Ancak burada da yeni teknolojik ve finansal bağımlılık ve sömürgeleştirme yöntemlerinin izleri görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin çoğu bu azaltımı Güney'e yoğunlaştırarak gerçekleştirir. Bhambra ve Newell'in (2022) vurguladığı üzere karbon ticareti yoluyla Küresel Kuzey kendi emisyonlarının sorumluluğunu üstlenmek yerine bunları azaltmak için emeğin ve toprağın daha ucuz olduğu Küresel Güney'deki yoksul topluluklara ödeme yapmaktadır. Çeşitli karbonsuzlaştırma hedefleriyle Küresel Kuzey ülkeleri sömürgeci kimliklerine yeni formlarıyla devam etmektedir. Örneğin temiz yakıta duydukları ihtiyaç kapsamında Küresel Kuzey, Küresel Güney'in gıda güvenliği pahasına topraklarında biyoyakıt yetiştirmesini teşvik etmektedir (Bhambra & Newell, 2022; Smith, 2000). Yine Avrupa'da ülkelerin iklim stratejileri bağlamında

en önemli girişimlerinden ve teşviklerinden olan elektrikli araçlar, Afrika ve Latin Amerika'da kobalt ve lityum madenciliğini yoğunlaştırmaktadır (Bhambra & Newell, 2022; Sovacool, 2019; Soto Hernandez & Newel, 2022).

Harnett'ın kömür ve fosil yakıtlara bağlı sömürge tarihinin bir uzantısı olarak tanımladığı iklim değişikliği, kapitalizm ve sömürgecilikle çözümü bakımından da iç içe geçirilmektedir. Küresel Kuzey, batılı güçler ya da gelişmiş zengin ülkeler ifadesi ne olursa olsun, asırlardır sürdürdükleri toprak gaspları ve kaynak çıkarımları için yine Harnett'ın (2021) tabiriyle sömürdükleri ülkeler ve halklara karşı "ekolojik borç"ludurlar. Bu borçları ödenmenin de ötesinde bugün hâlâ yeni formlarıyla üstelik "ekolojik iyileşme" adı altında sömürülerine devam etmektedirler. Bu yüzden iklim değişikliğini hem nedenleri hem de etkileri bakımından sömürgecilikten ayrı kapsamda düşünmek çözüme ulaşmada engeller oluşturacaktır. Bu nedenledir ki; 1990'da yayımlanan ilk değerlendirme raporundan (1990) yıllar sonra *IPCC 6. Değerlendirme Raporu'nda* (2022) sömürgeciliğe iklim krizinin tarihsel itici gücü ve toplulukların krize karşı savunmasızlığını arttırmaya devam eden bir durum olarak değinilmesi önemlidir (IPCC, 2022, s.12).

Postkolonyal teori kapsamında küresel iklim krizini insan öznesi üzerinden daha da derinleşerek irdeleyen çalışmalar da söz konusudur. Chakrabarty (2012) bunu Bhabha'nın çalışmalarından bazılarını kullanarak insan figürü üzerinden Postkolonyal bakış açısını esnetilebilme amacıyla yapar. Buna göre küresel ısınma bilimi insan öznesini insan-insan ve insan olmayan insan olmak üzere iki katına çıkararak işaret eder. İnsan artık gezegen üzerinde jeolojik bir güç olarak hareket etmektedir. İklim krizi ile ilgili olarak insanlar iki moddadır. Bunlardan biri mükemmel adalete asla ulaşılamayacağı bilinse de hâlâ adaletle ilgilenilen ve "iklim adaleti"nin ön planda olduğu atmosferdir. Bir diğeri ise iklim bilimcilerin tarihi bize artık bizim de kolektif ve jeofiziksel bir güç olarak insanlık için adalet meselelerinde kayıtsız ve nötr hissettiğimiz bir varoluş tarzına sahip olduğumuzu hatırlattığı atmosferdir. Böylece mevcut konjonktür bizi insan eylemliliğini aynı anda birden fazla ve ölçülemez ölçekte düşünmek zorunda bırakır (Chakrabarty, 2012).

Bir diğer çalışma madunların iklim değişikliği kapsamında seslerinin yok sayıldığı üzerinde duran Siddiqi'nin (2022) çalışmasıdır. Buna göre iklim değişikliği

nedenli çatışmalar üzerine yapılan araştırmaların Afrika ve Ortadoğu'da az sayıda vakaya odaklandığını belirtirken, bu tartışmanın merkezindeki özneyle yani bu durumla karşı karşıya kalan, göç etme ya da etmeme, kıt kaynaklar için savaşma ya da savaşmama kararını veren insanlarla ilgilenmediğine dikkat çeker. Sömürge toplumlarında susturulmuş, ötekileştirilmiş altsınıflar olarak tanımlanan madun öznesinin bu çalışmalarda yeri yoktur. Siddiqi'nin iklim değişikliği etkileri nedeniyle risk altında olduğu düşünülen bölgelerde yaptığı saha çalışmaları, devlet zoruyla yeniden iskânın, madunun öznelliğini ve tarihini tamamen silen epistemik şiddet biçimini ortaya koymaktadır. Yapılan görüşmelere göre "riskler gereği" başka yerlere istekleri dışında taşınmak zorunda bırakılan insanlar çeşitli sorunlarla karşılaşmakta ve eski yaşamlarına ihtiyaç ve özlem duymaktadırlar. Çoğu durumda ise daha büyük şiddete yol açan, kabileler ve gruplar arasındaki kaynak çatışmalarından ziyade bu silme ve susturma olarak belirtilmektedir. Siddiqi'ye (2022) göre bu toplulukların nasıl oluştuğu ve inşa edildiğini, kendi sözlerini ve çatışma deneyimlerini kullanarak yansıtan iklim çatışması literatürü oluşturulmalıdır. Fakat bunun için; araştırmacıların iklim çatışmasını anlamak için kendi çevrelerine meydan okuması ve araştırma katılımcıları için şiddetin, iklim değişikliği ve çatışma biliminde "silahlı çatışma" araçları olarak kabul edilen isyancılar tarafından değil onları iklim değişikliğinden güvende tutmak için yerlerinden eden devlet tarafından sürüldüğünü kabul etmeleri gerekir.

Sömürgeleştirme örneklerden de görüleceği üzere iklim kriziyle hem nedenleri hem de sonuçları bakımından ilişkilidir. Birinci bölümde (s.41-42) karşılaştırılması verilen Tuvalu, Bangladeş ve Hollanda örnekleri de hatırlanacağı üzere gelişmemiş ülkeler nedeni olmadıkları bu kriz yüzünden topraklarını ve daha da ötesinde mevcudiyetlerini kaybedecek ölçüde etkilenmektedir. Üstelik bu durum halen devam etmektedir. 2014 verilerine göre Fransa'da kişi başına yıllık ortalama karbon salımı 2,7 ton ve Amerika'da 6,8 ton iken Mali'de bu oran 10 kg'dır (Squarzoni, 2014, s.189). Krizin çözümüne yönelik önlemlere bakıldığında ise yeni sömürgeleştirme formları göze çarpmaktadır. Bu noktada sömürgecilik gerçekliğiyle yüzleşmeden iklim krizinin hafifletilmesi ve iklim adaleti ve hakkaniyetinin sağlanması muhtemel gözükmemektedir. Postkolonyal teori bu gerçekliğin kavranması açısından fırsatlar sunmaktadır. Hatta şu ana kadar incelenen teoriler arasında iklim krizinin dününü ve

bugününü anlamamız açısından en açıklayıcı ve gerçekçi yaklaşımları sunan da Postkolonyal teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakkaniyet ve adaletin sağlanması açısından üstü örtülmeden bu gerçekliklerin farkına varmalıyız. Bununla birlikte diğer tüm Eleştirel Teoriler de olduğu gibi burada da daha çok sorunun nedenlerine odaklanılmakta ve üretim-tüketim yöntemleri açısından radikal çözümlere yönelinmektedir. Çıkar denklemlerinin ön planda olduğu günümüz dünyasında ise bunu hemen uygulayabilmek pek mümkün gözükmemektedir.

2.2.6. Feminizm/Ekofeminizm ve İklim Krizi

2.2.6.1. Feminizm/Ekofeminizm'in Temel Argümanları

18. yüzyılda İngiltere'de kadın köleliğine karşı çıkılması ve kadının eğitilmesi gibi hakların gündeme getirilmesiyle Feminizmin ilk izleri görülmüştür. 19. yy. ve 20. yy.'ı kapsayan I. Dalga Feminizm kadınlar için oy kullanma ve eğitimde eşitliğin sağlanması gibi hakların edinim gerekliliğini içermiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda; kadın haklarının toplumun her alanında gözetilmesi, iç hukukta düzenlenmesi ve garantiye alınması gibi gereklilikleri içeren ve II. Dalga Feminizm olarak adlandırılan perspektif ortaya çıkmıştır. 1980'lerden sonra ise Soğuk Savaş'ın bitimiyle öne çıkan yeni konjonktürde Uluslararası İlişkiler disiplininde de belirginleşen bir III. Dalga Feminizm karşımıza çıkmaktadır. Analiz düzeyi toplumsal cinsiyet olan Feminizm, Uluslararası İlişkilerde örtük bir şekilde kalıplaşmış olan "erkek egemen bakışı" eleştirmektedir. Kadınların toplumdaki rolü ve haklarının genişletilmesi, cinsiyet ayrımının yok edilmesi ve cinsiyetler arasında ekonomik, toplumsal ve siyasal eşitliği savunur. Ann Tickner, Jean Elshtain, Sandra Harding ve Cynthia Enloe ve gibi düşünürlerin öne çıktığı yaklaşım ataerkil düzeni eleştirirken erkek, devlet ve savaş arasındaki derin ilişkiyi vurgular. Uluslararası İlişkilerde ulusal, uluslararası ve bireyi içeren analiz düzeylerine toplumsal cinsiyet gibi içsel faktörlerin de eklemlenmesi gerektiğini savunurlar. Kadın bakış açısının savaş ve barış gibi konulara farklılık ve iyileşme getireceğine inanırlar. Çünkü örneğin uluslararası sistemin "anarşik" bir yapıda olarak görülmesi esasında bir erkek kurgusudur. Ya da savaşa dair teori ve pratiklerde kadın ve erkekle özdeşleştirilen roller geleneksel mitlere dayalı algıları içermektedir. Feminist perspektif ise barış ve demokratikleşme, güvenlik ve insan hakları gibi pek çok konuya ilişkin yaklaşımlarıyla "cinsiyet körü" Uluslararası

İlişkiler disiplinine çeşitli eleştiriler sunmaktadır. Sade bir yaklaşımdan söz edilemez; Liberal Feminizm, Sosyalist Feminizm ve Ekofeminizm gibi farklı alanları ve eğilimleri bulunmaktadır (Arı, 2018; Griffiths vd., 2011; True, 2019; Eken, 2014).

2.2.6.2. Feminizm/Ekofeminizmin İklim Krizine Bakışı

Ekofeminizm; feminizm ve çevreciliği bir arada ele alan bir politik aktivizm ve eleştiridir. Buna göre çevrenin bozulması ve kadınların tahakküm altına alınması birbiriyle ilişkilidir ve buna neden olan da ataerki ve kapitalizmdir. Toplum ve çevrenin birlikte yararı için ataerki unsurları olan hükmedici ve agresif davranışlar yerine özen ve işbirliği öne çıkmalıdır (Buckingham, 2015). Ekofeministler sağlıklı ekoloji ve sağlıklı yaşamlar arasında bağlantı kurarlar. Cinsiyet baskılarından ve yoksul ve yerli halkların çektiği acılardan sorumlu olan ataerki, doğanın kullanılıp atılacak bir meta gibi görülmesini içeren felsefi altyapıya sahip üretim ve tüketim sistemlerinin ortaya çıkışı ve devamlılığından da sorumludur (Woehrle, 2022). Baskı çeşitleri; cinsiyet, ırk, yaş, etnik köken ve sınıf ayrımcılığı gibi tahakkümlerle sınırlı değildir. İnsanın haksız tahakkümleri doğayı da kapsar (Warren, 2001).

Özellikle günümüz hâkim ekonomik sistemin üretim ve tüketim unsurları bu tahakkümün görünür yansımalarıdır. Buna göre kalkınma biçimleri ataerkil uygarlık tarihini kapsayan doğa, kadın, alt sınıf ve yerli halklar gibi "öteki"lerin tahakküm altına alınmasını içeren projenin devamıdır. Vandana Shiva'dan alıntılanan bu argümana göre egemen güçlerin askeri fetihleri, işgalleri ve acımasız endüstriyel sömürüleriyle ulaştığı erken sömürgeciliğin hedeflerinin pek çoğu bugün güçlü ve ileri teknolojiler aracılığıyla yeni sömürgeci kalkınma ile gerçekleştiriliyor. Belirtilen bu yeni sömürgeci kalkınma, kadınların ve doğanın ekonomik ve teknolojik güçlerin etki ettiği pasif nesnelere indirgenmesini gerektiriyor. Fikirler ve değerler indirgenirken kadınlar pasifleştiriliyor ve güçsüzleştiriliyor. Bu, geçmişte de gerçekleştirilen tarihsel olgular ve süreçlerin bugüne yansımasıdır. Böylece geleneksel üretim, erkekler ve kadınlar arasında tamamlayıcılık ve karşılıklı bağımlılığa dayanmasına rağmen, yok edilmekte ve kalkınma ile birlikte kadınlar marjinalleştirilirken, emeklerinin statüsü azalmakta ve erkek egemenliği artmaktadır (Clark, 2012, s.512-513; Shiva, 2016). Ayrıca Batı modeli kalkınma, yerel yoksulluk için de çözüm sağlayamaz. Aksine bunun ötesinde "Batılıları" daha da zengin yapar. Yerli ekolojik uygulamalar

değiştirilirken çevrede büyük ölçekli bozulmalara yol açılır (Woehrle, 2022; Shiva, 2016). Küresel ısınma ve iklim değişikliği, böyle bir sürecin sonunda ortaya çıkmıştır.

Üstelik krizin etkilerinin paylaşımı da adil değildir. Daha önce *İklim Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Bakımından Adalet(Sizlik) Sorunu* bölümünde de belirtildiği üzere krizin meydana getirdiği savunmasızlık yoksullukla beraber cinsiyetle de ilişkilendirilmektedir. 2019 BM Güvenlik Konseyi raporunda, iklim değişikliğinin kadınların geçim kaynaklarına yönelik meydana getirdiği tehditler vurgulanmıştır. Kriz kadınları ve kız çocuklarını orantısız bir şekilde etkilemektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirmeler yapılmalıdır (UN, 2019, s.21,22,35; Johnson, 2022). Buna göre sosyal, ekonomik ve kültürel şartlar ve toplumdaki geleneksel rolleri nedeniyle kadınlar, iklim değişikliği etkilerine karşı erkeklerden daha savunmasızdır. Öyle ki dünyada yoksul insanların %70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Gıda üretimi kapsamında sorumlulukları %50'den fazla olmakla birlikte toprağın %10'undan daha azına sahiptirler. Özellikle yoksul topluluklarda; su temini, yemek pişirme ve ısınma ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik sorumlulukları üstlenen kadınların, iklimde gerçekleşen değişimlerden doğrudan etkilenen doğal kaynaklara bağlı olan geçimi sağlama görevleri bulunmaktadır. Kadınlar bu doğal kaynaklara ulaşma girişimlerinde artan tehlikeler ve zorluklarla da mücadele etmek durumunda kalır (Osman-Elasha, t.y.; Perkins, 2019; Johnson, 2022).

Su, yiyecek ve yakıt bulma amacıyla yaşadıkları yerlerden uzaklaşmak zorunda kalan kadınlar; tecavüz, insan kaçakçılığı ve çocuk yaşta evlilik gibi eylemleri içeren Cinsel ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet (CTCDŞ, Sexual and Gender Based Violence (SGBV)) riskiyle karşı karşıyadır. İklim değişikliği nedenli en büyük risklerden biri olan bu durum karşısında erkekler de risk altında olmakla birlikte kadınlar daha çok maruz kalma eğilimindedir. CARE 2020 raporu (CARE and the SDGs: Impact & learning Analysis 2015-2020) kadınlar ve kız çocuklarına yönelik her şiddetin afet ve çatışma sırasında arttığını ortaya koymaktadır. Örneğin 2014 yılındaki bir araştırmaya göre Çad'da bulunan mülteci hanelerinin %5'lik bir kısmı, Uganda'da bulunan mülteci hanelerinin ise %4'lük bir kısmında altı aylık süreçte yakacak odun toplarken tecavüze maruz kalındığı belirtilmiştir. Yine 2014-2018 yılları arasında Uganda'da gerçekleşen kuraklık sırasında cinsel istismar, aile içi şiddet ve kadın sünneti oranları artarken, Avustralya'nın 2009 orman yangınlarından sonra

kadınlara ve çocuklara yönelik aile içi şiddet oranlarında artış meydana gelmiştir. Bunlara ek olarak afet sonrası kadınlar geçimlerini sağlayabilmek için seks işçiliği yapmak zorunda kalmaktadırlar (Johnson, 2022; CARE, 2020; Boyer vd., 2021, Women Deliver, 2021). Kadınların çevresel kaynaklara ilişkin erişim ve kontrol bağlamında yetkileri sınırlı ve karar alma süreçlerine katılımları da azdır. Eğitim konusunda kısıtlanmaları ve cinsel istismar ve kendilerine yönelik şiddet konusunda devamlı yaşamakta oldukları cinsiyet eşitsizliklerinin devamı da kadınlar için krizin etkilerini şiddetlendirirken, belirtilen durumlar kadınların mücadele kapsamında yapacakları faaliyetleri de sınırlamaktadır (Osman-Elasha, t.y.; Perkins, 2019).

Yalnızca kadınlar değil, LGBT topluluğu üyeleri ve toplumsal cinsiyet normlarının dışında kalan kişiler de çeşitli eşitsizlik biçimleri nedeniyle ciddi risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Buna göre mahremiyetten yoksun, aşırı kalabalık acil durum barınaklarında cinsel şiddetin arttığı belirtilmektedir. Bununla beraber acil durum barınakları yetersiz kaynaklara sahipse ya da orada toplumsal cinsiyetle ilişkili konulara duyarlı olmayan yardım çalışanları bulunuyorsa, LGBT bireylerin afet zamanlarında acil durum barınakları tarafından geri çevrilme ya da tutuklanma örnekleri de bulunmaktadır (Johnson, 2022; Boyer vd., 2021; UN Women, 2022).

Yine daha önce *İklim Krizinin Nedenleri ve Sonuçları Bakımından Adalet(Sizlik) Sorunu* bölümünde bahsedilen "kesişimsellik teorisi"nin bir uzantısı olan "kesişimsel çevrecilik" (Intersectional Environmentalism) kavramı, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Ekofeministler tarafından iklim değişikliği etkilerinin meydana getirdiği eşitsizliklere vurgu yapma amacıyla öne çıkarılmaktadır. Kavram birbirine bağlı olan adaletsizliklerin özellikle marjinal topluluklara yönelik kesişimselliğini vurgumaktadır. Çevresel kesişimselcilik; cinsiyet, ırk, sosyal statü ve kimlik gibi diğer unsurları da gözeten bir çevresel adalet yaklaşımını vurgular. Kesişimsel iklim adaleti de aynı yaklaşımı vurgular (Haddock, 2020; Sarıgöl, 2020; Taub & Stalinski, 2020; Thomas, t.y.; Varma, 2021). Buna göre bir kimsenin karmaşık kimliği, hem iklim krizinin oluşumu hem de devam etme hızını etkiler. Bununla birlikte bu kimlikler krizin etkilerini de farklı şekillerde orantısız yaşamaktadır (Perkins, 2019; Tang, 2020). Irk, sınıf, toplumsal cinsiyet, cinsellik, etnik köken, yaş, yetenek ve diğer insani farklılık biçimlerine yönelik ayrıcalık ve baskıya dair bu analizin, bazı akademisyenler tarafından "kesişimselliğin hümanizmi" olarak

görülerek eleştirildiği de belirtilmelidir. Çünkü burada da türlerin ve ekosistemlerin kesişimsel kimlikleri dışlanmakta ve insan olmayan doğa ve yeryüzü ötekileri yine dikkate alınmamaktadır (Gaard, 2015; Lykke, 2009).

İklim değişikliği bağlamında Feminizm/Ekofeminizm, marjinalleştirilmiş grupların savunmasızlıklarının, maruz kaldığı risklerin göz önüne getirilmesi kapsamında derin ve etkili eleştiriler sunar. Özellikle iklim adaleti bakımından adil ve hakkaniyetli yaklaşımın vurgulanması önemlidir. Bir önceki bölümde değinilen Postkolonyal yaklaşım gibi yerinde eleştirilerle sorunun temeline inilmesi ve algılanabilmesi için gerekli bakış açısını sunar. Fakat diğer Eleştirel Teorilerde olduğu gibi daha çok sorunu ve nedenlerini irdeler. Elbette iklim krizi toplumsal cinsiyet temelinde incelenmeli ve çözüm arayışında buna uygun unsurlar gözetilmelidir. Bununla birlikte diğer tüm Eleştirel Teorilerde olduğu gibi burada da anında ve kökten çözümlere doğru bir istek bulunur. Henüz sosyal yaşamda dahi yerleştirilmeyen toplumsal cinsiyet adaletini, çevre konusunda kökleştirmek de zaman alacaktır. Bir de bazı Ekofeministler tarafından da eleştirildiği üzere sorun karşısında odaklanılan yine insandır. Burke vd. (2016) tarafından belirtildiği üzere Feminizm; devleti, onun ahlaki merkezliliğini ve uluslararası kurumların etik taahhütlerini uzun zamandır sorgulamakla birlikte büyük ölçüde insan merkezci ve insancı kalmıştır. Esasında bu, diğer eleştirel yaklaşımların da ortak sorunudur. Fakat iklim krizi bütüncül yaklaşımı temele alan ve diğer varlıkların hakkını da gözeten çözümler gerektirmektedir. Çünkü en temelde krizin sebebi devlet ya da insan çıkarlarını temele alarak sürdürülen faaliyetlerdir. Tabiatıyla ekosistemdeki her bir canlının ortak çıkarlarının gözetilmesi gezegenimizin hayatta kalabilmesi için tek yoldur. Bu bağlamda Yeşil Teori krize yönelik daha kapsayıcı bir bakış açısı sunabilecektir. Yeşil Teori, Eleştirel Teorilerin yerinde sorgulayıcılıklarını kapsarken aynı zamanda geleneksel teorilerin aşamalı çözümlerini de barındırabilecektir. Bu da Yeşil Teori'nin Eleştirel Problem Çözücü Teoriler kapsamına yerleştirilmesiyle mümkün olacaktır. Bir sonraki bölümde Yeşil Teori bu kapsama çekilirken, geniş içeriği de sınırlandırılmaya çalışılmaktadır.

BÖLÜM III: İKLİM KRİZİNİN ELEŞTİREL PROBLEM ÇÖZÜCÜ YAKLAŞIM ALTINDA YEŞİL TEORİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın ana konularından biri olan Yeşil Teori, Cox'un teori ayrımından hareketle son yıllarda kullanılmaya başlayan bir yaklaşım olan Eleştirel Problem Çözücü yaklaşım şemsiyesi altında incelenmektedir. Özellikle sürdürülebilirlik temelindeki tez ve makale çalışmalarında problem çözücü ve eleştirel yaklaşımlar hem epistemolojik hem de metodolojik olarak birlikte kullanılıyor olsa da yaklaşıma dair net sınırlar çizmeyi amaçlayan modelleme çalışması olan *At the Nexus of Problem-Solving and Critical Research*, 2018 yılında Lund Üniversitesinde bir araştırma programı kapsamında Mahmoud vd. tarafından yapılmıştır. Robyn Eckersley ise 2018 tarihli *The Green State in Transition: Reply to Bailey, Barry and Craig* ve 2020 tarihli *Greening States and Societies: from Transitions to Great Transformations* makalelerinde "Green State (Yeşil Devlet)" üzerinden kavramın tanımlanması ve kullanılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Mahmoud vd.'nin yapmış olduğu çalışma; eleştirel ve problem çözücü yaklaşımları kullanan 19 doktora tezinin bu iki yaklaşımı birleştirme durumunun incelemesini ve buradan hareketle sürdürülebilirlik çalışmaları için eleştirel problem çözücü yaklaşımın kullanımını teşvik etmeyi içermektedir. Bu kapsamda ortaya koyulan bulgularda belirtilen yaklaşımların kombinasyonunun sağlanması adına yapılan modellemede üç özellik öne çıkarılmış ve önerilmiştir ki bunlar; Çok Ölçekli Yaklaşımlar (Multiscalar Approaches), Teorik ve Metodolojik Çoğulculuk (Theoretical and methodological pluralism) ve İnsan-Çevresel Değişim için Sosyal Teori'dir (Social theory for human-environmental change). Çok ölçekli yaklaşımlar; zaman ve mekânın dikkate alındığı, yöntem ve yapı dinamiklerinin, yerel ile küreselin göz önünde bulundurulduğu ve çeşitliliğe açık bir bakış açısını içermektedir. Sürdürülebilirlik konuları disiplinlerarası bir yaklaşım gerektirdiği için teorik ve metodolojik olarak tek bir odak yerine, farklı perspektifleri içeren yaklaşımlar ile inceleme yapılmalıdır. Sosyal Teori oluşturulmasına yönelik alınması gereken pozisyonu ise Mahmoud vd. (2018) Eleştirel Gerçekçilik (Eleştirel Realizm - Bilimsel Realizm) ve İnşacılık olarak belirtmekte ve bunu Eleştirel Problem Çözücü yaklaşım için en yararlı duruş olarak işaret etmektedir.

Bu noktada Eleştirel Gerçeklik kavramına bir parantez açılması gerekmektedir. Eleştirel Gerçekçilik ve Eleştirel Problem Çözücü yaklaşım içerik olarak [içkin eleştiri (immanent critique) yönteminin kullanılması gibi, (Bhaskar, 2008; Mahmoud vd., 2018)] benzerlikler barındırmakla birlikte aynı kavramlar olarak kabul edilmemelidir. Eleştirel Gerçekçilik; Uluslararası İlişkilerde beşinci tartışma olarak da gösterilebilen, Pozitivist ve Postpozitivist tartışmalara yeni bir boyut getiren ve Yalvaç'ın (2014) belirttiği üzere pozitivist olmamakla birlikte yine de bilimsel bir Uluslararası İlişkiler anlayışı sunan bir perspektif içerir. Hem pozitivizmi hem de postpozitivizmi eleştirir. Postpozitivist yerine Pozitivist olmayan (non-positivist) bir versiyondur (Kurki & Wight, 2013, s.23, 26-30). Yalvaç (2014) bu iki yaklaşımın da insan odaklı (antropocentric) olduğunu belirtir ve felsefe olarak Bilimsel Realizmin; "insan düşüncesinin dışında yapılanmış, derinliği ve katmanları olan bir Realizm olduğu ve bilimin amacının bu gerçekliği ortaya çıkarmak olduğu" ilkesini temel aldığını ifade eder. Metodolojik olarak ise ve pozitivist ve yorumsamacı yöntemlerin hepsini kullanım yerine göre temel alabilen bir yöntemsel çoğulculuk benimser. Eleştirel Gerçekçilik, Eleştirel Problem Çözücü yaklaşıma göre daha derin bir felsefi ve yöntemsel tartışma içermektedir.

Cox'un teorik ayrımından yola çıkarak oluşturulan Eleştirel Problem Çözücü ise küresel çerçevede ortaya çıkan insan-çevre dinamiklerine sahip sorunları eleştirel bir yaklaşımla ele alırken aynı zamanda pratik çözümler üretme amacı güden politik hedefler içeren ve Uluslararası İlişkiler alanında şekillenen bir yaklaşımdır. Eckersley'in kavramı ele alışı bu politik perspektifi daha iyi anlamaya yardımcı olabilecektir. Eckersley 2018 ve 2020 yıllarında yaptığı iki çalışmasında da çevresel korumaya odaklanan politik eylemlere sahip "Yeşil" bir Devletin inşa edilebilmesi için eleştirel yaklaşımın ötesinde bir kavrayış gerektiğini belirtir ve Eleştirel Problem Çözücü yaklaşımı işaret eder. Bu noktada Cox'un problem çözücü yaklaşımını ideolojik temelde statüko yanlısı sayarak ikinci sınıf bir faaliyet olarak görmesini, esasında Eleştirel Teorilerin de ideolojik önyargılara sahip olduğunu belirterek eleştirir. Bu çalışmanın da odak noktalarından birini oluşturacak ikinci eleştiri ise Eleştirel Kuramın sorunları bütüncül bir bakış açısıyla aynı anda ve doğrudan bir dönüşümle çözmek istemesine yöneliktir. Bu noktada Eckersley; odağına aldığı Yeşil Devlet inşa edilirken, süregiden bir siyasi durum için geçiş siyasetinin

şekillendirilmesini önerir. Bunun için Yeşil Devlet'e geçişte sorunlu olarak görülen sosyal yapıların geçici olarak parantez içine alınması yani "strategic bracketing" uygulaması ve hepsinin tam olarak ve aynı anda ele alınamayacağının kabul edilmesi gerektiğini belirtir (Eckersley, 2020). Eckersley'e göre Yeşil Devlet'i oluşturabilmek için geçişten ziyade dönüşüm olmalıdır. Dönüşümün olabilmesi için ilk adımda bazı sorunların çözülmesi gerekmektedir. Buna arkadan gelecek sorunlara daha güçlü meydan okuyabilmek anlamında ihtiyaç vardır. Böylece sorunlu yapıların bazılarını parantez içine alarak ve pratik çözüm üreterek parça parça bir ele alım öne çıkar (Eckersley, 2020). Fakat bunun öncesinde incelenecek krizde kurumlar, fikirler ve maddi güçten oluşan yapılar bütüncül bir şekilde ele alınarak sorgulanır ve eleştirel bir perspektifte incelenir. Bahsedilen süreç Eleştirel Problem Çözücü bir inceleme yapmak demektir. İnsan-çevre dinamiklerini içeren ve sürdürülebilirliği temel alan karmaşık sorunların incelemesinde dönüşümü kapsamlı bir şekilde hem bütüncül hem de parçalı olarak ele alabildiği için Eleştirel Problem Çözücü yaklaşım Yeşil Teorinin kategorilendirileceği en uygun şemsiyeyi sağlamaktadır. Tabiatıyla Yeşil Teori bu başlık altında konumladırılırken iklim krizi de bu kapsam çerçevesinde incelenecektir.

3.1. Yeşil Teori Özgül Bağlamında İklim Krizi

Yeşil Teori, genellikle Eleştirel Teoriler kapsamında ele alınsa da, Buhari-Gülmez ve Aydın-Dikmen'in (2021) de belirttiği üzere ontolojik olarak ekolojik merkezli bakış açısını odağına alması nedeniyle Problem Çözücü Teoriler-Eleştirel Teoriler karşıtlığından öte bir sınıflandırma gerektirmektedir. Bunun da ötesinde farklı bir sınıflandırma, yalnızca ontolojik değil metodolojik unsurlar nedeniyle de önemlidir. Gezegeni bütünüyle etkileyen, "çevresel" olarak daraltılan ancak tüm canlılar için yaşamsal etkiler barındıran sorunlar mevcut politik, sosyal ve toplumsal sistemlerde dönüşümler gerektirmektedir. Tabiatıyla Yeşil Teori bu pratik sorun çözme ama aynı zamanda sorgulayıcı bakış açısı gerektiren süreçte Problem Çözücü Teoriler ve Eleştirel Teoriler kapsamındaki metodolojilerden aynı anda faydalanabilecek içeriğe sahiptir. Yani sınırları belli olmayan ve aslında pek çok zıt bakış açısını içerisinde barındırdığı düşünülen Yeşil Teorinin bu durumu, gezegenin dönüşümünde yol gösterici olabilecektir. Bir sonraki bölümde bu sınırların tartışılması

ve derinleştirilmesinden önce teorinin karmaşık da olsa bugünkü algılanma biçimi ve iklim krizinin çözümüne yönelik halihazırdaki değerlendirmeleri incelenecektir.

Yeşil Teorinin içeriğine dair temellerin oluşumu; çevresel güvenlik, uluslararası çevre hukuku, sürdürülebilirlik vb. pek çok kavramın da kökeninde olduğu gibi birtakım çevresel sorunların[24] belirginleşmesiyle buna yönelik sivil toplum ve genel olarak kamuoyu tepkilerinin göze çarpar hale geldiği 1960'lı ve1970'li yılları işaret etmektedir. Devletler, topluluklar ve en temelde insan yaşamına yönelik yine insan kaynaklı olumsuz çevresel etkilerin ardı ardına göz önüne çıkmaya başladığı bu yıllarda medyanın da tartışılamaz etkisiyle, gerçekleşen bir dizi felaketten daha büyük kitleler haberdar olmaya başlamış, aynı zamanda bilim insanlarının kendi kapalı akademik dünyalarından çıkarak yorumlama ve riskleri vurgulama girişimleriyle "yeşil bir dünya"nın aralık kapısı sonuna kadar açılmıştır. Adım atılan bu yeni alanda sorunlara dair ilk algılar elbette dönemin hâkim Uİ bakış açısı altında devlet ve sorun çözme odaklı ağırlıktaydı. Tabiatıyla Paterson'un da vurguladığı üzere "yeşil teorinin amacı çevre sorunlarının" bu "dar anlayışının ötesine geçmektir." (Paterson, 2019: 348). Bu dar anlayışın ötesi elbette pek çok düşünce ve yönü kapsamaktadır. Genel kabule göre Yeşil Teori, Uluslararası Politik Ekonomi ve Normatif Teoriler temelinde eleştiri ve gözden geçirme kapsamında geliştirilmiş bir yaklaşımdır (Eckersley, 2006). Clapp ve Dauvergne ise serbest piyasa çevreciliği, kurumsalcılık, biyo-çevrecilik ve sosyal ekoloji olmak üzere yeşil düşünceye dair disiplinlerarası dört temel dünya görüşünü işaret eder (2005, s.3). Piyasa mekanizması temel alınarak liberal ekonomi değerleri çerçevesinde doğal kaynakların fiyat düzenlenmesi yolu ile kıymetleneceği ve tabiatıyla mülkiyet talebinin de artacağı varsayımıyla sürdürülebilirliğin sağlanabileceği iddiasına dayanan serbest piyasa çevreciliği (Çımrın, 2014, s.183-184), her ne kadar küresel çevre uygulamalarının çoğunu içerse de, Paterson'a (2019, s.349) göre Uluslararası İlişkiler içinde ele alınmaz.

Kurumsalcılığa gelindiğinde; küresel ölçekte çevre anlaşmaları ve örgütler aracılığıyla küresel ekonomi politikaları kapsamında çevreyi iyileştirmekle birlikte

[24] 1952-Büyük Londra Sisi, 1960'lardaki Minimata Hastalığı, 1966-Aberfab Bölgesi olayı, Torrey Canyon Tankeri deniz kazası, 1970'ler ozon tabakasının inceldiğine dair incelemeler gibi aynı yıllar ve sonraki yıllarda devam eden diğer olaylara dair kısa bilgiler için ayrıca bknz: Vural, 2022.

yaşam standartlarını da yükseltecek şekilde işlemesini amaçlar. Buna göre küresel işbirliği eksikliğinin temel kaynağı olduğu çevresel kıtlık, eşitsizlik ve nufüs artışı gibi sorunlar güçlü kurumlar ve normlar aracılığıyla çözülebilir. Kurumların, devletlerin, şirketlerin ve uluslararası kuruluşların reformlarla birlikte sürdürülebilir kalkınma ilkelerini içselleştirmesiyle ekonomi ve çevre daha etkili yönetilebilecektir. Bu bağlamda çevresel normlar; anlaşmaları ve kuruluşları içeren uluslararası alanın yanında devlet politikalarına da derinlemesine yerleştirilmelidir (Clapp & Dauvergne, 2005, s.8-9). Paterson'ın sahici iki yeşil yaklaşımdan biri olarak tanımladığı biyo-çevrecilik (Paterson, 2019, s.348), yaşamın devamlılığı için dünyanın biyolojik sınırlarını vurgularken endüstriyel hayatın bozduğu doğal çevrenin iyileştirilmesine ve durumun tersine çevrilmesine diğer bir deyişle insan faaliyetlerinin "doğal çevreye toplam etkisine" odaklanır (Cashore, 2020; Clapp & Dauvergne, 2005, s.9; Paterson, 2019, s.356). Sosyal ve çevresel sorunları birbirinden bağımsız görmeyen bir diğer Yeşil Düşünce olarak Sosyal Ekoloji de iktisadi büyümenin fiziksel sınırlarına vurgu yaparken çevresel sorunların çözümünde küreselleşmeden ziyade yerele ve yerli kültüre dikkat çeker (Cashore, 2020; Clapp & Dauvergne, 2005, s.12; Paterson, 2019, s.364).

Clapp ve Dauvergne bu dört yaklaşımın odaklarını sırasıyla ekonomi, kurumlar, ekosistemler ve adalet olarak belirtir (Clapp & Dauvergne, 2005, s.16-17). Genel olarak ise Yeşil Teoriyi diğer Eleştirel Teorilerden ayıran en belirgin özellik insan merkezli yaklaşımı reddederken ekosistem merkezli anılmasıdır. İnsan ve insan olmayan ayrımını ortadan kaldırarak tüm türleri ve esasında bütünüyle yaşamı öne çıkaran bakış açısıyla Yeşil Teorinin bir diğer özelliği adem-i merkeziyetçiliği vurgulamasıdır. Devlete atfedilen özel değere ve onun merkeze alınmasına karşıdır. Bununla birlikte Eckersley gibi sorunların çözüme ulaşabilmesi için modern devletin gerekliliğine vurgu yapan bakış açıları da mevcuttur (Eckersley, 2006; 2018; 2020). Görüldüğü üzere ekonomiyi, kurumları esasında en temelde insan yaşamını merkeze alan yaklaşımlarıyla serbest piyasa çevreciliği ve kurumsalcılık diğer yandan ekosistemlerin devamlılığını ve adaleti vurgulayan yaklaşımlarıyla daha radikal çizgide duran biyo-çevrecilik ve sosyal ekoloji Yeşil Teori şemsiyesi altında birlikte anılabilmektedir. Dahası Eckersley'in bakış açısında olduğu gibi tüm bu yaklaşımların gerekli noktalarını ele almakla birlikte kalanlarını dışlayarak Yeşil Teoriyi daha

spresifik bir çerçeve içinde düşünmek de mümkündür. Bununla beraber örneğin Paterson radikal yaklaşımlar olarak belirtilen biyo-çevrecilik ve sosyal ekolojiyi "sahici bir yeşil yaklaşımın iki türü" olarak işaret eder. Ancak yine kendisinin de belirttiği üzere kurumsalcılık üzerine temellenen pek çok bakış açısı çevresel sorunlar ve çözümlerine dair literatürün çoğunu oluşturmaktadır (Paterson, 2019, s.349). Dolayısıyla iklim krizine dair pek çok çalışma da ağırlıklı olarak benzer içeriktedir. BM'nin konuya yönelik tepkileri, devletlerin işbirlikleri ve yapılan anlaşmalar, kurumları temel alan kolektif çözümler üzerine ilgiyi çekerken sorunun çözümüne dair aranan cevaplar da genellikle bu odaklar üzerinden sorgulana gelmiştir. İklim krizinin incelenmesi ve çözümü amacıyla Yeşil Teori ile ilişkilendirilen pek çok çalışmada da kurumlara yönelik vurgular dikkat çekicidir.

Barry (2014) iklim krizi vb. çevresel sorunları tartışırken yeşil teorinin kısa vadeli siyasi çıkarlar yerine uzun vadeli ekolojik değerleri öne çıkaran bakış açısının altını çizer. Dyer (2017) de benzer şekilde Yeşil Teorinin, iklim değişikliği sorununda kısa vadeli insan çıkarı yerine uzun vadeli ekolojik değerleri anlayabilmemizi sağlaması bağlamında önemine vurgu yapar. İnsan faaliyetleri neticesinde oluşan ve acele çözümü mümkün olmayan iklim değişikliği ile mücadele, Yeşil Teori kapsamında küresel politikalarda dönüşümü tabiatıyla bunun özelinde insani değerlerde ve davranışlarda değişikliği içerir. Krize neden olan, onu güçlendiren ve devam etmesini hızlandıran faaliyetlerde sorumluluğu olmayan insanlar ve onu da içine alan ekolojik sistemler ise bütünüyle iklim değişikliği nedeniyle, haliyle hakkaniyet ve adalet kavramlarından uzak, bedeller ödemektedir. Tabiatıyla Dyer'e (2017) göre çözüm etik bir tutum gerektirmektedir. Bu noktada devletler ve eylemlerinin altını çizer. Çünkü öncelikli sorumlulukları kendi vatandaşlarına yönelik olan devletlerin, o dönemki ekonomik refah ile çok daha uzun vadeli ekolojik refah dengesini kurabilmesi zordur. Bu bağlamda Yeşil Teori, iklim değişikliği ile mücadelede devletin rolünü azaltarak küresel yönetişim kapsamında topluluklar ve kurumları çözüme dahil ederken ekonomik çıkar ve avantajlar yerine ekolojik perspektifi ve ekolojik sınırlar içerisinde yapılacak faaliyetleri ve eylemleri öne çıkarır (Dyer,2017).

Eckersley, iklim krizinin meydana getirdiği sorunlarla ilişkili olarak Yeşil Teorinin normatif söylemlere yönelik teşvikine dikkat çekerken, analiz ve

açıklamalarıyla sunduğu alternatif bakış açısına vurgu yapar. Yeşil düşünce, iklim değişikliği ve etkilerinin bir siyasi sorun olarak uluslararası müzakere sürecine dahili ve etkileri neticesinde ortaya çıkan tehlike ve risklerin devletlere, bölgelere, topluluklara ve sosyal sınıflara göre farklılıklar göstermesi bağlamında eleştirel sorgulamaları genişletmiştir (Eckersley, 2006, s.248). Krizin etkileri Birinci Bölümde de belirtildiği üzere diğer çevre sorunları gibi coğrafi konum, gelişmişlik düzeyi, ekonomik gelir, sosyal statü, cinsiyet ve farklı alanların kesişimi ile birlikte (intersectionality) ırk ve etnik köken gibi çeşitli faktörlere göre değişiklikler göstermektedir. Bu noktada adaletin sağlanması için ise hem kaynak ve hizmetlerin dağıtımı hem de çevreye verilen zararlar nedeniyle sorumluluk paylaşımında, gelir, dil, din, ırk, cinsiyet, renk ve ulusal köken ayrımı yapılmadan adalet ve hakkaniyetin gözetilmesi gereklidir. Diğer yandan kanun, yönetmelik ve politikaların geliştirilmesi, uygulanması ve karar alma süreçlerine katılımda adil bir muamele gösterilmesi elzemdir (EPA, t.y.a; Gönenç, 2021, s.84).

Eckersley'e göre de Yeşil perspektif, yukarıda da belirtilen ayrımlar yapılmaksızın tüm bireylerin doğal çevreden elde edilen enerji kaynakları vb. hizmetlerle ilgili olarak eşit hakka sahip olması gerekliliğini vurgularken aynı zamanda bu kullanımların da biyosferin ekolojik taşıma kapasitesi dahilinde olması koşulunu gözetir. Tabiatıyla çevresel adalet sağlanmış olacaktır. Bununla birlikte bugünkü ekolojik modernleşme stratejileri ile bunun gerçekleştirilemeyeceği açıktır. Mevcut hâkim ekonomik sistemin devamlılığı kapsamında Temiz Kalkınma Mekanizması ve Emisyon Ticareti gibi piyasa mekanizmaları ile karbon salımlarının azaltılması hedefi gerçekleştirilememekte, bunun da ötesinde ısınmaya giden koşulları yaratanların sorumluluğu aza indirgenirken ısınmanın olumsuz etkilerinin orantısız ve eşitsiz dağılımı konuya ilişkin sorumluluğu daha az olanların üzerinde toplanmaktadır. Eckersley'in de belirttiği üzere Yeşil düşünce kapsamında ve gelişmekte olan pek çok ülke için iklim krizine yönelik en yerinde çözüm "çevresel ödeneklerin zenginlerden yoksullara yeniden dağıtılmasıyla birlikte kapsamlı çevresel düzenlemeler", başka bir deyişle Robin Hood Çevreciliği[25]'dir. Eckersley, iklim müzakerelerini açıklamadaki Realizm yetersizliğine dikkat çeker. Devletlerin bu müzakerelerdeki tepki çeşitliliği

25 Literatürde böyle bir kavram bulunmamakla beraber yazar durumu kısaca böyle tanımlamaktadır.

“benzer birimler” olarak kabul edildikleri Realizm kapsamında sistemik baskılara aynı yanıtı verdikleri argümanı çerçevesinde önemsenmemektedir. Yeşil Düşünce kapsamında ise müzakereler süreci eleştirel bir bakışla değerlendirilirken iklim değişikliği bağlamında daha adil ve hakkaniyet odaklı çözümler öne çıkarılmaktadır (Eckersley, 2006, s.248-260-261). Bu çalışmada da ilk bölümlerden itibaren vurgulandığı üzere bu çözümler, tarihi ya da günümüz karbon salımlarının kimler tarafından yapıldığının ve yoksul-zengin, Kuzey-Güney tüketimleri gibi kalkınmayla ilişkili iktisadi ayrımlar üzerinden sorumluluk ve yüklerin paylaşımının gözetilmesi ile ilişkilidir. Krizden en başta fiziksel olmak üzere toplumsal, sosyal vb. diğer bağlamlarda da en çok etkileneceklerin, sorumluluğu en az olan kesim olduğu da yine unutulmamalıdır.

Sanjaya vd.’ne göre Yeşil Siyaset Teorisi mevcut dünya düzenindeki sistem ve yapıları çevre sorunlarının çözümünde yetersiz bulur. Öyle ki bu sorunların temel nedeni halihazırdaki bu sistem ve yapılarıdır. Ekonomik büyümenin temel sağlayıcısı sanayileşme ve bağlantılı şekilde insan nüfusundaki artış, bölgesel ve küresel ölçekte krizlere yol açmaktadır. Artan nüfus ve bunların refahını artırmak için gerekli olan sınırlı kaynakların aşırı tüketimi ve bir başka sorun olarak bu süreçte ortaya çıkan atıklar dünyayı küresel ısınma gibi çeşitli krizlerle karşı karşıya bırakmıştır. Yazarlar teknolojik ilerlemenin krizlerin çözümüne bir yanıt olamayacağının altını çizerken bilinen haliyle ekonomik kalkınmanın devamlılığının da krizi artırdığını belirtmektedir. Ulus devletlerin sorunun ağırlığını taşıyamadığı ve krizle baş edemediği de ortadadır. Tabiatıyla bu noktada bölgesel ve küresel yapılar öne çıkmaktadır. Yapının “çevresel sorunların çözümünün nedeni olabileceği gibi çözümü de olabileceğine” dikkat çekilmektedir. Elbette reforme edilme ve geliştirilmesi şartıyla. “Küresel düşün, yerel hareket et” odağıyla adem-i merkeziyetçi bir yönetim düzeninin benimsenmesi Yeşil Siyaset Teorisi kapsamında önemlidir. Aynı zamanda sorunların şirketler gibi devlet dışı aktörlerin de çabasıyla her türlü katkıyla çözüme yakınlaşması daha mümkün hale gelmektedir (Sanjaya vd., 2021, s.326-328).

Yeşil Teori şemsiyesi altındaki bu görüşlere rağmen Hen-Boisen ise güvenlikleştirme fikri devletler tarafından bir öncelik halinde kalmaya devam ettiği sürece Yeşil Teorinin yaygın olarak kabul görmesinin mümkün olmadığını iddia eder. Yazar, Rusya’nın eylemlerinden İsrail-Filistin çatışmasına ve IŞİD vb. örgütlerin

terörizm bağlamında faaliyetlerle öne çıkmasına kadar çatışma hallerine dikkat çekerek belirginleşen egemenlik fikrinin ve korunma ihtiyacının altını çizer. Tabiatıyla Yeşil Teorinin bu şartlar altında realist eğilimler devam ettikçe güvenlik ve egemenlikten daha çok öne çıkması zordur. Bununla birlikte küresel ısınmanın çeşitli unsurlarla ilişkili olarak güvenliğe yönelik tehditlerinin ve oluşturduğu risklerin kabulü Yeşil Teorinin Realizme yaklaşmasına neden olabilecek ve ulusal güvenliğin sağlanması ihtiyacında öne çıkabilecektir. Yazar yine de çatışma temelli sorunların daha acil algılandığının altını çizmektedir. Bu noktada çevre sorunlarına yönelik gerekli ilginin oluşabilmesini ve sürdürülebilir bir dünya düzeninin inşasını egemenliğin yeşillendirilmesine bağlamaktadır (Hen-Boisen, 2015).

Belirginleşen çevre krizlerinin sebebi olan ve bu krizin etkilerini arttırmakla kalmayıp aynı zamanda adalet ve hakkaniyet bağlamında dengesizliklere neden olan endüstriyel toplum yapısının ve en temelde ise çevreye yönelik üstenci bakış açısının değişmesi gerekmektedir. Dryzek, Yeşil Düşünce kapsamında çok çeşitli kesimlerce farklı düzeylerde etkili olan söylemleri sınıflandırmıştır. Esasında daha önce birinci bölümün *İklim Krizine Yönelik Çözüm Arayışları* başlığı ve bu bölümdeki bakış açılarından da anlaşılabileceği üzere bunlar, yalnızca sistem içindeki düzenlemeleri içeren reformist söylemler ve yüzeysel değişikliklerden ziyade kökten değişiklikleri içeren radikal söylemler kapsamında çeşitlenir. Aynı zamanda halihazırda var olan toplumu ve ona dair karakteri değiştirmeden gerçekleştirilen eylemleri içeren sıradan söylemler ve bunun da ötesinde sisteme dair değişimler ve tanımlamalar içeren hayalci söylemler sınıflandırması yapar (Dryzek, 2013, s.14-16). Dryzek Yeşil Radikalizmi hayalci ve radikal söylemler kapsamında değerlendirir. Genel olarak Yeşil Radikalizm düşüncesi "sanayi toplumunun temel yapısını ve çevrenin bu yapı içindeki kavramsallaştırılma biçimini insanların, toplumlarının ve dünyadaki yerlerinin oldukça farklı alternatif yorumları lehine reddedilmesini" içerir. Çeşitli görüşleri kapsayan iki temel bakış açısı vardır: Yeşil Romantikler ve Yeşil Rasyonalistler. Bu bakış açılarını farklılaştıran, Aydınlanma yani Akıl Çağı ile öne çıkan rasyonaliteye yönelik yorumlardır (Dryzek, 2013, s.195-197). Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Aydınlanma dönemiyle birlikte akıl ve bilimin temel ve tek kılavuz yapılması ilke edinilmiştir. Bu doğrultuda gerçekleşen bilimsel, kültürel ve ekonomik dönüşümler üretim ve tüketim tarzlarını değiştirmiş, bu süreçte gelişen mekanik doğa

anlayışı insanın kendini merkeze koyarak doğayı kendi kontrolü ve hâkimiyetinde bütün ihtiyaçlarını sınırsızca karşılayabildiği bir araç olarak görmesi düzleminde gelişmiştir (Sulak,2018; Yaylı,2006; Gül, 2013; Zaric, 2017).

Özgürleşme ile gelen bireycilik algısı ve insanın kendisini diğer tüm varlıklardan üstün görmeye başlaması ile (Sulak,2018; Yaylı,2006; Zaric, 2017) nihai olarak yerleşen kibir ve bununla kullanılan modern bilim ve teknoloji ile gelen yıkım Yeşil Romantikler açısından kabul edilemez bir durumdur. Bu sebeple Aydınlanma ilkelerini reddederler. İnsana ve doğaya daha empatik yönelimler ile dünyayı kurtarmak isterler. Genel olarak Romantikler gibi, siyaseti farklı deneyimlerin geliştirilebileceği bir alan olarak görerek sanatsal ve estetik bir yaklaşım sergilemektedirler. Nasıl ki bu kibir ve yıkım hali bireycilik algısıyla geldiyse değişimi de burada görürler ve hâkim ekonomik ve politik sistemden ziyade bu değişim için bireylere ve topluma odaklanırlar (Dryzek, 2013; Erbil, 2006, s.66). Yeşil Rasyonalistler ise Aydınlanma ilkelerinin tümden reddi konusunda hemfikir değildir. Elbette Aydınlanmanın kontrolsüz ekonomik büyümeye sağladığı alan ve beraberinde gerçekleşen yıkıma götüren karanlık bir tarafı vardır. Bununla birlikte hiyerarşinin sorgulanması, eşitlik ve insan hakları gibi değerleri içeren aydınlık bir yüzü de vardır. Rasyonellik esasında değerler ve ilkeler gibi yaşama dair pek çok şeyin eleştirel olarak sorgulanmasını içermektedir. Buradan hareketle ekolojik sorgulamalar için de bir yol oluşturur. Tabiatıyla doğayı ve diğer her şeyi kendi hâkimiyetinde ve kontrolünde gören bu egemen akıl biçimi, akıldan ve bilimden tamamen vazgeçmek anlamına gelmez. Bunun yerine yeniden tanımlama ve yapılandırma gerekmektedir. Sonuç olarak bilim de estetik kadar önemlidir ve ekosistemik bir görüş benimsenmelidir. Bununla birlikte bilime ve teknolojiye belli ölçülerde açık olan Yeşil Rasyonelistlerin bunu bir çözüm olarak kabul etmeleri, etik değerlendirmeler, katı bilimsel doğrulama ve konuya yönelik etkili yönetişim gibi koşullara bağlıdır. (Dryzek; 2013, s.195-197).

Özellikle iklim değişikliği bağlamında soruna yönelik tutum ve bakış açıları Yeşil Siyaset Teorisi kapsamında gelişen tüm bu görüşler ve eğilimler ile tartışılmaktadır. Küresel ısınma ve bağlı olarak gelişen iklimsel değişimleri durdurabilmek ya da en azından yavaşlatabilmek için yapılabilecek en kesin sonuçlu eylem karbon salımlarının sınırlandırılmasıdır. Bu kapsamda atılacak adımlar uluslararası müzakere süreçlerinde tartışılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte

daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi tarihi sorumluluklar, bugünün seragazı salımları, Kuzey-Güney tartışmaları derken kısaca kapitalist dürtüler ve çevresel adalet ikileminde henüz, sıcaklığın 1,5 derecede sınırlandırılması ve 2 dereceyi geçmemesine yönelik çabaların yeterli olmadığı görülmektedir. Açıkçası kalkınma ve büyüme kapsamında mevcut üretim sistemlerinden ve tüketim alışkanlıklarından vazgeçilmemesi, tabiatıyla bir diğer kesimin de sahip olunan bu "ayrıcalıklara" kavuşma isteği, hedeflenilen iklim politikalarının uygulanmasında sekteleri devam ettirecek gibi gözükmektedir. Bu noktada bazı bilim insanları Güneş Jeomühendisliği gibi doğaya yönelik teknolojik müdahaleleri önermektedir.

Dünyanın atmosferini bölgesel veya küresel soğutma sağlayan yapay yansıtıcı bir kalkan oluşturarak değiştirip, dünyaya ulaşan güneş ışınlarının bir kısmının uzaya geri yansıtılmasını içeren bu teknoloji (Nicholson, 2020) sonuçları bilinmediği ve yine insani bir müdahale olduğu için pek çok kesim tarafından eleştirilmektedir. Halihazırda pek çok riski de taşıdığı için tartışmalı bir kavramdır. Symons ve Karlsson (2015) *Green Political Theory in a Climate Changed World: Between Innovation and Restraint* başlıklı makalelerinde ürünlerin genetiğinin değiştirilmesi gibi faaliyetlerle esasında doğaya yapılan radikal müdahalelere alıştığımızı belirtir. Ve eğer Güneş Jeomühendisliği küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik çözümü, mevcut sosyal ve ekonomik düzenin sorgulanmadan ve sarsılmadan devamlılığını sağlayacak olursa çok önemli destekler alabileceğini vurgularlar. Görünürde öne çıkan iki temel çözüm vardır; karbon salımlarının sınırlandırılması ya da Güneş Jeomühendisliği ile doğaya müdahale edilmesi.

Symons ve Karlsson (2015) bu durumun erdemli emisyon sınırlandırılması ve kibirli gezegensel müdahale arasında seçim olarak görülmesine karşı çıkarlar. Bunun iki farklı antropojenik iklim değişikliği seti arasındaki bir seçim olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtirler. Bu noktada Yeşil Siyaset Teorisi ise bu seçimleri ve çözümleri değerlendirmede olasılıklar sunar. Belirtilen bu iki seçim seti ile ilişkili tartışmalarıysa yazarlar Yeşil Düşünce kapsamında Dryzek tarafından ortaya konan Yeşil Romantikler ve Yeşil Rasyonalistler ayrımındaki çatışmalar bağlamında değerlendirir. Sınırlandırma ve fedakarlık, korumacı teknolojik müdahaleler ya da 4. nesil nükleer enerji kaynaklarının benimsenmesi gibi eylemler olmak üzere her iki bakış açısı da radikal değişimler önermektedir. Yeşil Romantikler iklim değişikliği ya

da diğer çevre sorunlarının ekolojik bir öznelliğin benimsenmesi ile çözüleceğini düşünür. Daha önce de belirtildiği gibi değişim bireylerin ve tabiatıyla toplulukların bu durumu benimsemesiyle başlar.

Symons ve Karlsson (2015) çalışmalarında iklim değişikliğinin çözümü için her iki yaklaşımdan da yararlanılabileceğini savunur. Yeşil Romantiklerin iddia ettiği gibi yalnızca bireylerin etik dönüşümünün iklim krizinin çözümüne yanıt olmadığı ya da olamayacağını belirten yazarlar, yine de insan merkezli bakış açısının ötesine geçilmesini, tahakkümsüz bir yaşama olan inancı ve bu bilincin savunulmasını desteklemektedirler. Yani ekolojik öznelliğin benimsenmesi gezegenin kurtuluşuna doğrudan çözüm olarak sunulmak yerine içkin-içsel değeri için savunulmalıdır. İklim krizine bağlı olarak ortaya çıkan sorunların ve risklerin her biri elbette teknolojik bir çözüme ihtiyaç duymayabilecektir. Yazarlar burada bisiklet kullanımının teşviki ve daha az et tüketimi gibi seçenekleri vurgularlar. Bununla birlikte gezegenin yok oluşunu getirebilecek bu tehdit karşısında Yeşil Siyaset Teorisi kapsamında düşünce şeklinin oturtulması dışında doğrudan eylemler ve teknolojik katkılar da değerlendirilmelidir. Çünkü yazarlara göre Yeşil Teori normatif değerleri barındıran ve bunu öne çıkaran bir teori ise eğer, çevrenin korunması ya da bu alanda ortaya çıkan sorunlara yönelik çözümleri eyleme dönüştürecek bir sosyal teori olmalıdır. Önümüzde konuyla ilgili iki gerçek durmaktadır. Gezegenimizi yok oluşa sürükleyebilme potansiyeline sahip iklim krizi ile kalkınmış diğer ülkelerle aynı şartlara sahip olabilme adına gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaya devam etme isteği ve tabiatıyla enerji eşitliği talebi. Yazarlar bu noktada küresel yönetişimi işaret eder ve çözüme giden yolda iki yapı taşını tanımlar; belirginlik ve ölçeklenebilirlik. Belirginliği siyasi ivmeye yanıt olarak; ölçeklenebilirliği ise gelişen küresel enerji talebini karşılamak için yeterli düşük emisyonlu enerji sağlama kapasitesi olarak ifade ederler (Symons ve Karlsson, 2015).

Belirginlik kavramını Dworkin'in 2013 yılında yayımlanan *A New Philosophy for International Law* başlıklı makalesine dayandırmaktadırlar. Belirginlik (salience) bir aktörün belirli bir konuya atfettiği göreceli önem olarak ifade edilmektedir (Etzioni, 2016). Dworkin'in çalışması genel olarak rıza ve devletlerin egemenliğinden yola çıkmaktadır. En önemli eleştirisi Vestfalya sistemiyle belirginleşen egemenlik ilkesinedir. Bununla birlikte yazar 2. Dünya Savaşı sonrası durumun değiştiğini

belirtmektedir. Burada esasında savaş sonrası ortaya çıkmaya başlayan yeni sorunlar kastedilmektedir. Bu süreçte halkın devleti, devletlerin de uluslararası düzeni şekillendirdiğinin altı çizilmektedir. Yazar belirginliği uluslararası toplum tarafından geniş çapta bir kabule göre tanımlamaktadır ki buna göre örneğin haklı savaş durumları ve savaş araçlarını sınırlayan bazı insani ilkeler dizisi geniş çapta kabul görürse o zaman diğer ulusların görevlilerinin bu ilkeler dizisini benimseme ve bunlara uyma görevi vardır. Çünkü bazı konular egemenliğin sınırlarını daha iyi ve ahlaki (moral/etik) değerler nedeniyle aşmaktadır. Dworkin BM şartı ve kurumlarını öne çıkarır. Devletler bunu imzalayarak bağlayıcı olmuşlardır fakat moral sorumlulukları da vardır. Burada yükümlülüğün rıza ile değil daha iyi bir uluslararası düzene giden bir yol için belirginliğin ahlaki gücü ile yaratıldığının altını çizer. Yani rıza her şey değildir (Dworkin, 2013).

Örneğin BM Güvenlik Konseyi kapsamında yapılan müdahaleler yasal mıdır sorusunu Irak ve Kosova örnekleri üzerinden sorgulamaktadır. Irak'ta BM Güvenlik Konseyi kararı alınarak müdahalede bulunulmuştur. Fakat daha sonra müdahalenin yasal olmadığı ve ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda yapılan eylemler dizisi olduğuna yönelik pek çok eleştiri yapılmıştır. Kosova'da ise Güvenlik Konseyi kararı yoktur. Bununla birlikte müdahale çoğu yazar tarafından yasal görülmektedir. Çünkü burada insani bir durum göze çarpmaktaydı. Bu durumda uluslararası topluma güvenmemiz gerektiğini belirten yazar, burada bakılması gereken şeyin BM Güvenlik Konseyi ya da yasallık değil de o durumun kendisi olduğunu ifade etmektedir.[26] Özetle Dworkin'e göre artık her şey Vestfalya düzeninde olduğu gibi devletin rızasına bağlı değildir. Bu anlamda pozitivizmi eleştiren Dworkin moral/etik bakış açısını ileri sürmekte ve çoğunluğun kabul ettiği durumların yani göreceli önem kazanan konuların nasıl hukuki bir ağırlık kazanacağını tartışmaktadır. İklim değişikliği de bu konulardan biridir (Dworkin, 2013).

Symons ve Karlsson (2015) Dworkin'in döşediği bu zeminden yola çıkarak Rasyonalist bakış açısı kapsamında belirginlik ilkesini iklim değişikliği konusuyla bağdaştırmıştır. Yani iklim değişikliği gerçeği uluslararası hukukun önemli bir

[26] Yazarın bahsedilen çalışmasının pek çok yazar tarafından eleştirildiği ya da yeniden gözden geçirildiği belirtilmelidir. Bunlardan bazıları; Chilton, 2013; Christiano, 2016; Scarffe 2016; Bustamente, 2017, Tasioulas, 2021.

meselesi olarak kabul edildiğinde ve devletler bunun bilincinde olduğunda, bunun geçerliliğinin meşruiyeti artıracağını işaret etmişlerdir. Bu durumun uluslararası hukuk içinde öncelenmesi ve belirginleşmesi gerekmektedir. Bununla birlikte belirginlik ilkesi krize yönelik ölçeklendirilebilir çözümleri desteklemelidir (Symons & Karlsson,2015). Durumun önemi ölçeklendirme yapılarak daha belirgin hale gelebilecektir. Öyle ki somut bir altyapıyla belirginlik ilkesi de desteklenebilecektir. Örneğin savaşa ilişkin jus cogens gibi kurallar vardır. Fakat iklim değişikliği savaş ve insan hakları konularına göre daha yumuşak (soft) bir konu olarak görülebileceği ve aynı zamanda belirli somut sınırlar içerebilmesi için ölçeklendirme gerekmektedir. Bu anlamda yazarlar emisyon ticareti planları, uluslararası düzenleyici tedbirler, karbon vergileri ve yaşam tarzı değişiklikleri gibi tartışmalı konulara belirginlik ilkesi ile pragmatik çözümler önerilebilmesi potansiyeline dikkat çekerler. Çünkü belirtilen tüm tartışmalı konular bazı potansiyeller barındırır. Bu kapsamda hedeflenen en iyi geliştirilmiş ve ölçeklenebilir uluslararası çözümlere uygun modellerin geliştirilmesi ve uygun ortamın yaratılmasıdır (Symons & Karlsson, 2015).

BMİDÇS, Kyoto Protokolü, Paris Anlaşması gibi girişimler ve süreçler, bu yönde atılan doğru adımları işaret etmektedir. Elbette belirtilen girişimlerin ve iklim müzakereleri sürecinin eksikleri ve pek çok başarısızlıkları bulunmaktadır. Bununla birlikte yazarlar benzeri görülmemiş bir küresel katılımı işaret ederek bunun önemini de vurgulamaktadır. Bu müzakereler sürecinde gelişmekte olan ülkelerin enerji talepleri ölçeklenebilir çözümlerle karşılanmalıdır. Gelişmiş ülkelerin sera gazı salımlarının azaltımına yönelik hedefleri küresel ekonominin karbonsuzlaştırılması doğrultusunda olmalıdır. Yazarlar biyokütle veya hidroelektrik kullanımı gibi her bölgede bulunmayan coğrafi özelliklere bağlı teknolojileri ölçeklendirilemez olarak tanımlamaktadırlar. Bu yollarla denenen karbonsuzlaştırma faaliyetlerini beyhude olarak nitelendirmektedirler. BMİDÇS kapsamında bugüne kadar ayrımı yapılmamasına rağmen ölçeklenebilir faaliyetlerin öne çıkarılması çözüme yaklaşılmasını sağlayacaktır. Gelişmiş ekonomilere sahip Batılı ülkeler ise bu süreçte enerji araştırmalarına yönelik yatırımlarla müzakere sürecinde etkili olabileceklerdir. Zira finansman desteği ve karbonsuz ekonomi faaliyetlerindeki hevessizlikleri gözler önündedir. Bununla birlikte belirginlik ilkesi kapsamında enerji araştırmalarına yönelik ilginin artması ölçeklendirilebilir enerji kaynaklarının da desteğiyle krizi

çözüme gerçekçi bir biçimde ulaştırabilme potansiyelini artırmaktadır (Symons & Karlsson, 2015).

Görüldüğü üzere Yeşil Teori kapsamında pek çok farklı yaklaşımla iklim krizine yönelik çözümler aranmaktadır. Paterson'un (2019, s.349) da belirttiği gibi Yeşil Düşünceye dair literatürde pek çok çalışmada iklim krizinin çözümünde kurumsalcı bir bakış açısı sunulmaktadır. Devlet, devlet dışı aktörler, uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütleri gibi çok çeşitli aktör demeti çözüme dahil edilmektedir. Eleştirel Teoriler gibi sisteme dair kökten eleştirileri olmasına rağmen onların aksine Yeşil Teori öyle ya da böyle mevcut ekonomik sistem ve hâkim dünya düzeni içinde var olan çözümleri de öne çıkarmaktadır. Teorinin geleneksel yaklaşımları eleştirmesine karşın doğrudan Eleştirel Teoriler çatısına koyulmama nedenlerinden en temeli de tam olarak buradadır. Elbette iklim krizine sebep olan bakış açısı ve algı değiştirilmelidir. Fakat çözüme ulaşmak için de yararlı olabilecek pratik eylemler göz ardı edilmemelidir. Pek çok bakış açısının sunulduğu bu bölümde dile getirilen argümanların da yardımıyla bir sonraki bölümde Yeşil Teorinin kendisi tartışılacaktır. Bu bağlamda temel olarak Eckersley'in çalışmalarından yararlanılarak Yeşil Düşünceye yönelik diğer bakış açıları ele alınırken, aynı çatı altında bulunan Ekofeminizm ve Ekoanarşizm gibi yaklaşımlarla karşılaştırılmaların da yapılmasıyla birlikte Eleştirel Problem Çözücü kapsam altında Yeşil Teorinin sınırları tartışılacaktır.

3.2. Ekoloji Merkezci Bakış Açısı ile Yeşil Teorinin Sınırlarının Tartışılması

> Sonuç alan ne ana akımın içinde olmak ne de devrimci olmaktır: Önemli olan ikisi arasındaki bağlantıdır, her iki kampta da bir ayağınızın olması ve merkezinizin güçlenmesidir (Begg, 2000, s.223).

Begg'in (2000) de önemini belirttiği üzere bazen çözüm için tek bir ideoloji ya da strateji de takılı kalmayıp, faydalı noktaları o tam orta noktada toplamak gerekir. Belki de yok oluş tehlikesine karşı mücadelede hem insan hem de diğer türler açısından en kârlı yol budur. Bu kapsamda Yeşil Teoriye ilişkin tartışmalara girmeden önce kavramın ifadesine yönelik bazı noktalara değinilmesi gerekmektedir. Çünkü kavramı ifade etmek için zaman zaman Ekolojik Siyaset ve Çevresel Siyaset gibi terimler de kullanılmaktadır. Barry (2014) bunların yerine daha kapsamlı gördüğü Yeşil Siyaset Teorisi kavramını işaret eder. Çünkü Barry'e göre Ekolojik Siyaset ve

Çevresel Siyaset sırasıyla doğa ve insan-doğa ilişkilerini derinlemesine vurgular. Dobson (2007) bunu çevrecilik ve ekolojizm üzerinden daha detaylı açıklar. Dobson'a göre çevrecilik, çevre sorunlarının mevcut değerlerde veya üretim ve tüketim kalıplarında köklü değişiklikler yapılmadan çözülebileceği üzerinden yönetimsel bir yaklaşımı savunur. Ekolojizm ise insan dışı doğal dünya ile ilişkilerimizde ve sosyal, siyasi yaşam tarzlarımızda köklü değişikliklerle sorunların çözüleceğini savunur (Dobson, 2007, s.2-3).

Barry'e göre (2014, s.1-3) Ekolojik Siyaset ya da Çevresel Siyaset Teorisi, doğa (nature) ve insan-doğa (human-nature) ilişkilerine daha fazla odaklanır ve Yeşil Siyasetin kapsadığı ekolojik olmayan (non-ecological) ve doğayla ilgili olmayan (non-nature-related) kapsamına yeterince yer vermez. Yine de Ekolojik Siyasetin Yeşil Siyasete yakın kapsayıcılığını göz ardı etmeyen Barry, bu farkı Yeşil Siyasetin insan dışı dünya (non-human-world) ve insan-insan olmayan ilişkiler (human-nonhuman relations) konularını da kapsaması açısından işaret eder. Burada kastedilen insan dışındaki canlı türler, cansız varlıklar ve hatta siborg (cyborg) insanlar gibi biyonik robotlar olabilecektir. Bütün bu insan-doğa ilişkileri, insan-insan olmayan ilişkilere dair konular elbette tartışmalı başlıklardır. İnsan-doğa ikiliği (human-nature duality), insan-doğa bütünleşmesi (human-nature reintegration) gibi kavramlardan hangisinin doğa-insan ilişkileri bağlamında kullanılacağı dahi çeşitli görüşlere göre değişmektedir. Her biri ayrı birer tez konusu olabilecek bu yaklaşımlar burada ayrıca tartışılmayacaktır. Lawson (2015) ise Yeşil Siyaset Teorisini biraz daha daraltarak Yeşil Uluslararası İlişkiler Teorisinden bahseder. Çünkü ona göre Yeşil Düşünce kapsamında Uluslararası İlişkiler disiplinini özel olarak ilgilendiren kalkınma gündemi, güvenliğin değişen doğası ve devlet egemenliği gibi bazı konular bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada da belirtilen konulara daha çok yer verilmekle birlikte, kapsayıcılığı ve bu çalışmada tartışılan ya da tartışılmayan aynı zamanda literatürde daha ileriki zamanlarda tartışılabilecek pek çok konuyu içerme potansiyeli nedeniyle Yeşil Teori kavramı kullanılmaya devam edilmektedir.

3.2.1. Yeşil Teorinin Ontolojisi

Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkiler disiplini içindeki yeri gün geçtikçe genişlese de, elbette merkezi bir hale gelememiştir. Bununla birlikte Burke vd. (2016)

tarafından da *Planet Politics: A Manifesto from the End of IR* başlıklı çalışmada belirtildiği üzere disiplinin yeni krizler ve meydan okumalar yoluyla sürekli yenilenmesine açık olmalıyız. Dünya Savaşları, Soğuk Savaş, SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği) çöküşü gibi krizler ile disiplin içinde bu yenilenmelere tanıklık edilmekle birlikte bugün değişim ve dönüşümü gerektiren en derin kriz esasında kökleri asırlara dayanan Antroposendir. Tabiatıyla insan faaliyetleri ve doğanın varoluşsal olarak ayırt edilemeyecek kadar birbirine bağlı olduğunun idrakı temelinde yeni bir bakış açısı gerekmektedir. Kesinliği şüphe götürmez bir yok oluş tehdidiyle karşı karşıyayız. Oysa hayatta kalma arayışına dair bugüne kadar pek çok krize yönelik alternatifleriyle öne çıkan Uluslararası İlişkiler disiplini, böyle bir varoluşsal tehdit karşısında sınırlarını genişleterek çeşitli, anlamlı ve yeterli tepkileri geliştirmeye imkan sağlamaktan uzakta gözükmektedir (Burke vd., s.12,19). Disiplin mevcut sistemin ve [belirli ayrıcalık ve özelliklere sahip] insan yaşam tarzının devamlılığı ya da bütünüyle bunların körü körüne eleştiresine bağlı, doğrudan bir devrim dışında çözüme imkan sağlamayan bakış açıları arasında sıkışmış kalmıştır.

Elbette çözüme yönelik adımların ilki; eleştirel pencereden yola çıkarak, evreni salt Batılı seküler taraftan öte marjinal ve yerel tarafı da içerecek şekilde çeşitli ve pek çok dünya görüşü ekseninde izlenimlemek ve buna göre eyleme geçmek olmalıdır. Küresel bir etik meselesi olarak bu varlık yokluk mücadelesinde, "enerji ve maddelerin çarpışmasından, kurumların kargaşasından, bağların kaynaşmasından ve dağılmasından ortaya çıkan dünya", esasında "kesişen, örtüşen, çatışan yeryüzünde dalgalanırken ortaya çıkan çeşitli ölçeklerdeki dünyaların çokluğudur." (Burke, vd., s.19-20).

Pek çok dünyanın milyonlarca üyesini içermesi nedeniyle elimizdeki tek dünyada, haliyle ortaya çıkan demokratik temsil sorunu ise tek bir odağa, ölçeğe bağımlı kalmayan bütüncül bir bakış açısını yani "gezegen politikası"nı (planet politics) gerektirmektedir. Siyasal, toplumsal, sosyolojik vb., "insani" unsurların ötesinde ilk değişimlerin jeolojik ölçekte gerçekleştiği gözler önündedir. Bu fiziksel değişim doğrudan ya da dolaylı olarak pek çok etki doğurmakta, karmaşık bağımlı sistemde tetiklediği her unsur ile bir başka sonuca neden olmakta ve domino etkisi yaratmaktadır. Tabiatıyla bu yapı içerisinde bir şeyi korumakla her şeyi korumak eş değer hale gelmektedir. Bu nedenle insanı korumak için belirlenen kurallar ve yasal

çerçeveler, tüm ekolojik sistemlerin ve diğer tüm türlerin de iç içe geçtiği bir kapsamı gerektirmektedir. Esasında bu durum dünyevilik (earthwordly-earthwordliness) olarak ifade edilmektedir. Dünyevi olmayı savunan gezegen politikası; ekomerkezci ekolojik güvenlikten hem insan hem de tüm türler için çevresel adalete kadar alışılmışın dışındaki konuları ile kurumsal hesapverilebilirlik altında varlığın doğası temelinde ontolojik koşullar ile siyasi yapılar arasındaki etkileşimi içeren onto-politik ve disiplinlerarası bir üstlenme ve kapsama gerektirir (Burke,vd., s.13-17,21-22).

Bu doğrultuda atılan ilk ve kolay adımlar açısından önemli bir örnek Belçika üzerinden gösterilebilir. Ülke "çevre katliamı" yasasını parlamentosunda onaylayarak ekokırım suçunu ulusal ve uluslararası düzeyde tanımış ve bunu yapan ilk Avrupa ülkesi olmuştur (Geographical, 2024). Göreceli önem kazanmaya başlayan bir durum olarak moral/etik bakış kapsamında bu durum, diğer ülkeler çoğunluğunun da kabul ettiği bir gerçeklik haline gelirse bir önceki bölümde değinilen Dworkin'in (2013) belirginlik ilkesi yaklaşamı bağlamında uluslararası hukukta küresel kapsamda öncelenir, belirginleşir ve gezegensel olarak uygulanır hale gelebilir. Tabiatıyla ekomerkezci bakışa yönelik meşruiyetin artmasıyla yok oluşla mücadelede keskin adımlar atılabilir. Çünkü gelinen son durumda insan, fütursuzca kötü sona sürüklediği dünyasında sömürücü ve kırımcı faaliyetleri karşısında yalnızca bulunduğu aile, topluluk, ülke ya da bölge değil de gezegen çapında sorumluluk alır hale geldiğinde üstenci bakışını ve tekliğine olan inancını biraz daha törpüleyebilcektir.

İnsana dair "fail"lik atfeden tam da bu bakış açısı Posthümanistler tarafından eleştirilir. Konu ister insan aklını, değerini yüceltme ve onun aklının ve icra ettiği bilimin tek kılavuz oluşuna olan derin inanç olsun ister onun tüm olumsuzlukları yapan taraf ama aynı zamanda düzeltecek bir taraf olarak yegane güç şeklinde öne çıkarılması olsun insanın her şeyin ölçüsü olarak işaret edilmesi Posthümanist tarafın diğer yaklaşımlara (Hümanizm, Antroposentrizm) yönelik temel karşıtlık noktasını oluşturmaktadır. Posthümanizm insan kaynaklı üstenci bakışa, her ne şekilde olursa olsun insanın merkeze alınmasına karşı çıkar ve Modernite ve bağlı bir unsuru olarak Hümanizmin; insanın ahlaki üstünlüğüne hatta ahlaki üstünlüğün tek öznesi olmasına, biricikliğine ve onun üstün değerine olan inancını eleştirir. Buna göre insan, ahlaki dünyanın (moral world) tek öznesi değildir ve insan ve insan olmayan varlıklar karmaşık bağlılıkların olduğu bu dünya içerisinde iç içe geçmiş ilişkiler ağına sahiptir.

Tabiatıyla bu noktada sınırlar yeniden düşünülmelidir. Özne, aktör, fail, odak ve benzer anlamlar ile her ne şekilde ifade edilirse edilsin- insan, yerleştirildiği tüm bu manalar bağlamında "bir tek" ya da "en yüce" değildir. Alışagelmiş ve yerleşmiş düşüncelere dayanan bu ilişki tasavvuru ve insanın buradaki yeri ekolojik ve teknolojik kapsamlar içerisinde yeniden sorgulanmalı ve değerlendirilmelidir. Tek özne olmadığı dünyada insan, Posthümanist etik bağlamında diğer varlıkların değerini dikkate alarak ve bütünüyle her bir unsuru için adil ve sürdürülebilir ilişkilerin geliştirilmesi hedefini benimseyerek kapsayıcı bir bakış açısı gözetmelidir (Keeling & Lehman, 2018; Buran vd, 2021; Gorur & Dey,2023).

Esasında Posthümanizm karmaşık bir içeriğe sahiptir. Farklılaşan pek çok kavramın bütünü olarak tanımlanabilir. En kesin ifadesi bir kimsenin radikal bir biçimde artık insan tanımını sağlayan özellikleri taşıyamacağı kadar teknolojik olarak değiştirilmiş olmasıdır (Hopkins, 2012, s.414). Bu çalışmada, benzersiz bir özelliği veya değeri olmayan pek çok türden yalnızca biri olan insan argümanını benimseyen Posthümanizm kastedilmektedir. Bununla birlikte Transhümanizm gibi farklı bakış açıları da mevcuttur. Esasında her iki yaklaşım da teknolojiyi dünyadaki yolumuz ve varlığımız olarak görürken, kökleri Aydınlanma Çağı temel değeri olarak insan aklı ve bilime yapılan vurgu ve ilerlemeci bakış açısına dayanan Transhümanizm, teknolojiyi herhangi bir etkisini sorgulamadan bütünüyle kucaklar (Buran vd., 2021). Yaklaşım "insanlığın bilişsel ve bedensel işlevlerini değiştirmek ve geliştirmek, yetenek ve kapasitelerini mevcut biyolojik kısıtlamaların ötesine genişletmesi için teknoloji kullanımına izin verilmesi gerektiğini" savunur (Hopkins, 2012, s.414). Posthümanizm ise teknolojiyi tamamen yıkıcı amaçları ve sonuçları olan tehditkar bir gerçeklik olarak görmemekle birlikte onun temel dayanaklarını sorgular fakat daha çok oluşan yeni durumda örneğin yapay zeka gibi teknolojilere dair moral/etik değerler geliştirilmesini vurgular. Yalnızca teknoloji değil ahlaki ve etik yaklaşımlarımız da yeniden tasavvur edilmelidir. İnsan sonrası ister teknoloji ve insan entegrasyonuyla oluşmuş varlıklar ister diğer organizmalar olsun tüm bu varlıkların birbiriyle ilişkisi, dinamik birimleri ve karmaşık sistemleri içinde ortaya çıkacak olan sorunlara ilişkin adil, kapsayıcı ve güvenli çözümler ve alternatif düşünme yöntemleri geliştirilmelidir (Buran vd, 2021; Gorur & Dey,2023; Braidotti, 2019; Harraway, 2016).

Farklı yaklaşımları içinde bulunduran Posthümanizm Uluslararası İlişkiler açısından düşünüldüğünde, devleti ya da insanı odağına alarak sorgulama ve açıklamalar yapan geleneksel ve eleştirel yaklaşımların ötesine geçerek, politik ve sosyal süreçlere ilişkin insan dışında ve insan olmayan varlıklara da "fail" olarak aktif roller atfeder. Buna göre insan ve insan olmayan varlıklar -ki doğa bunların başında gelir- kültürlerin ve toplumların şekillenmesinde önemli rollere sahiptir. Tabiatıyla küresel ilişkiler ve siyaseti şekillendirme kapasiteleri vardır. İnsanın da dahil olduğu tüm bu varlıklar arasındaki karmaşık ilişkiler uygarlıkların üretimine katkıda bulunurken, yine bu varlıkların her bir üyesi meydana gelen ekolojik yıkım ve çöküşün hafifletilmesi ya da ortadan kaldırılmasında aktif rol alabilen failler konumundadır. Bu yüzden yapılması gerekenlerden ilki insan ile doğa arasına koyulan yapay ayrımın ortadan kaldırılmasıdır (Erçandırlı, 2021).

Bazı Posthümanistler, Antroposen kapsamında insan odaklılığı ve insan yüceliğini eleştiren çalışmaların dahi bu yapay ayrıma takıldığını ve insanı tüm yıkımdan sorumlu tek fail olarak vurgularken aynı zamanda kurtarıcı olarak işaret etmenin (tek faillik) çelişkisine düştüğünü iddia eder (Erçandırlı,2021, s.95). Burke vd.'nin (2016) Uluslararası İlişkiler disiplinin dönüşümüne yaptıkları vurgu kapsamında tasavvur ettikleri yereli de dahil ederek çeşitli ve pek çok dünya görüşünü içeren gezegen politikasına dair çalışmaları da bu çelişkiler bağlamında eleştirilmiştir. Ekomerkezci bakış açısını çevresel adaletin sağlanması çerçevesinde kurallar ve yasal çerçeveler yoluyla küresel ölçekte uygulamaya geçirme hedefi ve tabiatıyla halen devletler, kurumlar ve haliyle mevcut sistemden beklentilerin olması, bu bakış açısının geleneksel yaklaşımlardan çok da farklı olmadığı gerekçesiyle Posthümanistler tarafından liberal kozmopolitanizm şemsiyesinde yeniden üretilmiş bir görüş şeklinde nitelenmesine neden olmuştur (Chandler vd., 2017). Aynı Cox'un (1981) Problem Çözücü yaklaşımlar olarak geleneksel yaklaşımlara dair çözümü bulmaya çalışsalar da en temelde mevcut düzeni koruma ve çözümü aynı sistem içinde bulma hedefi bulunur eleştirisine benzer bir açıklamayla Posthümanistler de Burke vd.'nin (2016) çalışmasını ve benzeri çalışmaları eleştirir. Araştırmacılar arzu etsin ya da etmesin çözüm ararken sistem içindeki yapıtaşlarının kullanılmaya devam etmesi nedeniyle aynı sistem yeniden üretilebilecektir. Belirtilen yaklaşımlara bir diğer eleştiri Tarihsel Materyalizmden gelir. Antroposen'in sığ tarihselleştirmesinin altını çizen Moore

(2017, 594), kapitalizmin yükselişini yalnızca ekonomiye indirgemeyerek, insan ilişkilerinin yaşam coğrafyaları aracılığıyla oluştuğunu belirtir ve Antroposen yerine Avrupa kapitalist genişlemesine vurgu yapan Kapitalosen tanımlamasını kullanır (Moore, 2017, s.600-606; Erçandırlı, 2021, s.102).

Antroposen anlatısının insanlığı Dünya Sisteminin geri kalanı üzerinde iktidara yükselen bir tür olarak tasvir ettiğini belirten Malm ve Hornbog, doğa ve insan toplumlarının ayrım yapılamayacak şekilde iç içe geçmişliğine dikkat çeker (Malm & Hornborg, 2014). Erçandırlı'ya göre Tarihsel Materyalizm, belirtilen görüşleriyle Antroposene dair anlatıları, yalnızca Posthümanistlerin eleştirileri gibi insan aklını ve bilimi yüceleştiren Modernite bakış açısı ile değil; aynı zamanda kapitalist sermaya ilişkilerinin sürekliliğinin sağlanmasına neden olan bilgi üretminin parçası olarak onun devamlılığına hizmet ettiği gerekçesiyle de eleştirir (Erçandırlı,2021, s.97). Erçandırlı Antroposen Çalışmaları, Posthümanizm ve Tarihsel Materyalizm olarak üç yaklaşımı ontolojisi açısından sırasıyla fail odaklı, failler odaklı ilişkisellik ve toplumsal ilişkiler/toplum-doğa ilişkisi olarak sınıflandırırken, ekolojik krizin nedeninin Antorposen çalışmalarında ekolojik bilinci, tüketim-üretim alışkanlıkları ve faaliyetleri sebebiyle insan; Posthümanizmde insan merkezcilik sorunsalı ve Tarihsel Materyalizmde ise toplumun doğa ile olan ilişkilerinin değişimi ve değişen toplumsal ilişkiler olarak görüldüğünü belirtir (Erçandırlı,2021, s.99).

Burke vd.'nin (2016) yazdıkları manifestoya ve insan failliği ve antroposen kavramına ilişkin tüm eleştirilere cevabı (Fishel vd., 2018) oldukça net olmuştur. Öncelikle gezegen politikası denildiğinde insan failliğinin kastedilmediği dünya ve onun beslediği çoğul dünya failliğinin benimsendiği belirtilmiştir. Gezegen politikasının küresel eşitsizlikleri de içererek bunun aşılması konusunda içerikler barındırdığına dikkat çekilirken uluslararası hukukun onu dönüştüren yapıların bir parçası olsa da ve ekolojik krizin devamlılığında aldığı rolün de inkar edilemeyeceği belirtilse de karşılaşılan tehlikelerle ilişkili olarak devreye sokulması gerektiği vurgulanmıştır. Fakat çevre yönetimini de içeren bu süreçte Chandler ve diğerlerinin (2017) önerdiği "aşağıdan yukarı" siyasetin küresel ölçekli yapılar ve şirketlerin demokrasi vb. değerleri tanımadığı ve ekolojik mücadelede öldürülen çevre savunucularının olduğu bir ortamda yeterli olamayacağı işaret edilmiştir (Fishel vd.2018). Global Witness'ın (2023a/2023b) yayımladığı rapora göre 2012-2022 yılları

içerisinde öldürülen 1910 çevre aktivistinin %34'ü dünya nüfusunun yaklaşık %5'ini oluşturan yerli toplumlara ait çevre aktivistleridir. Cinayetlerin tamamına yakınının (%88); Kolombiya, Brezilya, Meksika ve Honduras'ın (Global Witness, 2023a; Global Witness, 2023b) baş çekmesiyle beraber Latin Amerika ülkelerinde işlenmesi ve bölgenin Sahraaltı Afrika ile birlikte dünyanın en hukuksuz bölgelerini oluşturması da hukuka dayalı sistemlerin önemini ortaya çıkarmaktadır (Gallup Global Law and Order 2023 report, 2023, s.6-9). Ayrıca bu bölgelerin eski sömürge bölgeleri olması da dikkat çekicidir. Tabiatıyla çevreye dair daha kapsamlı yereli ve küreseli içerecek adil bir hukuk anlayışının devreye sokulması gerekmektedir.

Bu çerçevede Fishel vd. (2018) tarafından gezegen politikası kapsamında ekolojik mücadelenin "aynı anda hem yönetişim hem de yıkım, düzenleme ve direniş pratiği" içermesi ve "çoklu ölçeklerde ve yerellerde" olması gerektiği vurgulanmıştır. Uluslararası hukuka ilişkin uygulamalarda hukukun üstünlüğü ve adil yargılamanın tartışılmaz değerler olarak kabülünü işaret ederken Fishel vd. (2018) her ne kadar konuya yönelik araştırma kapsamına hayran kalsalar da Eckersley'in (2007) "ekolojik müdahale" yaklaşımını onaylamadıklarını belirtmişlerdir. Eckersley, araştırmalarında büyük ekosistem tahribatı ve kitlesel yok oluşlarla ilgili görüşlerin yeni bir ekolojik müdahale veya ekolojik savunma normunu temellendirme amacı gütse de gütmese de bu kapsamda "doğaya karşı suçlar" veya "ekokırım" olarak kabul edilip edilmeme gerekliliğini sorunsallaştırmıştır. Burada Nazi Almanyası döneminde gerçekleşen Holokost'un "insanlığa karşı suçlar" kapsamında kabülüne ve daha sonraki gelişmelerin de insani müdahale normunun oluşmasına sağladığı katkılardan da yola çıkarak sınır ötesi yayılma etkileri çok olan acil çevresel durumlarda çok taraflı müdahalede bulunulmasının en güçlü argüman olduğuna ve bunun ekolojik meşru müdafaa olarak savunulabileceğine dikkat çekmektedir. Yine de özellikle insan dışı türlere ilişkin askeri yöntemlerle kurtarma girişimlerinin çevre felsefesinde ahlaki bir destek bulabilse de bu durumun devlet egemenliğine ve buna bağlı haklarına ilişkin süregelen uluslararası hukuki ve siyasi normlarla çeliştiğinin de altını çizmiştir.

Fishel vd. (2018) "kapitalosen" kavramını ise tüketiciler, savunma bakanlıkları ve teknoloji uzmanları gibi pek çok kesimin sorumluluklarını belirsizleştirdiği gerekçesiyle eleştirmiş ve gelinen son durumda mevcut düzenin devlet sistemi ya da kapitalizme indirgenemeyecek kadar karmaşık bir dönüşüm geçirdiğini vurgulamıştır.

Buna göre esasında evrimsel ve ekolojik etkileşimler ağını ifade eden Antroposenin (Davies, 2016) itici güçlerinden ve hatta en temel yönlendiricilerinden birinin elbette kapitalizm olduğu ve kapitalist dönüşümün büyüklüğü nedeniyle ona dair yargılar ve araştırmaların haklı olduğu belirtilse de gerçekleşem değişim ve dönüşümlerin tohumları küresel kapitalist yükselişten çok daha önce atılmış ve Avrupa sömürgeciliği gibi pek çok insan faaliyeti gelişiminde önemli rol oynamıştır (Fishel vd., 2018).

Gerçekten de insan faaliyetlerinin ekolojik yıkımdaki sorumluluğu kapitalist dönemle sınırlı değil. Bu çalışmanın ilk bölümünde Ponting yazarlığındaki Dünyanın *Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü* (2012) ve Diamond yazarlığındaki *Çöküş: Toplumlar Başarısızlığı ya da Başarıyı Nasıl Seçerler* (2019) ve Floyd ve Matthew (2013) yazarlığında *Environmental Security Studies: Approaches and İssues* eserlerine yapılan atıflarda da görüldüğü üzere ilkel topluluklar, kabileler, şehir devletleri, impratorluklar ve hatta modern devletler fark etmeksizin insan toplulukları Kuzey Pasifik'te bulunan Aleut Adalarındaki susamurları, Güneydoğu Polinezya bölgesinde bulunan Mangavera, Pitcairn ve Henderson Adaları, Paskalya Adası, Peloponnessos Savaşı-Atina ve Sparta karşılaştırması, Sümer, Maya ve Roma Uygarlıklarının çöküşü gibi pek çok durumda ekolojik yıkıma neden olurken hem kendini hem de diğer türleri etkileyen olumsuz koşullara neden olmuştur. Elbette inkar edilemez bir olgular silsilesi olarak kapitalizm, nüfus artışı ve insanın dünyadaki tüm noktalara ulaşabiliyor olması da insan türünün gezegen üzerinde geri döndürülemez ve artık yalnızca kendi çevresiyle sınırlı olmayan etkileri gerçekleştirebilmesine olanak tanımıştır. Tabiatıyla yaklaşık 300 bin yıllık varlığıyla insan türü, daha önce de belirtildiği üzere zamanla hayatta kalma kabiliyetini arttırarak baskın konumunu elde etmiş ve değişim/dönüşüme neden olan etken bir konuma sahip olmuştur. Dolayısıyla yerinde bir yaklaşım olarak ekolojik ve evrimsel etkileşimler ağı tanımıyla Antroposen insan türünün kendini merkezde konumlaması, doğayı kendi kontrol ve hâkimiyetinde görmesi ile şekillenmiştir. Bu durumun önüne geçilebilmesi insanın ahlaki değerler sistemi, varlıklara bakış açısı, haliyle eylemleri esasında özetle bilincinin değişmesi temelinde bütünsel ve çok yönlü bakış açısını kabülüyle başarılabilecektir.

Belirtilen tüm tartışmalar kapsamı çok geniş ve belirli sınırlara sahip olmayan Yeşil Teori içinde yer bulabilmektedir. Antroposen ve diğer tartışmalar ya da ilerleyen sayfalarda belirtilecek diğer tartışmaların her biri esasında en kapsamlı Yeşil Teori için

belirli sınırların oluşmasında köşe taşlarını döşemektedir. Bu kadar çok görüş ve tartışma içinde Yeşil Teoriye yönelik en genel tanım "merkezi ve tanımlayıcı odak noktası olarak doğal çevrenin korunmasına yönelik bir kaygıya sahip normatif teori biçimi" olarak verilebilecektir (Humphrey,2010, s.573). Bu kaygının derecesi ya da nesnesindeki farklılıklar birtakım sınıflandırmalara neden olmaktadır. Örneğin Dobson'ın (2007, s.2-3) yönetimsel bir yaklaşım olarak nitelediği çevrecilik, insan merkezli yaklaşımlarla ilişkilendirilir. Buna göre çevresel tahribatlar ve yıkımın yol açacağı etkiler insan refahının sağlanması kapsamında engeller oluşturacağından tehdit olarak görülür. Öncelik insan çıkarının sağlanmasıdır ki insan olmayanların çıkarı gündeme alınmaz (Lawson, 2015) ya da insan çıkarı sağlandıktan sonra yine insana herhangi bir zarar gelmesini engellemek amacıyla ancak gündeme alınabilir. Böyle bir bakış açısı biraz önce asgari ölçekte verilen Yeşil Teori tanımının bir yansımasıdır ve pek çok siyasi düşüncenin "yeşil" olarak tanımlanmasına imkan tanıyacaktır. Aksine ekonomik ve politik kapsamda kurumsal bağlamlardan arınmış, sanayisi olmayan ve katılımcı ekolojik bir toplumun oluşturulmasını içeren maksimum düzeyde bir Yeşil Teori tanımı da mümkündür. Humphrey (2010) bu tanıma göre "Yeşil Siyaset Teorisini" ekolojik olarak işaret ederken, sınırlı amaçlar peşinde koşmanınsa yalnızca çevresel olduğunu belirtir.

Şu ana kadar görülen ve daha sonra da görülecek olan tüm tartışmalar esasında Yeşil Teorinin inşa edilmekte olduğunun bir göstergesedir. Devlet merkezlilik, insan merkezlilik ve ekosistem merkezliliğe dair gerilimler, kendini ekosistem merkezli olarak tanıtan ve insan merkezliliğe olan eleştirilerini dile getiren yaklaşımlara dair insan merkezlilik süphesi, çevre ve ekoloji kavramlarına yönelik farklı bakış açıları, yerellik, küresellik ve egemenliğe ilişkin farklılıklar gibi çok çeşitli tartışmalar "Yeşil Siyaset Teorisi"nin kesin ve net çizgilerle ayrışmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte bu gerilimler sağlam ve ayakları yere basan bir teorinin oluşması için de zenginlikler kazandırmaktadır. Teoriye dair ortak temel paydaşlardan biri Lawson'un (2015) da belirttiği gibi birbirine bağımlı unsurlardan oluşan bir gezegen sisteminin varlığıdır. Buna dair ilk somut yaklaşımlardan biri tartışmalı bir kavram olarak Gaia Hipotezidir. Yunan mitolojisinde evrenin oluşum sürecini başlatan yaratıcı unsur olan toprak yani yeryüzü tanımından esinlenilerek adını alan (Gözlü, 2021) Gaia Hipotezine göre gezegenimiz barındırdığı pek çok organizmanın işbirliğiyle oluşan bir

süperorganizma olarak, gezegen dışındaki unsurlardan gelecek tehditler karşısında kendisini düzenleyen ve koruyan, hatta savunma işlevi olarak devamlılığını sağlama amacıyla evrimleşme yoluna gidebilen kısaca etkileşim halindeki dinamik ve karmaşık süreçleriyle denge, uyum ve istikrarını sağlayabilen canlı bir varlıktır (Lovelock, 2000; Britannica, t.y.; Boston, 2008).

Hipotez, Aydınlanma Çağıyla birlikte hâkim olan mekanik doğa anlayışı/felsefesiyle birlikte terk edilen kısaca her şeyin temelinde bir amaç bulunduğunu ifade eden teleolojik yaklaşımlarla bağdaştırılarak "sözde bilim" nitelemesiyle eleştiriler de almıştır. Lynn Margulis ile birlikte hipotezin geliştiricilerinden biri olan James Lovelock hipotezi zamanla güncellemiştir. Sonuç olarak günümüzde yaşamın gezegeni ve içindeki sistemler de önemli bir etkiye sahip olduğuna dair yaygın bir kabul varken, yaşamın tüm bu sistemi kontrol ettiğine dair bakış açısının kabülü daha azdır (Kirchner, 2002, s.393; Visconti, 2021; Ruse, 2013, Pigliucci, 2005). Lovelock yapay zekaya dair hızlı gelişmelerin yaşandığı günümüzde Gaia Hipotezini temel alarak bir başka görüşünü sunmuştur. Antroposenden "Novacene" dönemine geçilebileceğini belirten Lovelock, dönemi yapay zeka ve siborgların varlığı ile ilişkilendirir ve bu durumu gezegenimiz ve insanlar için olumlu bir eşik olarak niteler. Giderek artan entelektüel ve işlem gücü kapasitesiyle gelişen bilinci kapsamında yapay zekanın kendisini de tehlikeye attığını düşünerek Gaia'nın yani gezegenimizin küresel ısınma gibi tehlikelere karşı korunması adına gerekli adımları atabileceğini belirtir. Bu varlıkların gezegenin aşırı ısınmasını önlemek ve devamlılığını sağlamak için organik yaşama ihtiyaç duyacağını da vurgulaken insanların da bu bağlamda "evcil hayvan" olarak hayatta tutulmak isteneceğini iddia etmektedir. Öyle ki insanların da bu tahakküm altında daha mutlu ve memnuniyetle yaşayabileceğine dikkat çekmektedir (Lovelock, 2019; Radford, 2019). Tüm bunları Gaia'nın yaşamın devamlılığını sağlama amacıyla gerekli evrimleşmeyi ne pahasına olursa olsun yapacağı zemininde konumlandırmaktadır.

Bu bakış açısı ekolojizmin ana akımında farklılaşmaktadır. Bunun nedeni ekolojizmin gezegen tedavi edilebilir, kendi kendini tamir edip iyileştirebilir varsayımından ziyade ekonomik, sosyal, kültürel, politik, biyolojik, coğrafi ve diğer pek çok unsurun karmaşık işleyişine ve bağlantılarına dikkat çeken kapsamlı, her şeyi

kapsayan bütünsel bir bakış açısı önermesidir (Lawson, 2015). Bu durum zihinsel ve davranışsal olarak radikal değişiklikleri gerektirir.

Bu noktada insan merkezli – ekomerkezci, çevrecilik – ekolojizm ve çevresel siyaset – ekolojik siyaset ayrımlarının[27] izinde değerler felsefesi açısından sığ ekoloji – derin ekoloji ayrımı yapılır. İlk olarak Arne Naess'in çalışmalarıyla öne çıkan bu ayrıma göre sığ ekolojistler çevreye ilişkin sorunlara yönelik yalnızca görünene odaklanarak kısa vadeli, parça parça çözümler arama yoluna giderler ve sorunun kökeninde yatan ekonomik, siyasi unsurları ya da bunların dayandığı değerleri sorgulamazlar. Daha yüzeysel bir bakış açıları vardır. Derin ekoloji ise çevreye ilişkin sorunların kökenine inerek nasıl oluştuğu gibi sorgulamaları içeren radikal bir bakış açısına sahiptir (Humhprey, 2010; Naess, 2005a; Naess, 2005b). Sığ ekoloji kapsamında gelişmiş ülkelerdeki insan sağlığı ve refahının sağlanması hedeflenirken kirlilik ve kaynaklara ilişkin sorunlarla mücadele edilmesi gözetilir, insan merkezlidir. Derin ekoloji ise çeşitlilik ve karmaşıklık temelinde ortak yaşam, eşitklikçilik, sınıfsızlık ve ademi merkeziyetçilik gibi derin kaygılara sahiptir, ekomerkezcidir (Naess, 2005a). Buna göre karşılıklı bağlılık ve bağımlılıkları içeren ekolojik sistemler içerisinde insanlar da insan olmayanlar da yaşam ağının eşit ve değerli unsurlarıdır. Değerli olanın yalnızca insanın olmadığı gezegenimizde insan olmayan dünyaya yönelik aşırı insan müdahaleleri ekolojik sistemlerde bozulmalara yol açmakta tabiatıyla kendi başına değere sahip olan diğer varlıklar da zarar görmektedir (Naess, 2005b). Ekomerkezciliğe alternatif bir yaklaşım olarak biyomerkezcilik ise ekomerkezcilik gibi insan dışındaki yaşam ve unsurlar açısından kendi başına bir değer varlığını göz önünde bulundururken, bunu canlı varlıklar bakımından işaret ederler. Diğer yandan ekosistemlerin dolaylı fakat önemli değerlerini de barındırdığı türlerin yaşamını desteklemelerine bağlarlar (Humphrey, 2010, s.574).

Dikkat çekici bir diğer ayrım çevresel söylemler bağlamında Hayatta Kalmacılık (Survivalism) ve Prometheanism ayrımıdır. Hayatta kalmacılar gezegenin sınırlara sahip olduğunu, kontrolsüz ekonomik büyüme ve nüfus artışının sürdürülmesi halinde kaynakların tamamen tüketilmesi ve ekosistemlerin kapasitesinin aşılması nedeniyle insanlığın ve gezegenin felaketlere uğrayacağına öngörür. Bakış açısının

[27] Yalnızca çevresel felaketlere değil genel olarak tüm sorunlara yaklaşım olarak düşünüldüğünde problem çözücü – eleştirel teoriler de bu ayrımlara eklenebilir.

kötümser olduğu açıktır. Mevcut ekonomik ve toplumsal sistemlerin sürdürülebilirliğinin olmadığına inanır. Daha fazla yıkım olmadan bu duruma koşar adım gidişi durdurmalı ve bununla mücadele edilmelidir. Tabiatıyla büyümenin terk edilmesi gibi radikal eylem çağrıları yapılır, ki bunlar güçlü hükümet (bilim insanları ve seçkin elitleri de barındıran) kontrolünde yapılan uygulamaları içerdiğinden eleştirilebilmektedir. İyimser bir bakış açısı olan Prometheanlar ise belirtilen sınırların varlığına inanmaz. Yunan mitiolojisindeki Tanrılardan ateşi çalarak insanlığın ilerlemesini sağladığına inanılan Prometheus'tan ilham alınarak insan zekası ve sınırsız yaratıcılığına vurgu yapılır. Sınırsız dünyada yaşanabilecek herhangi bir çevresel sorunda insan topluluklarının zekası ve yüksek teknolojili çözümler bu sorunlarla baş edebilecek dayanıklılık ve gelişmişliktedirler. Bu bağlamda yüksek teknolojili çözümlerin devlet müdahalesi olmadan geliştirilemeyeceğini düşünen Prometheanların varlığının yanında müdahale olmaksızın gelişebileceğine inanan esasında bu yaklaşımla çevre sorunlarını aciliyetten de çıkaran piyasa destekçisi Prometheanlar da bulunur (Dryzek,2013, s.25-26).

Çevreci aktivist yazar olarak Alex Steffen (2009), bahsedilen bu yaklaşımların dışında doğrudan insan eylemleri çerçevesinde çevre hareketlerini, farklı stratejik ve ideolojik yaklaşımlar bakımından sıralamıştır. Steffen'in öne çıkardığı spektrum Parlak Yeşil Çevrecilik (Bright Green Environmentalism); Açık Yeşil Çevrecilik (Light Green Environmentalism); Koyu Yeşil Çevrecilik (Dark Green Environmentalism) ve griler (grays) olarak sıralanır. Griler birey ya da toplum fark etmeksizin herhangi çevresel sorunların iyileştirilmesine ilişkin bir şey yapmanın gerekliliğini reddederler Açık yeşiller, öncelikli olarak güçlü bireysel değişimi desteklerlerken, geniş ölçekli değişimler ve sürdürülebilir bir yaşam için yaşam tarzı, davranış ve tüketim alışkınlarının değişimini işaret ederler. Koyu yeşiller, topluluk düzeyinde bir değişimin gerekliliğine vurgu yaparken sanayileşmenin durdurulmasına kadar götürülebilecek bir dönüşümü, yerel çözümleri ve toprağa dönüşü savunurlar. Parlak Yeşiller; refah ve esenlik sağlayamayacak sürdürülebilirlik vizyonlarının başarısız olacağını öne sürerken sürdürülebilir inovasyonun kalıcı ve devamlı refaha giden en iyi yol olduğuna inanırlar (Steffen, 2009). Lawson'a göre (2015) ekolojik modernleşmeden türeyen fikirler zemininde parlak yeşil çevrecilik, açık yeşillerin pragmatik reformizmi ve koyu yeşillerin radikal ekomerkezciliğinin arasında

konumlanırlar. İnsan merkezlidir; bununla birlikte çevre korumasının sağlanması için ekonomi ve sosyal bağlamda radikal değişikliklerin gerekliliğini vurgular ve böylece açık yeşil çevreciliğin ötesindedir. Koyu yeşillerin modernizm ve sanayi karşıtlığının aksine teknoloji ve yenilikçilik gibi yolları önerirler. Hayatta kalmacı kötümser bakış açısından çok Prometheancı bakış açısıyla uyumludur (Lawson,2015).

Tüm bu görüş ve tartışmalar 1960'lı ve 1970'li yıllarda belirginleşen çevresel sorunlara ilişkin akademik çalışmalar, sivil toplum ve genel kamuoyu tepkilerinden de beslenerek Yeşil Düşünceye dair Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler gibi pek çok alanda yeni pencereler açılmasını sağlamıştır. Uluslararası İlişkiler disiplini açısından bakıldığında konunun gündeme girişi ve gelişimi öncelikli olarak güvenlik, devlet ve sorun çözme odaklı bir ivme yakalamıştır. Bununla birlikte ekonomik kalkınma ve çevre arasında olan adeta sıfır toplamlı oyun, kalkınmasını tamamlamış Kuzey ve kalkınma hakkını kullanmak isteyen Güney arasında hakkaniyet ve adillik ilkeleri kapsamında çelişki ve tartışmalara neden olmuş her iki taraf açısından da güvenlik odaklı, ulusal çıkar hedefli bakış açısı "yüzeysel" sorun çözme faaliyetlerinden öteye gidilmesini engellemiştir. Çevresel adalet ve hakkaniyetin sağlanmasına yönelik, moral/etik değerleri de dahil ederek normatif kaygılarla değerlendirmede bulunan eleştirel yaklaşımlar ise belirgin ya da günümüz dünyasında uygulanabilecek çözümleri sunmakta geride kalmıştır. Her iki tarafta da açıkça görülen bir "devlet" sorunu ve en temelde iki karşıt anlayış vardır; halen en yetkin karar vericiler olan devletlere yönelik kökten kucaklayıcı bir taraf ya da onun tamamen reddine ve ortadan kalkmasına dayalı diğer taraf. Açık olarak görülmektedir ki iki anlayışın da günden güne artan ve hatta insanın da dahil olduğu pek çok türü orta ve uzun vadeli dönemde yok oluşa sürükleyen çevresel krizlere verebildiği elle tutulur somut bir tepki yoktur. Bir sonraki bölümde bu yoksunluğa değinilerek Yeşil Teori kapsamında eleştirel bakış açısını heybesine alan fakat pratik çözümleri de hedefleyen "Yeşil Devlet" anlayışı tartışılmaktadır.

3.2.2 Yeşil Teorinin Belkemiği: Yeşillenen Devlet

Liberal yaklaşımlarda devlet, düzeni sağlayan, hukuku uygulayan kurum olarak işaret edilmektedir (Atvur vd, 2023, s.45). Mevcut hâkim sistem olarak neoliberal düzen içerisinde devletler, kamu refahı ile çevresel sürdürülebilirlik

kapsamında insan ve gezegen faydasını önceleyen faaliyetlerden ziyade ekonomik büyümeyi ve şirketlerin kârlarını önceleyerek çoğunlukla şirket faaliyetlerine kısıtlama olmaksızın izin verilmesi gibi desteklerle şirketlerin çıkarlarının maksimize edilmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte verilen izinler şirketlerin hareket alanını genişletirken çevre koruma ve yenilenebilir enerji gibi alanlarda kamu harcamalarının azaltılmasını teşvik etmiş, tabiatıyla çağımızın en kritik çevresel krizi olan iklim değişikliği sorununu daha da kötüleştirmiştir (Chomsky vd.,2020). Bu bağlamda konu ele alınırken sorunun merkezine yalnızca devleti değil şirketleri de dahil etmek gerekmektedir. Çünkü küresel ticaret rejimi kapsamında ayrıcalıklı konumu bulunan ve ekonomik çıkarları öncelikli olan çokuluslu şirketler genellikle insana ve ekolojiiye dair sorunların arka planda kalmasına neden olabilmektedirler. Bununla birlikte devletler şirketlerin kârını öncelikli olarak gözettikleri bu tutum yerine sürdürülebilir uygulamaların şirketler tarafından benimsenmesini zorlayan düzenlemeler ve politikalar uygulayabilecek gücü de halen elinde bulundurmaktadır (Chomsky vd., 2020; Atvur vd.,2023). Elbette insanı da içeren bu ekoloji odaklı düzenleme ve politikalar devletler tarafından oluşturulan uluslararası kurumlar aracılığıyla da empoze edilebilecektir.

Çevreye ilişkin konularda devletlere yönelik zorlama ve yaptırımlar içermeyen yaklaşımlarıyla uluslararası kurumlar her ne kadar eleştirilse de; ozon tabakası, iklim değişikliği vb. çevresel sorunlara yönelik BM yaklaşımı ve faaliyetleri bu süreçte göstermiştir ki çevresel zararın azaltılmasında güçlü küresel kurumların aracılığı ve tabiatıyla uluslararası işbirliğinin sağlanması önemlidir. Liberal kurumsalcı bir bakış açısı içeren bu durum, çevresel krizlerin yol açtığı tehlikeler karşısında devletlerin tek tek, kendi kendine konuya dair bir eylemde bulunamayacağı görüşünü işaret eder. Tabiatıyla küresel çevre sorunlarına yönelik çözümlere ulaşılmasında devlet egemenliğinin engel oluşturması, güçlü bir dünya hükümeti yaratılması düşüncelerini öne çıkarmış; bu bağlamda otoriter tutum ve hedefleri de barındırabilme ihtimali bulunan dünya hükümeti hedefi eleştirilere neden olmuştur (Lawson, 2015).

Carter (2004); tek başına bir devletten ziyade bütün devletleri kontrol eden böyle bir dünya hükümeti yaklaşımının, askeri açıdan rekabet halindeki devletlerin çevresel tehlikelere neden olan süreçleri yönlendirdiği bir ortamda her ne kadar kökten bir çözümmüş gibi görünse de sonrasında tetikleyeceği sorunlar bakımından mantıklı

olmadığını işaret eder. İkinci Dünya Savaşı sonrasından bugüne Bangladeş, Etiyopya ve Balkanlar'daki gibi bir grubun farkılıklar barındırdığı bir diğerinin yönetimine tabi olduğu bölgelerde meydana gelen iç savaşları, Ruanda ve Yugoslavya'da meydana gelmiş etnik çatışmaları örnek veren Carter, merkezi, küresel bir süper devletin de benzer sorunlarla ayrılma mücadelelerine sahne olabileceğini, üstelik bunların üstünden gelinmesi adına yapılan faaliyetlerin de çevreye zarar verilmesine itici bir güç sağlayabileceğini belirtir (Carter, 2004, s.319).

Peki bu kurumsalcı zemine sahip görüşlerin ötesinde Yeşil Düşünce kapsamında radikal değişiklikleri tetikleyerek değişim ve dönüşüme, tabiatıyla çevresel krizler karşısında en adil çözüme nasıl varılabilir? Bu noktada Carter (2003) Radikal Yeşilleri sorunsallaştırır. Ona göre ademi merkeziyetçilik, katılımcı demokrasi, kendine yeterlilik, alternatif teknoloji, pasifizm eşitlikçilik ve enternasyonalizm gibi Radikal Yeşillerin benimsediği kavramlar, farklı siyasi geleneklerden beslenmiştir. Örneğin Feminizm/Ekofeminizm kadın tahakkümü ve doğa tahakkümünün aynı noktadan üretildiğini belirterek ataerkilliği eleştirir, aynı zamanda pasifizme de vurguları vardır. Bununla birlikte Feminizm içinde bazı kesimler Yeşil Düşüncede Sosyalist gelenekten zemin alan uzlaşmacı tutuma karşı olan bakış açısını eleştirir. Sosyalist gelenekten eşitlikçi vurgusu açısından etkilenen Yeşil Düşünce küresel ve enternasyonalist bakış açısında da buradan etkilenmiştir. Diğer yandan bazı Sosyalistler Yeşil Düşünceyi fazla "naif" olmakla suçlarken aynı zamanda proleteryanın sorunlarıyla ilgilenmekten ziyade orta sınıfın sorunlarıyla ilgilenen "küçük burjuva" radikalizmi olarak görmektedir. Anarşizmden de kendi kendine yeterlilik (self-sufficient) ve ademi merkeziyetçilik vurguları kapsamında etkilenen Yeşil Düşünce bazı Anarşistler tarafındansa parlamenter sisteme yakınlıkla suçlanarak eleştirilmektedir. Carter (2003) görüldüğü üzere pek çok farklı hedef ve olguyu barındıran Yeşil Düşüncenin bu değerleri uyumlaştırarak tutarlı bir yaklaşım haline gelip gelemeyeceğini sorgular (Carter,2003, s.39-40).

Tablo 2

Yeşil Düşünce kapsamında devlete yönelik yargılar

Liberal Kurumsalcı Yaklaşımlar	Devlet ve uluslararası kurumlar ekolojik sorunların aşılmasında en güçlü işlevlere sahip, dolayısıyla çözüm işbirlikler kapsamında bu işlevlerin arttırılması temelinde küresel yönetişim içinde aranmalı.
Ekoanarşizm Ekofeminizm Ekososyalizm Ekomarksizm	Mevcut sistemin hâkimiyet sağlayıcı unsurlarından olan devlet ve uluslararası kurumlar ekolojik sorunların oluşumunda en önemli işlevlere sahip, dolayısıyla ademi merkeziyetçi yaklaşımlar temelinde bu yapıların gücü azami derecede azaltılmalı hatta yok edilmeli.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Marksist yaklaşımlarda devlet sermayenin tahakküm araçlarından biri olarak görülmektedir (Atvur vd.,2023). Tablo 2'de de Yeşil düşünce içindeki bu ayrım gösterilmektedir. Bu temelden hareketle Ekomarksist, Ekofeminist ve Ekoanarşistlerin ulus devlet karşıtlığına dikkat çeken Eckersley (2004) ayrıca Yeşil Düşünce kapsamında bir araya gelen bu eko-felsefi yönelimlerin ekomerkezcilikten uzak olduğunu ve ekolojik krizlere kalıcı çözümü sağlayacak ekomerkezci bakış açsının yalnızca belirli bir kapsama ve anlayışa sahip "Yeşil Siyaset Teorisiyle" sağlanabileceğini öne sürer (Eckersley, 1992). Ona göre [özgürleştirici teoriler olarak] Eleştirel Teori, Ekomarksizm ve Ekososyalizm dahi insan merkezli olarak kabul edilebilir. Her ne kadar Ekomarksizm/Ekososyalizmde insan olmayan dünyaya yönelik tahakküm aktif bir biçimde desteklenmese de insan refahına özel olarak ilgi gösterilmesi - Ortodoks Marksizmdeki gibi bir insan merkezlilik söz konusu olmasa

da – daha az dereceli bir insan merkezliliğin varlığını işaret eder. Şekil 5'te bu derecelendirme gösterilmektedir.

Şekil 5

Uluslararası İlişkiler Teorilerinde İnsan Merkezlilik ve Ekomerkezcilik

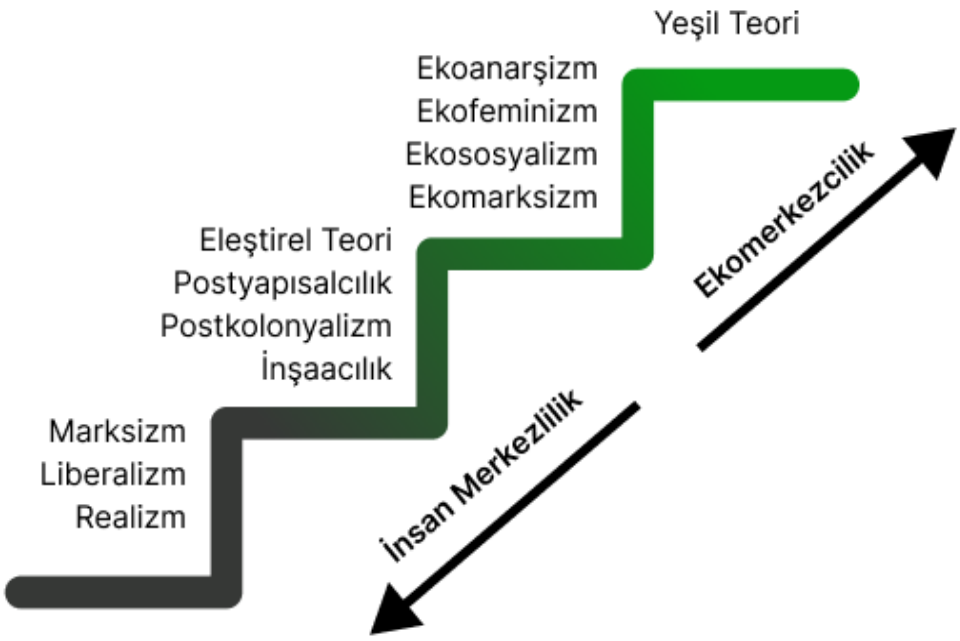

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Elbette tüm insanlara yönelik temel saygı normu, insan olmayan varlıkları da kapsayacak şekilde genişletilirse ekomerkezci bir yönelim söz konusu olabilir. Fakat bu gerçekleşse bile Eckersley (1992) ekomerkezci kapsamda ilerleyen gayeleri hayata gecirebilecek siyasi ve ekonomik kurumlara dair yaklaşım eksikliğinin, çevresel hedeflerin gerçekleştirilebilme ihtimalini düşürdüğünü belirtir. Esasında bu ekofelsefi yönelimler içinde Ekoanarşizm en çevre merkezli olarak öne çıkarken, siyasi gücün tamamının küçük yerel topluluklara bırakılması arzusu, kurumsal tanınmanın sağlanması açısından sorunlara neden olabilecektir. Bununla birlikte egemenliğin uluslararası ve bölgeler arası karar alma organları ve belediye yönetimleri gibi yerel karar alma organları arasında çok düzeyli karar alma yapısı oluşturacak şekilde dağılımı ekomerkezci bir yaklaşım için daha işlevsel olacaktır. Ayrıca siyasi gücün yalnızca yerel topluluklar arasında dağılımı bu toplulukların her birinin diğerinin

çıkarına gönüllü olarak saygı duyacağı gibi iyimser bir bakış açısının da kabulüdür (Eckersley,1992).

Ekososyalistler, Ekoanarşistlerin bu iyimser yaklaşımını ütopik, idealist ve hatta safça bulurlar. Çünkü böyle bir dünyada sosyal ve ekolojik reformlar herkesin ortak çıkarı varsayımı ve devletin mücadele etmeden ortadan kalkacağı beklentisi zemininde ortak iyiye çağrı yoluyla insanları gönüllü eylemlere teşvik etmenin yeterli olduğuna inanmaktadırlar. Eckersley, Ekoanarşistleri böyle eleştiren Ekososyalistlerin ise ademi merkeziyetci bir sistemde demokratik katılımın artışıyla beraber bürokratik tahakkümün dengeleneceği iddiasının, tutarlı bir ekonomi planının uygulanması açısından siyasi ve ekonomik gücü bulunan merkezi bir koordinasyon birimi olmaksızın başarılmasının güç oluğunu ifade eder (Eckersley, 1992).

Diğer yaklaşımlara yönelik belirtilen eleştirilerin ardından, bu yaklaşımlardan da beslenerek Yeşil bir teorinin oluşturulmasında gerekli olan değerlerin yerlerini alabilmesi için öncelikli olarak çevre etiği alanında değişimlerin olması gerekmektedir. Geleneksel yaklaşımlar doğa üzerindeki insan hâkimiyetini olması gereken olarak karşılarken, Yeşil Teorinin de dahil edildiği Eleştirel Yaklaşımlar bu hâkimiyeti reddederler. Buna göre de Dobson'ın (2003) vurguladığı üzere günümüzde baskın olan doğal dünya ile araçsal ilişkimiz, ister doğaya zarar vermeyi kendimize zarar vermek olarak algıladığımız metafiziksel bir duygunun teşvikiyle ya da ister standart haklardan bahsedilerek, doğanın içsel değerini tanıdığımız bir ilişkiye dönüşmelidir. Yine de Dobson Yeşil Teori kapsamında bu insan merkezci bakış açısına karşı çıkılırken Modernite ve Aydınlanmadan tamamen vazgeçilmemesi bunun yerine çevrenin içsel değeri ve Postmateryalist[28] bakış açısıyla Modern Kapitalizme meydan okunmasını önerir (Dobson,2003, s.190-191).

"Yeşil Siyaset Teorisi" oluşumunda bir diğer öneri Paterson vd. (2006) tarafından gelir. Yeşil Düşünce içinde siyaset genellikle; var oluş ve yok oluşla ilişkili ekolojik krizlerin yaşandığı, insan merkezci yaklaşım odağında bilinçten ya da cehaletten yıkıma ve bozulmalara neden olunulan bir ortamda, devlet iktidarının kirli

28 Çevreciliğe dair olumlu değer ve tutumların giderek yükselişinin atfettirildiği kavrama göre Batı toplumlarında ekonomik ve mali güvenlik, toplumsal istikrar, kişisel güvenlik, kanun ve düzen ihtiyacı gibi materyalist değerlerden politik özgürlük ve katılım, kendini gerçekleştirme, kişisel ilişkiler, yaratıcılık ve çevreye özen gösterme gibi değerleri esas alan postmateryalist anlayışa geçiş yaşanmaktadır (De Witte, 2004; Inglehart, 1977).

entrikalarının da gözetilebildiği kaçınılması gereken bir araç olarak görülebilmektedir. Tabiatıyla apolitik bu tutumla devlet de ilgi görmez. Bununla birlikte "Küresel Düşün, Yerel Hareket et" şeklindeki değişim ve dönüşümlere yönelik naif öğütün ötesinde Paterson vd. (2006) devletin rolünün araştırılmasının önemine dikkat çeker. Eckersley'e (2004) göre devrim gerçekleşmediği sürece yeşil dönüşüm, zorunlu olarak ekonomi ve toplumlarda kapsamlı değşiklikler yapabilme gücünü elinde bulunduran devlete bağımlıdır. Devletler eylemlerinin sonuçlarının felakete ya da refaha sürekliği fark etmeksizin; yaşam fırsatlarının yapılandırılması, zenginlik, bilgi ve risklerin dağıtılması, sivil siyasi hakların ve özel mülkiyet haklarının güvenceye alınması gibi pek çok konuda önemli rollere sahiptir. Elbette devletin zor kullanma gücünü siyasi gösteriler gibi faaliyetlerde de kullandığı inkar edilemez. Bununla birlikte Eckersley (2004) devletin aynı gücü insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve çevrenin korunması gibi erdemli faaliyetlerde de kullanabileceğini belirtir. Bu açıdan amacını ve meşruiyetini demokratik temellere dayandırarak devlete normatif yaklaşır.

Paterson vd. (2006) çevresel krizlere yönelik devlet rolünün öneminin ve değerinin nasıl bir devletten bahettiğimize göre değişeceğini belirtir. Eğer devlet ademi merkezileşir, demokratikleşir ve küçülürse hâkim ekonomik büyüme koşullarına bağımlılığı azalacaktır. Aynı zamanda sürdürülebilir, adil ve demokratik değerlerin yerleştiği böyle bir yeşil devlet ise ülke içi ya da ülke dışı fark etmeksizin gerekirse sivil itaatsizliğe de başvurmayı göze alarak bir araya gelen eleştirel yeşil vatandaşların sivil toplum faaliyetleriyle oluşabilecektir (Paterson vd., 2006). Esasında Eckersley (2004) de benzer şekilde aktif ekolojik vatandaşlardan bahseder. Buna göre yeşil devlete dönüşümde önemli rolleri olan aktif ekolojik vatandaşlar, devletin herhangi bir ekolojik yıkıma yol açtığı, bunu onayladığı ya da toplumsal baskı uyguladığı durumlarda direnir ve devleti ekolojik sürdürülebilirliği ve sosyal adaleti destekleyecek duruma getirmek için aktif olarak yeniden şekillendirme ve aynı zamanda denetleme görevini üstlenir.

Açık olan şudur ki gezegen insanlığın elinde daha doğru ifadeyle zengin, güçlü ve hep daha fazlasını arzu eden insanların faaliyetleriyle (ki bu Antroposen ile ilişkilidir) çok çeşitli yönlerden dönüşmektedir. Devlet egemenliği anlayışı ise mevcut hâkim sistem açısından hala merkezde başatlığını sürdürse de iklim değişikliği gibi çevresel sorunların sınır tanımadığı çeşitli felaketler aracılığıyla karşımıza

çıkmaktadır. Tabiatıyla Dalby, tüm bunların kabülünün devlet sisteminin entelektüel sınırlarını aşan yenilikçi düşüncenin anahtarı olduğunu söyler (Dalby,2016,52).

Devletin sınırlarını aşan bu sorunlara yönelik işbiliğinin ne ölçüde gerçekleşebildiği ise tartışmalıdır. Elbette ozon tabakasının incelmesi ile ilişkili işbirliğinin işe yaradığı görülmüştür. Bunun dışında iklim değişikliğine yönelik de küçük adımlarla da olsa mücadeleye devam eden istekli ülkeler görülmektedir. Bununla birlikte egemenlik yavaş yavaş Westphalian kapsamını yitiriyor olsa da yapılması gereken radikal değişiklikler egemenliğin dönüşümünü tamamlamasıyla mümkün olacaktır. Karen Litfin (1998) bölgesel ve küresel etkileri ile tehditlere yol açan çevre sorunları nedeniyle gerçekleşmekte olan devlet egemenliği dönüşümünü, Yeşillenen Egemenlik (Greening Sovereignty) kavramı ile ifade eder. Kavramla ilişkili çalışmalar, çevresel sorunların geleneksel devlet egemenliğine yönelik bakış açısının yeniden düşünülmesini gerektirdiği ve bunun için de yeni yönetişim ve işbirliği biçimlerine ihtiyaç olduğu ile ilgilidir. Geleneksel devlet yapısının kendi toprakları üzerindeki otoritesi, sınırları kapsamında yasa yapma ve uygulama gücü, münhasır haklarına odaklanması nedeniyle ulusal sınırları aşan çevresel sorunlarda işbirliklerine yönelik engellere neden olmaktadır (Litfin,1998). Oysa kapitalizmin sosyal ve çevresel zararlarının önlenmesi devletlerin kolektif eylemleriyle mümkün olabilecektir (Eckersley, 2004). Bununla birlikte kolektif eylemler gerektiren çevresel krizler karşısında belirli çevresel normlar temelinde uluslararası işbirliklerinin oluşturulabilmesi ve küresel yönetişim mekanizmalarının devreye girebilmesi için geleneksel egemenlik anlayışından vazgeçilmesi gerekmektedir. Elbette devletin egemenliği de hiçe sayılmadan, diğer devletlere ve çevreye karşı sorumlulukları içeren bir yaklaşımla egemenlik kavramının evrilmesi ile işbirliği zemininde gelişen bir süreç teşvik edilerek, egemenliğin yeşillendirilmesi gerçekleşebilecektir (Litfin,1998). Devlet egemenliği, doğanın içkin değerine saygı gösterilmesi temelinde oluşturulacak ekolojik düzenlemeler önünde engel değildir. Aksine egemenlik, değişen koşullara uyumla birlikte ekolojik ilkelerle yeniden inşa edilerek dönüştürüldüğünde, devleti kendiliğinden gezegensel alanda bir denge konumuna getirecektir (Atvur vd.,2023).

Egemenliğin dönüşümüyle birlikte Eckersley'e göre bir devletin yasama organının yerel, bölgesel ve uluslararası demokratik karar alma organlarının aldığı siyasi kararlara duyarlılığı sağlayan çok düzeyli bir karar alma yapısında, bugünkü

ulus devletten daha az güce sahip bir işlevi olmalıdır. Yalnızca böyle bir devlette; özgürleştirici ve ekomerkezci bir anlayış içselleştirilebilirken, yerel topluluklar içinde ve arasında siyasi ve ekonomik gücün dağıldığı, zenginliğin paylaşıldığı ve piyasa faaliyetlerine yönelik daha geniş ve makro kontrollerin olduğu bir sistem oluşturulabilir (Eckersley,1992). Bu dönüşüme mevcut sistemde en büyük katkıyı sağlayabilecek organ, halen en önemli karar alıcılar konumunda olmaları nedeniyle devletlerdir.

Elliot'a göre kendi çıkarlarını ya da elitlerinin ekonomik çıkarlarını maksimize eden hedef ve işlevleri ile öne çıksa bile devlet, aynı zamanda bu kurumsal çıkarlara meydan okuyabilecek olan araçtır. Devletlerin eylemlerini kısıtladığı düşünülen uluslararası çevre anlaşmalarında dahi devletin o anlaşmaların uygulanmasını sağlayacak güce sahip olduğuna ve tabiatıyla çevresel zorluklarla ilgili güçlenen rolüne vurgu yapar (Elliot, 2004, s.111). Eleştirel Teoriler içinde de, devlet dışı aktörlerin belirgin ve önemli rolleri göz ardı edilmemekle birlikte devletlerin birincil kurumlar olarak halen varlıklarını sürdürdüğü bu görüşü destekleyenler mevcuttur. Buna göre egemenliğin yeşillendirilmesi ve Yeşil bir devlete geçiş aşamasında, demokratik olarak işlevlerini sürdüren devletler, kurumsal ve diğer sosyal aktörlerinin faaliyetleri ile birlikte en büyük kapasite ve meşruluğa sahiptir (Lawson,2015).

Eckersley'e göre (2004) yeşil demokratik devlet, ulusötesi bir devlet olarak hem kendi vatandaşları hem de karşılıklı anlaşmaların olduğu diğer topluluklar tarafından güvenilir olmakla birlikte ortak sorunlarda her birine hizmet edebilen ve sorumluluk üstlenebilen bir yapıda olmalıdır. Küresel, kozmopolit bir demokrasi yerine, ulusötesileştirmesinin parça parça, deneysel ve uzlaşmaya dayalı yollarla inşa edildiği bir demokrasiden bahseder. Liberal demokrasiyi kökten bir şekilde reddetmemektedir. Bundan ziyade içkin bir eleştiriyle ortaya çıkacak olan düzenleyici idealleri ve prosedürleri ekolojik demokrasiyle şekillenen demokratik bir postliberal devlet inşasını önerir. Buna göre yenilenen demokratik prosedür, siyasal temsil, katılım biçimleri ve karar alma kuralları ile yeniden inşa sürecine girilerek devlet ile halk arasında akıcı bir ilişki sağlanması hedeflenir. Bu yalnızca idealde kalan ulaşılması imkansız bir hedef değildir. Eckersley burada 18. ve 19. yüzyılda burjuvazinin liberal demokratik devlet inşasına ve 20. yüzyılda işçi hareketinin sosyal demokratik devlet inşasına katkılarını örnek göstererek, 21. yüzyılda uzun mücadeleler

gerektirecek olsa da yeşil hareketin yeşil demokratik devletin inşasındaki önemli ve anlamlı rolüne dikkat çeker. Yeşil demokratik devlete geçişin, tahmin edeceğimiz üzere yalnızca yeşil kamusal alanların arttırılması ile başarılması mümkün değildir. Bu geçiş temsillerin genişletilmesi ve demokratik katılımların arttırılması yoluyla ekolojik reformların eleştirel diyalog ve müzakereleri teşvik etmesi kapsamında yeşil hareketlerin siyasi birleşimine ve çeşitli grupların mobilizasyonuna da bağlıdır (Eckersley,2004).

Elliot, yeşil demokratik bir devlete giden yolda iyi yönetişime vurgu yapar. Çünkü iyi yönetişim, egemenliğin yeniden kavramsallaştırılması ve küresel yönetişim uygulamalarının ademi merkezileştirilmesi ve demokratikleştirilmesiyle sağlanabilir. Böylece devletin egemenliği çok katmanlı çok yönlü bir anlayışla gezegen ve diğer toplulukların egemenliğine yönelik kaygıları da içermelidir (Elliot, 2004, s.111). Elbette hem devlet hem de vatandaşların anlayışlarında bu kaygılar derinleşmelidir. Devlet içinde uygulamaya koyulan [Eckersley'in tanımladığı biçimiyle] ekolojik modernleşme ilkeleri ile bu kaygıların herkes tarafından içselleştirilmesiyle uluslararası kapsamda aktif bir ekolojik vatandaşlığının benimsenmesi ancak demokratik süreçlerin gelişimiyle gerçekleşebilir (Eckersley,2004). Bununla birlikte bugün mevcut haliyle liberal demokrasi ekolojik sorunlara yönelik çözümlerin üretilmesinden uzaktır. Eckersley (2020) çevresel konulara yönelik kaygı ve eğilimleri olan ve bugün fiili olarak da bulunan demokratik kapitalist devletleri çevresel devlet olarak tanımlarken, ekolojik kapsamda normatif devlet "idealini" ise yeşil devlet olarak işaret eder. Dolayısıyla çevresel devletlerin yaptığı çevresel düzenlemeler, üretim faaliyetlerinin çevreye yönelik yasal düzenlemerinin daha az olduğu bölgelere taşınması yoluyla ekolojik maliyetin yerini değiştirme gibi sorumsuzlukları gözler önüne seren ve ahlaki olmayan sonuçlara neden olmaktadır. Bu nedenle kamusal ve özel alanlarda, yerel ve uluslararası düzeylerde bu yaklaşımlar siyasi süreçler ile sorgulanarak ekolojik demokrasiye geçilmelidir (Eckersley, 2004).

Eckersley (2004, s.242-246) yeşil bir devlette var olacak yeşil anayasının potansiyel içeriğine de değinmektedir. Bu yeşil anayasanın başlangıcı (preamble) milliyetçi ve dar görüşten ziyade daha geniş ve bütüncül yelpazesiyle insan haklarının, biyoçeşitliliğin, yaşam destek hizmetlerinin ve dünyanın ekosistemlerinin bütünlüğünün korunmasına yönelik bir sorumluluk beyanı içerecektir. Ayrıca

vatandaşların çevresel hak ve sorumluluklarına ilişkin maddi hükümler bakımından bir tüzüğün[29], standart medeni ve siyasi haklar listesine koyulması öngörülebilir. Eckersley bu anayasının; yürütmenin parlamentoya ve halka karşı hesap verme sorumluluğu bulunduğu, demokrasi, hukukun üstünlüğü, ve kuvvetler ayrılığı gibi liberal ve cumhuriyetçi miraslara dayandığının altını çizmektedir.

Bahsedilen unsurlar ve ölçütlerle oluşan Yeşil Devlet; pek çok ekolojik ve hayati etkiyi hem nedenleri hem de sonuçları itibarıyla aynı anda ve tüm gezegeni kapsayacak şekilde içeren, çok sayıda tür için yok oluş tehdidi barındıran iklim değişikliği gibi bir krize yönelik bütüncül ve kapsayıcı çözümleri işaret eder. Küresel sistemde işlevini sürdüren günümüz devletlerinin yeterli ve keskin çözümlere ulaşamadığı ise gözler önündedir. Bu nedenle ulusal ya da insani çıkarlar temelli ve tek katmanlı yönetim anlayışına sahip yaklaşımların ele alamayacağı genişlikte ve farklı kesişim noktaları olan böyle bir krizi devlette yeşil bir dönüşüm yaşanmaksızın aşabilmek mümkün gözükmemektedir. Yalnızca dönüşümün tamamlanması değil zamana yayılan bu dönüşüm süreci dahi, bugün gezegendeki en acil sorun olan iklim değişikliğinin hafifletilmesi ya da oluşan yeni koşullara adaptasyon sağlanması bağlamında etkin ve adil katkılar sunabilecektir.

Esas soru ekomerkezci perspektifte böyle bir devlete ve yeşil dünya düzenine somut adımlarla nasıl geçileceğidir. Diğer bir deyişle dönüşümün nasıl meydana geleceğidir. Bu noktada, Uluslararası İlişkiler ve hatta ulaşılması gereken bir ideal olarak gezegensel ilişkiler bağlamında çok yönlü ve çok katmanlı yönetim düzeni ve Yeşil Teorinin ekomerkezci odağıyla denge ve esenliğin sağlanması amaçlarına ulaşılmasında kolaylaştırıcı, hızlandırıcı ve dönüştürücü işlevi ile devlet, kritik bir role sahip olabilecektir. Tabiatıyla bir sonraki bölümde Yeşil Teoriye dair alternatif bir perspektif sunulurken bu geçiş aşaması ve koşullarının önemi ayrıca belirtilmekte ve insan ve çevresel değişim arasındaki etkileşimi ekomerkezci anlayışla ele alabilme imkanı veren dinamikleriyle eleştirel problem çözücü yaklaşımın sağladığı kolaylıklara dikkat çekilmektedir.

29 Eckersley bu tüzükte yer alabilecek maddeleri çalışmasında sıralamıştır. Ayrıca bknz: Eckersley, 2004,s. 243-244.

3.2.3 Eleştirel Problem Çözücü Metodolojisi, Ekomerkezci Ontolojisi ve "Eckersleyci" Yeşil Devlet Anlayışıyla Yeşil Teori

Devletlerin çevresel tahribatlardaki rolü çalışmanın tamamı boyunca zaman zaman değinildiği gibi büyüktür. Bununla birlikte devetin karar alıcı ve uygulayıcı gücünü de unutmamak gerekir. Tabiatıyla bu güç olumlu değişim ve dönüşümler için de kullanılabilecektir. Eckersley (2020) bu bağlamda öncelikle geçiş ve dönüşümün ayrımlarını yapar. Bir durumdan diğerine geçme bir geçişi ifade ederken biçim ve şekil değişikliği dönüşümü ifade eder. Örneğin feodal sistemden sanayi kapitalizmine bir geçişten ziyade dönüşüm gerçekleşmiştir. Öyle ki devletlerin işlev ve amaçlarında, sınıf ilişkilerinde, kültürel anlayışlarında büyük değişiklikler meydana gelirken, enerji ve kaynak sömürüsü gibi etki alanı daha geniş büyük çaplı tahribatlar yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla devletler, hem yerel hem de ulusal düzeylerde su, gıda, ulaşım, enerji ve barınma gibi sektörlerde gerçekleşecek çeşitli geçişleri (sosyo-teknik değişimler) yönetme ve destekleme kabiliyetiyle toplumsal değişimlere önemli ölçüde yardımcı olma kapasitesine sahiptir (Eckersley, 2020).

Bununla birlikte küresel ölçekte devletler arasında ve devletler içinde zenginlik ve kapasiteye dair eşitsizliklerin artışına bakılacak olursa, yeşil devletlerin yayılması zordur. Neoliberal ekonomik düzen ve elbette bağlı olarak her türlü değişime kendini adapte eden kapitalizm, gelişmekte olan ülkeleri sistematik olarak dezavantajlı hale getirmiştir (Eckersley, 2004). Şimdilerde ekolojik modernleşme sürecine öncülük edebilme konumunda bulunan gelişmiş ülkeler; ekonomik, çevresel, siyasi vb. pek çok yönden savunmasız olan gelişmekte olan ülkelerin bugünkü halinin oluşmasına tarihi sorumluluklar bağlamında katkıda bulunmuştur.

Devletlere ve küresel sisteme yönelik bu eleştiri, Eleştirel Teoriler perspektifinde bir yaklaşımdır. Peki bu haliyle (Eko)Sosyalizm ve (Eko)Feminizm gibi pek çok Eleştirel Teoriden beslenen Yeşil Teorinin teorik düzeyde farkı nedir? Ya da birtakım liberal değerlere ve devlet işlevselliğine vurgularıyla problem çözücü teorilerden farkı kalmakta mıdır? Tek çare devrim ya da statükonun devamı mı? Yeşil Teori tam da bu noktada Eleştirel Teorilerin özgürleştirme arzusunu Problem Çözücü teorilerin pratik sorun çözme işlevleriyle perçinleyerek iki tarafın da ekolojik krizleri kucaklayamayan perspektiflerini kullanılabilir hale getirmeyi hedeflemektedir.

Böylece eleştirel Problem Çözücü yaklaşım yeşil teorinin "arada kalmış" durumunu sağlam bir teorik altyapı ile tamamlarken, Yeşil Teori de Eleştirel Problem Çözücü yaklaşımın disiplinlerarası çok yönlü, çok aktörlü, çok katmanlı ve birleştirici kapsayıcılığının öne çıkarılmasına katkı sağlamaktadır. Kısacası birbirlerini beslemektedirler. Bu tezin yazarı eleştirel problem çözücü yaklaşım şemsiyesinde yeşil teori anlayışını Eckersley'in, uzun yıllardır yapmaya devam ettiği çalışmalarındaki ekomerkezcilik, devlet eleştirisi ve yeşil devlet vurgularının inşası olan yeşil devlet teorisi (Eckersley, 2018, 2020) yaklaşımından esinlenerek bir araya getirmiştir. Esasında yeşil devlet teorisi zaten Yeşil Teorinin belkemiğidir. Bu yaklaşım esas alınarak; tartışmalı olmak kaydıyla ekomerkezci olduğu iddia edilen Ekoanarşizm, Ekososyalizm ve Ekofeminizm gibi devlet karşıtı yaklaşımlarla birlikte liberal değerleri sorgusuzca kabul eden ve ekomerkezci perspektiften uzak insan merkezli kurumsalcı yaklaşımlar yeşil teoriden dışsallaştırılabilecektir.

Eleştirel Problem Çözücü yaklaşımın püf noktası Eckersley'in (2020) vurguladığı üzere devletlerdeki geçis sürecine pratik katkısıdır. Bunu [Eleştirel Teorilerin temel hedeflerinden olan] dönüşümün hizmetinde bir Problem Çözücü yaklaşım olarak tanımlar. Ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması adına yeterli ilgi ve istekleri olmaması sebebiyle devletler açısından geçiş süreçleri ele alındığında temel sorun, geçiş (esasında dönüşüm) sürecinin siyasi olarak tercih edilebilir bulunmaması ve gerçek bir dönüşümün sağlanmasından ziyade küçük çaplı yüzeysel düzeltme ve iyileştirmelere yatkın olunmasıdır. Bu bağlamda Eleştirel Problem Çözücü yaklaşımın en önemli katkılarından biri dönüşümü bir sürece yayması ve tercih edilebilir bir faaliyet haline getirmesidir. Buna göre yaklaşım kökünden eleştirdiği sorunlu yapıların tümünün aynı anda bütünüyle değiştirilemeyeceğinin ya da ortadan kaldırılamayacağının farkında ve kabülündedir. Zira bu ancak devrim ya da dünyaya göktaşı çarpması gibi sistemi bir anda ortadan kaldıracak olaylarla mümkündür. Bundan ziyade sorunlu yapıların geçici olarak paranteze alınarak adım adım çözülmesini içerir (Eckersley,2020, s.11-14).

Burada yine önemli bir karar aşaması karşımıza çıkar. Adaletsizlik ve çarpık ilişkiler ağına dönen karmaşık siyasi ortamda ileriye dönük, anlamlı, en etkili ve dönüştürücü potansiyeli bulunan adımların dikkatle seçilmesi gerekmektedir. Konjonktürel analiz kapsamında belirlenen bu adımlar, mevcut siyasi konjonktür ve

fırsatlar göz önüne alındığında uygulanabilirlik bakımından "bir sonraki en iyi" adımlar olarak kabul edilmektedir. Genel bir tanım olarak konjonktürel analiz, belirli bir zaman dilimi kapsamında belirli bir sosyal alandaki karmaşık güç ve rıza alanları ve ilişkilerinin incelenmesi amacıyla siyasi, kültürel, ideolojik ve ekonomik dinamiklerin bütününü şekillendiren yakınsak ve ıraksak eğilimlerin analiz edilmesi şeklinde sunulabilir. Böylece konjonktür özellikleri kapsamında dönüşüme giden yolda atılacak siyasi adımlar için fırsatlar ve zorluklar belirlenebilecektir (Gilbert,2019;Hall and Massey, 2010). Sürecin gidişatına göre en iyi adım, büyük sıçramalara ve dönüşümlere neden olacak adımlar yerine o anki duruma göre aşamalı değişim ve dönüşüm potansiyeli bulunan küçük adımlar da olabilecektir. Elbette seçilen adımların sonuçları kesin değildir. Eckersley tam da bu noktada adım adım yaklaşımın sağladığı avantajları vurgular. Buna göre eylemlerin ölçeği aşamalı olarak büyütülebilecek, geri adım atılabilecek ve yeni adımlar daha sonraki koşullara uyarlanabilecektir (Eckersley,2020, s.12).

Eleştirel Teorilerin genel katkısı sorunlara dair eleştirilerin yüzeysel olmaktan ziyade köktenci zeminde düzeni ve yapıları en temelden başlayarak sorgulamasıyla ilişkilidir. Geçiş; tüm bu eleştiriler dikkate alınarak hakkaniyetli ve adil bir süreci içermelidir. Böylece eleştirel problem çözücü yaklaşım geçiş süreçlerini teknik zorlukların ötesinde sosyal adalet odaklı, kolektif sorumluluk içeren toplumsal meseleler olarak görür. Tabiatıyla ekolojik ve ekonomik dönüşüm gerçekleştirilirken toplumun bütün kesimlerinin ihtiyaçları ve hakları gözetilmelidir. Adil geçiş; devletin, ekonomilerin ve toplumların mümkün olduğunca adil ve herkes için kapsayıcı bir şekilde yeşillendirilmesini içerirken,ekolojik açıdan sürdürülebilir bir düzene geçişte hiç kimsenin geride bırakılmamasını, geri itilmemesini ve kayba uğrayanlara ve işçilere karşı iş fırsatları, tazminatlar, yeniden eğitim gibi olanakların sağlanması bağlamında yerel ve bölgesel kalkınma politikaları ile sorumluluk alınmasını teşvik eder. Böylece geçiş, geniş tabanlı bir toplumsal katılımla toplumun bütününün lehine olacak şekilde gerçekleşir (UN, 2023; UNDP, 2022; Just Transition Research Collaborative, 2018, Eckersley, 2020).

Tüm bu adımların atılabilmesi için Eckersley (2020, s.10-11) 2000'ler sonrası süreç düşünülecek olursa Arap Baharı, 2007-2008 küresel finansal kriz ve Covid 19 salgını gibi bazı devletleri ya da çoğu devleti etkileyen krizleri işaret eder. Bahsedilen

konjonktürel krizler fırsatlar ortaya çıkarır ya da tehlikelere neden olur. Eleştirel sorun çözme yaklaşımı bu noktada devreye girer. Kriz sırasındaki pratik görevi konjonktürel analiz rehberliğinde dönüştürücü potansiyeli en çok olan geçiş adımlarını belirlemektir. Böylece geçiş süreci ilerleyecektir fakat elbette adil bir geçişin sağlanması bağlamında çeşitli zorluklarla karşı karşıya olunduğu da inkar edilemez.

Belirtilen zorluklar Covid 19 pandemisinde de gözlenmiştir. Eckersley (2020) pandemiyi konjonktürel bir kriz olarak tanımlamış ve belirli dönüşümler için böyle bir krizin anahtar olabileceğini işaret etmiştir. İlk başta devletlerin çoğunun genel tepkisi kısıtlama nedeniyle kapatılan iş yerleri ve işsizlere yönelik refah sağlama işlevini öne çıkarmak ve bu kapsamda ödemeler ve teşvikler sağlamak olmuştur. Pandemi nedeniyle alınan önlemler ve yapılan kısıtlamalarla birlikte gıda vb. temel gereksinimlerde küresel tedarik zincirlerinden ziyade yerel ve bölgesel tedarikçilere yönelinmesi sürdürülebilir sistemlere geçişe yönelik adımlara olanak sağlamış, aynı zamanda karbon salım oranlarında da düşüşler meydana gelmiştir. Petrol fiyatlarındaki azalmayla birlikte, fosil yakıt bağımlılığından kurtulma ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanılabilmesi bakımından olanaklar meydana gelmiştir. Böyle bir çevresel krizin varlığı ve konuya ilişkin bilimsel yaklaşımlara duyulan ihtiyaç, iklim krizi gibi acil bir çevresel sorun konusunda da farkındalık oluşturma potansiyeli ortaya çıkarmıştır (Eckersley, 2020). Bununla birlikte pandemi sırasında küresel kapsamda yapılan hareketlilik ve ekonomik faaliyet kısıtlması kaynaklı sera gazı salımları 2020 yılı içerisinde yüzde 4,6 oranında düşerken; gaz salımları, kısıtlamaların kalkması ve hareketliliğin yeniden başlamasıyla 2021 yılında yüzde 6,4 oranında artmış ve pandemi öncesi oranları geçmiştir. Pandemi nedeniyle gerçekleşen azalışların kalıcı olacağı umit edilirken, krizden sonra "güçlü" bir toparlanma ve büyümenin kısa zamanda sağlanması için kömüre bağımlılığın artması sera gazı salımlarını 2022'de o yıla kadarki en yüksek seviyeye getirmiştir (IEA,2022;Bhanumati vd., 2022).

Esasında burada dönüşümlere yol açma fırsatını sunan bir krizin nasıl boşa harcandığını görmekteyiz. Oysa Eleştirel Problem Çözücü bağlamda pandemi sonrası tepkilerin fosil yakıtlara daha çok bağlılık artışı değil sürdürülemez endüstrilerin aşamalı olarak tasfiyesi ve yenilenebilir enerjilere ve yeşil altyapılara yönelik teşvikler gibi yeşil büyüme stratejilerine uygun adımlar atılarak verilmesi gerekmekteydi. Tabiatıyla oluşabilecek krizlere ilişkin yapılabilecek olan dönüşüm adımlarından biri

bu olmalıdır. Genel olarak yeşil dönüşümün gerçekleşmesi için de adil ekolojik geçişte; istihdam, üretim ve tüketim açısından yereli ve bölgeseli kapsayan sürdürülebilir tedarik zincirlerine geçiş teşvik edilmeli, sürecin güçlenebilmesi için bakanlıklar gibi geçiş kurumları oluşturulmalı ve eşitsizliğin giderildiği daha kapsamlı gelir ve servet dağıtımı ile birlikte ekolojik koruma ve refah işlevlerinin genişletilmesi önceliklendirilmelidir. Düzenleme, harcama, vergilendirme, yeniden dağıtım ve teşvik gibi işlevleri içeren tüm bu süreçte devletin diğer aktörlere kıyasla halka hesapverebilir şekilde kolaylaştırıcı rolü ve gücünün büyüklüğü ve önemi ortadadır (Eckersley,2020, s.15-17). Yine de bu işlevlere sahip devletlerin de gelişmiş devletler olduğu, işin içine hesapverebilirlik ve şeffaflık girdiğinde ise daha çok liberal devletlerin işaret edildiği inkar edilemez. Bu bağlamda hakkaniyetlilik ve adillik ilkelerinin de gereği olarak ortak sorumluluklar kapsamında Paris Anlaşmasında yer verilen gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere finansal ve teknolojik desteğin sağlanması birkaç devlet nezdinde değil de küresel bir yeşil dönüşüm istiyorsak, öncelikli bir konudur. Ki eğer adım adım değişim ve dönüşümlerden sonra sistemin tamamının değişmesi ise amaç bu zamanla da olsa devletlerin çoğunluğunun eylemleriyle mümkündür.

Görüldüğü üzere Yeşil Teorinin belkemiği Eckersleyci "Yeşil Devlet" kapsamında iklim değişikliği gibi küresel tehditler içeren krizler, statüko korunacak şekilde problem çözücü saiklerle ele alınmakta ya da yalnızca eleştirel ve özgürleştirici sorgulamalara tabi olmak yerine eleştirel problem çözücü bir anlayışla hem eleştirel sorgulamaları yapmakta hem de karar alıcılara adım adım, pratik çözümler için rehberlik sağlamaktadır. Peki bu gerçekleşebilir mi? Bunun için Uuslararası İlişkiler disiplininin; işbirliği ve çatışma düzleminin ortasında devleti ve insanı merkeze alan hâkim yaklaşımlarından ziyade tüm gezegeni ve içindeki birbirine bağlı karmaşık sistemleri ile bunlarla ilişkili meseleleri insan-insan olmayan ayrımı olmaksızın bütüncül ekomerkezci perspektifte ele alan yaklaşımları içine alacak şekilde dönüşmesi gerekmektedir. Böyle bir dönüşüm Burke vd. (2016) tarafından ortaya koyulduğu üzere güç ve türleri yeni kapsamlarıyla aşacak şekilde çeşitliliği içeren ve sorgulamalar, eleştirel düşünce ve felsefi tartışmaları barındıran "gezegen politikaları" anlayışını gerektirir. Bu anlayış doğa ontolojisini başlangıç yapacak şekilde ilerlemeler gösteren politik ekoloji, küresel çevre politikası, insan sonrası felsefe ve yeşil siyaset teorisi gibi alanları geliştirecek ve entegre edecek açık bir alan olarak

işaret edilir. Buradaki kritik nokta tüm bu perspektiflerin disiplin içinde merkeze taşınabilmesidir. Burke vd.'nin (2016) açtığı bu pencereyle bu tez, Yeşil Teorinin eleştirel problem çözücü metodolojisi, ekomerkezci ontolojisi ve "Eckersleyci" yeşil devlet anlayışıyla Uluslararası İlişkiler disiplini içinde merkeze taşınmasına katkıda bulunmayı ve bunun başarılabilmesi için diğer çalışmalara esin kaynağı olmayı hedeflemiştir.

Bu kapsamda sonuca varabilmek için ana akımın tamamen içinde olmadan eleştirel bir anlayışla pek çok dünya görüşünden beslenerek bununla birlikte bazı pratik çözümleri de adım adım doğru zamanlama ve konjonktürde kullanarak geçişle birlikte alternatif bir dönüşüm yolu önerilmiştir. Yeşil Teori böylece iki kampta da bulunan ayaklarıyla gövdesini güçlendirecektir. Halen çözüm arayaşında oduğumuza göre doğrudan ana akım perspektif de eleştirel perspektif de sonuca ulaşamamıştır. Her iki tarafın da çabası hiçe sayılmadan bunlardan beslenerek alternatif bir yol denenebilecektir. Bununla birlikte Yeşil Teoriyi beslendiği diğer yaklaşımlardan ayıracak üç temel anlayışla sınırlandırabiliriz ki bunlar daha önce de belirtildiği üzere ekomerkezci ontoloji, eleştirel problem çözücü metodoloji ve "Eckersleyci" yeşil devlettir.

Ekomerkezci ontoloji; insan merkezcilik, biyomerkezcilik, çevrecilik-ekolojizm, sığ ekoloji-derin ekoloji, Prometheanism-Hayatta kalmacılık, açık yeşiller-koyu yeşiller-parlak yeşiller, Antroposen, Posthümanizm, Transhümanizm, Tarihsel Materyalizm olmak üzere pek çok kavramdan gerek kökenleri gerekse de tartışmaları yoluyla beslenmiştir. Şekil 6'te bu görüşlere dair sınıflandırmalar verilmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada ekolojizm, derin ekoloji, hayatta kalmacılar, parlak ve koyu yeşiller gibi yeşil düşüncelerin çizgisinde, yalnızca insan failliğini değil dünya ve onun beslediği çoğul dünya failliğini kastetmekle birlikte insanın baskın ve zarar verici etkisinin asırlardır devam ettiğini savunan Antroposen çalışmaları zemininde insan merkezliliğe karşı çıkan ekomerkezcilikten bahsedilmektedir. Bu bakış açısı Fishel vd. (2018) tarafından altı çizilerek belirtilen, "insan ve insan-olmayan varlıklar için çalışan ve aynı anda hem tekil hem de çoğul olan, Dünya gezegenindeki ortak iç içe geçmiş varoluşun evrenselliği ile kültür, toplumsal cinsiyet, ayrıcalık, konum, tür ve zamansallığın tikel ve çoklu farklılıklarını birleştiren" kozmopolitizm olmayan bir "kozmopolitika" fikrini içermektedir. Ancak böyle bir içeriğe sahip ekomerkezci

anlayışla bilinç değiştirilebilir ve en azından devrim yapma olasılığıyla kapitalizmden kurtulanamaycağının anlaşıldığı bugünün koşullarında güçlü ekolojik modernleşme gibi pratik çözümler içerebilecek yaklaşımlarla Antroposenin sorunlarının üstünden gelinebilecektir.

Şekil 6

Yeşil Düşünceye Dair Görüşlerin Ekoloji Önceliği ve Radikal Değişiklikler Kapsamında Sınıflandırılması

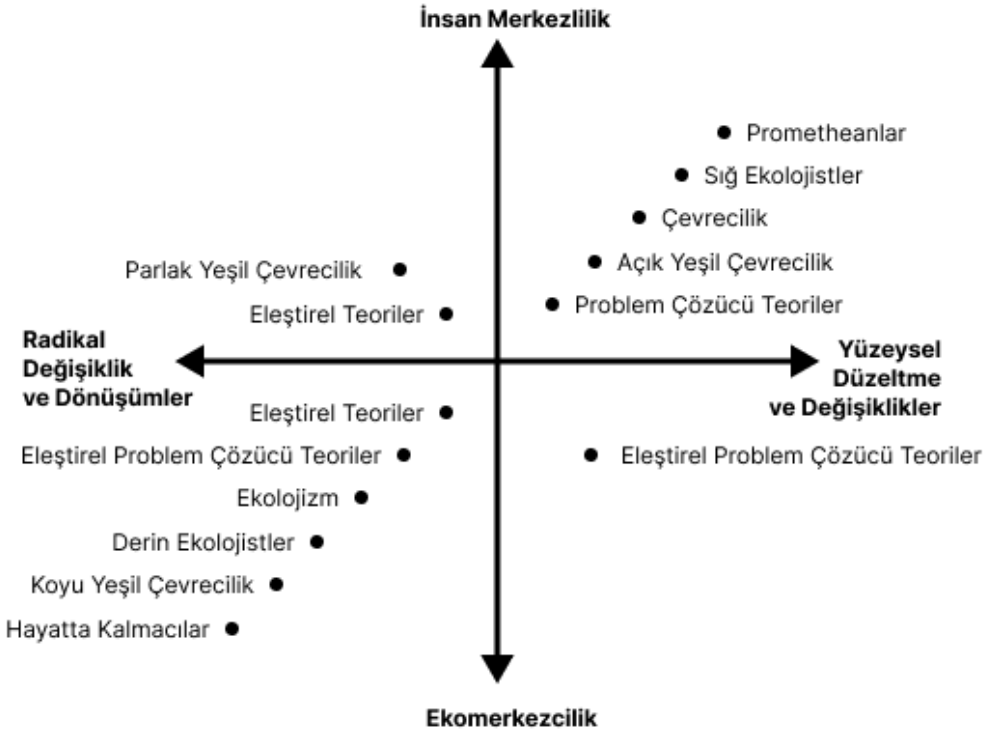

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Eleştirel Problem Çözücü metodoloji ise insan ve ekolojik değişimlerin etkileşimini yukarıda bahsedilen ekomerkezci bakış açısıyla ele almamıza imkan sağlayacak yolları ve çözümleri bir araya getirebilecek içeriğe sahiptir. Gezegen politikası söyleminde olduğu gibi disiplinlerarası bir çalışma yapılabilmesi adına birleştirici etkisi ve eleştirel perspektifini bozmayacak şekilde o an için yararlı olanı uygulamaya imkan vermesi açısından tek düzeli yaklaşımlara alternatif sağlar. Özellikle Yeşil Teorinin bir diğer ana bağlamlarından biri olan Eckersleyci Yeşil

Devlet açısından tamamlayıcı işlevlere sahiptir. Bu noktada günümüzde liberal, demokratik ve kapitalist değerlere sahip çevreci algısı bulunan ve zaman zaman bu zeminde hareket ettikleri iddia edilen Belçika, İsveç ve Almanya gibi çevreye yönelik kaygı ve eğilimleriyle çevresel devlet olarak adlandırılabilecek devletlerin varlığı inkar edilemez. Bununla birlikte eleştirel sorgulama ve değerlendirmelerle birlikte ulaşılması gereken ideal Ekolojik Devlet olmalıdır. Eckersleyci Yeşil Devlet tam da buna hizmet etmektedir. Buna göre eleştirel sorgulama ve değerlendirmelerle yürünülen bir yolda çevreye içkin değer atfeden; aynı zamanda siyasal temsil, katılım biçimleri ve karar alma kuralları bakımından hakkaniyet ve adilliğin gözetildiği ekolojik demokrasiye sahip, ulusötesi bir devlet konumuyla kendi vatandaşları ve diğer topluluklar tarafından güvenilirliği bulunan, topluluklar içinde ve arasında siyasi ve ekonomik gücün dağıldığı, hem insan dışında diğer varlıklar ve doğanın hem de birey ve devletlerin daha fazlasını isteyen diğerleri tarafından sömürülmediği, zenginliğin paylaşıldığı, piyasa faaliyetlerine yönelik daha geniş ve makro kontrollerin olduğu ve ekolojik bedelleri gelişmişlik düzeyi nedeniyle diğerlerinin ödemediği bir Yeşil Devlet, ekolojik bir devlet olabilecektir.

Bu hedefe ulaşmak için elbette çeşitli ve pek çok zorlukla mücadele edilmesi gerekmektedir. Tabiatıyla vatandaşların etkisi olmadan devletlerin de bugünkü konfor alanlarını bozup, kendiliğinden dönüşüme geçme ihtimali zayıftır. Bu yüzden her kesimin temsil edileceği şekilde temsillerin genişletilmesi, demokratik katıımların artması ve tabiatıyla ekolojik değişim ve dönüşümlere dair eleştirel anlayışla istişare ve müzakerelerin yapılabilmesi için yeşil hareketler düzleminde siyasi etkileşim ve birleşimlerle bir itici ve teşvik edici güç oluşturulması gerekmektedir.

Bu itici ve teşvik edici unsuraın da varlığıyla görüldüğü üzere Eleştirel Problem Çözücü metodoloji hem eleştirel anlayışı hem de sağladığı paranteze almalı, adım adım pratik çözümlerle tüm bu dönüşümler içim kilit roldedir. Böylece Yeşil Teori, çok aktörlü çok disiplinli içeriği, ekomerkezci bakış açısı ve eleştirel problem çözücü metodolojisi ile devletin değiştirici ve dönüştürücü rolünün kullanıldığı fakat başat olmadığı, uluslararası hukuka ilişkin hukukun üstünlüğü ve adil yargılama gibi değerlerin kabul edildiği Uluslararası İlişkiler yaklaşımı olarak, geleneksel ya da eleştirel yaklaşımları tamamen reddetmeden gezegensel sorunların tamamına yönelik merkezi ve bütüncül bir yaklaşım oluşturabilme kapasitesine sahiptir. İklim krizi tek

bir disiplinin ele alamayacağı genişlikte ve farklı kesişim noktaları olan bir sorundur. Uluslararası İlişkiler disiplininin de iklim krizi başta olmak üzere ekolojik sorunları ve farklı aktörlerin yaklaşımlarını incelerken tek bir mercekle hareket etmesi zordur. Bu nedenle eklektik bir yaklaşım farklı düzeylerde eşzamanlı analizleri kolaylaştırabilir. Ayrıca bu çalışmalar, daha bütüncül bir yaklaşımın gelişimi için de zemin hazırlayabilir. Bu anlayışın geliştirilmesi bağlamında bu tez gelecekte yapılacak çalışmalar için bir alternatif oluşturma hedefi gütmüştür. Bir sonraki sonuç bölümünde sorgular ve bulgularla tezin genel değerlendirilmesi yapılmaktadır.

SONUÇ

Gezegenimiz, gerçekleştiği bilinen beş kitlesel yok oluşa rağmen milyarlarca yıldır varlığını sürdürmektedir. Kim bilir, belki altıncı bir yok oluşu da tüm "kayıplarına" rağmen yeniden dengeye gelerek atlatabilecektir. Bu muhtemel kayıplardaki türlerden en baskın fail konumundaki insanlık gezegenin dengesini bozmadaki baş rolünü, dengenin yeniden sağlanmasında da kullanabilecek kapasiyete sahiptir. Avcı ve toplayıcılık döneminde gezegenin insanın kapladığı alan, faaliyet süresi ve eylem şiddetinin azlığı nedeniyle telafi edebildiği minimum zarar, tarıma geçişle artmış ve sanayileşmeyle birlikte maksimum zarar haline gelmiş, yeniden dengenin sağlanması ise nüfus fazlalığı, kaplanılan alanın büyüklüğü ve şiddetli değişimlerin geri döndürelemezliği nedeniyle oldukça uzak bir ihtimal olarak kalmıştır. Üstelik gezegen üzerindeki en dönüştürücü fiziksel etkilere neden olan Sanayileşmenin hammadde arayışı, pazar ekonomisi ve sömürgeleştirme gibi faaliyetleri teşvik etmesine bağlı olarak kapitalizmin hâkim iktisadi sistem olarak yerini alması, felakete giden yolda kurtuluş adımlarını atmaktan geri koymaktadır.

Kabaca insan kaynaklı faaliyetlerin gezegenimizde meydana getirdiği değişim ve ekosistemlere yönelik etkisini ifade eden Antroposen bağlamında insan etkisiyle dönüşen ve dönüştürülmeye devam edilen ekolojik sistemler, hem diğer türler hem de insan ırkının kendi varlığı için ciddi tehditler üretmektedir. İnsanların ekolojik sistemler üzerindeki bilinçli ya da bilinçsiz müdahaleleri doğal dengede geçmiş yüzyıllardan beri ilkel topluluklar, kabileler, şehir devletleri, impratorluklar ve hatta modern devletler fark etmeksizin doğrudan çöküşe ya da çöküşü hızlandıracak olaylara sebep olmuştur. Tabiatıyla çevresel bir sorun olarak zaman zaman küçümsenen ve arka plana atılan bir tema olarak ekolojik dengesizlik toplumun tüm düzenini siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve en önemlisi hayati varlığını alt üst edecek güce sahiptir.

Tam da bunlardan biri belki de en acili olarak iklim değişikliği, sanayileşmeden itibaren atmosferde birikimi artan sera gazları kaynaklı gerçekleşen küresel ısınma nedeniyle iklimde meydana gelen uzun süreli değişimleri ifade eder; uzun süreli ve insan ve diğer türlerin alışık olmadığı iklim modelleri. Böylece iklim değişikliği; doğal kaynaklar üzerinde karasal ve tatlısu ekosistemlerini, su kaynaklarını, deniz

sistemlerini, kıyı sistemlerini ve yeryüzündeki düşük tabanlı alanları doğrudan etkileyen fiziksel değişiklikleri ile toplum üzerinde gıda üretim sistemleri ve diğer ekosistem ürünlerini, kentsel ve kırsal alanları, ekonomik sektör ve hizmetleri, sağlık, esenlik ve refah ile ilişkili olarak toplulukların yapılarını, geçim düzeylerini ve yoksulluk oranlarını olumsuz yönden etkilemektedir.

Belirtilen etkilerle mücadelede ve oluşan yeni koşullara adaptasyon; genel olarak türlere, insan türü içerisinde ise ülkelerin kalkınmışlık düzeyi, bireylerin refah düzeyi, cinsiyeti, sosyal statüsü, ırkı ve hatta kimliğine göre değişmektedir. Tüm bu unsurlar kapsamında [insanlar ve diğer türler fark etmeksizin] halihazırda dezavantajlı gruplar; tür olarak insan faaliyetlerinin ve spesifik olarak da kalkınmış ülkeler ve zengin insanların refahının bedelini, bizzat kendileri daha da mağdurlaşarak ve savunmasızlaşarak ödemektedir.

Sanayileşme ile birlikte fosil yakıt kullanımı zamanla konforlu yaşam tarzını yaygınlaştıran enerji tüketimine bağlı toplumlara, tabiatıyla artan nüfus ve bağlı kentleşme ise daha çok enerji edinme isteğine yol açmış ve bu döngü ile beraber sürekli bir enerji ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacın gezegene zarar veren yollarla karşılanmaya devam etmesi ve bu zararı kısmen de olsa absorbe etme ihtimali bulunan ormanlık alanların da insan faaliyetleri ile yok edilmekteki ısrarı, durumu daha da kötüleştirmekte ve iklimde meydana gelen değişimleri hızlandırır ve şiddetlendirirken kritik eşiklerin de aşılmasıyla yeryüzündeki dengenin yeniden sağlanması adına geri döndürülemez bir aşamaya geçilmektedir.

Deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, seller ve salgın hastalıkların yayılması gibi çeşitli fiziksel değişikliklerin yol açtığı gıda güvensizliği, sosyal gerginlik, kullanılabilir suya daha az erişim, sağlık sorunları, yoksulluk ve göç artışı ve benzeri meseleler bağlı olarak şiddet, hukuksuzluk ve çatışma riskleriyle de ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılar üzerinde baskılar yaratır. Tabiatıyla böyle bir küresel kriz elbette Uluslararası İlişkiler disiplini içinde doğal olarak kendine yer edinmektedir. Dahası disiplin sorunun çözülmesine yönelik adımların atılmasında yol gösterici olabilecektir. Bu rehberlik krizin algılanma ve değerlendirilme şeklinin değişiklik gösterdiği temelinde krizle neden ve nasıl mücadele edilmesi gerektiği soruları üzerinden her bir

Uluslararası İlişkileri teorisi bağlamında farklılaşmaktadır. En temel ayrım Problem Çözücü Teoriler ve Eleştirel Teoriler arasında yapılmaktadır.

Devamlılık ve süreklilik iddiasıyla isteyerek ya da istemeyerek (örn. Ortodoks Marksizm) mevcut düzenin devamlılığının sağlanmasını ile yüzeysel çözümleri içeren tek düzey analizli problem çözücü yaklaşımların aksine Eleştirel Teoriler bütüncül bir bakış açısıyla maddi koşullar, fikirler ve kurumları da içeren çok düzeyli bir incelemeyi yaparken aynı zamanda insanı tüm bunlardan özgürleştirmeye çalışır. Böylece özgürlüğü sınırlayan öğretilmiş/yönlendirilmiş davranış ve reaksiyonlardan arınılması gayesindedir. Tabiatıyla çalışmada iklim krizi ile mücadelede rehberliği değerlendirilecek teorilerde atılacak adımlar; problem çözücü teoriler altında konumlandırılan Realizm, Liberalizm ve Marksizm grubunda benzer temellere sahipken, Eleştirel Teoriler şemsiyesinde konumlandırılan Ekomarksizm, İnşacılık, Eleştirel Teori, Postyapısalcılık, Postkolonyalizm ve Feminizm/Ekofeminizmin grubunda da benzer içeriklere sahiptir. Bu değerlendirmeler kısaca aşağıdaki gibidir.

Realist gelenekte iklim değişikliği devletin güç kapasitesi ve güvenliğini etkilediği ölçüde dikkat çeken bir konudur. Devletlerin konuya yönelik ilgisi çevresel güvenliğinin sağlanması ve ulusal çıkarına sağladığı fayda ile doğru orantılıdır. Elbette iklim müzakerelerindeki konumu da buna göre şekillenir. Bu kapsamda realist gelenek halen devam etmekte olan iklim müzakerelerinde devletlerin bazı davranışını kısa vadeli olarak açıklayabilecek argümanlara da sahiptir. Bununla birlikte Realistlerin nedeni sistem yapısı, insan doğasından ya da devletin karakterinden kaynaklanması fark etmeksizin karşı tarafın niyetinin belirsizliğine olan güvensizliği, küresel seviyede işbirliği ve ortak eylemler gerektiren iklim değişikliğine yönelik mücadelede engellere neden olur. Ahlaki ve etik çerçevede soruna yönelik derin araştırmalar olmadan yalnızca devletin böyle bir kriz karşısında nasıl davrandığı ya da nasıl davranması gerektiği meseledir. İklim değişikliği devletlerarası düzendeki anarşiyi olumlu yönde değiştirmeyecektir. Hatta burada yeni kargaşa ve çatışmalara dahi sebep olabilecektir. Tabiatıyla böyle bir tehdidin varlığı ve seviyesi değerlendirilirken, buna göre savunma, saldırı, tek başına ya da ittifak halinde olma seçenekleri arasından ulusal çıkara en uygun tutumla güvenlik arayışı ve güç arttırımı sağlanmalıdır.

Realist gelenekte de kabül gören hâkim iktisadi düzenin esas kucaklayıcısı olarak Liberal gelenekte iklim kriziyle mücadelede, anarşi varlığının kabul edildiği uluslararası ortamda devletlerin çıkarına olacağı için işbirlikleri kurularak çevreye yönelik baskıların azaltılması hedeflenir. Bu kapsamda uluslararası çevre rejimlerine odaklanır. Öyle ki liberal değerler kapsamında oluşan BM gibi resmi kurumlar ve hatta gayri resmi kurumlar bugüne dek iklim değişikliğine ilişkin işbirliğini teşvik etmiştir ve etmektedir. Bununla birlikte liberal ve neoliberal değerler ve bağlı iktisadi sistem yani kapitalizm krize giden yolda yolun azami mesafesidir. Yine aynı değerlerle oluşturulan kurumların, bu krizin bir sorun olarak küresel platforma taşınmasına ve tartışılmasına büyük katkıda bulunduğu da elbette inkar edilemez. Fakat soruna yol açan anlayış değişmeksizin de doğru adımlar atılamayacağı ortadadır. Çünkü liberal gelenek kapsamında sorun spesifik bir şekilde sistem sorgulanmadan ele alınmaktadır ve iyileştirmeler kalkınmaya ve halihazırda belirli kesimlerin sahip olduğu konforlu yaşama zarar vermeyecek ve mevcut düzen devam edecek şekilde yüzeyseldir. Aydınlanma mirası olarak "akıl ve bilimin daimi zaferiyle hâkimiyet sahibi insan"ın esenliğinden, refahından ve bunları mümkün kılan yaşam tarzından ödün vermeyeceği adaptasyon uygulamaları ve bu doğrultudaki siyasi hamleler elbette çıkarlarla uyuşur. Fakat burada kalkınmış ülkelerdeki zengin ve elit kesimin çıkarlarının gözetildiği tahmin edilebilecektir.

İklim krizine yönelik iç içe geçmiş, çıkar odaklı yüzeysel bakış açıları bulunan diğer iki teoriden güç asimetrileri ile oluşan sınıf farklarına dikkat çekerek, adil bir düzen oluşturulması arzusuyla ayrılan Marksizm krize ilişkin kuralların sermaye tarafından belirlendiğini vurgularken, iklim müzakerelerinde de sermayeyle ilişkinin devlet tutum ve faaliyetlerini belirlediğini iddia eder. Tabiatıyla gelişmiş ülkeler yani Kuzey tercihlerini, az gelişmiş ülkelere yani Güneye dayatırlar. Dolayısıyla bu müzakereler de sermaye birikiminin devamlılığına çanak tutar. İklim krizine neden olan maddi güçlere odaklanırlar, tabiatıyla tek düzeyli bir analiz söz konusudur. İklim krizine yönelik adil ve hakkaniyetli yaklaşımına ve tüm sorgulayıcı perspektifine rağmen sistemsel değişimleri pozitivist bakımdan değerlendirmesive tek düzeyli analiziyle normatif değerleri göz ardı ederek yalnızca maddi güçler üzerinden her şeyi açıklama çabası Marksizmin iklim krizine yönelik değerlendirmelerde de problem çözücü şemsiyede irdelenmesine neden olmuştur.

Normatif değerler vurgusu ve çok düzeyli analizi ile Eleştirel Teoriler kapsamında değerlendirilen Ekomarksizm ise iklim krizinin nedenini doğrudan kapitalizm olarak işaret eder. Tabiatıyla kapitalizmi ve ona hizmet eden tüm unsurları şiddetle reddeder. İklim müzakere süreçleri de dahil olmak üzere sürdürülebilir ya da ekolojik olup olmaması fark etmeksizin kapitalist ve liberal değerlere ilişkin hiçbir çaba krizi önleyemediği gibi etkilerini de hafifletemeyecektir. Zaten bu değerler başlı başına krizin nedeniyken devamlılığını sağlamakta ve hatta etkilerini de şiddetlendirmektedir. Çoğulcu bir özne seçimi vardır. Bununla birlikte insan olmayan dünyaya yönelik tahakküm desteklenmemesine rağmen insan refahına özel olarak ilgi gösterilmesi nedeniyle diğer yaklaşımlara oranla daha az dereceli de olsa insan merkezli anlayışın izlerini taşır. Kapitalist sistemin hizmetkarı olarak gördüğü ulus devlete karşıtlığı nedeniyle radikal ve kökten çözümler önerir. Belki de bu yüzden sistemin bir şekilde alt üst edilmesi ya da devrim dışında, krizin çözümüne yönelik somut adımlar önermesi güçtür.

Uluslararası İlişkiler kapsamında İnşacılık, iklim krizini genel bakış açısında olduğu gibi çift taraflı etkileşim ve yeniden üretimler bağlamında değerlendirir. Buna göre krizle mücadele, uluslararası kurumlar ile anlamlı hale gelirken kurum ve yapılar bu süreçte yeniden üretilir ve dönüşümler de ancak böyle söz konusu olabilir. Tabiatıyla iklim değişikliği müzakerelerinde devletler müzakereleri şekillendirirken aynı zamanda devletlerin kimlikleri de yeniden üretilir. İklim krizinin değerlendirilmesinde devletle birlikte yer alan devlet dışı aktörleri işaret ederek uluslararası yönetişimi ve bu yönetişimin beslediği söylemsel ve özneler arası prosedürleri vurgular. Normatif değerlere önem verilen teoride iklim krizi topluluklar, devletler ve devlet dışı aktörleri içeren bir inşa süreci içinde ele alınarak çevrenin içkin değeri hesaba katılmaz. Birey bazlı bu norm ve değerler takıntısı insan merkezliliğini açığa vurur. Teorinin özellikle müzakere süreçlerindeki aktör davranışlarının açıklanması bağlamında katkıları önemliyse de krizin bütüncül değerlendirmesi ve atılacak somut adımlar bağlamında detaylı ve yeterli bir bakış açısı sunamaz.

Eleştirel Teori iklim krizine ilişkin yaklaşımlarında bireyci odağıyla insanı özgürleştirmeye çalışır. İnsan doğayla iç içe görülerek doğanın sömürülmesine karşı çıkılmakla birlikte Ekomarksizmde olduğu gibi insana özel bir ilgi vardır ve bu en temelde insanın öz-çıkarları ile ilişkili bir çabadır. İklim değişikliğine neden olan

sistemsel bozuklukların ortaya çıkarılması için sorunun kökenine inilir ve bu kapsamda eleştirel bir bakışla insan özgürlüğünü sınırlayan durumlara odaklanılarak yönlendirilmiş tutum ve reaksiyonlardan arınmasıyla bulunulan felaketten kaçınılacağını düşünür. Bu durumda meydana gelen ekolojik sorunun kendisinden çok ona ilişkin çalışmalar ve anlayışların eleştirisine yönelinerek meta-teorik bir yaklaşım sergilenir. Böyle bir değerlendirme güçlü ve görünür olanların ürettiği yapay ekolojik serzenişlerden ziyade en savunmasız kesimlerin kırılganlıklarının görülmesi ve öne çıkarılması bakımından iklim değişikliği ve çevresel adalet konuarına büyük katkılar sağlamaktadır bununla birlikte sorunun nasıl ele alınması ve hangi çerçevede değerlendirilmesine o kadar odaklıdır ki krizin çözümüne yönelik somut adımlar atılacak politikaların geliştirilmesi bağlamında yetersiz kalır.

Postyapısalcılık; insanların sahip olduğu, doğaya yaklaşımları ve onu kullanış biçimleriyle iklim değişikliğine neden olan belirli bir dünya görüşü kapsamında üretilen bilgi ve gerçeklik anlayışının yani hâkim üst anlatının varlığını sürdürdüğü aynı sistem içinde bu durumu durdurmak için çözüm aranmasını anlamsız ve gülünç bulur. Sorgulanması gereken insanların yıkıcı ve sömürücü kodlara sahip kültürel, siyasal, toplumsal ve sosyal yaklaşımlarını içeren bu hâkim anlatılardır. Radikal değşiklikler gerekir. Yalnızca dil odaklı söylem ve anlatıları temele alan bakış açısı konuyu, maddi gerçekliklerinden uzaklaşılmasına neden olarak soyutlaştırma tehlikesi içerir. Oysa hem maddi hem düşünsel boyutları bir arada sunan ölçülü bir yaklaşım sorunun çözümüne yönelik daha somut katkılar sağlayacaktır.

Postkolonyalizm, sömürgeciliği iklim krizinin hem nedenleri hem de sonuçları yönünden değerlendirerek iklim adaleti ve hakkaniyetinin tartışılması bakımından etkili argümanlar sunar. Gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğine sebep olan sera gazı salımlarının aynı zamanda kalkınmışlıklarının da nedeni olduğu ve bu gerçekleştirilirken sömürülen tek şeyin doğa değil de topluluklar da olduğunun vurgulanması ve tarihi sorumlulukların “ortak ama farklılaştırılmış” sorumluluklar kapsamında gündeme alınması gibi önemli noktaların ayyuka çıkmasına sebep olmuştur. Hem gelişmekte olan ülkeler adına kalkınma hakkının altının çizilmesi hem de temiz bir kalkınma için savunmasız ülkelere gelişmiş ülkeler tarafından üstlenilecek yardım sorumluluğu krizin çözümlerine yönelik besleyici bir içeriğe sahipken diğer Eleştirel Teorilerde olduğu gibi burada da insana ve insan öz-çıkarlarına özel ilgi

tabiatıyla insan merkezlilik sorunu bütüncül bir yaklaşımın oluşturulabilmesi açısından sorun yaratır. Üstelik Postyapısalcılığın haklı eşitlik ve hakkaniyet arzusu, kalkınma hakkını kirletme hakkıyla eşdeğer gören kimi gelişmekte olan ülkeler tarafından kullanılma riskini de barındırmaktadır.

İklim krizi nedeniyle savunmasız toplulukların da ötesinde marjinalleştirilmiş tüm gruplar ve bireylerin maruz kaldığı tehditlerin ortaya çıkarılması bakımından ise Feminizm/Ekofeminizm etkili ve derin eleştirilere sahiptir. Cinsiyet, ırk, sosyal statü ve kimlik gibi diğer unsurları da gözeten bir çevresel adalet yaklaşımını içeren kesişimsel çevrecilikle iklim krizine bağlı adaletsizlikler için özellikle marjinal bireyler ya da topluluklarda kesişimsel iklim adaletini vurgular. Fakat bu da tüm türler arasında yalnızca insan türüne odaklanılarak oradaki eşitsizlikler ve mağduriyetlerin öncelemesi açısından eleştiriye açıktır. Kadın tahakkümü ve doğa tahakkümünü benzer şekilde ele alarak ataerkillik üzerinden yapılan eleştirilerle devleti bir ataerkil unsur olarak ele alan Feminizm/Ekofemizim, radikal değişiklikler öngörmektedir. Bununla birlikte pasifist bir eğilim ve aynı zamanda devlet karşıtlığı ile de somut politika önerileri sunmaktan uzaktır. Yine de kadınları da içeren daha dezavantajlı gruplara ilgi gösterilmesi ve konuyu bu noktadan sırtlanması Yeşil Düşünce açısından besleyici ve önemlidir.

Tablo 3

Uluslararası İlişkiler Teorilerinin İklim Değişikliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Yaklaşımları

Problem Çözücü Teoriler	Realizm	• Tek düzeyli analiz • Devlet merkezli • Mevcut düzeni koruma gayesi • Yüzeysel çözümler
	Liberalizm	• Tek düzeyli analiz • Devlet ve insan merkezli • Mevcut düzeni koruma gayesi • Yüzeysel çözümler
	Marksizm	• Tek düzeyli analiz • Toplum merkezli • Sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşım • Pozitivist değerlendirmelerle sistemsel ve radikal değişiklikler
Eleştirel Teoriler	Ekomarksizm	• Çok düzeyli analiz • Az dereceli insan merkezlilik, çevre önemli • Sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşım

		• Postpozitivist ya da pozitivist olmayan değerlendirmelerle sistemsel ve radikal değişiklikler
	İnşacılık	• Çok düzeyli analiz • İnsan merkezlilik • Sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşım • Pozitivist, Postpozitivist ya da pozitivist olmayan değerlendirmelerle yüzeysel ve zaman zaman da sistemsel ve radikal değişiklikler
	Eleştirel Teori	• Çok düzeyli analiz • İnsan merkezlilik • Sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşım • Postpozitivist ya da pozitivist olmayan değerlendirmelerle sistemsel ve radikal değişiklikler
	Postyapısalcılık	• Çok düzeyli analiz • İnsan merkezli, "insan sonrası" oluşumlar önemli • Sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşım • Postpozitivist ya da pozitivist olmayan değerlendirmelerle sistemsel ve radikal değişiklikler
	Postkolonyalizm	• Çok düzeyli analiz • İnsan merkezli • Sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşım • Postpozitivist ya da pozitivist olmayan değerlendirmelerle sistemsel ve radikal değişiklikler
	Ekofeminizm	• Çok düzeyli analiz • Az dereceli insan merkezli, çevre önemli • Sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşım • Postpozitivist ya da pozitivist olmayan değerlendirmelerle sistemsel ve radikal değişiklikler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Eleştirel Teoriler iklim krizi açısından bütünüyle gerçekçi ve önemli noktaları vurgulamışlardır. Gerçekten de sorunun çözümüne giderken, kökenine inilerek nasıl bu duruma gelindiğinin anlaşılması ve benzer tutum ve davranışlardan kaçınılması bağlamında uygun içerikler sunar. Çünkü doğanın katledilerek tüm ekolokijik sistem ve türlerin yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalınması, elbette bir bilincin ve bu bilinçle tekrarlanan tutum ve davranışların sonucudur. Sistemin çarpıklıklarına dikkat çekilerek onun yerle bir edilmesi, bir anda değişip dönüşmesi mümkünse ve iklim krizi gibi felaketleri engelleyecekse elbette arzu da edilebilirdir fakat bazı gerçekler de tüm bu arzuya rağmen önümüzde güçlü kolonlarıyla durmaktadır. Sistemin devam etmesinden yana çıkarları olan bireyler, devletler ve çokuluslu şirketler

düşünüldüğünde mevcut işleyiş ve düzenin bir anda değişmesi kolay görünmemektedir. Güçsüz ve cılız seslerle, gezegen pahasına sürdürülen bu sistemin aniden devrilmesi de uzak bir seçenektir. Kritik eşiklerin aşılmasından gördüğümüz üzere mevcut sistem içindeki hâkim anlayışla yapılan yüzeysel uygulamalarla da yol alınamamaktadır. İşte böyle bir durum içinde karşımıza çıkan makul çözüm ikisini uyumlaştıracak bir yaklaşım yani eleştirel problem çözücü bir anlayış olarak gözükmektedir.

Eleştirel problem çözücü yaklaşım metodolojik ve teorik çoğulculuğa sahip disiplinlerarası eğilimleri ve insan ve ekolojik sistemler ve değişimler etkileşimini ekomerkezci bir bakış açısıyla ele alma imkanı sağlayan dinamikleri barındırabilme kapasitesiyle iklim krizinin üstesinden gelinebilmesine yönelik teorik ve pratik imkanlar sunabilecektir. Bu bağlamda kapsamına alabileceği tüm çeşitliliği barındıran çalışma ise Yeşil Teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte belirtilen çeşitli içerikleriyle çoğulcu bir metodolojiye imkan sağlayan Yeşil Teori aynı zamanda bu yönüyle tutarsızlıkla da eleştirilmektedir. Tabiatıyla birtakım sınırlamalara ihtiyaç duymaktadır.

Açık ve net olarak ortadadır ki bu çalışma Yeşil Teorinin inşasının çevresel faleketlerin çözümüyle uyumlu bir şekilde gelişmesini önermekedir. Yani altıncı yok oluş tehdidiyle var olunan gezegende bizleri bu sona götürecek herhangi bir krizin atlatılmasına yönelik çok aktörlü, çoğulcu ve bütüncül değerler içeren ama aynı zamanda adım adım da olsa yapılabildiği kadar somut çözümler içeren bir yapının inşa edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda daha derin ve tatmin edici bir zeminin ilerideki çalışmalarla geliştirilebileceğinin farkında ve arzusunda olarak bu çalışma Yeşil Teorinin eleştirel problem çözücü metodoloji, ekomerkezci ontoloji ve yeşil devlet kompozisyonuyla alternatif bir yaklaşım olarak inşasını önermektedir. Buna dair köklerinden beslenen Yeşil Teori ağaç metaforu aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 7

Yeşil Teori Ağaç Metaforu

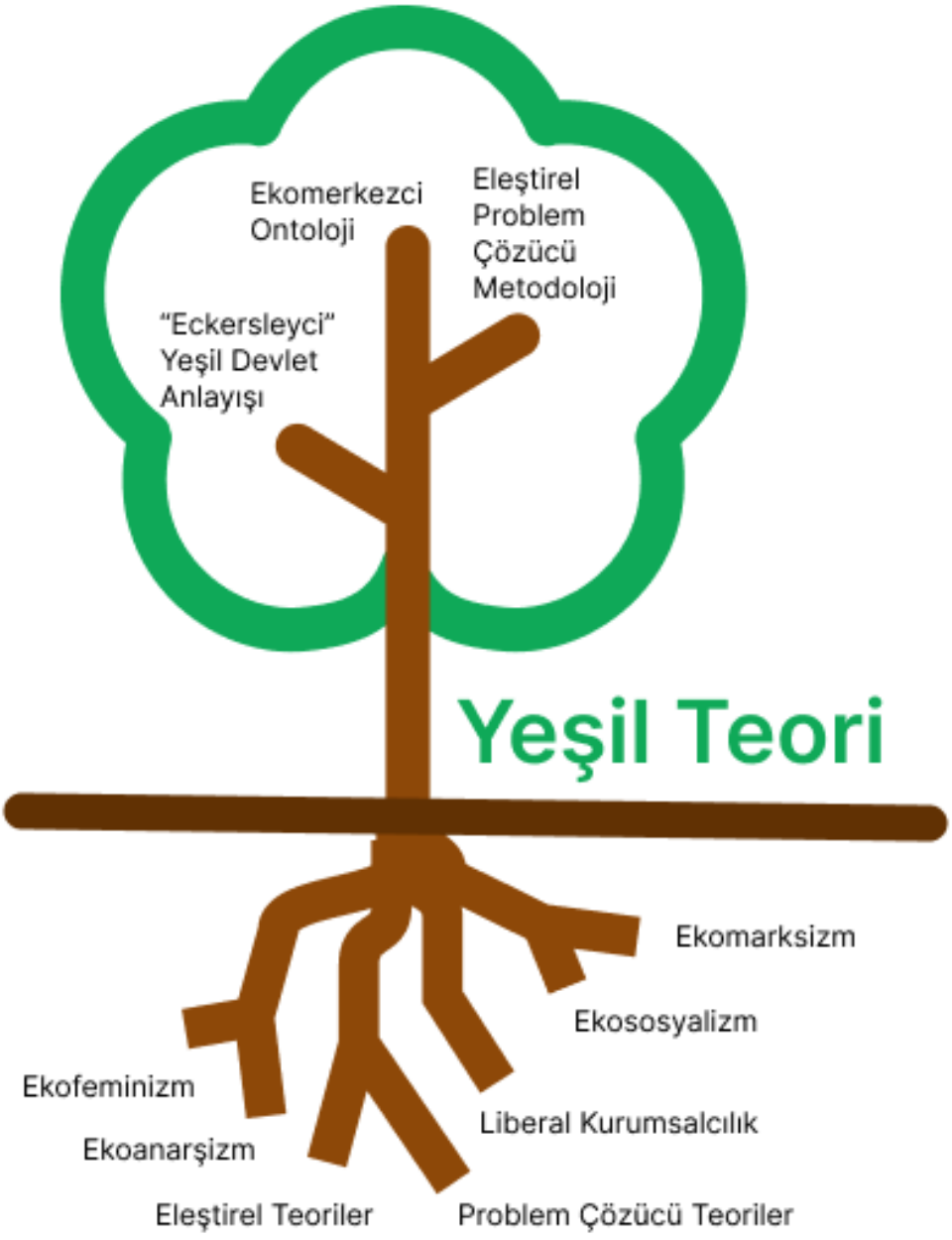

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Devletin iklim krizi ve diğer çevresel felaketlerin oluşmasındaki sorumluluğunun farkında olsa da; ekomerkezci, bütüncül ve gezegen politikasını içeren geniş bir bakış açısına ulaşılabilmesi adına onun, dönüşüm için kullanılmasını öncelemektedir. Eleştirel Problem Çözücü metodolojinin yardımıyla bu devlet, hem eleştirel anlayışı hem de sağladığı paranteze almalı, adım adım pratik çözüm anlayışıyla dönüşümü sağlayabilecek kapasite ve potansiyele sahiptir. Özetle Yeşil Teori tüm bu süreci organize edebilme kabiliyetine sahip, çok aktörlü ve farklı disiplinlinleri barındıran içeriğiyle, insanın diğer türlerden yalnızca sömürdüğü ve mahvettiği gezegeni düzeltme zorunluluğunun bilincine ulaşması gerekliliğiyle ayrıldığı; fakat bir denge içinde diğerleriyle aynı içkin değere sahip olduğu, tüm türlerin özüyle varlığının takdir edildiği ekomerkezci bakış açısı ile derinleşmekte; aynı zamanda eleştirel problem çözücü metodolojisi yardımıyla devletin değiştirici ve dönüştürücü rolünün kullanıldığı; fakat başat olmadığı, hukukun üstünlüğü ve adil yargılama gibi değerler temelinde gezegensel hukuk anlayışının kabul edildiği Uluslararası İlişkiler yaklaşımı olarak, geleneksel ya da eleştirel yaklaşımları yok saymadan gezegensel sorunların tamamına yönelik merkezi ve bütüncül bir yaklaşım olarak öne çıkarılmaktadır.

Alternatif sağlamaya yönelik tüm çabasına rağmen bu çalışma felsefi derinliği olan yaklaşımları önemsese ve değerli bulsa da çözüme gidilecek en pratik yola dair daha uygulanabilir bakış açılarını vurgulama gayesindedir. Bu amaçla derin felsefi eksikliğinin farkındadır. Bu kapsamda çalışmada ortaya koyulan çerçeve daha ilerideki çalışmalarla geliştirilebilecektir. Ayıca bu tezde mecut dünya düzeni içerisinde krizle başa çıkabilmeyi sağlayacak en gerçekçi ve somut adımların atılması gayesiyle "teori her zaman birileri ve bir amaç içindir" argümanından yola çıkılarak yeşil teorinin, yalnızca toplulukların düzenini değil tüm türlerin varlığını riske atan bu tehditler kümesi karşısında sınırlandırılarak en kapsamlı çözümü sunabilmesi adına geliştirilen alternatif yaklaşımlara katkı sağlanmak istenmiştir. Tabiatıyla bu çalışmada objektiflik kaygısı bulunmamaktadır. Tam tersi bir taraf olunduğu, çalışmada baştan sona gösterilmeye çalışılmıştır. Belirtilen taraf; gezegendeki tüm türlerin, türler içindeki tüm insanların hakkaniyet ve adalet ilkeleriyle uyumlandığı bir yaşama doğru yol alınırken her birinin içkin değerinin benimsendiği ve oluşturulan düzen içinde uygulanacak politikalarda etik ve ahlaki yönden her birinin çıkarının

denge bozulmayacak şekilde gözetildiği, kimilerine göre "ütopik", kimilerine göre ise "ideal" olarak adlandırılan ve asla ulaşılamayacağını düşünenlerin aksine gerekli bilinç değişimlerinin gerçekleşmesi için çabalayan "Yeşil" bir perspektifi ifade etmektedir. Tabiatıyla çalışmanın son sözü de bu doğrultu da olacaktır: Gezegensel düşün gezegensel hareket et!

KAYNAKÇA

Acar, S. (2020, 10 Temmuz). İklim Değişikliği ve Turizm İlişkisinde Güncel Trendler Sürdürülebilir Dönüşüm İhtiyacına Nasıl Işık Tutabilir? *İklim Haber*. https://www.iklimhaber.org/iklim-degisikligi-ve-turizm-iliskisinde-guncel-trendler-surdurulebilir-donusum-ihtiyacina-nasil-isik-tutabilir/ (17.03.2024)

Adger, W.N., Pulhin, J.M., Barnett, J., Dabelko, G.D., Hovelsrud, G. K., Levy, M., Oswald Spring, Ú. & Vogel, C. H. (2014) Human security. İçinde C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea & L.L. White (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (s.755-791). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Istanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Ahrens, C. D. (2008). *Meteorology Today: An Introduction to Weather, Climate, and the Environment* (Ninth Edition) CA: Brooks Cole.

Aichele, R. & Feldermayr, G. (2012). Kyoto and the Carbon Footprint of Nations. *Journal of Environmental Economics and Management*, 63, 336-354.

Ak, T. (2017). *Çevresel Güvenlik*. Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık.

Akdeniz Koruma Derneği (t.y.). Balon Balığı'nın Etkilerinin ve Alternatif Değerlendirme Yöntemlerinin Saptanması. https://akdenizkoruma.org.tr/tr/calismalarimiz/projeler/b/balon-baliginin-etkilerinin-ve-alternatif-degerlendirme-yontemlerinin-saptanmasi (16.03.2024).

Aksel, T. (2011). *Kritik Eşik: İklim Değişikliğinde ve İnsanlık Medeniyetinde Dönülmez Noktaya Doğru.* Istanbul: Cinius Yayınları.

Aksoy, S. (2015). Rejim Teorileri. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46),57-77.

Aktan, İ. (2022, 2 Nisan). Nihan Temiz Ataş: Türkiye Çöp Sömürgesi Haline Geliyor. *ArtıGerçek*. https://artigercek.com/yazarlar/irfan-aktan/nihan-temiz-atas-turkiye-cop-somurgesi-haline-geliyor (15.03.2024).

Algan, N. (2005). Kirlilikten Ulusal Güvenliğe. *Yeşil Ufuklar*, 1(1), 14-16.

Algan N. (2008). İklim Etiği. *Mülkiye,* XXXII (259), 191-203.

Algan, N. (2014). Türk Boğazları'nda Çevresel Güvenlik. *Mülkiye Dergisi*, 26(234), 21-34.

Alper, D. & Anbar, A. (2008). İklim Değişikliğinin Finansal Hizmet Sektörüne Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 223-253.

American Chemical Society (2017). *Chlorofluorocarbons and Ozone Depletion.* Colombus: CAS.

Andersen, M. S. & Massa, I. (2000). Ecological Modernization — Origins, Dilemmas and Future Directions. *J. Environ. Policy Plann*, 2, 337–345.

Arent, D.J., Tol, R.S.J., Faust, E., Hella, J. P., Kumar, S., Strzepek, K. M., Tóth, F. L. and Yan, D. (2014) Key economic sectors and services. İçinde C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, & L.L. White (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (s.659-708). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Arends, J. F. (2015). Homeros'dan Hobbes ve Ötesine Avrupa Geleneğinde 'Güvenlik' Kavramı. İçinde M. Aydın vd. (Eds.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe* (s.199-222). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arı, T. (2018). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği.* Bursa: Aktüel.

Arndt, N. & Pinti D. L. (2011). Mass Extinctions. İçinde M. Garguad (Ed.), *Encyclopedia of Astrobiology* (s.999-1002). Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer.

Arnold, A., Böhm, G., Corner, A., Mays, C., Pidgeon, N., Poortinga, W., et al. (2016). *European Perceptions of Climate Change. Socio-Political Profiles toInform a Cross-National Survey in France, Germany, Norway and the UK*. Oxford: Climate Outreach.

Ataöv, T. (2009). *Kapitalizm ve Çevre.* İstanbul: İleri Yayınları

Atvur S. (2018). İklim Değişikliği ve Eşitsizlik Kesişiminde Küresel Sistem. *İktisat ve Toplum*, 8(91), 57-63.

Atvur, S., Esin, B. & Vural, Ç. (2022). Germany's Climate Policies: Practices and Perspectives of Political Actors. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 3, 164-201.

Atvur S. & Vural, Ç. (2022a). Çevresel Güvenlik. İçinde B. Baysal (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Atvur S. & Vural, Ç. (2022b). Türkiye's Climate Policies in the Context of Sustainable Security. *Bilig*, (103), 59-93.

Atvur, S., Güneş Gülal, A. G., & Uysal Oğuz, C. (2023). İklim Krizi ve Ekolojik Bağlamda Devletin Rolünü Yeniden Düşünmek. *Politik Ekonomik Kuram*, 7(Özel Sayı), 44-57. https://doi.org/10.30586/pek.1347417

Ayas, D., Agılkaya, G. S., Kosker, A. R., Durmus, M., Ucar, Y. & Bakan, M. (2018). *The Chemical Composition of the Lionfish (Pterois miles, Bennett 1828), the New Invasive Species of the Mediterranean Sea*. *NESciences*, 3(2),103-115.

Bag, M. (2021, 19 Şubat). ABD, Paris İklim Anlaşması'na Resmen Geri Döndü. *Euronews*. https://tr.euronews.com/2021/02/19/abd-paris-iklim-anlasmas-na-resmen-geri-dondu#:~:text= (13.03.2024).

Bhanumati, P., de Haan, M., Tebrake, J. W. (2022). The Latest Data from the IMF's Climate Change Indicators Dashboard Reveals A Worrying Picture. https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/06/30/greenhouse-emissions-rise-to-record-erasing-drop-during-pandemic (09.03.2024).

Balcı, A. (2018a). Realizm. İçinde Ş. Kardaş & A. Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s.119-146). İstanbul: Küre Yayınları.

Balcı, A. (2018b). Post-Kolonyalizm. İçinde Ş. Kardaş & A. Balcı (Eds.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s.269-280). İstanbul: Küre Yayınları.

Barlas, N. (2013). *Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma Çağımızın Çevre Sorunları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.

Barnosky, A. D. vd. (2011). Has the Earth's Sixth Mass Extinction Already Arrived? *Nature* 471(7336), 51-57.

Barron, B., Rambin, W. N. & Wade, D. L. (2018, July 29-August 4.). Washed Away: What Hurricane Harvey Wrought and What It Left Behind. *FDCC Annual Meeting*. Wailea Beach Resort Kihei, Hawaii.

Barnett, J. (2001). *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era*. NewYork: Zed Books.

Barnett, J. (2003). Security and Climate Change. *Global Environmental Change*, 13(1), 7-17.

Barnett, J., & Adger, W. (2007). Climate Change Human Security and Violent Conflict. *Political Geography*, 26(6), 639-655.

Barry, J. (1999). *Rethinking Green Politics: Nature, Virtue and Progress*. London: SAGE Publications.

Barry, J. (2014). Green Political Theory. İçinde V. Geoghegan & R. Wilford (Eds.), *Political Ideologies: An Introduction* (s.153-178). Routledge.

Barry, J. & Eckersley, R. (2005). *The State and Global Ecological Crisis.* Cambridge: The MIT Press.

Bavbek, G. (2015). Bir Niyet Edilen Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı Oluşturulması: Türkiye için Dikkate Alınacak Temel Hususlar. *Center for Economics and Foreign Policy Studies* EDAM İklim Eylem Kağıtları Serisi 2015/2.

Baysal, B. (2017). Climate Change and Security: Different Perceptions, Different Approaches. *Uluslararası İlişkiler,* 14(54), 21-44.

Begg, A. (2000). *Empowering the Earth: Strategies for Social Change*. Green Books.

Behravesh, M. (2011). Constructivism: An Introduction. e-International Relations (e-IR). https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5629509/3053097.pdf (12.03.2024).

Ben, J.H. & Rehaiem, H. (2014). Unit-level Constructivism: The Japan-Republic of China (Taiwan) Can-Do-Nothing Relationship As a Case Study. *Net Journal of Social Sciences,* 2(1),24-36.

Bernal, G. (2021, November 1). Sustainability and Survival: North Korea's Struggle With Climate Change. *The Diplomat*. https://thediplomat.com/2021/11/sustainability-and-survival-north-koreas-struggle-with-climate-change/ (9.03.2024).

Bhambra, G. K. & Newell, P. (2022). More Than a Metaphor: 'Climate Colonialism' in Perspective. *Global Social Challenges Journal* (published online ahead of print 2022). https://doi.org/10.1332/EIEM6688 (8.03.2024).

Bhaskar, R. (2008). *A Realist Theory of Science*. Oxon, New York: Routledge.

Biermann, F. (2002). *Earth System Governance: The Challenge for Social Science*. Amsterdam: The Global Governance Project.

Binachon, M. (t.y.). Climate Change, the Arctic and I. https://nome.unak.is/wordpress/tag/climate-change-political-theory-constructivism-arctic/ (17.03.2024).

Birdişli, F. (2014). Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10 (20), 229-256.

Biter, N. (2021, 11 Mart). İklim Mültecileri. *Polen Ekoloji.* https://www.polenekoloji.org/iklim-multecileri/ (14.03.2024).

Bodansky, D. (2001). International Law and the Design of a Climate Change Regime. İçinde U. Luterbacher & D. F. Sprinz (Eds.), *International Relations and Global Climate Change* (s.201-220). Massachusetts: The MIT Press.

Born, D. (2019). Remembering Nature in Climate Change: Re-thinking Climate Sciences and Climate Communication through Critical Theory. İçinde Katrin Kleemann & Jeroen Oomen (Eds.), *RCC Perspectives: Transformations in Environment and Society* (s.79–86). No 4.

Boston, P. J. (2008). Gaia Hypothesis. İçinde Sven Erik Jørgensen, Brian D. Fath (Eds.), *Encyclopedia of Ecology* (s.1727-1731). Academic Press.

Boucher, G. (2012). Structural Marxism. İçinde G. Boucher (Ed.), *Understanding Marxism* (s.131-160). Acumen Publishing.

Boutine, M & Faber, R. (2017). Catch 23: A postcolonial Reflection on Climate Justice. *The Lion And The Hunter*. http://thelionandthehunter.org/catch-23-a-postcolonial-reflection-on-climate-justice/ (8.03.2024).

Boyer, A.E., S.S. Meijer & M Gilligan. (2021, June 30). Advancing Gender in the Environment: Exploring the Triple Nexus of Gender Inequality, State Fragility, and Climate Change. *IUCN report*. https://genderandenvironment.org/triple-nexus/ (6.03.2024).

Braidotti, R. (2019). A Theoretical Framework for the Critical Posthumanities. *Theory, Culture & Society*, 36(6), 31-61. https://doi.org/10.1177/0263276418771486

Britannica (t.y.). Gaia Hypothesis https://www.britannica.com/science/Gaia-hypothesis (01.03.2024).

Brown, L. R. (1977). *Redefining National Security*. Washington: Worldwatch Institute.

Brown, L. R. (1986). Redefining National Security. *Challenge*, 29(3), 25-32.

Buchholz, K. (2020, February 11). Rising Sea Levels Will Threaten 200 Million People by 2100. https://www.statista.com/chart/19884/number-of-people-affected-by-rising-sea-levels-per-country/# (10.03.2024).

Buckingham, S. (2015). Ecofeminism. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 845-850. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.91020-1

Buob, S. & Stephen, G. (2013). On the Incentive Compatibility of Funding Adaption. *Climate Change Economics,* 4(2).

Buran Utku, S., Dedeoğlu, C., Kümbet, P., & Tuncel, Y. (2021). Disiplinlerin ötesinde posthümanizmler. *Posthümanizm Dergisi*,1(1), 1–4.https://doi.org/10.33182/jp.v1i1.1510

Burke, A., Fishel, S., Mitchell, A., Dalby, S., & Levine, D. J. (2016). Planet Politics: A Manifesto from the End of IR. *Millennium,* 44(3), 499-523. https://doi.org/10.1177/0305829816636674

Bustamante, T. (2017). Revisiting Dworkin's Philosophy of International Law: Could the Hedgehog Have Done It Any Other Way? *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 30(2), 259-285. doi:10.1017/cjlj.2017.13

Butzengeiger, S. & Horstmann, B. (2004). Sea-level Rise in Bangladesh and the Netherlands: One Phenomenon, Many Consequences. https://germanwatch.org/en/2755 (8.02.2024).

Can, F. (2018). İklim Politikasının Bir Aracı Olan Temiz Kalkınma Mekanizmasında Paydaş Katılımı Ve Katılıma İlişkin Sorunlar. *The Journal of Social Science*, 2(3): 38-53.

Carbon Brief (2021). How Climate Change Affects Extreme Weather Around the World? https://www.carbonbrief.org/mapped-how-climate-change-affects-extreme-weather-around-the-world (15.03.2024).

Cardoso, F. H. & Faletto, E. (1979). *Dependency and Development in Latin America*. Berkeley: University of California Press.

CARE (2020). CARE and the SDGs: Impact & learning Analysis 2015-2020. https://www.care-international.org/sites/default/files/files/CARE_SDGS_ENG.pdf (7.03.2024).

Cashıre, B. (2018, June 21-23). American Association for Environmental Studies and SciencesConference, Washington DC. https://www.researchgate.net/publication/340916743_Why_are_Bioenvironmentalists_an_Endangered_Species_An_Analytical_Framework_for_Uncovering_Explaining_and_Reversing_the_Market-liberal_Turn_in_Professional_Environment_Schools#fullTextFileContent (23.02.2024).

Carson, R. (1962). *Silent Spring*. Boston, Cambridge, Mass.: Houghton Mifflin.

Carter, A. (1999). *A Radical Green Political Theory*. London: Routledge.

Carter, A. (2003). Towards A Green Political Theory. İçinde A. Dobson & P. Lucardie (Editors *The Politics of Nature: Explorations in green political theory*. London: Routledge. (Eserin orijinali 1993'te yayımlandı).

Carter, A. (2004). Some Theoretical Foundations for Radical Green Politics. *Environmental Values* 13(3), 305–28. doi:10.3197/096327104323312707.

Center for Climate and Energy Solution (2015). Outcomes of the U.N. Climate Change Conference in Paris.

https://www.c2es.org/international/negotiations/cop21-paris/summary (12.02.2024).

Chakrabarty, D. (2012). Postcolonial Studies and the Challenge of Climate Change. *New Literary History*, 43(1), 1–18.

Chandler, D., Cudworth, E. & Hobden, S. (2017). Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR: A Response to Burke et al.'s Planet Politics', *Millennium: Journal of International Studies*, 46(2), 190-208.

Chilton, A. (2013). A Reply to Dworkin's New Theory of International Law. *University of Chicago Law Review Dialogue*, 80, 105-115 https://ssrn.com/abstract=2323538

Chiarenza, A., Farnsworth, A., Mannion, P. D., Lunt, D. J., Valdesc, P. J., Morgan, V. J. and Allison, P. A. (2020). Asteroid impact, not volcanism, caused the end-Cretaceous dinosaur extinction. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 117.

Christiano, T. (2016). Ronald Dworkin, State Consent, and Progressive Cosmopolitanism. İçinde Wil Waluchow & Stefan Sciaraffa (Eds), *The Legacy of Ronald Dworkin. New York*: Oxford Academic. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190466411.003.0003

Christoff, P. (1996). Ecological Modernisation, Ecological Modernities. *Environmental Politics*, 5, 476-500.

Chomsky, N., Pollin, R., Polychroniou, C. (2020). *Climate Crisis And The Global Green New Deal: The Political Economy of Saving The Planet*. London,Brooklyn, NY :Verso.

Chung, C. (2021, November 2). North Korean Ambassador to UK Attends UN Climate Conference in Glasgow. *NK News*. https://www.nknews.org/2021/11/north-korean-ambassador-to-uk-attends-un-climate-conference-in-glasgow/ (9.02.2024).

Clapp J. & Dauvergne P. (2005). *Paths to a Green World: The Political Economy of the Global Environment.* Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press

Clark, J. P. (2012). Political Ecology. İçinde R. Chadwick (Ed.), *Encyclopedia of applied ethics* (s.505–516). Academic Press.

Clark, B. & York, R. (2005). Carbon metabolism: Global capitalism, climate change, and the biospheric rift. *Theory and Society*, 34,391–428.

Clark, B. & Foster, J. B. (2019, 19 Mayıs). 21. Yüzyılda Marx'ın Ekolojisi. (Çev. S. E. Önder) *Polen Ekoloji* https://polenekoloji.org/21-yuzyilda-marxin-ekolojisi/ (10.03.2024).

Clark, B., Foster, J. B. & Longo, S. B. (2018). Metabolic Rifts and the Ecological Crisis. M. Vidal, T. Smith, T. Rotta & P. Prew (Eds), *The Oxford Handbook of Karl Marx* (s.652-658) https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780190695545.001.0001/oxfordhb-9780190695545-e-38 (10.02.2024).

CLEW. (2018). Germany aims to put climate into focus at UN Security Council. https://www.cleanenergywire.org/news/germany-aims-put-climate-focus-un-security-council (17.03.2024).

Climate Central (2024). Top 10 Hottest Years. https://www.climatecentral.org/graphic/2023-earths-hottest-year-on-record?graphicSet=+Top+10+Hottest+Years&location=CONUS&lang=en (12.03.2024).

Climate Change Post (2021, March 27). Netherlands: Coastal flood risk The Netherlands. https://www.climatechangepost.com/netherlands/coastal-floods/# (8.03.2024).

Climate Diplomacy a. (t.y.). Climate Change and Security at the UN. https://www.climate-diplomacy.org/the-initiative/climate-change-and-security-un (17.03.2024).

Climate Diplomacy b. (2020). Climate change as a security risk: How Germany should address climate change at the UNSC. https://www.climate-diplomacy.org/news/climate-change-security-risk-how-germany-should-address-climate-change-unsc (17.03.2024).

Coen, D., Kreienkamp, J. & Pegram T. (2020). Global Climate Governance. Elements in Public and Nonprofit Administration. Cambridge University Press.

Commoner, B. (1971). *The Closing Circle*. New York: Alfred A. Knopf.

Corlew, L. K. (2012). *The Cultural Impacts of Climate Change: Sense of Place and Sence of Community in Tuvalu, A Country Threatened by Sea Level Rise. Unpublished Doctoral Dissertation*. University of Hawai‘i at Mānoa.

Corlew, L.K. & Johnson-Hakim, S.M. (2013). Community and cultural responsivity: Climate change research in Tuvalu. *Global Journal of Community Psychology Practice*, 4(3), 1-11.

Coşkun B (2021). Doğanın Metalaştırılması: Aydınlanmanın Diyalektiğinin Zirvesi. *Mülkiye Dergisi*, 45 (3), 771-792.

Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millenium: Journal of International Studies*, 10 (2), 126-155.

Cox, R. W. (1986). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. İçinde R. Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critics* (s. 204-254). New York: Colombia University Press.

Crutzen, P. J. (2002). The “Anthropocene”. *Journal de Physique IV (Proceedings)*, 12(10), 1-5.

Crutzen, P. J. & Stoermer E. F. (2000). The “Anthropocene”. *Global Change Newsletter*, 41, 17-18.

Cubasch, U., Ding, Y., Mauritzen, C., Mokssit, A., Peterson, T. & Prather, M. (2007). Historical Overview of Climate Change Science/ Working Group I. İçinde S. Solomon, D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K.B. Averyt, M. Tignor & H.L. Miller (Eds.). *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. (s.94-127). Cambridge: Cambridge University Press.

Curtis, J., Brenner, M., Hodell, D. A., Balser, R. A., Islebe, G. A. & Hooghiemstra, H. (1998). A multi-proxy study of Holocene Environmental Change in the Maya Lowlands of Peten, Guatemala. *Journal of Paleolimnology*, 19, 139-159.

Çakmak, E. G., Doğan, T. & Hilmioğlu, B. (2017, 1-3 Kasım). İklim Değişikliği Sürecinde Paris Anlaşması’nın Rolü ve Türkiye’nin Konumu. *VII. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrol Sempozyumu*. Hava Kirlenmesi Araştırmaları ve

Denetimi Türk Milli Komitesi Akdeniz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü. Antalya, 897-908.

Çoban, A. (2021, 14 Ağustos). Ekolojik Marksizm ve Ekososyalizm Yaklaşımları. *Polen Ekoloji*. https://polenekoloji.org/ekolojik-marksizm-ve-ekososyalizm-yaklasimlari/ (10.03.2024).

Dahl R. (2010). Green washing: Do You Know What You're Buying? *Environmental health perspectives*, 118(6), A246–A252.

D'Alisa, G., Demaria, F. & Kallis, G. (2020). *Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı.* (Çev. A. C. Sarı, B. Öktem, B. Gürden & Y. Kurtsal). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin Orijinali 2019'da yayımlandı).

Dalby, S. (2013). Biopolitics and Climate Security in the Anthropocene. *Geoforum,* 49, 184-92.

Dalby, S. (2016). Environment and International Politics: Linking Humanity and Nature. İçinde Gustavo Sosa-Nunez&Ed Atkıns (Eds.) *Environment, Climate Change and International Relations* (s.42-59). Bristol: E International Relations Public.

Darby, M. (2018, August 14). Brazil: Bolsonaro Threatens to Quit Paris Climate Deal. *Climate Home News.* https://www.climatechangenews.com/2018/08/14/brazils-bolsonaro-threatens-quit-paris-climate-deal/ (8.02.2024).

Dasgupta, P., Morton, J. F., Dodman, D., Karapinar, B., Meza, F., Rivera-Ferre, M. G., Toure Sarr, A. and Vincent, K. E. (2014). Rural areas. İçinde C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, & L.L. White (Eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (s.613-657). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Davies, J. (2016). *The Birth of the Anthropocene*. Berkeley: University of California Press.

De Châtel, F. (2014). The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution. *Middle Eastern Studies*, 50 (4), 521-535.

De Witte, H. (2004). Ideological Orientation and Values. İçinde Charles D. Spielberger (Ed.), *Encyclopedia of Applied Psychology* (s.249-258). Elsevier.

Dedeoğlu, Ç. & Ekmekçioğlu, C. (2020). Information Infrastructures and the Future of Ecological Citizenship in the Anthropocene. Social Sciences, 9(1):3.

Dedeoğlu, Ç. (2021). Hey Siri: Do You Believe in God? A Posthuman Exposé of Belief Bias in AI Programming. *Technology and Theology*, 77-90.

Dedeoğlu, Ç. (2023). Posthuman citizenship. *Citizenship Studies*, DOI: 10.1080/13621025.2023.2271867

Demir, A. (2009). Küresel İklim Değişikliğinin Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Kaynakları Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 1(2), 37 – 54.

Demirci, M. (2013). İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2),183-203.

Demirtaş, B. (2018). İnşacılık. İçinde Ş. Kardaş ve A. Balcı (Eds.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s.167-186). İstanbul: Küre Yayınları.

Denchak, M. (2019, July 16). Greenhouse Effect. https://www.nrdc.org/stories/greenhouse-effect-101#gases (17.03.2024).

Depledge, J. (2009). The Road Less Travelled: Difficulties in Moving Between Annexes in the Climate Change Regime. *Climate Policy*, 9(3): 273-287.

Depledge, J. (2017). Foundations for the Paris Agreement: A. The Legal and Policy Framework of the United Nations Climate Change Regime. İçinde Daniel Klein; Maria Pia Carazo; Meinhard Doelle; Jane Bulmer ve Andrew Hignam (Eds.), *The Paris Agreement on Climate Change: Analysis and Commentary* (S.27-43). Oxford, Oxford University Press.

Derrida, J (1974). *Of Grammatology*. Publ. John Hopkins University Press. Chapter Two

Detraz, N. ve Betsill, M. (2009). Climate Change and Environmental Security: For Whom the Discourse Shifts. *International Studies Perspectives*, 10, 303-320.

Deutscher Bundestag (t.y.) Distribution of Seats in the 20th German Bundestag, https://www.bundestag.de/en/parliament/plenary/distributionofseats. (8.02.2024).

Devetak, R. (2019). Eleştirel Teori. İçinde S. Burchill, A. Linklater ve R. Devetak (Eds.), (Çev. M. Ağcan ve A. Aslan). (Altıncı Baskı), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 217-246). İstanbul: Küre Yayınları. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).

Diamond, J. (2019). *Çöküs: Toplumlar Basarisizligi ya da Basariyi Nasil Secerler?* (Çev. B. Baysal). İstanbul: Pegasus Yayınları. (Eserin orijinali ilk olarak 2005 yılında yayımlandı.).

Doğan, M. (2021, 21 Şubat). Çad Gölü Havzası: İklim Değişikliği ve Bölgesel Etkileri. *AFAM.* https://afam.org.tr/cad-golu-havzasi-iklim-degisikligi-ve-bolgesel-etkileri/ (11.02.2024).

Douglas, P. M., Pagani, M., Canuto, M. A., Brenner, M., Hodell, D. A., Eglinton, T. I. & Curtis, J. H. (2015). Drought, agricultural adaptation, and sociopolitical collapse in the Maya Lowlands. *Journal Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(18),5607-5612.

Dobson, A. (2003). Critical Theory and Green Politics. İçinde A. Dobson & P. Lucardie (Eds.), *The Politics of Nature: Explorations in green political theory*. London: Routledge. (Eserin orijinali 1993'te yayımlandı).

Dobson, A. (2007). *Green Political Thought* (4th ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203964620

Dobson, A. & Lucardie, P. (2003). *The Politics of Nature Explorations in Green Political Theory*. London: Routledge. (Eserin orijinali 1993'te yayımlandı).

Drengson, A. & Devall, B. (2008). *The Ecology of Wisdom: Writings by Arne Naess.* Berkeley CA: Counterpoint.

Dryzek, J. S. (2013). *The Politics of The Earth: Environmental Discourses* (Third Edition). Oxford: Oxford University Press.

Dunning, N. P., Beach, T. P., Luzzadder-Beach, S. (2012). Kax and kol: Collapse and resilience in lowland Maya civilization. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 109(10), 3652–3657.

Dworkin, R. (2013). A New Philosophy for International Law. *Philosophy & Public Affairs*, 41(1), 2–30. http://www.jstor.org/stable/42703839

Dyer, HC (2017) Green Theory. İçinde McGlinchey, S, Walters, R and Scheinpflug, C. (Eds.), *International Relations Theory* (s.84-90). Bristol: E-International Relations.

Earth Justice (2021, February 17). How Climate Change Is Fueling Extreme Weather https://earthjustice.org/features/how-climate-change-is-fueling-extreme-weather (17.02.2024).

Eberle, C., Münstermann, N. & Siebeneck, J. (2019). *Carbon Colonialism: A postcolonialassessment of carbon offsetting.* University of Bonn / United Nations University.

Eckersley, R. (2006). Green Theory. İçinde T. Dunne, M. Kurki & S. Smith (Eds.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (s.266-286). Oxford: Oxford University Press.

Eckersley, R. (1989). Green Politics and the New Class: Selfishness or Virtue? *Political Studies*, 37(2), 205–223.

Eckersley, R. (1990). Habermas and green political thought. *Theory and Society*, 19, 739–776.

Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*. New York: State University of New York Press.

Eckersley, R. (1996). Greening Liberal Democracy: the Rights Discourse Revisited. İçinde B. Doherty, M. de Geus, M. (Eds.), *Democracy and Green Political Thought.* London: Routledge.

Eckersley, R. (2006). Green Theory. İçinde T. Dunne, M. Kurki & S. Smith (Eds.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (s. 266-286). Oxford: Oxford University Press.

Eckersley, R. (2007). Ecological Intervention: Prospects and Limits. *Ethics & International Affairs*, 21(3), 293-316.

Eckersley, R. (2018). The Green State in Transition: Reply to Bailey, Barry and Craig. New Political Economy. *Routledge*, DOI: 10.1080/13563467.2018.1526270

Eckersley, R. (2020). Greening States and Societies: from Transitions to Great Transformations. Environmental Politics. *Routledge,* DOI: 10.1080/09644016.2020.1810890

Eckstein, D., Künzel, V. & Schäfer, L. (2021). *Global Climate Risk Index: Who Suffers Most from Extreme Weather Events? Weather-Related Loss Events in 2019 and 2000-2019*. Germanwatch Brifing Paper.

Ediger, V. (2008). Küresel İklim Değişikliğinin Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Politikaları. *Mülkiye Dergisi,* 32 (259), 133-158.

Eken, M. E. (2014). Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s.443-492). İstanbul: İletişim.

Ekşi, N. (2016). İklim Mültecileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 10-58.

El-Sayed, N. (2017). Nile River: Extreme droughts and heavy rains. *Nature Middle East.* https://www.natureasia.com/en/nmiddleeast/article/10.1038/nmiddleeast.2017.84 (15.03.2024).

Elliott, L. (2004) *The Global Politics of the Environment*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ehrlich, P. R. (1968). *The Population Bomb.* Mass.: Rivercity Press.

Emont, J. (2017). Rising Waters and a Smaller Island: What Should Physicians Do for Tuvaluans? *AMA Journal of Ethics,* 19(12), 1211-1221.

EPA (t.y.a). Learn About Environmental Justice. https://www.epa.gov/environmentaljustice/learn-about-environmental-justice (12.02.2024).

EPA (t.y.b). Global Greenhouse Gas Emissions Data. https://www.epa.gov/ghgemissions/global-greenhouse-gas-emissions-data (12.02.2024).

Erbil, A. (2016). Çevresel Söylemler ve Gelişmekte Olan Ülkeler. *Tasarım + Kuram*, 3(5), 60-71.

Erçandırlı, Y. (2014). Yeşil Teori. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teoriler* (s. 494-516). İstanbul: İletişim.

Erçandırlı, Y. (2017). *Green (in)security in International Relations Theory: A critical realist perspective* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erçandırlı, Y. (2019). Antroposen Çağında Marx ve Eko-Marksizm(ler): Toplum-Doğa İlişkisinin Diyalektiği. *Praksis,* (50),179-203.

Erçandırlı, Y. (2021). Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi, *Uluslararası İlişkiler*, 18(71),87-107.

Ersoy, E. (2014). Realizm. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s.159-188-66). İstanbul: İletişim.

Etzioni, A. (2016). The Salience of Salience in International Relations. *The Brown Journal of World Affairs*, 22(2), 237–250. https://www.jstor.org/stable/26534705

European Commission (t.y.a). Climate Action, Paris Agreement. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/international-action-climate-change/global-climate-action_en (21.03.2024).

European Comission (t.y.b). A European Green Deal. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (20.03.2024).

Falk, R. A. (1971). *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival.* New York: Random House.

Falkner, R. (2016). The Paris Agreement and the New Logic of International Climate Politics. *International Affairs*, 92(5), 1107–1125.

Federal Ministry of Finance (2019). Key Elements of the Climate Action Programme 2030. https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/Standardartikel/Topics/Priority-Issues/Climate-Action/2019-09-19-climate-action-programme-2030.html (8.12.2021).

Federal Ministry fort he Environment, Nature, Conservation and Nuclear Safety. (t.y.). EU Climate and Energy Policy. https://www.bmu.de/en/topics/climate-energy/climate/eu-climate-

policy/#:~:text=Germany%20plays%20an%20active%20role,by%202030%20compared%20to%201990 (17.11.2022).

Fields, D. B., Melott, A. L., Ellis, J., Ertel, A. F., Fry, B. J.,…, Thomas, B. C. (2020). Supernova Triggers for end-Devonian Extinctions. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America,*117(35), 21008-21010.

Fishel, S., Burke, A., Mitchell, A., Dalby, S. & Levineet, D. (2018). Defending Planet Politics. *Millennium: Journal of International Studies,* 46(2), 209-219.

Fleischman, L. and Franklin, M. (2017). *Fumes Across the Fence-Line: The Health Impacts of Air Pollution from Oil & Gas Facilities on African American Communities.* NAACP & CATF.

Fleurbaey M., Kartha, S., Bolwig, S., Chee, Y. L., Chen, Y., Corbera, E., Lecocq, F., Lutz, W., Muylaert, M. S., Norgaard, R. B., Okereke, C., & Sagar, A. D. (2014). Sustainable Development and Equity. İçinde O. Edenhofer, R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, A. Adler, I. Baum, S. Brunner, P. Eickemeier, B. Kriemann, J. Savolainen, S. Schlömer, C. von Stechow, T. Zwickel & J.C. Minx (Eds.), *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Floyd, R. and Matthew, R. A. (Eds.) (2013). *Environmental Security Studies: Approaches and İssues.* Oxon: Routledge.

Foucoult, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.

Foster, J. B. (2012). *Marksist Ekoloji* (Der. Hakan Tanıttıran - Montly Review Kitaplığı) (Çev. B. Baysal). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Foster, J. B. (2013). *Savunmasız Gezegen: Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi* (Çev. H. Ünder) (Üçüncü Baskı). Ankara: Epos Yayınları. (Eserin orijinali 1999'da yayımlandı).

Foster, J. B. ve Magdoff, F. (2014). *Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler* (Çev. Ö. Aksakal). İstanbul: Patika Kitap.

Foster, J. B. (2015). Late Soviet Ecology and the Planetary Crisis. *Monthly Review* https://monthlyreview.org/2015/06/01/late-soviet-ecology-and-the-planetary-crisis/#en6 (12.03.2024).

Gaard, G. (2015). Ecofeminism and Climate Change. *Women's Studies International Forum*, 49, 20-33. https://doi.org/10.1016/j.wsif.2015.02.004

Gallup Global Law and Order 2023 report (2023). https://www.gallup.com/analytics/356963/gallup-global-law-and-order-report.aspx (21.03.2024).

Geographical (2024). Belgium Votes to Make Ecocide A Crime Under İnternational Law https://geographical.co.uk/science-environment/belgium-recognises-ecocide-as-international-level-crime 26.02.2024.

Gencer, B. (2013). Liberalizmin Kalbine Yolculuk. *Liberal Düşünce*, 18(69-70):245-268.

German Federal Foreign Office a. (t.y.). United Nations: Germany Initiates Group of Friends on Climate and Security. https://berlin-climate-security-conference.de/en/background (17.03.2024).

German Federal Foreign Office b. (2019). Improving the Climate for Peace Berlin Call for Action. https://berlin-climate-security-conference.de/en/bcsc-2019 (17.03.2024).

German Federal Foreign Office c. (2020). Berlin Climate and Security Conference 2020, https://berlin-climate-security-conference.de/watch-bcsc-2020 (17.03.2024).

Ghosh, A. (2021) *The Nutmeg's Curse: Parables for a Planet in Crisis*. Chicago: University of Chicago Press.

Gibbens, S. (2020, June 4). Scientists are Trying to Save Coral Reefs. Here's What's Working. *Nat Geo*. https://www.nationalgeographic.com/science/article/scientists-work-to-save-coral-reefs-climate-change-marine-parks# (18.03.2024).

Gilbert, J. (2019). This Conjuncture: For Stuart Hall. New Formations: a Journal of culture/theory/politics 96, 5-37. https://www.muse.jhu.edu/article/730832.

Gleick, P. H. (2006). *The Implications of Global Climatic Change for International Security*. Pasific Institute.

http://pacinst.org/app/uploads/2013/04/gleick_testimony_congress_5-16-06.pdf (16.03.2024).

Gleick, Peter H. (2014). Water, Drought, Climate Change and Conflict in Syria. *Weather Climate and Society*, 6(3): 331-340.

Global Witness (2021, November 8). Hundreds of Fossil Fuel Lobbyists Flooding COP26 Climate Talks. https://www.globalwitness.org/en/press-releases/hundreds-fossil-fuel-lobbyists-flooding-cop26-climate-talks/ (9.03.2024).

Global Witness (2023a). Almost 2,000 Land and Environmental Defenders Killed Between 2012 and 2022 for Protecting The Planet https://www.globalwitness.org/en/press-releases/almost-2000-land-and-environmental-defenders-killed-between-2012-and-2022-protecting-planet/#:~:text=The%20new%20figures%20bring%20the,Paris%20Agreement%20established%20in%202015 (21.03.2024).

Global Witness (2023b). Standing Firm https://www.globalwitness.org/en/campaigns/environmental-activists/standing-firm/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwte-vBhBFEiwAQSv_xVnCwawclXqDQyYVwTK8 (21.03.2024).

Global Justice Ecology Project (t.y.). Climate Justice. http://globaljusticeecology.org/climate-justice/ (14.03.2024).

Gorur, R. & Dey, J. (2023). The Mangle of Contemporary Geopolitics. İçinde Robert J Tierney, Fazal Rizvi, Kadriye Ercikan (Eds.), *International Encyclopedia of Education* (Fourth Edition) (s.691-696). Elsevier.

Göksel, O. (2018). Eurocentrism Awakened: The Arab Uprisings and the Search for a "Modern" Middle East. İçinde Hüseyin Işıksal & Oğuzhan Göksel (Eds.), *Turkey's Relations with the Middle East: Political Encounters after the Arab Spring* (s.33-51). New York & Heidelberg: Springer.

Gönenç, D. (2021). Çevresel Adalet. İçinde Z. Savaşan, Ç. Söker & F. H. Yılmaz (Eds.), *Çevre Hukuku ve Politikaları: Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar* (s.83-108). Ankara: Seçkin.

Gözlü, A. (2021). Grek Mitolojisinde Evrenin Tanrıları Yaratma Süreci. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 168-186.

Greenpeace (2022). *Atık Oyunları Geri Dönüşümsüz Hayatlar*. https://www.greenpeace.org/static/planet4-turkey-stateless/2022/02/1b359d83-atik-oyunlari-plastik-atiklarin-cevre-ve-saglik-etkisi-greenpeace-rapor-2022.pdf (10.03.2024).

Greshko, M. (2019, September 26). What are Mass Extinctions, and What Causes Them? *Nat Geo.* https://www.nationalgeographic.com/science/article/mass-extinction (21.03.2024).

Griffiths, M., Roach, S. & Salamon, M. S. (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler* (Çev. CESRAN). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Gül, F. (2013). Insan Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 14,17-21.

Habib, B. (2011). Climate Change and International Relations Theory: Northeast Asia As a Case Study. *Proceedings of the Third Global International Studies Conference*, 1-31.

Haddock, F. (2020). What is Intersectional Environmentalism, and Why is it so Important? https://curious.earth/blog/what-is-intersectional-environmentalism/ (21.03.2024).

Hajer, M. (1995). *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernisation and the Policy Process.* Oxford: Clarendon Press.

Hall, S. & Massey, D. (2010). Interpreting the crisis. *Soundings*, 44, 57–71.

Haraway, D. (2016). *Staying with The Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke UniversityPress.

Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science,* 162 (3859), 1243-1248.

Harrington, C. & Lecavalier, E. (2014). The Environment and Emancipation in Critical Security Studies : the Case of the Canadian Arctic. *Critical studies on security,* 2 (1), 105-119.

Hartnett, R. (2021). Climate Imperialism: Ecocriticism, Postcolonialism, and Global Climate. *eTropic,* 20(2), 138–155.

Hassan, O. M. & Tularam, G. A. (2018). The Effects of Climate Change on Rural-Urban Migration in Sub-Saharan Africa (SSA)—The Cases of Democratic Republic of Congo, Kenya and Niger, Applications in Water Systems Management and Modeling. *IntechOpen*, DOI: 10.5772/intechopen.72226.

Hautmann, M. (2012). Extinction: end-Triassic mass extinction. In eLS. Chichester. Wiley. doi:10.1002/9780470015902.a0001655.pub3

Heffron, D. (2015, November 13). What Do Realists Think About Climate Change? *Centre for Geopolitics&Security in Realism Studies.*

Hen-Boisen, R. (2015). Green with Envy: an analysis of the implications of Green Theory on the nature of Sovereignty https://www.academia.edu/12645209/Green_with_Envy_an_analysis_of_the_implications_of_Green_Theory_on_the_nature_of_Sovereignty (27.02.2024).

Herbrechter, S. (2020). Poststructuralism and the End(s) of Humanism. İçinde S. Vint (Ed.), *After the Human: Culture, Theory and Criticism in the 21st Century* (s.31–43). Cambridge: Cambridge University Press.

Hibbard, K., P. Crutzen, E. Lambin, D. Liverman, N. J. Mantua, J. R. McNeill, B. Messerli, and W. Steffen (2006). Decadal Interactions of Humans and the Environment. İçinde R. Costanza, L. Graumlich and W. Steffen (Eds.), *Integrated History and Future of People on Earth* (s.341-375). Boston, MA: MIT Press.

Higuchi, E. (2019). *Climate Change Policies and Migration Issues of New Zealand and Australia*. The Ocean Policy Research Institute, OPRI Perspectives, No.2.

Hobbes, T. (2016). *Leviathan* (Çev. S. Lin). Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

Hodell, D. A., Curtis, J. H. & Brenner, M. (1995). Possible Role of Climate in The Collapse of Classic Maya Civilization. *Nature*, 365, 391-394.

Holub, F. & Schündeln, M. (2022). Pro-Environmental Voting When Climate Change is Made Salient: Evidence From High-Resolution Flooding Data. https://www.wiwi.uni-frankfurt.de/fileadmin/user_upload/dateien_abteilungen/abt_ewf/International_Economic_Policy/admin/Ahr.pdf (17.03.2024).

Hopkins, P. D. (2012). Transhumanism. İçinde Ruth Chadwick (Ed.), *Encyclopedia of Applied Ethics* (Second Edition) (414-422). Academic Press.

Horkheimer, M. (2002). *Critical Theory* (Çev. M. J. O'Connell vd.). New York: The Continuum Publishing Company. (Eserin orijinali 1972'de yayımlanmıştır.)

Houghton, J. T., Jenkins, G. J. & Ephraums, J.J. (1990). *Climate Change: The IPCC Scientific Assessment.* World Meteorological Organization Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press.

Howell, Z. (2020, August 28). Katrina, Climate, and Justice: A Future in Foreshadow? *NRDC.* https://www.nrdc.org/stories/katrina-climate-and-justice-future-foreshadow (12.03.2023).

Hoşgör, K. (t.y.). Estetik. Tübitak Ansiklopedisi https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/estetik_felsefe#:~:text=Estetik%2C%20do%C4%9Fada%20ve%20sanatta%20'g%C3%BCzel,dayal%C4%B1%2D%20deneyimlerle%20ilgilenen%20felsefe%20disiplinidir. (02.03.2024).

Humphrey, M. (2010). Green Political Theory. İçinde Bevir, M. (Ed.), *Encyclopedia of Political Theory: AE* (573-57). Vol 1. Sage.

Hytten, K. F. (2013). *The Social Construction of Climate Change: Deconstructing the Climate Change Debate in Australia* [Doctor of Philosophy]. Griffith University, Brisbane, Australia.

IEA (2022). Global CO2 Emissions Rebounded to Their Highest Level in History in 2021. https://www.iea.org/news/global-co2-emissions-rebounded-to-their-highest-level-in-history-in-2021 (09.03.2024).

Inglehart, R. (1977). The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics. Princeton University Press.

IPCC Assessment Reports: https://www.ipcc.ch/reports/ (18.03.2024).

IPCC History (t.y.). https://www.ipcc.ch/about/history/# (21.03.2024).

IPCC Reports (t.y.). https://www.ipcc.ch/reports/ (21.03.2024).

IPCC (2014a). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L. White

(Eds.)]. Cambridge, United Kingdom & New York: Cambridge University Press.

IPCC, (2014b). Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [V. R. Barros, C.B. Field, D.J. Dokken, M.D. Mastrandrea, K.J. Mach, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea & L.L. White (Eds.)]. Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

IPCC (2014c). Summary for Policymakers. İçinde O. Edenhofer, R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, A. Adler, I. Baum, S. Brunner, P. Eickemeier, B. Kriemann, J. Savolainen, S. Schlömer, C. von Stechow, T. Zwickel & J.C. Minx (Eds.), *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

IPCC (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor & T. Waterfield (Eds.)]. In Press.

IPCC (2022). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (Eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA.

https://report.ipcc.ch/ar6/wg2/IPCC_AR6_WGII_FullReport.pdf (8.06.2023).

İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları (2013). *2020'ye Doğru Kyoto-Tipi İklim Değişikliği Müzakereleri: Avrupa Birliği'nin Yeterliliği ve Türkiye'nin Konumu*. Yayın No 268. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 41.

İnat, K. (2009). Birleşme Sonrasında Almanya'nın Dış Politikası: "Normalleşme"nin Son Adımları. *Bilgi*, 1, 1-37.

İpek, V. ve Oyman, Ç. (2014). Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 405-442). İstanbul: İletişim.

Jafry, T, Mikulewicz, M. & Helwig, K. (2019). Introduction: Justice in the Era of climate change. İçinde T. Jafry (Ed.), *Routledge Handbook of Climate Justice*. New York: Routledge, 1-9.

Jevons, W. S. (1865). *The coal question*. London: Macmillan & Co.

Jimenez Cisneros, B. E., Oki, T., Arnell, N. W., Benito, G., Cogley, J. G., Doll, P., Jiang, T. & Mwakalila, S. S. (2014) Freshwater resources. İçinde C. B. Field, V. R. Barros, D. J. Dokken, K. J. Mach, M. D. Mastrandrea, T. E. Bilir, M. Chatterjee, K. L. Ebi, Y. O. Estrada, R. C. Genova, B. Gimma, E. S. Kissel, A. N. Levy, S. MacCracken, P. R. Mastrandrea & L. L. White (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (s.229-269). Cambridge: Cambridge University Press.

Johnnessen, P. (2009) *Beyond Modernization Theory: Democracy and Development in Latin America* Vermont: University of Vermont Press.

Johnson, O. (2022). A Woman's Place is in the Resistance: An Ecofeminist Response to Climate Change. Student Theses 2015-Present. 128. https://research.library.fordham.edu/environ_2015/128 (7.06.2023).

Jurikova, H., Gutjahr, M., Wallmann, K., Flögel, S., Liebetrau, V.,…, Eisenhauer, A. (2020). Permian–Triassic Mass Extinction Pulses Driven By Major Marine Carbon Cycle Perturbations. *Nature Geoscience*, 13, 745–750.

Just Transition Research Collaborative (2018). Mapping Just Transition(s) to a Low-Carbon World https://www.uncclearn.org/wp-content/uploads/library/report-jtrc-2018.pdf (08.03.2024).

Kadercan, B. (2018). Güç. İçinde Ş. Kardaş & A. Balcı (Eds), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (Sekizinci Baskı) (s. 323-336). İstanbul: Küre Yayınları.

Kaeslin, E., Redmond, I. and Dudley, N. (2012). *Wildlife in a changing climate*. FAO Forestry Paper 167. ISBN 978-92-5-107089-5.

Kaneti, M. (2020, January 2). China's Climate Diplomacy 2.0. *The Diplomat*, https://thediplomat.com/2020/01/chinas-climate-diplomacy-2-0/ (9.02.2024).

Karakaya, E. (2016). Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-12.

Kardaş, T. & Erdağ, R. (2016). Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler. R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (379-40). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kautsky, K. (2011). The Rise and Fall of Orthodox Marxism. İçinde S. E. Bronner (Ed.), *Socialism Unbound* (s.33-54). New York: Columbia University Press.

Kaya, S. & Ilgıt, A. (2021). İklim Değişikliğive Çevresel Güvenlik:Türkiye Örneği. *Alternatif Politika,* 13(1),175-207.

Keeling, D., & Lehman, M. (2018). Posthumanism. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. https://oxfordre.com/communication/display/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-627 (27.02.2024).

Kelley, Colin P. (2014). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *Proceedings of National Academy of Sciences of the United States of America,* 112(11), 3241-3246.

Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2011). *Power & Interdependence*. Longman Classics in Political Science/Pearson education.

Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1973). Power and interdependence. *Survival*, 15(4), 158–165.

Khan, M. R. (2016). Climate Change, Adaptation and International Relations Theory. İçinde G. Sosa-Nunez&E. Atkıns (Eds.), *Environment, Climate*

Change and International Relations (s.14-28). Bristol: E International Relations Public.

Kirchner, J.W. (2002). The Gaia Hypothesis: Fact, Theory, and Wishful Thinking. Climatic Change 52, 391–408. https://doi.org/10.1023/A:1014237331082

Kimmelman, M. (2017). The Dutch Have Solutions to Rising Seas. The World Is Watching. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/interactive/2017/06/15/world/europe/climate-change-rotterdam.html?mtrref=www.google.com&assetType=REGIWALL (20.03.2024).

Klein, D., Carazo, M. P., Doelle, M., Bulmer, J. & Higham, A. (2017). *The Paris Agreement on Climate Change: Analysis and Commentary*. Oxford: Oxford University Press.

Klein, N. (2010). *Şok Doktrini - Felaket Kapitalizmin Yükselişi* (Çev. S. Özgül). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2007'de yayımlandı).

Klein, N. (2015). *İşte Bu Her Şeyi Değiştirir: Kapitalizm İklime karşı* (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2014'te yayımlandı).

Klein, N. (2017). *Hayır Demek Yetmez* (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 2017'de yayımlandı).

Kiraz, S. (2018). Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2),417-440.

Kocaoğlu, M. (2018). Aydınlanmayı Yeniden Düşünmek: Horkheimer ve Adorno. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 16(3),159-180.

Kolbert, E. (2020). *Altıncı Yok Oluş*. Okuyan Us Yayınları

Köse, İ. (2018). İklim Değişikliği Müzakereleri: Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı İmza Süreci. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* 9(1),55-81.

Krasner, S. (Editor) (1983). International Regimes. Ithaca, London: Cornell University Press.

Krause, E. and Reeves, V. (2017). Hurricanes hit the poor the hardest. Brookings https://www.brookings.edu/blog/social-mobility-memos/2017/09/18/hurricanes-hit-the-poor-the-hardest/ (12.03.2023).

Kumar, P. (2017). Green Revolution and its Impact on Environment. *International Journal of Research in Humanities & Soc. Sciences*, 5(3), 54-57.

Kurki, M. & Wight C. (2013). International Relations and Social Science. İçinde T. Dunne, M. Kurki & S. Smith (Eds.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (Third Edition) (s.171-186). Oxford: Oxford University Press.

Küçük, M. (2014). İnşacılık. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. R. Gözen (Editör). s. 325-376. İstanbul: İletişim.

Küçük, M. (2018). Marksist Teoriler. *Uluslararası İlişkilere Giriş.* Ş. Kardaş ve A. Balcı (Editörler). (Sekizinci Baskı), s. 207-222. İstanbul: Küre Yayınları.

Kyoto Protocol (1998). https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf (9.03.2024).

Kyoto Protocol Reference Manual (2008). https://unfccc.int/sites/default/files/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf (4.03.2024).

Lawson, S. (2015). *Theories of İnternational Relations: Contending Approaches To World Politics.* Cambridge: Polity Press

Lazare, S. (September 14). "Colonizing the Atmosphere": How Rich, Western Nations Drive the Climate Crisis. *InTheseTimes*, https://inthesetimes.com/article/climate-change-wealthy-western-nations-global-north-south-fires-west (10.03.2024).

Lebow, R. N. (2016). Klasik Realizm. İçinde T. Dunne, M. Kurji & S. Smith (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik* (Çev. Ö. Kelekçi) (s. 64-85). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.

Legambiente (2022, 12 Febbraio). I mercati illegali: Traffici illeciti di rifiuti, merci contraffatte, prodotti agroalimentari e specie animali. Numeri, storie e scenari della "globalizzazione in nero" https://www.legambiente.it/sites/default/files/docs/dossier_mercati_illegali.pdf (21.03.2024).

Lewis, S.L. and Maslin, M.A. (2018) *The Human Planet: How we Created the Anthropocene*. London: Pelican.

Lieven, A. (2020). Climate Change and the State: A case for Environmental Realism. *Survival,* 62(2): 7-26.

Lindsey, R. (2023, May 12). Climate Change: Atmospheric Carbon Dioxide. *NOAA.* https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-atmospheric-carbon-dioxide# (2.03.2024).

Linklater, A. (2019). Marx ve Marxizm. İçinde S. Burchill, A. Linklater ve R. Devetak (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (Çev. M. Ağcan ve A. Aslan). (Altıncı Baskı) (s. 347-378). İstanbul: Küre Yayınları. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).

Litfin, K. (Ed.) (1998). *The Greening of Sovereignty in World Politics*. Cambridge: MIT Press.

Loe, M. R. (2019). Are climate change discourses in line with the urgency required to meet the 1.5°C target? – A poststructuralist perspective on official Norwegian climate change narratives. Master thesis. University of Stavanger, Norway. https://uis.brage.unit.no/uis-xmlui/handle/11250/2621770 (8.03.2024).

Lovelock, J. (2000). *Gaia: A New Look Life on Earth.* Oxford: Oxford University Press.

Lovelock, J. (2019). *Novacene: The Coming Age of Hyperintelligence*. The MIT Press.

Lucas, S. G. & Tanner, L. H. (2008). Reexamination of the End-Triassic Mass Extinction. İçinde A. M. T. Elewa (Ed.), *Mass Extinction* (s.66-103). Verlag: Springer.

Lykke, N. (2009). Non-innocent Intersections of Feminism and Environmentalism. *Kvinder, Kon & ForskningWomen, Gender & Research*, 3-4, 36–44.

MacNeil, R. & Paterson, M. (2012). Neoliberal Climate Policy: from Market Fetishism to the Developmental State. *Environmental Politics*, 21(2), 230-247.

Mahmoud, Y., Jerneck, A, Kronsell, A. & Steen, K. (2018). At the Nexus of Problem-Solving and Critical Research. *Ecology and Society*, 23(4), 1-15.

Malm, A., & Hornborg, A. (2014). The Geology of Mankind? A Critique of the Anthropocene Narrative. *The Anthropocene Review,* 1(1), 62-69. https://doi.org/10.1177/2053019613516291

Matthew, R. A. (2013). Climate Change and Security. İçinde R. Floyd &R. Matthew (Eds.), *Environmental Security: Approaches and Issues (*s.264-278). Oxon: Routledge.

Mazlum Cerit, S. (2009). Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Küresel İklim Değişikliği ve Yerel Yönetim Politikaları. *Kamu'da Sosyal Politika*, 3(9), 51-54.

Mazlum Cerit, S. (2009). Turkey's Foreign Policy on Global Atmospheric Commons: Climate Change and Ozone Depletion. İçinde P. G. Harris (Ed.), *Climate Change and Foreign Policy: Case studies from East to West* (s.68-84). Oxon: Routledge.

Mazlum, C. S. (2017). Turkey and Post-Paris Climate Change Politics: Still Playing Alone. *New Perspectives on Turkey*, 56, 145-152.

Mazlum, İ. (2003). Çevre ve Güvenlik İlişkisine Tanımsal Bir Yaklaşım. İçinde A. Kaya & G. G. Özdoğan (Eds.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar* (s.333-361). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Mazlum, İ. (2014). Küresel Siyaset ve Çevre. İçinde E. Balta (Eds.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* (s.457-489). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mazlum İ. (2018) ISIS as an Actor Controlling Water Resources in Syria and Iraq. İçinde Ö. Oktav, E. Dal Parlar, A. Kurşun (Eds.), *Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War*. Cham: Springer.

Marx, K. (1887). *CapitalmA Critique of Political Economy Volume I*. Progress Publishers

Marx, K. (1894). *Capital A Critique of Political Economy Volume III*. New York: International Publishers.

Marx, K & Engels, F. (1970). *Manifesto Of The Communist Party*. Foreign Languages Press Peking.

Matthew, R. A. (2013). Climate Change and Security. İçinde R, Floyd & R, Matthew (Eds.), *Environmental Security: Approaches and Issues* (s.264-278). Routledge: Oxon.

McDonald, M. (2012). *Security, the Environment and Emancipation*. Oxon: Routledge.

McDonald, M. (2013). Discourse of Climate Security. *Political Geography*, 33, 42-51.

McDonald, M. (2018). Climate Change and Security: Towards Ecological Security?. *International Theory*, 10 (2), 153–180.

Mc Morrow, A. (2017). Poststructuralism. İçinde Stephen Mcglinchey, Rosie Walters & Christian Scheinpflug (Eds.), *International Relations Theory* (56-61). Bristol, E-Iinternational Relations Publishing.

Mcsweeney, C., New, M., Lizcano, G. & Lu, X. (2010). The UNDP Climate Change Country Profiles: Improving the Accessibility of Observed and Projected Climate Information for Studies of Climate Change in Developing Countries. *Bulletion of the American Meteorogical Society*, 91(2), 157-166.

Meadowcroft, J. (2009). Climate Change Governance. *The World Bank Development Economics World Development Report Team*. Policy Research Working Paper 4941

Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. & Behrens Ill, W. W. (1972). *The Limits To Growth.* New York:Universe Book (E-Kitap), http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf

Mearsheimer, J. J. (2016). Yapısal Realizm. İçinde T. Dunne, M. Kurji & S. Smith (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik* (Çev. Ö. Kelekçi) (s.86-106). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.

Met Office (t.y.). What is Climate Change. http://www.metoffice.gov.uk/climate-guide/climate-change (21.03.2024).

Micklin, P. P. (1988). Dessication of the Aral Sea: A Water Management Disaster in the Soviet Union. *Science*, 241, 1170-76.

Milligan, S. (2018). The Forecast for Recovery. *U.S.News*. https://www.usnews.com/news/the-report/articles/2018-09-21/hurricanes-hit-everyone-but-the-poor-have-the-hardest-time-recovering (21.03.2024).

Milman, O. (2018, November 14). Climate change is Making Hurricanes Even More Destructive, research finds. *The Gurdian*. https://www.theguardian.com/environment/2018/nov/14/climate-change-hurricanes-study-global-warming (18.03.2024).

Mische, P. M. (1989). Ecological Security and the Need to Reconceptualize Sovereignty. *Alternatives*, XIV (1989), 389-427.

Mol, A. (2001). *Globalization and Environmental Reform: The Ecological Modernisation of the Global Economy*. Cambridge MA: MIT Press.

Moolakkattu, J. S. (2009). Robert W. Cox and Critical Theory of International Relations. *International Studies*, 46(4), 439-456

Moore, J. (2003). TheModernWorld-System as Environmental History? Ecology and the Rise of Capitalism. *Theory and Society*, 32, 307-377.

Moore, W. J. (2015). *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London, New York: Verso.

Moore, W. J. (2017). The Capitalocene, Part I: on the Nature and Origins of our Ecological Crisis, *The Journal of Peasant Studies*, 44, 3, 594-630, DOI: 10.1080/03066150.2016.1235036

Morse, R. (2008). *Environmental Justice Through The Eye of Hurricane Katrine.* Washington: Joint Center for Political and Economic Studies Health Policy Institute Inc.

Murakami, L.F. R. H. (2020). *Forced Migration, Conflict, And Climate Change In The Lake Chad Region: Perspectives On International Dynamics And The Anthropological Response To Enhancing Migrant Resilience And Community.* A Project Paper for Cornell University.

Müller-Rommel, F. (1994). *Green Parties under Comparative Perspective*. Working Paper n.99. Barcelona: Wien Universität.

Myers, N. (1986). The Environmental Dimension to Security Issues. *Environmentalist*, 6 (4), 251-257.

Myers, N. (1989). Environment and Security. *Foreign Policy*, 74, 23-41.

Myers, N. (1993). *Ultimate Security: The Environmental Basis for Political Stability*. New York: W. W. Norton & Company.

Naess, A. (2005a). The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary. İçinde A. Drengson & H. Glasser (Eds.), *Selected Works of Arne Naess, X* (s.7–12). Dordrecht, The Netherlands: Springer (first publication in 1973 in Inquiry, 16, 95–100). https://openairphilosophy.org/wp-content/uploads/2018/11/OAP_Naess_Shallow_and_the_Deep.pdf

Naess, A. (2005b). The Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects. İçinde A. Drengson & H. Glasser (Eds.), *Selected Works of Arne Naess, X* (s. 33–55). Dordrecht, the Netherlands: Springer (First published in 1986 in Philosophical Inquiry, 8, 10-31). https://openairphilosophy.org/wp-content/uploads/2019/02/OAP_Naess_Deep_Ecology_Movement.pdf

Narin, M. (2013). KyotoProtokolü Esneklik Mekanizması: Emisyon Ticareti. *International Confererence on Eurasian Economies,* 941-952.

NASA (t.y.a). The Causes of Climate Change. https://climate.nasa.gov/causes/ (21.03.2024).

NASA (t.y.b). What is the Greenhouse Effect? https://climate.nasa.gov/faq/19/what-is-the-greenhouse-effect/# (21.03.2024).

NASA (t.y.c). Global Climate Change, Vital Signs of The Planet, Graphic Global Warming from 1880 to 2016. https://climate.nasa.gov/climate_resources/139/video-global-warming-from-1880-to-2020/ (21.03.2024).

NASA (t.y.d). Global Climate Change, Evidence. https://climate.nasa.gov/evidence/ (21.03.2024).

NASA (2024). NASA Analysis Confirms 2023 as Warmest Year on Record. https://www.nasa.gov/news-release/nasa-analysis-confirms-2023-as-warmest-year-on-record/ (14.03.2024).

NASA Earth Observatory (t.y.). Shrinking Aral Sea https://earthobservatory.nasa.gov/world-of-change/AralSea#:~:text=As (15.03.2024).

Nawrotzki, R. J., Hunter, L. M., Runfola, D. M. and Riosmena, F. (2015). Climate change as a migration driver from rural and urban Mexico. *Environ. Res. Lett*. 10 114023.

NCEI-NOAA (2024). Ten Warmest Years (1850–2023). https://www.ncei.noaa.gov/access/monitoring/monthly-report/global/202313#gtemp (12.03.2024).

Nicholson, S. (2020). Solar Radiation Management. *Wilson Center* https://www.wilsoncenter.org/article/solar-radiation-management (5.13.2024).

NOAA (t.y.). Global Sea Level Rise. https://www.star.nesdis.noaa.gov/socd/lsa/SeaLevelRise/ (2.04.2023).

NOAA (2016). What's the difference between climate and weather? https://www.noaa.gov/explainers/what-s-difference-between-climate-and-weather (15.03.2024).

NOAA (2021). Trends in Atmospheric Carbon Dioxide. https://www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/gl_trend.html (10.03.2024).

NOAA (2023). Yıllık 2023 Küresel Raporu https://www.ncei.noaa.gov/access/monitoring/monthly-report/global/202313 (28.03.2024).

NSDIC (t.y.). All About Glaciers, Glacier Types: Retreating. https://nsidc.org/cryosphere/glaciers/gallery/retreating.html (12.03.2024).

Ocampo, A., Vajda, V. & Buffetau,t E. (2006). Unravelling the Cretaceous-Paleogene (KT) Turnover, Evidence from Flora, Fauna and Geology. İçinde C. Cockell, I. Gilmour, C. Koeberl (Eds.), *Biological Processes Associated with Impact Events. Impact Studies* (s.197-219). Berlin, Heidelberg: Springer.

Oçak, Z. (2018). İdeoloji Kavramına Marksist Ve Post Marksist Yaklaşımlar: Karl Marks, Antonıo Gramscı Ve Louıs Althusser. *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, 1 (2) , 56-74.

OECD (t.y.). https://www.oecd.org/greengrowth/whatisgreengrowthandhowcanithelpdeliversustainabledevelopment.htm# (18.03.2024).

Oğuzlu, T. (2018). Liberalizm. İçinde Ş. Kardaş & A. Balcı (Eds.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (Sekizinci Baskı) (s.147-166). İstanbul: Küre Yayınları.

Okur, A. M. & Ongur, H. O. (2014). Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 291-324). İstanbul: İletişim.

O'leary, N. (2019). When Will the Netherlands Disappear? *Politico.* https://www.politico.eu/article/when-will-the-netherlands-disappear-climate-change/ (21.03.2024).

Olsson, L., Opondo, M., Tschakert, P., Agrawal, A., Eriksen, S. H., Ma, S., Perch, L. N. & Zakieldeen, S. A. (2014) Livelihoods and poverty. İçinde C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, & L.L.White (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.*(s.793-832). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Ongur, H. Ö. ve Yavçan, B. (2014). Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 257-290). İstanbul: İletişim.

Ongur, H. Ö. (2014). Post-Yapısalcılık. İçinde Şaban Kardaş & Ali Balcı (Eds.), *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* (239-252). İstanbul: Küre Yayınları, 239-252.

Onuoha, F. (2010). Climate Change Population Surge and Resource Overuse in the Lake Chad Area. İçinde D. Anthony & J. Wyk (Eds.), *Climate Change and Natural Resources Conflict in Africa* (s.23-44). Make Peace Happen Institute for Security Studies.

Osman-Elasha, B. (t.y.). Women...In The Shadow of Climate Change. *United Nations*. https://www.un.org/en/chronicle/article/womenin-shadow-climate-change (8.03.2024).

Oxfam (2020, September 21). *Confronting Carbon Inequality: Putting climate justice at the heart of the COVID-19 recovery.* Oxam Media Briefing.

Öğün, A. (1998). Sosyolojide Meta-Teorik Yaklaşıma İlişkin Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 15(1), 137-145.

Öz, Ş. (2008). Marksist Tarih Felsefesine Giriş. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 12, 21-37.

Özer S. & Atvur S., (2019). The Nexus of Climate Change and Migration. *Akademik Hassasiyetler*, 6,(12), 309-334.

Özmaden, B. (2019). Liberal Felsefenin Sosyal ve Siyasal Yönden Eleştirisi. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,* 2(1), 52-63.

Özpek, B. B. (2014). Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler. İçinde R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 121-158). İstanbul: İletişim.

Paris Agreement (2015). https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (21.03.2024).

Paterson, M. (1996). *Global Warming and Global Politics*. London: Routledge.

Paterson, M. (2000). *Understanding Global Environmental Politics Domination, Accumulation, Resistance*. London: Macmillan Press.

Paterson, M., Doran, P. & Barry, J. (2006). Green Theory. İçinde C. Hay, M. Lister & D. Marsh (Eds.), *The State Theories and Issues.* New York: Palgrave Macmillan.

Paterson, M. (2019). Yeşil Siyaset. İçinde S. Burchill, A. Linklater & R. Devetak (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (Çev. M. Ağcan & A. Aslan) (Altıncı Baskı) (s. 347-378). İstanbul: Küre Yayınları. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).

Paterson, M., Doran, P., Barry, J. (2006). Green Theory. İçinde C. Hay, M. Lister, & D. Marsh (Eds.), *The State: Theories and Issues* (s. 135-155). Palgrave Macmillan.

Perkins, P. E. (2019). Climate Justice, Gender and Intersectionality. İçinde T. Jafry (Ed.), *Routledge Handbook of Climate Justice* (s.347-358). New York: Routledge.

Permanent Mission of Germany to the United Nations (t.y.). Germany: Member of the United Nations Security Council in 2019-20, https://new-york-

un.diplo.de/un-en/news-corner/sr-mitgliedschaft-2019/2313032 (17.03.2024).

Pigliucci, M. (2005). The So-called Gaia Hypothesis. *Skeptical Inquirer*, 29(3).

Ponting, C. (2012). *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü* (Çev. A. Başcı). İstanbul: Sabancı Üniversitesi. (Eserin orjinali 1991'de yayımlandı).

Porter, J.R., Xie, L., Challinor, K. Cochrane, S.M. Howden, M.M. Iqbal, D.B. Lobell, and M.I. Travasso, 2014: Food security and food production systems. In C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, & L.L. White (Eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (485-533). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Powers, A. (2012). Sea-Level Rise and Its Impact on Vulnerable States: Four Examples. *La. L. Rev.*, 73,151-173.

Pörtner, H.-O.,Karl, D. M., Boyd, P. W., Cheung, W. W. L., Lluch-Cota, S. E., Nojiri, Y., Schmidt, D. N. & Zavialov, P. O. (2014). Ocean systems. İçinde C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea & L.L. White (Eds.), *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (S.411-484). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Prăvălie, R. (2014). Nuclear Weapons Tests and Environmental Consequences: A Global Perspective. *Ambio*, 43(6), 729–744.

Radford, T. (2019). James Lovelock at 100: the Gaia saga continues. Nature https://www.nature.com/articles/d41586-019-01969-y (01.03.2024).

Ramose, B. M. (2020). Ubuntu. İçinde G. D'Alisa, F. Demaria ve G. Kallis (Eds.), *Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı* (Çev. A. C. Sarı, B. Öktem, B. Gürden ve Y. Kurtsal). İstanbul: Metis Yayınları (Eserin Orijinali 2019'da yayımlandı).

Rana, W. (2015). Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık Teorisi: Realist ve Neoliberal Düşüncelerin Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Uluslararası İşletme ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 290–297.

Renner, M. (2015). Modern Tehditlerin Tohumları. *Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2015: Sürdürülebilirliğin Önündeki Engellerle Yüzleşmek* (Çev. G. Hotinli) (3-26). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Remling, E. (2019). *Adaptation, now? Exploring the Politics of Climate Adaptation through Poststructuralist Discourse Theory*. Södertörn Doctoral Dissertations 168. Stockholm: Elanders.

Reus-Smit, C. (2002). Imagining Society: Constructivismand the English School. *British Journal of Politics and International Relations*, 4(3), 487–509.

Reus-Smit, C. (2019). Konstrüktivizm. İçinde S. Burchill, A. Linklater & R. Devetak (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (Çev. M. Ağcan & A. Aslan). (Altıncı Baskı) (s. 285-314). İstanbul: Küre Yayınları. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).

Revi, A., Satterthwaite, D. E., Aragón-Durand, F., Corfee-Morlot, J., Kiunsi, R. B.R., Pelling, M., Roberts, D. C. & Solecki, W. (2014) Urban areas. İçinde C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, & L.L. White (eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (535-612). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Roach, S. (2013). Critical Theory. İçinde T. Dunne, M. Kurki & S. Smith (Eds.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (Third Edition) (s. 171-186). Oxford: Oxford University Press.

Rosecrance, R.N. (1986). *The Rise of the Trading State, Commerce and Conquest in the Modern World.* Basic Books.

Rosenau, J. (1992). Governance, Order, and Change in World Politics. İçinde J. Rosenau & E. Czempiel (Eds.), *Governance without Government: Order and Change in World Politics* (1-29). Cambridge University Press.

Rostow, Walt W. (1960). *The Stages of Economic Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rowlands, I. H. (2001). Classical Theories of International Relations. İçinde U. Luterbacher & D. F. Sprinz (Eds.), *International Relations and Global Climate Change* (43-66). Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.

Roy, J., Tschakert, P., Waisman, H., Abdul Halim, S., Antwi-Agyei, P., Dasgupta, P., Hayward, B., Kanninen, M., Liverman, D., Okereke, C., Pinho, P. F., Riahi, K & Suarez Rodriguez, A. G. (2018). Sustainable Development, Poverty Eradication and Reducing Inequalities. İçinde Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor & T. Waterfield (Eds.), *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*. In Press.

Ruse, M. (2013). *The Gaia Hypothesis: Science on A Pagan Planet*. London: University of Chicago Press.

Russett, B. & John, R. (2001). *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. New York: W. W. Norton & Company.

Russett, B. (2016). Liberalizm. İçinde T. Dunne, M. Kurji & S. Smith (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik* (Çev. Ö. Kelekçi) (s. 107-130). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.

Russett, Bruce (1993). Can A Democratic Peace Be Built?" *International Interactions*, 18(3), 277-82.

Sandberg, C.A., Morrow, J.R. & Ziegler, W. (2002), Late Devonian sea-level changes, catastrophic events, and mass extinctions. İçinde C. Koeberl & K. G. MacLeod (Eds), *Catastrophic Events and Mass Extinctions: Impacts and Beyond: Boulder, Colorado* (473–487). Geological Society of America Special Paper 356.

Sanjaya, F. J., Nasution, R. D., Utami, N. A.P., Mirantama, N. (2021). Green Politics Theory: Industrialization and Environment. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 606, 324-328.

Sarı Ertem, H. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8 (16), 177-237.

Sarı Ertem, H.S. & Vural, Ç. (2019). İttifaktan Rekabete. 21. Yüzyılda Almanya-ABD İlişkilerinin Retrospektif Bir Analizi. İçinde H. Bağcı, İ. Ermağan & B. Gümüş (Eds.), *Dünya Siyasetinde Almanya Tarih ve Dış Politika* (201-233). Ankara: Nobel Yayınları.

Sarigöl, P. (2020). Kesişimsellik Teorisi ve Farklılıkların Feminizmi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6), 331-352.

Scarffe, Eric (2016). 'A New Philosophy for International Law' and Dworkin's Political Realism. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 29 (1), 191-213.

Schmitter, P.C. (2005). Ernst B. Haas and the Legacy of Neo-Functionalism. *Journal of European Public Policy*, 12(2), 255-272.

Schäfer, M. S. (2016). Climate Change Communication in Germany. Oxford Research Encyclopedia of Climate Science. Retrieved from https://oxfordre.com/climatescience/view/10.1093/acrefore/9780190228620.001.0001/acrefore-9780190228620-e-448 (17.03.2024).

Settele, J., Scholes, R.,Betts, R.,Bunn, S.,Leadley, P., Nepstad, D., Overpeck, J. T. & Taboada, M. A. (2014) Terrestrial and inland water systems. İçinde C.B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea & L.L. White (eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and*

Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (s.219-245). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Sezgin, Z. (2012). Ecological Modernisation: A Viable Option For A Sustainable Future? *Marmara Journal of European Studies*, 20(1), 219-245.

Shen, J., Chen, J., Algeo, T. J., Yuan, S., Feng , Qinglai Feng,…, Planavsky, N. J. (2019). Evidence for a Prolonged Permian–Triassic Extinction Interval From Global Marine Mercury Records. *Nature Communications*, 10(1563).

Siam, M., and Eltahir, E. (2017). Climate Change Enhances İnterannual Variability of the Nile River Flow. *Nature Clim Change*, 7, 350–354.

Siami, N. ve Winter, R. A. (2021). "Jevons" Paradox Revisited: Implications for Climate Change, *Economics Letters*, 206.

Siddiqi, A. (2022). The Missing Subject: Enabling a Postcolonial Future for Climate Conflict Research. *Geography Compass*, 16(5), 1-13.

Shiva, V. (2016). *Staying Alive: Women, Ecology, and Development*. New Delhi: North Atlantic Books.

Smith, J. (2000) *Biofuels and the Globalization of Risk: The Biggest Change in North–South Relations Since Colonialism*. London: Zed Books.

Smith, D., and Vivekananda, J. (2007). *A Climate of Conflict: The Links Between Climate Change Peace and War.* International Alert. Jason Print.

Smith, K.R., Woodward, A., Campbell-Lendrum, D., Chadee, D. D., Honda, Y., Liu, Q., Olwoch, J. M., Revich, B. & Sauerborn, R. (2014). Human health: impacts, adaptation, and co-benefits. İçinde C.B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea & L.L. White (Eds.). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (709-754). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Sofer, K. (2015, November 30). The Realist Case for Climate Change Cooperation. *Center for American Progress*,

https://www.americanprogress.org/article/the-realist-case-for-climate-change-cooperation/ (8.03.2024).

Solomon, S., Qin, D., Manning, M., Chen, Z., Marquis, M., Averyt, K.B.,Tignor, M. & Miller, H. L. (Eds.). (2007). *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Soltau, F. (2009). *Fairness in International Climate Change Law and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sosa-Nunez, G. & Atkins, E. (2016). *Environment, Climate Change and International Relations.* Bristol England: E-International Relations Publishing.

Sovacool, B. (2019) The Precarious Political Economy Of Cobalt: Balancing Prosperity, Poverty, and Brutality in Artisanal and Industrial Mining in the Democratic Republic of the Congo. *Extractive Industries and Society*, 6(3), 915–39.

Soto Hernandez, D. & Newell, P. (2022) Oro Blanco: Assembling Extractivism in The Lithium Triangle. *Journal of Peasant Studies*, 49(5), 945–68.

Söker, Ç. & Özlük, E. (2018). Uluslararası İlişkilerde Çevreyi Merkezi Taşımak. *Akademik İncelemeler Dergisi,* 13(1), 227-262.

Squarzoni, P. (2014). *Climate Changed: A Personal Journey through the Science.* Harry N. Abrams.

Sprinz, D. & Luterbacher, U. (1996). *International Relations and Global Climate Change*. PIK Report No. 21. Postdam: Potsdam Institute for Climate Impact Research.

Steffen, A. (2009). Bright Green, Light Green, Dark Green, Gray: The New Environmental Spectrum https://web.archive.org/web/20150220103916/http://www.worldchanging.com/archives//009499.html (02.03.2024).

Sulak, H. (2018). İnsan-Doğa İlişkisinin Dönüşümü: Tarihsel Bir Perspektif. *Kent Akademisi,* 11 (1), 117-124.

Symons, J. & Karlsson, R. (2015) Green Political Theory in a Climate-Changed World: Between Innovation and Restraint. *Environmental Politics*, 24, 2, 173-192, DOI: 10.1080/09644016.2015.1008252

Szczepanski, M., Sedlar, F. and Shalant, J. (2018). Bangladesh: A Country Underwater, a Culture on the Move. *NRDC*. https://www.nrdc.org/onearth/bangladesh-country-underwater-culture-move (2.03.2024).

Şallı, A. (2017). Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 55-82.

Tang, M. C. (2020, September 7). Why the fight for climate justice is a fight for justice itself. *Landcape News.* https://news.globallandscapesforum.org/46649/why-the-fight-for-climate-justice-is-a-fight-for-justice-itself/ (21.03.2024).

Tasioulas, J. (2021). "Fantasy Upon Fantasy": Some Reflections on Dworkin's Philosophy of International Law. *Jus Cogens*, 3, 33–50. https://doi.org/10.1007/s42439-021-00036-3

Taub, M. ve Stalinski, J. (2020, July 29). From Environmental Racism to Climate Justice. *Gensler Research&Insight.* https://www.gensler.com/blog/from-environmental-racism-to-climate-justice (18.03.2024).

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.) http://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa (17.03.2024).

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. http://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa (18.03.2024).

Telesetsky, A. (1999). The Kyoto Protocol. *Ecology Law Quarterly*, 26(4), 797-814.

The Berlin Mandate (1995). https://unfccc.int/resource/docs/cop1/07a01.pdf (21.03.2024).

The 2030 Agenda for Sustainable Development (t.y.) https://sdgs.un.org/2030agenda (21.03.2024).

The Climate Reality Project (2019, May 1). Why Do We Call It The Climate Crisis. https://www.climaterealityproject.org/blog/why-do-we-call-it-climate-crisis (12.03.2024).

The Declaration of the World Climate Conference (1979). https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=8346 (14.03.2024).

The European Green Deal (2019). https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/european-green-deal-communication_en.pdf (6.03.2024).

The Keeling Curve (2024). https://keelingcurve.ucsd.edu/ (24.04.2024).

The World Factbook (t.y.a). https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bangladesh/ (21.03.2024).

The World Factbook (t.y.b). https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/tuvalu/#economy (21.03.2024).

The World Bank (2021). https://data.worldbank.org/?locations=BD-TV-NL (21.03.2024).

Thomas, L. (t.y.). We Must Protect Vulnerable Communities Alongside The Environment. *The Good Trade*. https://www.thegoodtrade.com/features/environmental-justice (20.03.2024).

Thompson, A. (2015, August 29). 10 Years Later: Was Warming to Blame for Katrina? *Climate Central.* https://www.climatecentral.org/news/katrina-was-climate-change-to-blame-19377# (15.03.2024).

Topal, E., Özsoy, N. ve Şahinler, N. (2016). Küresel Isınma ve Arıcılığın Geleceği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 112-120.

Topçu, F. H. (2018). Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me): İklim Değişikliği ve Enerji Politikaları Bağlamında Bir Bakış. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* Özel Sayısı, 115-154.

Trombetta, M. J. (2008). Environmental Security and Climate Change: Analysing the Discourse. *Cambridge Review of International Affairs*, 21(4), 585-602.

True, J. (2019). Feminizm. İçinde S. Burchill, A. Linklater & R. Devetak (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (Çev. M. Ağcan & A. Aslan) (Altıncı Baskı) (s. 285-314). İstanbul: Küre Yayınları (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).

Tubiello, F., Schmidhuber, J., Howden, M., Neofotis P. G., Park, S., Fernandes, E. & Thapa, D. (2008). *Climate Change Response Strategies for Agriculture: Challenges and Opportunities for the 21st Century.* Agriculture and Rural Development Discussion Paper No. 42, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington.

Turan, F. (2014). Çevre dostu sirketler: yesil göz boyama mı çevresel üretim mi? *Hacettepe Üniversitesi.Sosyolojik Araştırmalar e-dergisi*, 20, 1-26.

Turhan, E.; Cerit Mazlum, S., Sahin, Ü., Sorman A. H. & Gündoğan, A. C. (2016). Beyond Special Circumstances: Climate Change Policy in Turkey 1992–2015. *WIRE's Climate Change,* 7, 448-460.

TÜDAV - Uluslararası Ortak Basın Bildirisi (2018). http://tudav.org/wp-content/uploads/2018/09/Uluslararasi_Ortak_Basin_Bildirisi_TUDAV_zehirli_yabanci_turler2.pdf (13.03.2024).

Türkeş, M., Sümer, U. M. & Çetiner, G. (2000). Küresel iklim değişikliği ve olası etkileri. *Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları* (İstanbul Sanayi Odası). Ankara: ÇKÖK Gn. Md., 7-24.

Tüysüzoğlu, G. (2013). Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzasındaki Çatışma Gerekliliğinin Değerlendirilmesi. *Avrasya Etüdleri*, 44(2), 57-85.

Ullman, R. H. (1983). Redefining Security. *International Security*, 8(1), 129-153.

UN (2019). Rep. Women and Peace and Security. United Nations Security Council. https://www.un.org/shestandsforpeace/sites/www.un.org.shestandsforpeace/files/un_secretary_general_report_on_wps_2019_english.pdf (9.03.2024).

UN (2023). Just Transition https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/CDP-excerpt-2023-1.pdf (8.03.2024).

UN Charter (t.y.). https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text (9.03.2024).

UN (t.y). The Climate Crisis – A Race We Can Win. https://www.un.org/en/un75/climate-crisis-race-we-can-win (4.03.2024).

UN Climate Change (t.y.) https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement (15.03.2024).

UN Climate Finance (t.y.). https://unfccc.int/topics/climate-finance/the-big-picture/climate-finance-in-the-negotiations (9.03.2024).

UN Declaration on the Right to Development (1986). https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Development/RTD_booklet_en.pdf (21.03.2024).

UN Women (2022). Explainer: How Gender Inequality and Climate Change are Interconnected. https://www.unwomen.org/en/news-stories/explainer/2022/02/explainer-how-gender-inequality-and-climate-change-are-interconnected?gclid (7.03.2024).

UNDP (2015). Sustainable Development Goals. https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html (16.03.2024).

UNDP (2022). What is Just Transition? And Why is it Important? https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/what-just-transition-and-why-it-important (8.03.2024).

UNFCCC (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change. https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf (9.12.2021).

UNFCCC (2008). Kyoto Protocol Reference Manuel on Accounting of Emissions and Assigned Amount. https://unfccc.int/resource/docs/publications/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf (9.03.2024).

UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers. www.unep.org/greeneconomy (2.03.2024).

UNFCCC (1992). https://unfccc.int/sites/default/files/conveng.pdf (14.03.2024).

UNFCC (2008). https://unfccc.int/resource/docs/publications/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf (21.03.2024).

United Nations (1992). Agenda 21. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (16.03.2024).

United Nations Treaty Collection, Paris Agreement (t.y.). https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en (18.03.2024).

Uysal Oğuz, C. (2018). İklim Değişikliği ve Kutuplar. *İktisat ve Toplum*, 8 (91), 41-46.

Uysal Oğuz, C. (2019). Küresel İklim Değişikliği ile Mücadelede Uluslararası İşbirliğinin Ötesini Düşünmek. İçinde S. E. Dinçer, S. Sönmez, M. Bostancı, E. Özçoban (Eds), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler -Cilt 2* (s. 201-218). Ankara: Gece Akademi.

Ünver, A. H. (2007). Paris Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 3-20.

Vanderheiden, S. (2008). Atmospheric Justice: A Political Theory of Climate Change. Oxford: Oxford University Press.

Varma, R. (2021, January 27). Bringing Intersectionality to Modern Environmentalism. *The Outdoor Journal.* https://www.outdoorjournal.com/featured/environment/bringing-intersectionality-to-modern-environmentalism/ (15.03.2024).

Verheyen, R. (2005). *Climate Change Damage and International Law: Prevention Duties and State Responsibility*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Viotti P. R. & Kauppi M. V. (2014). *International Relations Theory*. Boston etc: Pearson.

Visconti, G. (2021). The Gaia Hypothesis, Evolution and Ecology. İçinde Visconti, G. (Eds), *Climate, Planetary and Evolutionary Sciences*. Springer, Cham.

Vural, Ç. (2017). *Hindistan Örneğinde İklim Değişikliği Politikalarının Çevresel Güvenlik Bağlamında Değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vural, Ç. (2018). Küresel İklim Değşikliği ve Güvenlik. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (1) , 57-85.

Vural, Ç. (2022). Uluslararası Çevre Hukuku'na Alternatif Bir Bakış. İçinde M. Özgür (Ed.), *Uluslararası Hukuka Teorik Yaklaşımlar Diplomasi ve Strateji Dergisi* (84-105). https://www.dsjournal.org/uluslararasi-hukuka-teorik-yaklasimlar/ (12.04.2024).

Wallerstein, I. (2014). *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (Çev. E. Abadoğlu ve N. Ersoy). İstanbul: bgst yayınları

Walt, S. (2021, August 13). The Realist Guide to Solving Climate Change. Foreign Policy. https://foreignpolicy.com/2021/08/13/realist-guide-to-solving-climate-change/ (8.03.2024).

Walt, S. (2013). *The Origins of Alliances.* Ithaca, Cornell University Press: New York.

Waltz, K. (1998). Globalisation and Governance. *PS: Political Science and Politics*, 32(4), 693-700.

Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Massachusetts etc: Addison-Wesley Publishing Company.

Warren, K. (2001). Feminist Theory: Ecofeminist and Cultural Feminist. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 5495-5499. https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/03949-8

Watts, N., Amann, M., Arnell,N., Ayeb-Karlsson, S., Beagley, J.,…, Costello, A. (2021). The 2020 report of The Lancet Countdown on health and climate change: responding to converging crises. *Lancet*, 397(10269),129-170.

WCED (1987). Report of the World Comission on Environment and Development: Our Common Future. http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf (16.03.2024).

Wendt, A. E. (1987). The Agent-Structure Problem in International Relations Theory. International Organization, 41(3), 335–370. http://www.jstor.org/stable/2706749

Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425

Wendt, A. (2016). Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (Çev. H. Sarı Ertem ve Öner, S.). İstanbul: Küre Yayınları (Eserin orijinali 1999'da yayımlandı).

Wehrmann B (2019, October 14) Germany's 2030 climate action package. CLEW, https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-2030-climate-action-package (8.03.2024).

Weston, Del. 2014. *The Political Economy of Global Warming*. New York: Routledge.

White Jr, L. (1967). The Historical Roots of Our Ecologic Crisis. *Science*, 155 (3767), 1203-1207.

Whyte, K. (2018). Settler Colonialism, Ecology, and Environmental Injustice. *Environment and Society*, 9, 125–144. https://www.jstor.org/stable/26879582

Woehrle, L. M. (2022). Gender Studies. Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict (Third Edition), 82-91. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-820195-4.00102-3

Women Deliver (2021). The Link between Climate Change and Sexual and Reproductive Health and Rights: an Evidence Review." Women Deliver. January. https://womendeliver.org/wp-content/uploads/2021/02/Climate-Change-Report.pdf (7.04.2024).

Wong, P.P., Losada, I. J., Gattuso, J.-P., Hinkel, J., Khattabi, A., McInnes, K. L., Saito, Y. & Sallenger, A. (2014). Coastal systems and low-lying areas. In C. B. Field, V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea & L.L.White (Eds.). *Climate Change 2014: Impacts,Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (361-409). Cambridge, United Kingdom and New York: Cambridge University Press.

Wood, L. (2015). The Environmental Impacts of Colonialism. İçinde BSU Honors Program Theses and Projects. 119. https://vc.bridgew.edu/honors_proj/119/ (18.03.2024)

WWF (2018). *Living Planet Report - 2018: Aiming Higher*. Grooten, M. and Almond, R.E.A. (Eds). Gland: WWF

Yalvaç, F. (2014). Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri.* R. Gözen (Editör). s. 31-66. İstanbul: İletişim.

Yalvaç, F. (2018). Eleştirel Teori. İçinde Ş. Kardaş & A. Balcı (Eds.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (Sekizinci Baskı) (s. 223-238). İstanbul: Küre Yayınları.

Yaylı, H. (2006). Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 34, 67-82.

Yılmaz, V. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Büyüme Arasındaki İlişki. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives,* 6(2),79-89.

Zariç, S. (2017). Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3(28), 33-54.

Zervas, E. (2012, December 2-4). Green growth versus sustainable development. İçinde S. Eslamian (Ed.), *Recent Advances in Energy, Environment and Economic Development* (s.399-404). Proceedings of the 3rd international conference on development, energy, environment, economics (DEEE '12), Paris, France.

Zhang, D., Fabrice, F., Kallis, G., Bergh, J., Weiler, R. & Hueting, R. (2015). *Yeşil Ekonomi; Küçülmek Güzeldir* (Çev. S. Erengezgin). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Zhang, X. (Ed.) (2012). *Phenology and Climate Change*. Rijeka: In Tech.